

Інакодумство на Сумщині

Збірник документів та матеріалів
(1955–1990 роки)

Том II

ІІ ІНАКОДУМСТВО НА СУМЩИНІ
Том II

100-річчю
Державного архіву
Сумської області
присвячується

Сумська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України
Сумський державний університет
Державний архів Сумської області
Глухівський національний педагогічний
університет імені Олександра Довженка

ІНКОДУМСТВО НА СУМЩИНІ

Збірник документів та матеріалів
(1955–1990 роки)

Том II

УДК 94 (477)
I 57

*Рекомендовано до друку
Вченою радою Сумського державного університету
(протокол № 2 від 16 жовтня 2025 року)*

Рецензенти:

Валентина Піскун, доктор історичних наук, професор
(Інститут археографії НАН України ім. М. С. Грушевського);
Сергій Дегтярьов, доктор історичних наук, професор
(Сумський державний університет)

Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів
I 57 (1955–1990 роки). Т. 2 / упорядники: В. О. Артюх, Г. М. Івану-
щенко, В. О. Садівничий. Суми: Триторія, 2025. 320 с.

ISBN 978-617-7971-45-9

У другому томі збірника подаються документи, що висвітлюють історію протестних настроїв та проявів інакодумства комуністичному авторитарному режимові на території Сумщини, починаючи з часів хрущовської «відлиги» і до періоду пізньої “перестройки”.

Для дослідників історії національно-визвольного руху, краєзнавців, учителів, студентів, усіх, хто цікавиться новітньою історією України.

ЗМІСТ

Список скорочень	6
Передмова	8
Документи і матеріали	23
Ілюстративні матеріали	267
Коментарі	282
Іменний покажчик	294
Географічний покажчик	304
Перелік документів, вміщених у збірнику	310
Перелік ілюстративних матеріалів, вміщених у збірнику	315
Summary	319

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- АН УССР — Академия наук Украинской Советской Социалистической Республики
ВАК — Вища атестаційна комісія
ВЛКСМ — Всесоюзний Ленінський Комуністичний Союз Молоді
ВСЕХБ — Всесоюзний Совет евангельских христиан-баптистов
вул. — вулиця
ВЦРПС — Всесоюзна Центральна Рада професійних спілок
ГДА СБУ — Галузевий державний архів Служби безпеки України
ГДА УСБУ у ЛО — Галузевий державний архів Управління Служби безпеки України у Львівській області
ГК КПУ — городской комитет Коммунистической партии Украины
ДАЛО — Державний архів Львівської області
ДАСО — Державний архів Сумської області
ДАХО — Державний архів Харківської області
ДТК — детская трудовая колония
ЕХБ — евангельские христиане баптисты
ИТК — исправительно-трудовая колония
КГБ — Комитет государственной безопасности
КК УРСР — Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки
коп. — копеек
КПРС — Комуністична партія Радянського Союзу
КПСС — Коммунистическая партия Советского Союза
ЛКСМУ — Ленінський Комуністичний Союз Молоді України
ПВС СССР — Президиум Верховного Совета Союза Советских Социалистических Республик
Райнарсуд — районний народний суд

- РЕВ — Рада економічної взаємодопомоги
РМ УРСР — Рада міністрів Української Радянської Соціалістичної Республіки
РОВД — районный отдел внутренних дел
руб. — рублей
с. г. — сего года
СМПО им. Фрунзе — Сумское машиностроительное производственное объединение имени Фрунзе
СОФИ “Мысль” — Сумское общество философов-идеалистов “Мысль”
СССР — Союз Советских Социалистических Республик
ст. — статья
СФХПИ — Сумской филиал Харьковского политехнического института
СЦЕХБ — Совет Церквей евангельских христиан-баптистов
СШ — середня школа
т. — товарищ
УВД — Управление внутренних дел
УКГБ — Управление Комитета Государственной Безопасности
УК УССР — Уголовный кодекс Украинской Советской Социалистической Республики
ЦДАВО України — Центральний державний архів вищих органів влади та управління України
ЦДАГО України — Центральний державний архів громадських організацій України
ЦДАМЛМ України — Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України
ЦК — Центральный комитет
ЦК КПУ — Центральний комітет Комуністичної партії України
ц. р. — цього року

ПЕРЕДМОВА

У другому томі збірника “Інакодумство на Сумщині” продовжується публікація документів, започаткована у першому¹. Мета нинішнього видання — ознайомити широке коло читачів із фактами протестних настроїв жителів і уродженців Сумщини правлячому комуністичному режиму, починаючи з періоду післясталінської “відлиги” (1956 р.) і закінчуючи періодом пізньої “перестройки” (1990 р.). Вони в основному проявлялися на рівні думок (“інакодумство”) і, набагато рідше, на рівні дій (відкритих виступів).

Повернення до документів, що засвідчують прояви інакодумства на Сумщині у 1955–1990 рр., є важливим не лише для наукового пізнання, а також для суспільної зрілості сучасної України. Книга фіксує факти, які доводять: навіть у добу суворого контролю й репресій завжди знаходилися люди, здатні мислити інакше, зберігати гідність і чинити духовний спротив тоталітарному режимові.

Так, у 1960-х рр. шістдесятники проголосили цінність культурного відродження та свободи творчості, протиставивши себе комуністичному догматизмові. Їхня позиція була не лише культурницькою, а й політичною: вона ставила під сумнів монополію партійної ідеології. У подальші десятиліття окремі вихідці з цього середовища стали активними дисидентами, з-поміж яких Михайло Осадчий, Петро Рубан чи Григорій Фельдман. Вони виступали вже не лише на захист прав людини, а також за політичну незалежність України.

Інший вимір опору показують документи про релігійні громади, зокрема про євангельських християн-баптистів, що зберігали вірність власній духовній традиції попри переслідування з боку держави. Включені до збірника й документи про діяльність молодіжних субкультур, зокрема руху хіпі, що у 1970-х рр. у Сумах протиставив себе одноманітному совєтському побутові самим способом свого життя.

Ці приклади переконливо демонструють: свобода думки та поведінки не могла бути повністю знищена навіть у межах тоталітарної системи. Саме в цьому полягає головний урок для сьогодення: демократичне суспільство не

¹ Перший том: Інакодумство на Сумщині. Збірник документів та матеріалів (1955–1990 роки). Т. 1 / упорядники: Артюх В. О., Іванущенко Г. М., Садівничий В. О. Суми: ВВП “Мрія-1” ТОВ, 2012. 300 с.

виникає на порожньому місці, воно виростає з поколінь тих, хто зберігав внутрішню незалежність навіть тоді, коли зовнішня була втрачена. Більше того, саме період ненасильницького спротиву у формі інакодумства не дав згаснути в свідомості українців тій іскрі боротьби, яка вела свій відлік ще від часів 1917–1921 рр., через повстанську боротьбу 20-х і 30-х, діяльність підпілля ОУН-УПА в нашому краї і логічно довів цю боротьбу до відновлення Незалежності України в 1991 р. Сьогодні ця боротьба продовжується вже на фронтах російсько-української війни. І кожен приклад попередників виховує та мотивує тих, хто приходить за ними.

Для післявоєнної України ця історична й моральна спадщина матиме подвійну цінність. По-перше, вона є застереженням проти відродження авторитарних практик у нових формах. Природна спокуса шукати “сильну руку” для швидкої відбудови країни і навіть вже тепер, під криттям воєнної необхідності будувати корупційні схеми, може обернутися згортанням прав і свобод, що вже не раз ставало трагічним досвідом у ХХ ст. По-друге, ця спадщина відкриває простір для глибшого розуміння самої суті демократії. Її сила не в одноманітному “одобрямс” брежнєвської доби, коли вся система була зведена до механічного відтворення ситуації колективного схвалення, а в можливості вільного діалогу та відповідальної незгоди. Бо незгода, інакодумство — це пропозиція альтернативної дії й персональна відповідальність.

Загроза “диктатури юрби”, про яку ще античні мислителі писали як про найнебезпечнішу форму деградації полісу, не менш небезпечна за диктатуру однієї особи. У совєтській системі вона виявилася в культивуванні колективного конформізму, де “правильна” думка підміняла свободу совісті, а гучне “одобрямс” придушувало голоси незгодних. Саме тому знання про локальні форми спротиву, від антисовєтських написів у Конотопі 1950-х до громадських ініціатив наприкінці 1980-х, є щепленням не лише від авторитаризму, а й від охлократії, здатної відтворити (і вже відтворює!) ті ж механізми несвободи під іншими гаслами.

У такий спосіб значення цієї книги виходить за вузькі краєзнавчі чи локально-історичні межі. Вона може стати інструментом формування громадянської свідомості, яка робить суспільство більш стійким, менш уразливим до

маніпуляцій і більш готовим до складних викликів державотворення. Актуальність збірника у післявоєнній Україні визначається тим, що він допомагає не лише пам'ятати минуле, а також уникати його повторення.

Щоправда, засвоїти ці уроки зможуть ті, хто активно вивчає минуле, читаючи першоджерела. І, на жаль, немає жодного рецепту достукатись до фанатів “простих рішень”, які в кожному суспільстві становлять абсолютну нечитаючу більшість.

Інакодумство — це не лише наявність інших думок порівняно з єдиною правильною думкою комуністичної офіційної доктрини, це ще й наявність кількох різних думок, тому можна говорити про цілий їх спектр, що виходять за межі дозволеного, а це вже різнодумство як складова інакодумства. Інші смисли поняття “інакодумство” — це вільнодумство, тобто наявність саме отих інших думок, неузгоджених з офіційно нав'язуваними. І все ж найголовнішим залишається власне “думство”, як процес, побудований на активному розумовому процесі.

Після десятиліть сталінського терору й репресій на хвилях хрущовської “відлиги” в культурно-мистецьке життя України ввійшло покоління шістдесятників. Семе з ним ми пов'язуємо культивування ідей інакодумства. Шістдесятники чітко виступили за українське національно-культурне відродження, піднесення національної свідомості, демократизацію суспільства, збереження української мови й культури. Саме вони розпочали руйнування стін примусового однодумства в Україні (та й у цілому в Союзі), які почали гордитися ще репресивним сталінським режимом. Хоча таке вільнодумство шістдесятників в умовах обмежень і цензури відразу й прочитувалося як політичний феномен, як вияв незгоди з існуючим політичним режимом. Шістдесятники протиставляли себе офіційному догматизмові, сповідували свободу творчого самовираження, культурний плюралізм, пріоритет національних і загальнолюдських цінностей над класовими. Потрібно наголосити, що якесь інакодумство, звичайно, існувало і в сталінські тоталітарні часи, але існувало воно тоді підпільно, а ось у 60-х не побоялося вийти назовні, у публічну сферу. І саме з шістдесятництвом ми пов'язуємо спроби побудови такого нонконформістського типу української куль-

тури, яка знівельовувала зусилля компартії налаштувати масову свідомість на хвилю ідеології будівників комунізму.

Деякі з шістдесятників пішли далі й стали учасниками дисидентського руху, а це вже чітко опозиційний офіційній комуністичній ідеології та советській політичній системі рух з орієнтирами не лише на захист прав людини, але ще й на політичну незалежність України. У збірнику ж і подаємо документи, що стосуються діяльності таких відомих українських дисидентів, як Михайло Осадчий (с. Курмани нині Роменського р-ну), Петро Рубан (м. Конотоп), Івга Савчук (Євгенія Кузнецова) (м. Шостка), Григорія Фельдмана (м. Конотоп) (док. № № 11, 13, 18, 20, 31, 35, 41, 44).

Потрібно мати на увазі, що феномен інакодумства існував у межах вже сформованої авторитарної советської політичної системи і відповідного їй типу советської людини. Тому інакодумство на масовому рівні формувалося не так у вигляді жорсткого протистояння офіційній советській пропаганді, а, швидше, такої собі розмитой і неоформленої незадоволеності системою, без якихось чітких вимог щодо її зміни чи навіть реформування. І розпочинався його шлях найчастіше з незадоволення матеріальним, економічним рівнем життя пересічної советської людини. Більшість людей, які фігурують у документах збірника як “порушники системи”, бо висловлювати певні нонконформістські ідеї — це звичайні советські люди, які в своєму буденному житті переважно лише відтворювали офіційний советський ідеологічний дискурс, але їх інколи “заносило” (скажемо так) і вони свої висловлювання наділяли незвичними і часто несподіваними смислами, що суперечили ідеологічним настановам компартії. У їхніх діях, справді, не було ні прямого заперечення системи, ні навіть актів прямої непокори. Тобто, незгода та незадоволення в одних випадках прекрасно вживалися в одній і тій самій людині, в інших обставинах, з політичним конформізмом. Справді, ті, хто допускав емоційні висловлювання, що проходили по лінії “антисовєтських”, зовсім не плекали свідомий антикомунізм і, відповідно, не були свідомими супротивниками советському політичному режимові, а їх відступ від деякого “канону”, що так жорстоко карався владою, мабуть лише вказував, що дресирування на автоматичне схвалення вказівок комуністичної влади повністю в принципі недосяжне.

А ось постійне викриття КГБ і окремих людей, і все нових і нових груп дисидентської спрямованості може бути пояснене ще й кар’єристськими устремліннями окремих працівників цієї установи, іншими словами, в КГБ недобросовісні працівники ще й спеціально “конструювали” дисидентів, щоб виправдати свій бюджет, легітимність, кар’єрне зростання (див. документ № 56).

Саме в післявоєнну добу в міському середовищі центру й півдня України формується комуністичними ідеологічними практиками та й самим способом життя той тип советського українця, з середовища якого виходять і шістдесятники, й дисиденти. Ці люди мали ніби подвійну лояльність, будучи одночасно й етнічними українцями, і водночас советськими громадянами. Але вони були такими, які вже прекрасно розуміли: вищі форми культурного існування їм диктує універсальне советське середовище і з цією ситуацією потрібно змиритися. Звідсіля, як спосіб пристосування до нових реалій, перехід на російську мову у повсякденні при збереженні самоусвідомлення своєї українськості. Тобто основною рисою характеру советського українця стає конформізм (готовність) щодо подальшого розмивання цієї своєї національної ідентичності. Хоча на початку 60-х рр., коли після XXII з’їзду КПСС і прийняття третьої програми Компартії з її орієнтацією на побудову комунізму в СРСР, і було взято курс на зближення російської й української мов та визнання російської мови як другої рідної для етнічних українців, однак ще можна було спостерігати неприйняття й опір такому стану речей у середовищі науковців, студентів, інтелігенції (див. документи № № 4, 5, 6), то вже надалі, в 70-х рр., такі настрої сходять нанівець. Хоча одиничні вияви протестних настроїв могли, звичайно, проявлятися й пізніше. Прикладом можуть слугувати останні перед “перестройкою” написи проти русифікації українських шкіл, які були виявлені КГБ у Сумах 1983 р. Тоді після Всесоюзної науково-теоретичної конференції у Ташкенті “Русский язык — язык дружбы и сотрудничества народов СССР” (1979) була видана Постанова ЦК КПУ і Ради Міністрів Української РСР “Про організацію виконання в республіці постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 “Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та ін-

ших навчальних закладах республік” і був взятий курс на остаточну русифікацію української освіти в містах. Саме як протест проти цієї політики й з’явилися антирусифікаційні написи на будівлях по проспекту Карла Маркса в Сумах (див. документ № 29).

Із приходом до влади Брежньєва ситуація з переслідуванням за інакодумство трохи змінюється. А багато проявів вільнодумства, за які в часи Хрущова можна було отримати 62 статтю Кримінального кодексу (антирадянська пропаганда й агітація) тепер переводяться у план профілактичних бесід (з офіційним попередженням) (див. документи № № 24, 25, 26, 32, 36). До того ж у 1966 р. у Кримінальному кодексі з’являється трохи м’якша стаття 187-1 (поширення завідомо неправдивих вигадок, що паплюжать радянський державний і суспільний устрій). Як би там не було, але кількість кримінальних справ і доведення їх до рівня судів різко скорочується. А з настанням періоду перестройки з її свободою слова й сама кількість профілактичних бесід також різко зменшується. Так, у 1985 р. Сумське обласне управління КГБ звітує перед прокуратурою лише про дві такі проведені бесіди та й то серед ув’язнених (док. № 37). Всього ж на території Сумщини за 30 років (1955–1985) за статтями 62 і 187-1 КК УРСР засуджено близько 20 чоловік.

Загалом же за правління М. Хрущова пік політичних репресій прийшовся на 1957–1958 рр. і був пов’язаний як з рішеннями XX з’їзду КПСС та викриттям у верхівці компартії антипартійного угруповання Молотова, Кагановича, Маленкова, так і з подіям Угорської революції 1957 р. Серед інших тоді була заарештована й завуч Капустинської середньої школи Синівського району Надія Хоменко (див. в Ілюстративних матеріалах світлину № 4).

Але боротьба з вільнодумством йшла різними шляхами. У КГБ апробували такий його спосіб, як переведення боротьби з його проявами на рівень чисто кримінальних злочинів (звичайно, через процедури фальсифікації справи). Тут показовим прикладом може слугувати випадок із гуртком творчих молодих людей, які збирались у Сумах на вулиці Комсомольській на квартирі викладача місцевого педінституту Юрія Царика. В результаті доносів за вільнолюбиві розмови Ю. Царик і А. Семенюта отримали, відповідно, рік і вісім місяців ув’язнення за статтею 210 КК УРСР

про утримання притонів та звідництво (див. документи 10, 49). Крім цих, у збірнину подаємо ще кілька документів про життя й творчості Ю. Царика та А. Семенюти (док. № 12, 49). Також у 70–80-х рр. знаковою фігурою сумського нон-конформістського середовища (якщо про таке можна говорити) залишається постать поета Миколи Данька. (Про його постійні переслідування з боку КГБ, життєві поневіряння див. документи № № 12, 14, 30, 31, 46, 47).

Ті, кого ми відносимо до шістдесятників, перетворювалися на незгодних чи навіть у борців з політичним режимом на національному ґрунті за однією стандартною схемою. Це, як правило, були вихідці з села, що початки свого життя провели в українському етнічному середовищі. Після закінчення школи вони опинялися у зрусифікованих містах, де навчалися у вищих навчальних закладах і саме тут набували досвіду відчуження від міського середовища за, наприклад, вживання української мови в публічних місцях. Тому реакція цих новопосталих мешканців міста була звичною — піднесення рівня їхньої української національної самосвідомості². Про загострення почуття національної самосвідомості від контактів україномовних вихідців із села з харківським шовіністичним середовищем добре видно на прикладі випадку зі студентом Харківського державного університету ім. М. Горького, уродженцем села Попівка Конотопського району Анатолієм Соболевим (див. документ № 5).

Але, власне, й на дисидентському рівні інакодумства ця обмеженість советським досвідом дається в знаки. Ідеологічні побудови дисидентів рухаються в межах парадигми “справжнього марксизму-ленінізму”: як рух від “неправильного” Сталіна чи “неправильної сучасності” до “правильного” Леніна. Сталін порушив правила соціалістичного життя, отже потрібно повернутися до ленінських принципів; комуністична партія на сучасному етапі порушила принципи національної політики, отже потрібно повернутися до автентичного ленінського вчення. На цій схемі побудований і такий знаковий текст шістдесятництва як “Інтернаціоналізи чи русифікація?” Івана Дзюби. І лише, як виняток, тут можна назвати опертя на ідеологію чинного націоналізму в текстах дисидента Валентина Мороза.

² Беллецца Сімене Аттіліо. *Берег чекань. Культурологічне дослідження шістдесятництва*. К., 2024. С. 410–411.

Цю ж тенденцію демонструє й студент Львівського державного університету ім. І. Франка із с. Улянівка Григорій Хвостенко, який у своїй статті “Коріння і квіти російського шовінізму”, що опублікована у підпільному журналі “Поступ” (1972), досить детально подає історію російського шовінізму, також схиляється до думки, що незалежна Україна якщо й можлива, то лише у соціалістичній формі (див. документ № 21).

У зв’язку з тим, що прямі виступи проти влади були неможливими, іншими напрямками реалізації протестних настроїв ставали: а) розповсюдження листівок (док. № 2, 16, 23, 27); б) написи на парканах, стінах будинків, у туалетах (док. № 1, 28); в) написи на бюлетенях під час чергових виборів; г) написання анонімних листів (часто з погрозами комуністичному керівництву) (док. № 30). Дивує, з якою серйозністю до таких написів ставилися в органах держбезпеки. Прикладом може слугувати розгляд справи з написами в туалеті Конотопського залізничного вокзалу (див. документ № 1).

Особливо привертають увагу написи 1983 р. на павільйонах зупинок по трасі Суми — Лебедин, де людям нагадується про страшну голодовку 1932–1933 рр., у зв’язку з її 50-ми роковинами (док. № 28).

Ще однією з форм пасивного опору правлячому режиму ставало культивування тих давніх релігійних традицій, що йшли врозріз із ідеологією советської атеїстичної держави. Мовиться про традицію колядування, тепер уже в міському середовищі, яку відроджували шістдесятники. Широко відоме колядування в Києві і Львові наприкінці 1971 р., в якому взяли участь багато представників української інтелігенції дисидентської спрямованості. Але наприкінці 1972 р., вже після масових арештів в результаті проведеної КГБ операції “Блок”, колядування все одно продовжилися. І одну з груп колядувальників у Києві очолив той же уродженець с. Попівка Анатолій Соболев (див. документ № 19).

Окрім національних форм дисидентства в Україні були розповсюджені й інші, насамперед, релігійні. Щодо території Сумщини, то тут ідеться про протестантські конфесії євангелістів, п’ятидесятників і частини баптистів, які протистояли релігійній політиці атеїстичної держави.

Наприклад, нелегальний Союз церков євангельських християн-баптистів виступив як проти свого керівного органу — Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів, так і проти органів советської влади. І тут показовим є приклад діяльності й переслідування активіста нелегальної Ради церков євангельських християн-баптистів із м. Шостка, тричі засуджуваного Анатолія Петренка (див. документ № 33).

Одним із виявів інакодумства в молодіжному середовищі був рух хіппі. Цей рух “дітей-квітів” виник на Заході в 60-ті рр. і, проникнувши на територію СРСР, являв собою альтернативну комсомольським ідеалам маргінальну субкультуру з її неповторним способом життя й думання. У цьому рухові була відсутня якась політична складова. Натомість основоположними концептами ідеологічної доктрини були цінності свободи й любові, пацифізму й ненасильства, толерантності й загальної рівності.

Тому хіппі й виступали проти відсутності індивідуальної свободи, жорсткого ідеологічного контролю з боку компартії та нав'язуваного нею регламентованого й одноманітного способу життя з його строгими нормами щодо зовнішнього вигляду молодих людей, “правильної” поведінки з чіткими думками, що відповідають черговій “лінії партії”. Стереотипний образ “радянської людини” як будівника комунізму якраз і руйнувався самим протестним способом життя хіппі.

Хіппі часто переслідувалися міліцією, їх примусово піддавали психіатричному лікуванню чи били прямо на вулицях, щоб привести до загальноприйнятого стану “нормальності”. (Про сумських хіппі 70-х детальніше див. документ № 53).

Період горбачовської “перестройки” виводить проблему інакодумства на якісно новий рівень. Щодо дисидентів, то тепер їх із таборів і тюрем починають випускати на волю (наприклад, Григорій Фельдман був амністований у 1986 р., а Петро Рубан — у 1988 р.) і частина з них починає активно включатися в політичну боротьбу. Та це, по суті, вже був початок кінця не лише дисидентського руху, але й феномену інакодумства в цілому, існування якого було породжене саме специфікою авторитарного советського політичного режиму післясталінської доби. Тепер за інакодумство вже не переслідують, натомість виникають неформальні орга-

нізації антикомуністичної спрямованості, що починають вступати у боротьбу з ідеологічними настановами комуністичної партії, а далі й за політичну владу. На Сумщині це “Спадщина” (1986), філософський клуб “Мысль” (1987), Сумський народний фронт (1988), Союз содействия перестройке и демократизации (1988), Товариство української мови ім. Т. Г. Шевченка (1988), клуб “Горожанин” (1988), “Меморіал” (1989), клуб “Ініціатива” (Шостка) (1989), Народний рух України за перебудову (1989), клуб “Избиратель-89” (1989), Демократическая платформа (1989), секція “Екологія” (1989), Спілка української молоді (1990). Сумський обком компартії спочатку намагається ці організації контролювати, ті ж, які не йдуть на співпрацю, оголошує екстремістськими і піддає жорсткій критиці. Та хоч як компартійні структури не намагалися, але ці неформальні організації в тодішніх умовах об’єктивно ставали альтернативою советській владі. Як відомо, остаточно у компартії завершився цей період конфронтації з “неформалами” 24 серпня 1991 року.

* * *

Вводячи до широкого наукового обігу та публічного дискурсу цей тематичний масив документів, упорядники ставлять своїм завданням: а) дати історикам зібрання документальних джерел для подальших досліджень протестних настроїв та їх ідеології на території сучасної Сумської області; б) показати журналістам та письменникам фактологічну базу свободи творчості; в) окрім того документи є ще й самодостатніми оповідачами, що допоможуть широкому читацькому загалу самостійно скласти цілісне уявлення про різнобічні прояви інакодумства на Сумщині.

Історія ж інакодумства на Сумщині у цьому, другому, томі збірника представлена найрізноманітнішими видами джерел: архівними документами, мемуарними, епістолярними, пресовими, художньо-літературними, зображальними. До публікації включено 56 документів та 22 ілюстративних матеріалів: 16 — із фондів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), 1 — із фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України (далі — ЦДАГО України), 11 — із Державного архіву Сумської області (далі —

ДАСО), 2 документи — із Державного архіву Харківської області (далі — ДАХО), Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) — 6, Галузевого державного архіву Управління Служби безпеки України у Львівській області (ГДА УСБУ у ЛО) — 2, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України) — 1 документ, електронного видання “Советского архива Владимира Буковского” — 3, Архіву Ковпаківського районного суду м. Суми — 1, Архіву Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка — 1, Архів ОУН в УІС-Лондон — 4 документи.

Крім того, при укладанні збірника широко використані приватні архіви та збірки документів Михайла Манька, Василя Коломацького, Миколи Садового, Григорія Хвостенка, Олексія Шевченка, Володимира Семерні, Михайла Скорика, Леонарда Тушинського, Ігоря Шудрика, Ігоря Березюка.

Окремі документи, вміщені в збірнику, вже публікувалися в таких книгах: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко. К.: Смолоскип, 2013; Культурне життя в Україні: західні землі. III: 1966–1971. / упоряд. Т. Галайчик, О. Луцький. Т. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006; Осадчий М. Г. Більмо. Львів: Каменяр, 1993. Але з огляду на малодоступність цих видань для сучасного читача повторна їх публікація є виправданою.

Крім архівних джерел широко використовується епістолярій — 7 листів, а також 5 матеріалів із газетної та журнальної періодики: газети “Радянський прапор” (Конотоп), “Добрий день” (Суми), підпільні й нецензуровані часописи “Поступ” (Львів) і “Кафедра” (Львів), бюлетеню “Українська національна партія. Інформаційний бюлетень” (Львів).

Крім того, у збірнику подаються ще й деякі художні твори, що містять цінну інформацію про сумське інакодумство.

Окремим блоком представлено ілюстративні й фотоматеріали.

* * *

Слід наголосити, що пошук архівних джерел для дослідження феномену інакодумства на Сумщині не обмежується лише архівами, розташованими на території України. Вагомим доповненням є Архів ОУН в Українській Інфор-

маційній Службі (УІС Лондон). У ньому зберігаються документи української еміграції, що фіксують як безпосередній спротив совєтській владі, так і віддзеркалення цього спротиву в міжнародному контексті.

Наприклад, у фондах архіву зберігається кілька документів про діяльність Спілки Української Молоді “Сумщина”, які відображають період, коли в області формувалися осередки організованого громадянського спротиву, що згодом став частиною всенационального руху до незалежності.

Іншим прикладом є колекція документів Сектору Крайових Справ Проводу ОУН (далі СКС), більш відома, як колекція Миколи Яроцького. Там зберігається багато інформації, яка мала, або, на думку утворювачів, могла мати оперативне значення для Організації. Це велика кількість досє на партійних, державних, господарських і культурних діячів різних регіонів СРСР, голів колгоспів, директорів заводів, директорів шкіл, учених, митців, спортсменів. Щодо останньої категорії дуже показова справа Володимира Степановича Голубничого, — сум’янина, дворазового Олімпійського чемпіона зі спортивної ходьби. Під час виїзду на спортивні змагання й тренування, до нього неодноразово підходили уповноважені СКС і вели розмови щодо становища України в Совєтському Союзі, ситуації з правами людини тощо. В їхньому звіті зазначається, що Голубничий сприймає ідею самостійності України і погодився взяти з собою невелику кількість націоналістичної літератури. Але реалізувати цей план не вдалося, бо на останню зустріч “за ним прибіг кагебіст і з криками погнав до готелю”.

Як показує ця та інші подібні історії, прояви інакодумства в Україні не залишалися непомітними для закордонних українських політичних центрів. Думаємо, подальші дослідження діаспорних архівів розкриють деталі цієї роботи, та вкажуть, хто конкретно з дисидентів Сумщини мав контакти з цими організаціями.

Щодо одного з них ми вже маємо певні відомості. Це Михайло Григорович Осадчий (уродженець с. Курмани Недригайлівського, тепер Роменського району), поет, перекладач, дисидент, із яким листувалася під час його ув’язнення Українська Центральна Інформаційна Служба в Лондоні. Після звільнення він став її зв’язковим і регулярно телефоном повідомляв про становище в Україні, передає інфор-

мацію про початки організованого українського життя та демократичних перетворень, відродження УАПЦ. Про це стало відомо з аудіодокументів Архіву ОУН. Серед них — 20 аудіокасет із записами телефонних розмов із М. Осадчим. Нині відбувається їх оцифрування і є план перевести ці розмови в тексти та опублікувати. Працівники УІС нині тепло згадують М. Осадчого як свого співробітника й цікаву людину. Задують, як художньо він описував ситуацію незадовго до розпаду СРСР в одній з телефонних розмов: “Це все схоже на кригу, яка весною потріскалася на річці і ось-ось розповзеться й піде за водою”. Стало відомо також, що він був членом ОУН (бандерівської). Щоправда немає певних відомостей, коли саме і за яких обставин це сталося.

Таким чином, архіви української еміграції в Лондоні не лише доповнюють картину локального інакодумства на Сумщині, а й уводять його у ширший контекст української боротьби за свободу, допомагаючи дослідникам поєднувати внутрішній та зовнішній виміри спротиву тоталітарному режимові.

* * *

У всій своїй сукупності документи й матеріали збірника дозволяють отримати досить повне уявлення про настрої інакодумства на теренах Сумщини в 1955–1990 рр.

Упорядники сподіваються, що публікація документів з історії інакодумства на Сумщині стимулюватиме подальші дослідження в означеній темі.

Кожен документ має заголовок, в якому зазначений номер, різновидність, адресат, визначається його зміст, а також дата публікації чи написання. Документи в межах розділів розташовуються в хронологічному порядку; окремі подаються за датою події.

Більшість документів публікується повністю. Коли ж публікується частина документу, то пропущені місця відмічаються квадратними дужками з трьома крапками — [...] й оговорюються в заголовках — “Із протоколу”, “Зі звіту”, “Зі статті” тощо. У “квадратні” дужки взято також відновлені пропущені в оригіналі частини слів або пропущені ініціали.

Діловодні заголовки, місце і час написання документів у текстах також опущено й використано в редакційних за-

головках, складених упорядниками. Газетні заголовки також опускаються, якщо вони збігаються із заголовками, що даються упорядниками.

Документи публікуються мовою оригіналу зі збереженням мовних особливостей того часу. Описки виправляються без застережень. Подекуди, згідно з нормами сучасного правопису, розставлені розділові знаки. Помітки й резолюції на документах, як правило, опускаються.

У легенді документу вказується місце його зберігання (скорочені назви архівів, номери фондів, описів справ, аркушів). Зазначається також автентичність (оригінал, копія), спосіб відтворення інформації (машинопис, рукопис), а також попередні його публікації (якщо такі є). Скорочені назви архівів розшифровані у переліку скорочень.

* * *

Подяки. Упорядники висловлюють щирю вдячність за цінні консультації та надані матеріали Ігорю Назаренку, Федору Наумку, Світлані Дубровській, Михайлу Скорику, Андрію Гриценку, Миколі Охріменку.

Окрема подяка рецензентам рукопису цього збірника Валентині Піскун та Сергію Дегтярьову за велику кількість зроблених зауважень, підказок та пропозицій, які ми намагалися врахувати.

ДОКУМЕНТИ И МАТЕРИАЛИ

№ 1

**Повідомлення начальника лінійного відділу КГБ
секретарю Конотопського міського комітету КПУ
про антисоветські написи в туалетах
на станції Конотоп**

5 вересня 1955 року

Сов. секретно

Экз. № 1

СЕКРЕТАРЮ
КОНОТОПСКОГО ГК КПУ
Тов. ГРИГОРЕНКО

Гор. Конотоп

13 сентября сего года Линотделом КГБ при СМ СССР на ст. Конотоп получены агентурные данные об обнаружении в мужской уборной конторы стройучастка и стройдвора ст. Конотоп надписи: “Товарищи, давайте поднимем революцию”.

Одновременно с обнаружением указанной надписи были получены данные о появлении антисоветских надписей аналогичных по графическому исполнению в мужской уборной стройдвора.

Произведенным расследованием установлено, что примерно 3 сентября сего года в мужской уборной стройдвора появилась антисоветская надпись: “Долой советскую власть”.

Первым указанную надпись обнаружил коммунист ПАНЧЕШНЫЙ, который о случившемся доложил секретарю парторганизации стройдвора тов. МОРГУНОВУ.

Вслед за ПАНЧЕШНЫМ о появлении антисоветской надписи тов. МОРГУНОВУ сообщил коммунист ЯЦЕНКО. Однако тов. МОРГУНОВ не принял никаких мер ни к сообщению об этом в органы КГБ, ни к ликвидации указанной надписи.

5 сентября ЯЦЕНКО рядом с нанесенной антисоветской надписью обнаружил вторую надпись: “Все как один поднимемся против коммунистической прав...” (последнее слово не было дописано).

О случившемся, примерно в 12 часов, ЯЦЕНКО доложил начальнику стройдвора тов. КОЛОДИЮ и только в 16 часов 5 сентября по распоряжению руководства стройд-

вора антисоветские надписи были зачеркнуты тов. ПАНЧЕШНЫМ химическим карандашом.

Несообщение своевременно о появлении антисоветских надписей органам госбезопасности и уничтожение их без нашего ведома отрицательно сказывается на розыске автора, для осуществления которого необходим образец почерка последнего.

Кроме того, непринятием мер к уничтожению антисоветских надписей коммунист, он же секретарь партийной организации т. МОРГУНОВ, способствовал распространению антисоветчины среди работников стройдвора. Данный факт свидетельствует о притуплении бдительности у коммуниста тов. МОРГУНОВА.

В настоящее время некоторые слова указанных надписей восстановлены и сличение их с надписью обнаруженной в уборной конторы стройучастка, дает основания полагать, что антисоветские надписи исполнены одним лицом.

Розыск автора антисоветских надписей продолжаем.

Начальник Линотдела КГБ ст. Конотоп

Майор *АРЖЕУХОВ*

Советский архив Владимира Буковского.

URL: <https://webct.biz/archive/buk-rus.html>

Копія. Машинопис.

№ 2

Из доповідної записки головы КГБ Івана Сєрова до ЦК КПСС про антисоветську листівку в м. Суми, знайдену напередодні виборів до місцевих Рад депутатів трудящих

5 березня 1957 року

Сов. секретно

ЦК КПСС

№ 465-С

Докладываю поступившие в Комитет госбезопасности данные о происшествиях и антисоветских настроениях, имевших место на территории Советского Союза накануне и в день проведения выборов в местные Советы депутатов трудящихся.

2 марта с. г. в 21 час 45 минут в г. Сумы на Красногвардейской площади была обнаружена наклеенная на стол антисоветская листовка, содержащая злобные выпады против

руководителей Советского государства и призывающая не принимать участия в голосовании.

[...]

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ КОМИТЕТА ГОСУДАРСТВЕННОЙ
БЕЗОПАСНОСТИ при СОВЕТЕ МИНИСТРОВ СССР

И. Серов

Советский архив Владимира Буковского.

URL: <https://webct.biz/archive/buk-rus.html>

Копія. Машинопис.

№ 3

Лист Геннадія Петрова до Богдана Гориня з інформацією про вимогу русифікуватися

8 серпня 1960 року

Львів, головпоштамт,

до вимоги,

Горинь Богдану Мик.

Суми, вул. Гончара, 34,

Петрову Г. Т.

Друже Богдане!

Лишаюсь працювати тут, під Сумами. На Полтавщину не їду: там місце зайнято. З 16/VIII приступаю до роботи у Хотінській райгазеті секретарем. Можна було б в Шостці на заводі кіноплівок у багатотиражці теж секретарем, але там дорого жити, а тут і дешево, і 18 км від Сум. Редактор чоловік гарний, ще молодий.

Приїхав я сюди із Львова, і дві речі мене вразили: природа і люди. Повітря таке свіже, чисте, пахуче, що зроду звіку такого у Львові не було. Цілий день я дихав і не міг начерпатись насолоди від вдихання сумського повітря. А як красиво тут сходить сонце.

Люди — то соś іннего. Говорю українською мовою — всі кажуть — “західник”. Вираз обличчя у людей інший. Такий, як там, мені став уже більш зрозумілим і яснішим. Відчуття і природи, і людей було загостреним, бо знав, що на Західній мені, мабуть, вже жити не доведеться, а за 5 років я встиг з нею зріднитися. І це тільки прибавляє мені зараз мук. Зайшов я у той заклад, про який у нас з тобою віддавна йшла мова. Ти радив його. З керівником закладу мав відверту розмову. Раніш ми ще так не говорили. Мені поставили умови: працювати тільки під наглядом і згідно

думок його. А тоді ще: “в наше время каждый украинец должен чувствовать себя сначала русским, а потом уже украинцем” і т. д. Туди мені йти вже не хочеться.

Тиждень тому дивився фільм про Францію, і в мене закралось питання, чому одну націю називають великою, а другу, навіть, коли треба, не згадують. Певно тому, що нація, яка завоювала право називатись великою, добилась цього постійним піклуванням про своїх представників, намаганням взяти від члена суспільства максимум того, що він може дати, стремлінням поставити його там, де він може звеличити честь і славу нації, а нація, яку не хочуть згадувати, швиряється своїми кращими силами, (що) не багаті мідяками.

З моєї голови не йде Куба.

Хочу попросити тебе: ти постарайся віддати плащ і кепку хлопцям, які поступають в житлово-комунальний технікум. Якщо вони не знайшли тебе, ти знайди їх. Вони здають екзамени. Прізвища — Хас (I курс), Павлюк (II курс).

Не знаєш, що з Вас. Лисом?

Як прізвище Андрія Андрійовича?

Бажаю тобі здоров'я і успіхів.

Геннадій.

Горинь Богдан. Не тільки про себе.

Книга перша (1955–1965).

К.: Пульсари, 2006. С. 101–102.

№ 4

Із виступу Бориса Антоненка-Давидовича² на III Пленумі Правління Спілки письменників України з порядком денним “Завдання письменників України у світлі рішень XXII з’їзду КПРС” про культ особи Сталіна та його вплив на українську літературу

10 січня 1962 року

[...]

Нарешті, хочу трошки зупинитися на питанні про культ особи. Товариші, мені здається, що ми ще не все врахуємо, що наробив культ особи. Мало того, що у нас страшні пробіи в наших лавах, що у нас цілі “білі плями” на карті, так зараз ще наша література має дуже тяжкі наслідки цього культу особи. Я мимоволі згадував цю епоху словами одного мудреця Сходу, який кілька сот років тому сказав:

“Служба тиранам спирається на дві сторони: надію на хліб і страх за своє життя”. Як ці слова були актуальні за час культу особи? Але тут треба додати і друге: страх за своє життя і надія заробити легкий хліб чи то наклепом, чи то брехнею. Ми, брешучи Сталіну, оспівуючи його надлюдські якості і запевняючи його в цьому, навчилися брехати взагалі (гучні оплески). У нас брехня ця перейшла в інерцію і навіть, що ще страшніше — в традицію. Хіба оце приписування, окозамилювання не продовження цієї самої брехні, до якої нас привчив культ особи Сталіна. Це те ж саме.

Культ особи Сталіна позбавив літературу багатьох її функцій, він звів літературу до одописання, але, мені здається, не те страшне, а страшне те, що в літературі лишилися тільки одні функції ілюстративні, а де ж її громадські функції, де голос літератури як сигнальщика, як викривача? Якби свого часу, вже після ліквідації культу особи, не довелося Мінкові написати про окозамилювання, тоді може на січневому Пленумі ЦК зовсім не довелося би говорити про це, називаючи конкретні прізвища.

Я за те, щоб повернути літературі всі її громадські функції, без яких немислима справді радянська література. Література мусить бути сигнальщиком, попереджувачем, вона мусить говорити на повний громадський голос.

[...]

ЦДАМЛМ України.
Ф. 590. Оп. 1. Спр. 481. Арк. 156–157.
Оригінал. Машинопис.

№ 5

З протоколу № 3 закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького про “націоналістичні збочення” студента Анатолія Соболевса, уродження с. Попівка Конотопського району та деяких інших студентів

27 січня 1964 року

[...]

СЛУШАЛИ:

О мерах по дальнейшему улучшению политико-воспитательной работы на факультете (докладчик т. Мосенцов В. А.).

ВЫСТУПИЛИ:

ПАЛАКА И. Т. Факты, о которых говорил т. Мосенцов свидетельствуют о том, что на факультете не все благополучно с воспитательной работой. Только этим можно объяснить, что некоторые наши студенты начали разделять взгляды врагов украинского народа — буржуазных националистов. Я читал работу Пасичника “Франко — исследователь украинского языка”. В ней много путаного, неверного, перекликающегося с “теориями буржуазных националистов”. Выступая против проявлений буржуазного национализма мы должны отличать открытых врагов и заблудившихся людей. Очень жаль, что коммунист Соболев не разобрался правильно в этом вопросе. Надо раз и навсегда уяснить, что без великого русского народа, без его братской помощи Украина не добилась бы тех успехов, которыми она сейчас гордится. Только в советское время украинский язык стал языком литературы и науки. Я считаю, что каждый украинский советский интеллигент должен знать хорошо русский язык. Однако я не могу смириться с тем, что студент, вчера окончивший украинскую школу, поступив на русское отделение, считает для себя чуть ли не постыдным говорить на украинском языке. Воспитывая наших студентов в интернациональном духе, мы не должны забывать о воспитании у них таких благородных чувств, как чувства национальной гордости к родной культуре и языку.

ПОВХ Л. И. Всем известно, каких высоких успехов достигла наша Украина в годы советской власти. На Украине функционирует подавляющее большинство школ с украинским языком обучения, около половины населения Украины имеет среднее и высшее образование. Эти достижения объясняются всесторонней отеческой заботой Коммунистической партии и правительства.

Демократическое решение вопроса об изучении украинского языка в русских школах правильно воспринято советскими людьми. Однако бывший студент вечернего отделения Халимонов³ до сих пор не преодолел националистических убеждений, сеял среди молодежи националистическую смуту, проявлял ненависть к великому русскому языку. Студент 6 курса заочного обучения Пасичник в своих поэтических “трактатах” также проповедует наци-

оналистический бред. Это касается и его стихов и реферата о И. Я. Франко. Я считаю, что таким, как Пасичник, нельзя выдавать диплом об окончании университета, нельзя открывать дорогу к воспитанию молодого поколения во враждебном духе.

МЕДВЕДЕВ Ф. Ф. Мы все хорошо знали, что наша партийная организация и весь коллектив факультета сумеют дать сокрушительный отпор тем идеологическим срывам, которые у нас имеют место, и резко осудят проявления украинского буржуазного национализма. Иначе и не может быть, потому что только в советское время все народы нашей страны получили возможность иметь свою литературу, свой язык. Русский язык стал средством сближения братских народов, советский патриотизм неразрывно связан с интернационализмом. Нельзя по-настоящему любить свой народ, его культуру и язык, не уважая культуру и язык других народов. Присутствуя на конференции в Алма-Ате⁴, где обсуждалась проблема развития национальных языков, я слышал, как все докладчики, представители различных национальностей говорили о необходимости сближения культур всех народов нашей страны через русский язык.

Я неоднократно подчеркивал, что товарищ Соболев, способный студент, но сегодня я хотел бы от него услышать правильную оценку своему ошибочному поведению. Если он сам не разберется, наша партийная организация достаточно сильна, чтобы помочь ему разобраться. На лекциях по русской и украинской филологии и по дисциплинам социально-экономического цикла необходимо уделять больше внимания вопросу национальной политики нашей партии.

МАРК А. А. В старом буржуазном обществе идеологи стремились использовать все, что разъединяет людей. Мы должны бережно воспитывать то, что сближает людей. Меня удивляет, что среди некоторой части нашей молодежи находят поддержку националистические высказывания. Это напоминает мне годы петлюровщины, когда махровая контрреволюция стремилась отторгнуть Украину от России. В те годы были поэты, тоскующие по “самостийной” Украине. Под этим флагом выступала буржуазно-помещичья часть украинского общества, а не народ, который всегда видел в русском народе друга и брата. Наше коммунистическое учение по своей сути интернационально. Девиз

коммунистов “Пролетарии всех стран соединяйтесь” обязывает нас быть активными борцами за дело коммунизма.

Очевидно, мы, преподаватели, еще недостаточно освещаем в лекциях вопрос о ленинской национальной политике и пролетарском интернационализме. Поэтому в студенческую среду проникают стихи и высказывания Пасичника, Соболева и некоторых других. Таким студентам, как Пасичник нельзя доверять воспитание молодого поколения.

СЕЛИН Л. В. Украинский народ — братский народ всем народам Советского Союза и он не позволит, чтоб какие-то демагоги его оторвали от других братских народов. Оснований для оскорбления национального чувства у Соболева нет, а есть карьеристские стремления, прикрытые националистическим туманом. Соболев, в сущности, лицемер и карьерист. О нем нужно говорить серьезно как о коммунисте, как о человеке, показать, что скрывается за его национализмом.

СОБОЛЕВ А. Б. Вопрос, поставленный на сегодняшнем партийном собрании, очень важен.

Мне посчастливилось, что я не знаком с теми студентами, о которых говорил т. Мосенцев. Я никогда плохо не отзывался о русском языке. Я всегда поддерживал политику партии по национальному вопросу, по вопросам литературы, в то время как некоторые студенты говорят, что партийность тормозит развитие литературы. Мне кажется, что национальные чувства я не путаю и правильно в этом разбираюсь. Я разделяю негодование всех присутствующих писаниной Халимонова и Пасичника. Нельзя обвинять меня в национализме за то, что я был инициатором того, чтобы на украинском отделении лекции читались на украинском языке. Когда написали письмо в Алма-Ату, мы советовались с А. С. Колодяжным. Когда в деканате разъяснили наши ошибки, мы второго письма не написали. Мои национальные чувства нельзя рассматривать как национализм. Я с уважением отношусь к русскому языку и русской литературе. Пусть скажут Ф. А. Коновал и М. Е. Эпштейн как я отношусь к их курсам.

ВОПРОСЫ:

Шиловцев Ю. В. Как вы оцениваете свои высказывания о русском языке, как относитесь к изучению истории КПСС, почему вы ставите в упрек студентам их русскую

речь, хотя на партбюро в прошлом году говорили, что поняли свои ошибки?

Соболев А. Б. Мы пришли на факультет с большим желанием хорошо изучить украинский язык и литературу. На украинском отделении лекции читались на русском языке, поэтому мы написали письмо в Алма-Ату, в котором сообщали о плохом положении на факультете. Товарищей я просил говорить на украинском языке. Сейчас я отношусь к этому более спокойно.

Повх Л. И. Что вы говорили в Киеве в Союзе писателей?

Соболев А. Б. У Киева в частной беседе в Союзе писателей я сказал, что в Харькове нельзя говорить на украинском языке. Когда подойдешь к книжному киоску попросить книгу, то можешь услышать: “В Харькове до сих пор бандеровцы есть”.

Голубева З. С. Соболев, по-видимому, под хинкуловыми имеет прежде всего меня. Я еще в прошлом году выступала против Соболева, против его неправильного поведения. Кто ему мешает говорить по-украински? Я уверена, что вы, Соболев, не националист, а рядитесь в националистическую тогу, чтобы обратить внимание на себя. Я считаю, что не нужно всем отводить упрёки, которые справедливо вам адресованы — нужно быть честным, прямым, принципиальным, не прикрывать национальными чувствами карьеризм и нетактовность.

Садовский В. Н. Почему Соболев сказал Лозовому, когда тот выступал на партийном собрании на русском языке, что из него человека не выйдет?

Соболев. Я считаю, что студенты украинского отделения должны не только теоретически знать украинский язык, но и практически. Поэтому они должны говорить по-украински.

Пасичный В. А. Были ли вы знакомы с Халимоновым?

Соболев А. Б. Нет, не был. Я уже об этом говорил.

Лозовой П. Почему вы называли первый курс “сміттям”?

Соболев А. Б. Я имел в виду тот факт, что студенты первого курса плохо говорят на украинском языке.

Белоцерковский В. Я. Как вы считаете, нужно ли знать выпускнику филологического факультета русский и украинский языки? Ведь очень часто выпускники украинского отделения в школах читают не украинский, а русский язык.

Соболев А. Б. Считаю несчастьем, что многие украинцы хуже знают родной язык чем русский. Плохо, что в Харькове редко слышится украинская речь.

Кнейчер В. Н. Знаком ли Соболев с Пасичником?⁵

Соболев А. Б. Знаю его по факультету, но близко с ним не знаком.

Цугуй В. И. Соболев! Я слышал от тебя о Халимонове, что это настоящий украинец, у него все, даже прическа, украинское.

Соболев А. Б. Когда я это говорил? Назови дату.

Селин А. Б. На партийном собрании персональное дело Соболева не стоит, но его лицо, я думаю, всем коммунистам ясно. Поэтому, я считаю, что к Соболеву полумеры в данном случае не приемлемы. Партбюро следует рассмотреть персональное дело Соболева.

ВЫСТУПЛЕНИЯ

Куликов И. И. В выступлении Соболева явно ощущаются элементы националистических взглядов. Критической оценки своим выступлениям он не дал. Соболев должен дать партийную оценку своим суждениям, осудить их. На факультете необходимо провести ряд мероприятий, прочитывать ряд докладов, связанных с вопросами интернационализма в творчестве украинских писателей.

Падалка Б. И. В армии мне приходилось дружить с людьми разных национальностей. Просто удивительно, как это на филологическом факультет могут появляться проявления национализма. Сколько произведений Т. Г. Шевченко проводится в мировом масштабе. Я обвиняю Соболева в подхалимаже (в отношении к преподавателю Кнейчеру В. Н.). Почему Соболев хотел изменить свою фамилию на украинскую? Неприязнь к русскому языку проявляется и в настоящее время: Соболев укорял Степанюка в том, что он не говорит на украинском языке. Почему в отсутствие преподавателя Поженец А. М. Соболев избегал необходимости сдавать экзамен Голубевой З. С.? Считаю необходимым упрекнуть и преподавателей, в частности, Ф. Медведева, которые незаслуженно преувеличивают способности Соболева. Товарищ Медведев при встрече с Соболевым однажды при мне так приветствовал его: “Вітаю, колего!”

К Соболеву нужно применить решительные меры, половинчатые решения здесь не помогут.

Коноваленко Ф. А. Вопрос о состоянии политико-воспитательной работы поставлен своевременно. О недостатках этой работы свидетельствует факт, что никто из соучеников Халимонова не вывел его на чистую воду как врага. Знание — это оружие, и мы должны знать, кому даем это оружие, кто может использовать его на благо народа. Очевидно, студента Пасичника надо отчислять из университета. Перед нами стоит задача знать наших студентов, в первую очередь, задача коммунистов. Среди части молодежи чувствуется беспринципность, расхлябанность. Науку они не рассматривают как дело партийное, а только как личное. Плохо мы знаем условия жизни, труда и учебы студентов вечернего отделения, заочного и общенаучного факультетов. Партбюро надо будет рассмотреть персональное дело товарища Соболева, который допустил ошибки в понимании национальной политики партии. Вопрос о комсомольцах Шишова и Балабухе следует рассмотреть на комсомольском бюро.

Дмитренко Г. И. На нашем факультете никогда не было тех разговоров, которые принесли Соболев и Шишов. Правда, больше говорил Соболев, а Шишов молчит или говорит по углам. Шишов плохой студент. Свое незнание немецкого языка он пытается объяснить, что преподаватель немецкого языка не пользуется украинским при переводе. У Шишова нет критического отношения к себе. Он готов выступать с докладами на любые темы. Переоценка своих возможностей — явная. Коммунист Соболев также скромностью не отличается. Побывав на факультете, как говорится, без году неделю, он со всех трибун позволил себе оценивать положение дел на факультете. Ф. Медведев излишне захваливает Соболева. Тов. Соболев, мы ожидали от вас иного выступления. Я была на заседании кружка, где читал свою писанину о Франко Пасичник. Преподаватель справедливо отметил тенденциозность докладчика. Шишов с места кричал: “А я не бачу тенденційності”. На курсах в группах агитаторам нужно лучше и больше знать настроение студентов, чтобы вовремя предотвратить все ошибки.

Прокопенко И. П. Письмо, о котором говорилось, написал студент нашего курса Шишов. Мы вносили после беседы с коммунистом Колодяжным А. С., что поступили неправильно. Я хочу сказать о причинах наших ошибок.

Когда мы пришли в университет, мы плохо разбирались в политике партии по национальному вопросу, мы плохо знали историю нашей страны, не читали работ Ленина по национальному вопросу. Изучение истории партии в университете помогло нашим студентам избавиться от ошибок и правильно разобраться в политике нашей партии.

Кнейчер В. Н. Националистические выступления Халимонова, Пасичника направлены против политики нашей партии — против дружбы народов. Шевченко — враг националистов, он вскрыл их уродливый облик; он отрицательно относился к Кулишу. Интернациональные взгляды Шевченко ближе нам, коммунистам. Мы сегодня рассматриваем чрезвычайно важное партийное дело. Ведь деятельность Халимонова и Пасичника, а также Соболева, направлена против основ нашего общества, против дружбы народов. И сегодня, борясь против националистических взглядов этих и подобных людей, наша партийная организация проходит школу политического воспитания. Нам известно, что Т. Г. Шевченко, живший в совершенно иных условиях, резко боролся против националистов типа Кулиша и всегда разделял благородные мысли русских революционеров-демократов о дружбе народов и литератур, а коммунист Соболев идет в одном ряду с Халимоновым и ему подобными, и выступает против великого русского языка Белинского В. Г. и Ленина В. И.

Михилев А. Д. Как могло получиться, что на факультете коммунист Соболев, комсомольцы Балабуха и Шишов ведут вредные разговоры? Я считаю, что это промах в работе партийной организации. Соболев, по-моему, самозванец, он выступает всегда от имени курса или факультета. Пусть он выступает от своего имени. Его борьба за украинский язык носит нездоровый характер. Это мне напоминает некоторые факты, имевшие место в Грузии. Я считаю, что нужно рассмотреть персональное дело Соболева. Может быть, есть необходимость на два-три года отстранить его от учебы.

Пилипенко Р. Е. Мое первое столкновение с Соболевым произошло из-за русской речи. Соболев доказывал необходимость бороться за “попранный” украинский язык, поэтому он, мол, и пошел на идеологический факультет. Уважение к украинской культуре несовместимо с таким

поведением, которое характеризует Соболева. Вовремя Соболева не остановили и это привело к тому, что в нем особенно проявляется эгоизм, зазнайство. Патриотизм должен проявляться в действии, а не в словах.

Корж П. Я. Обсуждая вопрос о проявлении буржуазного национализма на факультете, не следует ставить в один ряд с Халимоновым Соболева, Балабуху и Шишова. Халимонов — это враг, и университет поступил правильно, исключив его. Нам надо думать над тем, как исправить ошибки, которые совершил Соболев и другие. Нужно усилить лекционную работу, регулярно проводить практические занятия, на которых студенты могли бы высказывать свои мысли. Нужно проводить работу среди студентов по воспитанию политической бдительности. Нам нужно подумать и об организационных мерах. Пасичнику мы не имеем права выдать диплом, что касается других, то нужно, конкретно рассмотрев этот вопрос, вынести свое решение.

Кондратенко П. К. Я с Соболевым занимаюсь второй год. Во время поездки в колхоз он старался увильнуть от физической работы, говоря, что он создан для другого. Собственно, это хамелеон. Он перестраивается во всех случаях, когда это ему выгодно. На курсе его не любят. Коммунистке Непочатовой он сказал: “Посунься, корово”, и так он относится ко всем студентам. Для всех у него нашлось что-то обидное. Он не хочет делиться со студентами своими мыслями. Стремится общаться только с преподавателями. Необходимо обратить серьезное внимание на его поведение и резко осудить его.

Цугуй В. И. Соболев с пренебрежением относится к людям физического труда, он — бездельник. Соболев хорошо знал Халимонова и хорошо знает. Предлагаю рассмотреть персональное дело Соболева.

Шиловцев Ю. В. Обсуждение вопроса о недостатках политико-массовой работы проходит остро и достаточно принципиально. Коммунисты правильно отметили недостатки политико-воспитательной работы, в том числе проявление украинского буржуазного национализма. Но возникает вопрос: разве то, о чем мы говорим сегодня не было известно раньше? Очевидно, что партгруппы — основное звено — еще не дорабатывают в конкретном изучении членов нашего коллектива. Партийное бюро недостаточно це-

ленаправленно и конкретно оказывало помощь партийным группам кафедр и курсов. Коммунисты-студенты в своих выступлениях на сегодняшнем партийном собрании проявили достаточную политическую зрелость, а партийное бюро несколько осторожничает с привлечением их решению и участием в важнейших вопросах жизни факультета. Коммунисты-студенты правильно говорили о том, что позиция некоторых преподавателей способствовала тому положению на факультете, которое мы обсуждаем сегодня. Собрание показало, что мы недорабатываем в пропаганде советского патриотизма и в борьбе с украинским буржуазным национализмом. Кафедры, партийные группы должны с этой точки зрения пересмотреть свою работу.

Мосенцов В. А. (заключительное слово).

Считаю, что выступавшие товарищи дали правильную политическую оценку нездоровым явлениям, имевшим место на факультете. Студенты тов. Селин, Падалка, Михилев, Бондаренко, Цугуй, не говоря уже о преподавателях, в своих выступлениях показали себя зрелыми, принципиальными коммунистами. Нельзя не согласиться с замечанием тов. Михилева, что на филологическом факультете, очевидно, не все было сделано для предотвращения тех явлений, которые стали предметом обсуждения на сегодняшнем собрании. Правда, партбюро и деканат еще в прошлом году обнаружили националистические тенденции на втором курсе украинского отделения, заслушали отчет парторга этого курса, критиковали высказывания Соболева, беседовали с курсом по вопросам национальной политики на современном этапе и по материалам 22-го съезда КПСС. Кафедра украинского языка провела расширенное заседание кружка украинского языка, где также шла речь о взаимосближении национальных культур и языков.

Присутствующие здесь коммунисты, вероятно, не забыли, что я не раз говорил на партсобраниях о вредных высказываниях Соболева и вообще о необходимости проявления бдительности в трактовке вопроса национальной политики. Парторг второго курса украинского отделения товарищ Прокопенко не дал четкой политической оценки поведения Соболева, Шишова и Балабухи. Нас не может удовлетворить выступление товарища Соболева, который, по-существу, не признал своих ошибок. Сегодня истинное

лицо Соболева раскрыто: Соболев хитрит. Вот к примеру он не хотел остаться на первомайскую демонстрацию, мотивируя это тем, что он якобы женился и ему нужно ехать к жене, а оказалось, что он, солгав, уехал в Киев.

Партийное собрание, как видно из выступлений, единодушно осуждает проявления национализма со стороны названных лиц, партбюро рассмотрит персональное дело Соболева, комсомольское бюро — дело Балабухи и Шишова. Что же касается Пасичника, то партбюро и деканат поставят вопрос перед ректоратом о невозможности выдать диплом этому лицу. Вообще ему не место в стенах университета. И в заключение хочу сказать, что наша задача — больше внимания уделять работе партийных групп курсов, глубже изучать интересы и запросы молодежи.

[...]

Председатель партийного собрания *Коломиец Г. Ф.*

Секретарь партийного собрания *Корж П. Я.*

ДАХО. Ф. П-854. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 7–16.

Копія. Машинопис.

№ 6

3 протоколу № 5 закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету ім. М. Горького про персональну справу Анатолія Соболева

1 квітня 1964 року

[...]

СЛУШАЛИ

4. Персональное дело коммуниста Соболева Анатолия Борисовича, 1940 года рождения, партстаж с 1961 г., партбилет № 09744379, студента второго курса отделения украинского языка и литературы.

(Докладывает товарищ Федотова Н. А.)

По решению партийного собрания партийное бюро факультета создало комиссию для изучения персонального дела товарища Соболева А. Б. в составе: Кравченко А. Н., Дмитренко Р. И., Белоцерковский В. Я., Селин А. Е., Селезень С. Н.

Комиссия изучила материалы партсобрания, провела беседы со многими коммунистами нашей партийной организации, связалась с парторганизацией военной части, в

которой служил товарищ Соболев А. Б. до университета и где он стал членом КПСС, провела беседу с тов. Соболевым А. Б. На основании всего этого комиссия пришла к следующим выводам:

Комиссия в составе коммунистов Кравченко А. Н. (председатель комиссии), Белоцерковского В. Я., Селина А. Е., Селезень С. Н. (члены комиссии), рассмотрев факты, связанные с персональным делом коммуниста Соболева А. Б., студента второго курса украинского отделения, отмечает:

1. В выступлениях, высказываниях и действиях коммуниста Соболева А. Б. объективно имели место элементы украинского буржуазного национализма:

а) товарищ Соболев А. Б. откровенно пренебрежительно относился к студентам, которые говорят на русском языке. Неоднократно только за это называл их “сміттям”, “дармоїдами”. Так, он грубо оскорбил студенток-комсомолок второго курса отделения украинского языка и литературы, назвав их “випадковими людьми на факультеті” за то, что они говорят на русском языке (говорят в аудитории).

Коммуниста 2-го курса т. Пилипенко Г. Ф. Соболев А. Б. обвинил в том, что “відірвався від українського народу, немає ніякого відношення до України” только потому, что студент Пилипенко Г. Ф. пошел учиться на русское отделение.

Когда студент-коммунист партгруппы первого курса отделения украинского языка и литературы т. Лозовой выступил на партийном собрании на русском языке, т. Соболев А. Б., грубо оборвал его, заявив: “З тебе, хлопче, люди не вийдуть”.

б) Будучи по отцу русским, товарищ Соболев А. Б. в беседе со студентами говорил о том, что он хочет изменить свою фамилию, придав ей украинское звучание, чтобы с полным правом выступать “захісником попераної української мови”.

в) Тов. Соболев А. Б. является одним из авторов-инициаторов написания письма в адрес Всесоюзной научной конференции в г. Алма-Ате. В письме тенденциозно извращалось истинное положение в вопросе изучения украинского языка на филологическом факультете. По инициативе тт. Соболева, Шишова и Балабухи (студентов этого же курса) под этим письмом собирались подписи студентов второго курса, письму пытались придать характер коллективного.

г) На партсобранії и засіданні комісії товариш Со-
болев исключал какое бы то ни было знакомство со сту-
дентами Пасичником В. и Халимоновым, исключенными
из университета за пропаганду украинского буржуазного
национализма, однако в разговоре с коммунистом второго
курса отделения украинского языка и литературы т. Цугуем
Соболев именно Халимонова поставил в пример другим су-
дентам как “истинного украинца, потомка запорожских ка-
заков”. Был знаком т. Соболев и со студентом Пасичником,
который приглашался на курс, где учился т. Соболев, читал
там свои стихи. Тов. Соболев горячо приветствовал резко
тенденциозное выступление Пасичника на республикан-
ской конференции, посвященной Т. Г. Шевченко, когда Па-
сичник всячески пытался опорочить имя В. Г. Белинского.

2. Поведение т. Соболева не соответствует моральным
принципам советского человека, тем более коммуниста.
Это можно подтвердить такими фактами:

а) Соболев А. Б. с барским пренебрежением относится к
физическому труду и людям физического труда.

Коммунисту т. Бондаренко он заявил, что его, Соболева,
судьба в портфеле, с которым он не расстается, так как у
него научных работ на два тома, а Бондаренко — это “то-
пор”, руки которого предназначены только “в гною копаться”.

б) В отношениях с товарищами т. Соболев допускал
высокомерие, грубо оскорблял его (об этом свидетельству-
ют хотя бы факты оскорбления Соболевым тех студентов,
которые говорят на русском языке: это “дураки”, “топори”,
“сміття” и “дармоіди”).

в) Во время службы в рядах Советской Армии
5.10.61 года т. Соболеву был объявлен строгий выговор с
занесением в личное дело за клевету и угрозы в адрес ко-
мандования части, изложенные в анонимных письмах.
Взыскание снято 5.7.62 года. Однако поведение товарища
Соболева в период учебы в университете свидетельствует,
что он не сделал никаких серьезных выводов из партийно-
го предупреждения.

г) Коммунист Соболев нарушил партийную дисципли-
ну и партийную этику, разгласив все, что говорилось на
закрутом партийном собрании, извращая при этом факты
и стараясь завоевать дешевую популярность. Рисуя себя
незаслужено обиженным, т. Соболев пытался уговорить

группу беспартийных студентов, пойти в патбюро или написать письмо о том, что его незаслуженно обвинили на закрытом партийном собрании.

д) Все выступавшие на закрытом партийном собрании студенты-коммунисты говорили о том, что т. Соболев не пользуется никаким авторитетом в студенческом коллективе, его считают карьеристом и выскочкой, то есть коммунист Соболев не был примером для беспартийных товарищей.

е) Тов. Соболев довольно часто позволяет себе извращать факты, а иногда и прямо лгать. Так, в объяснительной записке и в беседе с членами комиссии он утверждал, что никому не рассказывал о том, что говорилось на закрытом партийном собрании.

О нечестности т. Соболева свидетельствует и тот факт, что, заполняя учетно-партийную карточку, при поступлении в университет, он сообщил, что два года (с 1957 по 1959) работал сотрудником Института фольклора при АН УССР. Как выяснилось, т. Соболев работал в институте только два месяца внештатным сотрудником.

В комиссии т. Соболеву был задан вопрос, говорил ли он, что поступил на украинское отделение затем, чтобы “захищати поפרану українську мову”. Тов. Соболев ответил: Нигде и никогда я не говорил этого. Здесь же находящийся член комиссии т. Селезень, студентка второго курса украинского отделения языка и литературы, утверждает, что т. Соболев говорил это ей лично.

ВЫВОДЫ:

Изучив многочисленные материалы, касающиеся коммуниста Соболева А. Б. комиссия пришла к следующему заключению:

1. Коммунист Соболев А. Б. на протяжении учебы в университете довольно часто допускал высказывания и действия, которые объективно носили буржуазно-националистический хаорактер.

2. Тов. Соболев А. Б. пренебрежительно, высокомерно и грубо относился к своим товарищам, не пользовался у них авторитетом.

3. Тов. Соболев А. Б. допускал нарушение партийной дисциплины и этики, что выразилось в разглашении и извращении материалов партийного собрания.

4. За время пребывания в партии т. Соболева А. Б. имели место и другие факты грубого нарушения партийной дисциплины, он был автором анонимного клеветнического письма на командира воинской части, за что уже имел строгий выговор с занесением в личное дело.

Учитывая все изложенное, а также то, что Соболев А. Б. в беседе с членами комиссии, как и прежде на закрытом собрании филологического факультета, не дал надлежащей партийной оценки своим действиям, комиссия считает дальнейшее пребывание т. Соболева А. Б. в рядах Коммунистической партии невозможным.

В обсуждении материалов комиссии на заседании партбюро приняли участие все члены комиссии, коммунисты партгруппы второго курса, украинского отделения, т. Соловинский — председатель политотдела части, в которой Соболев был принят в партию, затем исключен из партии (вышестоящая организация заменила исключение строгим выговором с занесением в учетное дело).

Партийное бюро разграничило обвинения, предъявленные т. Соболеву, на две части: политическое обвинение и моральная сторона вопроса; имея в виду первое, то есть политическое обвинение, партийное бюро согласилось с выводами комиссии и выступлениями коммунистов на партсобрании, что выступления т. Соболева об украинском языке и его отношения с товарищами, говорящими на русском языке, объективно носили буржуазно-националистический характер и были политически ошибочными и вредными.

И самый факт подобного рода выступлений и то, что тов. Соболев ни на собрании, ни на бюро не смог дать правильной партийной оценки им, свидетельствует о том, что тов. Соболев оказался несостоятельным в политической оценке подобного рода явлений, утратил политическую бдительность и, следовательно, проявил недопустимую для коммуниста политическую незрелость. Отсутствие партийного подхода к делу проявилось и в том, как реагирует товарищ Соболев на критику в его адрес на партийном собрании.

Что же касается моральной стороны вопроса, характеристика товарища Соболева как личности, как члена коллектива, как коммуниста, то партийное бюро согласилось

с выводами комиссии и о том, что товарищ Соболев обладает такими качествами, которые несовместимы с высоким званием члена партии, особенно с точки зрения тех повышенных требований, которые предъявляются коммунисту в период развернутого строительства коммунизма в нашей стране. Карьеризм товарища Соболева проявляется в большом и малом. В большом — он проявился и в стремлении выступать с мнимой защитой “угнетенного украинского языка”, в стремлении на этом выступлении завоевать себе дешевый авторитет и популярность. В малом — в стремлении преувеличить значение своего сотрудничества в Институте фольклористики (внештатное сотрудничество в этом институте товарищ Соболев выдавал за двухлетнюю работу в этом учреждении).

Отрыв от коллектива, противопоставление себя ему, высокомерно пренебрежительное отношение к товарищам — что проявляется в утверждении за собой будущего научного работника; в оскорбительной оценке товарищей, выраженной в словах “дурак, топор, сміття”, определение для них будущего — “копаться в гною”.

Лживость — которая проявляется в большом и малом. В малом — когда Соболев говорит неправду секретарю парторганизации, что едет жениться, для того, чтобы съездить в Киев, в малом — когда отпирается от слов, сказанных товарищам, в малом — когда привирает при заполнении карточек учета коммуниста при поступлении в университет. И в большом — когда пишет анонимное письмо с ложью на командира части и угрожает в его адрес. [...]

Исходя из всего сказанного выше, партийное бюро приняло следующее решение:

1. За отрыв от коллектива и противопоставление себя ему, за карьеризм и высокомерно-пренебрежительное отношение к товарищам, ложь перед партийной организацией, за политически ошибочные, вредные высказывания объективно националистического характера, за нарушение партийной этики и дисциплины, что вместе взятое, несовместимо с высоким званием члена партии **исключить** Соболева Анатолия Борисовича, члена КПСС с VII.1961 года, п/б № 09744379, из членов КПСС. [...]

ДАХО. Ф. П-854. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 32–37.
Копія. Машинопис.

№ 7

**Лист Геннадія Петрова Богдану Гориню з
характеристиками поета Анатолія Семенюти та
скульптора Якова Красножона**

29 квітня 1964 року
Львів, головпоштамт,
до вимоги,
Гориню Богдану Мик.

Дорогий Богдане!

Якби я міг дістатися до Львова — над цим думаю весь час після побачення з тобою. Єдина надія на відпустку. Мріяв поїхати до Тобольська, місце останніх літ життя Грабовського або до Фрунзе, де живе син поета. Та доведеться змінити план. На гастролі до Фрунзе влітку збирається Сумська філармонія. Через свою тупість не знаю, як примазатися до неї і як бути з роботою в редакції. Щодо Львова, то я б, якби не був такою скептичною особою, мріяв би про те, щоб мене разом з іншими випускниками зібрала кафедра журналістики. Та далєбі того не буде.

Відпустка передбачається на серпень. Тоді, може, й побачить мене “столиця моєї мрії”.

Анатолія Семенюту⁶ знаю майже від того часу, як приїхав у Суми з Хотіні. Живе він весь час у селищі кілометрів за 15 від міста. Про оточення можеш здогадуватися. Талант хлопець має і не слабенкий. Але він часто не звучить з тою силою, з якою міг звучати. Це людина, в якій відсутній будь-який світогляд. Його життєвий шлях такий: В. Чернеччина, Сумський педінститут, армія і знову В. Чернеччина, те ж саме село, та ж сама школа. В поезії кохається, але не зрозуміє, як себе вести. Нещодавно було засідання літстудії, присвячене його творам. Там нагородили його званням найкращого сучасного поета Сумщини, поетом екстракласу.

Збірка могла в нього вийти гарна. Майстерніша за десятки тих, що з'являються друком. Та він не дуже й добивається її. Авторитет, перед яким він схиляється в Сумах, — викладач педінституту Ніколай Філіповіч Мінаков⁷. Це теж дещо пояснює. Може, вдасться знайти добірку його віршів з портретом і біографією — то вишлю.

Я гадаю, що мають значення і ті матеріали, які ми надрукували про Мамонтова і Грабовського. Їй же богу, більше від нас про Мамонтова не писав жоден орган. А для біографа його наша газета буде кладом. Ти дивився на Мамонтова з точки зору

його участі в літературній боротьбі 20-х років (забував, що він визначний і як діяч культури, і як вихователь театральних курсів республіки). Драматургія, яка сама по собі має цінність, — це лише сторінка його творчої біографії. Минулої неділі познайомився з місцевим скульптором Яковом Красножоном⁸. Він автор чотирьох пам'ятників Шевченкові в Сумській області. В кінці квітня завершив роботи в Лебедині. Справив враження людини мислячої. З великою приємністю бесідував 4 години.

Тривалий час не брався читати видатні твори сучасної української літератури. Оце взяв до рук “Тронку” і ледве дочитую. Не ловлю ніякої вагомої думки. Це наче матеріал з нашої газети, написаний майстерною рукою. В середині травня їду до Харкова на зональну нараду молодих письменників, то думаю на цей роман написати рецензію “Марево над українським степом” і теж її прочитати. Що ти радиш? За “Жовтні” дякую. Про сало домовились.

Я порівнюю твій колишній почерк з нинішнім і мені здається, що ти став нервовішим, перебуваєш в більшій збудженості.

29.IV 1964 р. Твій Геннадій.

Горинь Богдан.

Не тільки про себе. Книга перша (1955–1965).

К.: Пульсари, 2006. С. 279–280.

№ 8

Лист Геннадія Петрова Богдану Гориню з інформацією про Никанора Онацького

4 серпня 1964 року

Львів, головноштамт.

До вимоги,

Гориню Богдану Мик.

Суми, Гончарна, 34,

Петрову Г. Т.

Дорогий Богдане!

Як сміється доля наді мною. Чекав я від тебе листа на початку відпустки, а тебе, виявляється, і у Львові тоді не було. Вдався, врешті, до мандрів, хоч і невеликого розмаху, по Україні. 4 дні провів у товаристві Миколи Сиротюка, працівника Інституту літератури, їздили з ним по місцях, пов'язаних з життям Павла Грабовського. Він для мене видався людиною дуже симпатичною. До знайомства я про нього був досить невиразних і непевних думок. Що ти про нього скажеш?

Тоді забрів у славу Полтаву, Пам'ятаєш, я говорив тобі про художника Онацького⁹. Його вірші є в “Українській музи”. В Полтаві мешкає його дружина, жінка, перед якою треба схилити голову. Вона з того козацького коріння, як і сам Онацький. Завдяки їй в трагічну пору лишилась цілою спадщина художника, поета, археолога, фольклориста, драматурга, активного громадського діяча. Чим більше я знайомився з особою Онацького, тим більше проникався повагою до нього. Це постать сильної впливовості.

Потім відвідав Ніжин. Бачив церкву, де вінчався Богдан. Ходив по місцях, де відбувалася відома Чорна рада 1663 р.

Опинившись у Глухові, пропив Бантиш-Каменського. Обійшов і заглянув до церкви, де чотирьох українських гетьманів посвячували у гетьманство. До речі, оповідають, що ця Миколаївська церква побудована за зразком козацької церкви, що стояла на Запорозжжі. Тепер там склад торгових організацій.

Старовинний собор у Глухові, в якому, зокрема, проклинав Петро Мазепу, вже зруйновано. Довго він служив у центрі міською вбиральнею.

Діставшись дому, прочитав два твоїх листи, і тільки лишилось пошкодувати, що прийшли вони, коли адресата не було в хаті. Хотілось би погомоніти, та що вдієш. Пиши.

4. VII/1964 р. Твій Геннадій.

Горинь Богдан.

Не тільки про себе. Книга перша (1955–1965).

К.: Пульсари, 2006. С. 282–283.

№ 9

Спеціальне повідомлення КГБ до ЦК КПУ про виявлення антисоветської націоналістичної групи “Українська національна партія” в с. Русанівка Липоводолинського району

25 березня 1966 року

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ СПЕЦІАЛЬНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

У грудні 1965 року в УКДБ при РМ УРСР по Сумській області надійшла заява про існування антирадянської націоналістичної групи у складі:

ЯКОВЕНКА Петра Михайловича, 1943 року народження, уродженця с. Оснач[і] Гадяцького району Полтавської області, українця, члена ВЛКСМ, із середньою освітою, викладача неповно-середньої школи с. Русанівка Липоводолинського району Сумської області.

ПОНОМАРЕНКА Івана Кириловича, 1907 року народження, уродженця і жителя с. Русанівка Липоводолинського району Сумської області, з початковою освітою, колгоспника, неодноразово засудженого за кримінальні злочини.

ШТАЛТОВНОЇ Катерини Мойсеївни, 1910 року народження, уродженки й жительки с. Русанівка Липоводолинського району Сумської області, українки, неписьменної, працівника лісництва.

У процесі перевірки заяви було встановлено, що ПОНОМАРЕНКО і ЯКОВЕНКО влаштували зборища на квартирі ШТАЛТОВНОЇ, на яких обговорювали питання боротьби з Радянською владою за “Самостійну Україну”. Із цією метою вони виготовили друкарський верстат, придбали типографський шрифт, вибрали й набрали матриці “клятви”, “звернення” і членського квитка “УНП” — “Української національної партії”. Вишукували також можливості придбання вогнепальної зброї й боєприпасів.

19 березня ц. р. на квартирі ШТАЛТОВНОЇ під час друкування т. зв. “клятви” було затримано на місці злочину ЯКОВЕНКА й ШТАЛТОВНУ.

При обшуку в них виявлено й вилучено друкарський саморобний верстат, типографський шрифт, 4 примірники видрукованої “клятви”, фарби, папір. У ЯКОВЕНКА вилучено список їхніх однодумців у кількості 7 осіб.

На квартирі в ЯКОВЕНКА вилучено шрифт, матриці членських квитків “УНП”, “обов’язки члена партії”, заголовки для членських квитків, зошити з ідейно невитриманими віршами й малокаліберну гвинтівку.

20 березня затримано ПОНОМАРЕНКА, в якого вилучено 2 незарєстровані гладкоствольні рушниці.

Стосовно ПОНОМАРЕНКА і ЯКОВЕНКА порушено кримінальну справу.

Голова

Комітету держбезпеки

при Раді міністрів Української РСР

В. Нікітченко

На документі штамп: «Особий сектор ЦК КП України. ТАЄМНА ЧАСТИНА. Вх. № 917/16 “2” арк. “25”Ш.1966 р. ПІДЛЯГАЄ ПОВЕРНЕННЮ»; помітка: «Доповідалось т. Шелесту П. Ю. 30/Ш, О. Однороманенко» та резолюція: «ОЧП».

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3 (1968 р.). Спр. 5. Арк. 322–323.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990):

Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко.

К.: Смолоскип, 2013. С. 162–163.

№ 10

Із вироку Сумського міського народного суду поетам Юрію Царику й Анатолію Семенюті за сфальсифікованою кримінальною справою про звідництво

29 квітня 1966 року

ВИРОК

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки

19 апреля 1966 року Народний суд г. Сумы Сумской области у складі: головуючого — народного судді — Лисапова народних засідателів: Гарбузова, Лисовец при секретарі: Лазаренко за участю прокурора: Мушенко та адвокатів: Порицкой, Петецкого, Онацкого, Павлюка и Антоненко розглянувши у відкритому судовому засіданні м. Суми справу про обвинувачення

1) Полуротовой Инессы Вадимовны рождений 20 апреля 1945 года, уроженки г. Чемкента Южноказахстанской области, жительницы гор. Сумы, Сумской области, украинки, беспартийной, образование 10 кл., незамужней, нигде не работающей, ранее не судимой — по ст.ст. 210 и 108 УК УССР10

2) Матвеевой Ларисы Васильевны, рождения 26 марта 1941 года, уроженки гор. Кременчуг Полтавской области, жительницы гор. Сумы, образование 10 кл., беспартийной, замужем, но с мужем не проживающей, рабочей Сумского ликеро-водочного завода, не судимой, по ст. 210 УК УССР.

3) Шкурат Валентины Петровной, рождения 22 июня 1939 года, уроженки села Высоково Судиславского района, Костромской области, жительницы гор. Сумы, Сумской области, беспартийной, замужней, вместе с мужем не проживает, работает кассиром центрального универмага, не судимой — по ст. 210 УК УССР.

4) Царика Юрия Николаевича, рождения 31 января 1938 года, уроженца гор. Чернигов, жителя гор. Сумы, Сумской области, беспартийного, образование высшее, холост, военнообязанного, работавшего преподавателем кафедры немецкого языка, Сумского пединститута, не судимого — по ст. 210 УК УССР.

5) Семенюта Анатолия Николаевича, рождения 19 февраля 1937 года, уроженца села Битица, жителя села Большая Чернетчина, Сумского района Сумской области, украинца, беспартийного, образование высшее педагогическое, холост, военнообязан, работавший учителем немецкого и русского языков в Большечернетчанской средней школе, не судим — по ст. 210 УК УССР.

Установил:

[...]

5 ноября 1965 года Семенюта в ресторане “Украина” свел Матвееву с двумя неустановленными моряками, а потом вместе с Матвеевой они свели этих моряков с несовершеннолетней Васиной.

[...]

Подсудимый Семенюта на предварительном следствии виновным себя признавал частично, а судебном заседании он признал себя лишь аморальным человеком, но не виновным в уголовно наказуемом порядке.

[...]

Тот факт, что Семенюта в ресторане сам познакомился случайно с 2 моряками, а потом познакомил их с Матвеевой и Васиной, является ничем иным, как сводничеством, ибо Семенюта знал, что это люди проезжие и знакомство с кратковременным посещением квартиры Полуротовой, другой цели не имело. Само знакомство для этой цели без последствий, является окончанным составом преступления¹¹.

[...]

Подсудимый Царик на предварительном следствии виновным себя в предъявленном обвинении признавал час-

тично, и поясняя, что он в силу сложившихся взаимоотношений между ним и Семенютой допускал, что Семенюта в его квартиру водит женщин. Однако в судебном заседании он от своих показаний отказался пояснив это тем, что он из-за назойливости следователя согласился на такую формулировку, виновным себя не признал, а пояснил, что он является аморальным человеком.

Суд считает, что вина Царика в том, что предоставлял свою квартиру, которая состоит из комнаты и изолированной кухни полностью доказана материалами дела, в т.ч. и пояснениями Царика и Семенюты. Они пояснили, что длительное время поддерживали между собой тесную дружбу, что квартира Царика была доступна в любое время суток для Семенюты, Семенюта знал где находятся ключи от квартиры и мог ею пользоваться. Семенюта и Царик часто на этой квартире проводили время совместно с женщинами, знали кто с кем встречается и их взаимоотношения с женщинами, которые встречались с ними. Поэтому ссылка Царика на то, что он не знал о том, что его квартирой, как притоном разврата пользовался Семенюта и другие лица являются необоснованной¹².

[...]

На основании изложенного и руководствуясь ст. 323, 324 УК УССР

Приговорил:

[...]

4. Царика Юрия Николаевича по ст. 210 УК УССР к одному году лишения свободы в исправительно-трудовой колонии общего режима.

5. Семенюту Анатолия Николаевича по ст. 210 УК УССР к восьми месяцам лишения свободы в исправительно-трудовой колонии общего режима.

Срок отбывания меры наказания исчисляется Полуротовой с 5 января 1966 года, Матвеевой и Шкурат с 25 января 1966 года, Царику с 24 января 1966 года и Семенюте с 15 февраля 1966 года. Меру пресечения в отношении все осужденных оставить прежнюю — содержание под стражей.

[...]

Приговор може быть обжалован в Сумской облсуд в течении 7 суток с момента вручения копии приговора осужденного через Сумской горнарсуд.

[...]

[Підписи судді та народних засідателів]

Архів Ковпаківського районного суду м. Суми.

Спр. № 1-6983.

Арк. 83–93.

№ 11**Постанова партійного комітету Львівського державного університету ім. І. Франка про відкликання з ВАКу характеристики старшого викладача Михайла Осадчого і позбавлення його вченого ступеня***24 березня 1967 року*

Слухали: Пропозиція секретаря парткому т. Смирнової Г. С. про відкликання з ВАКу характеристики, виданої в 1965 р. для захисту кандидатської дисертації т. Осадчому М. Г. — колишньому старшому викладачу кафедри журналістики університету, виключеному з членів КПРС, засудженому до позбавлення волі за націоналістичну антирадянську діяльність.

В час видачі характеристики Осадчому М. Г. для захисту кандидатської дисертації (березень 1965 р.) громадським організаціям була невідома його націоналістична, ворожа діяльність.

Як було встановлено влітку 1965 р. в час слідства і судового розгляду справи, Осадчий М. Г. мав зв'язок з націоналістичними елементами, читав, розповсюджував і зберігав у себе на квартирі антирадянську літературу.

На основі матеріалів слідства, показань свідків доведено і Осадчий М. Г. визнав себе винним у вищезгаданих злочинах. Осадчий М. Г. за освітою і спеціальністю — журналіст, а, отже, працівник ідеологічного фронту. Своїми антирадянськими діями скомпрометував себе і позбавив себе права на позитивну характеристику для захисту дисертації.

Осадчий М. Г. виявився дворушником, людиною з 2 обличчями: в офіційній викладацькій і науковій роботі він пропагував і відстоював ті ідеї, проти яких виступав у своєму другому, злочинному, прихованому від громадськості житті.

Всім цим Осадчий М. Г. позбавив себе права на характеристику, видану для захисту дисертації.

Партійний комітет постановляє:

1. Відкликати з ВАКу характеристику на т. Осадчого М. Г., видану університетом в 1965 р. для захисту кандидатської дисертації як такому, що скомпрометував себе в ідейно-політичному відношенні.

2. Поставити перед вченою Радою університету питання про скасування постанови від 30 червня 1965 р. про присудження Осадчому М. Г. вченого ступеня кандидата філологічних наук.

Секретар парткому

Г. Смирнова

ДАЛО. Ф. П.-92. Оп. 1. Спр. 809. Арк. 62–63.

Опубліковано: Культурне життя в Україні: західні землі / упоряд. Т. Галайчик, О. Луцький. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. Т. III: 1966–1971. С. 47–48.

№ 12

Неопублікована рецензія Юрія Царика на другу збірку поезій Миколи Данька “Червоне соло”

Літо 2010 року

Почавши писати ці спогади, я шукав на своїх книжкових полицях збірки М. Данька і випадково натрапив на старий російсько-український словник, яким я практично не користувався. І раптом знаходжу там кілька сторінок із шкільного зошита, де моєю рукою написана рецензія-відгук на другу книжку М. Данька “Червоне соло” (1967 р.).

Читаю: “М. Данько — поет сміливий, чесний, безкомпромісний, гнівний і ніжний... Мозком і серцем Данькової книжки є болюча любов до України, її запашної мови і ненависть до “чортів”, які повдягали овечі шкури, стали “ангелами” і возвели брехню у принцип... “Червоне соло” — це поетичний образ вранішнього сонця, а я додам, що червоне соло — це соло серця поета, яке нестерпно болить від лицемірства, підлості усіх тих, що “повдягали овечі шкури”...

Все це я написав через кілька днів після свого річного ув'язнення. Часи були під комуністичні, тоталітарні. Тому у тому відгуку (він призначався для публікації в газеті) слова були дещо пом'якшені, а в другому варіанті, добряче покресленому мною, збереглися ті слова і речення, які наводжу тут.

Коли я прочитав їх Миколі, в коридорі редакції “Ленінської правди” на вул. Кузнечній, він обійняв мене і сказав:

– Друже, не говори нікому, що написав. І що читав мою книжку. Тобі зараз треба бути особливо обережним. Заховай ці сторінки і забудь.

І я заховав їх у товстий із синьою обкладинкою словник 1961 року видання). І знайшов через 38 років.

1967 рік

Юрій Царик СОЛО СЕРЦЯ

Щойно вийшла у широкий світ барвистої української поезії друга книжка сумчанина Миколи Данька “Червоне соло”, котра глибиною змісту, пристрасною цілеспрямованістю та болучим відчуттям заслуговує на шанобливе визнання її як талановитого літературного доробку.

М. Данько — поет сміливий, чесний, безкомпромісний, гнівний і ніжний, з філософським світовідчуттям. Думки його не ковзають по поверхні рядків, а лежать у глибині віршів і, перечитуючи їх, переконуєшся в цьому і відкриваєш нові, непомічені схованки поезії і мислі. “Червоне соло” потребує вдумливого читача, котрий не тільки полюбає і розуміє поезію, а й боліє тими святими болями за землю свою і народ, за мир і Людину, за чистоту і правду, які крають поетове серце. Саме в цій тривожній синов’їй любові до батьківського краю і розкривається до самісіньких глибин щира дума поета, його любов позбавлена демагогічного галасу, вона як почуття сина до матері — мовчазна і сильна.

Мізком і серцем Данькової книжки є громадянська пристрасність, любов і ненависть людини, котра проходить по землі не байдужим перехожим, а бійцем-правдолюбом, його ліричний герой вірить, що:

*Не тільки жменьку сивої землі
Людина залишає після себе.
Він певен:
Коли вмирають герої,
Ті, яких зло не скорило,
Сонце росте за горою,
Правда підносить крила...*

Великою любов’ю до рідного краю, його культури і запашної мови сповнені Данькові вірші.

Автор відкриває читачеві свій задумливий, стривожений поетичний світ, багатий на тихі роздуми про життя, його вічно молоду красу, про плинність часу, передчасну

сивину на скронях... (“Я один... Похмура завірюха”, “Із щемливим смутком”, “Скороспілим яблуком упало”, “Мі-льярди зір потухли, відцвіли”).

І в цих древніх і завжди юних темах поет залишається дійовим оптимістом:

*Раптом тінь з'явилась сумовита,
Упізнав! Ти — старість, далєбі.
Що ж! Ночуй, як ніде прихилитись,
Відпочинеш — станем на двобій.*

Але він голосно і гнівно картає тих, котрі забруднюють чистоту життя своїми нечистими головами і руками, “чортів”, які повтягавши овечі шкури, стали ангелами і “возвели брехню у принцип” (“Повдягали чорти”), міщухів-пристосуванців, які замулились у хатньому пліснявому світку і, зажирівши, не люблять слухати про те, що хтось страждає за них, бо це псує їм сон і апетит (“Міщух”), громить поет і тих, хто цурається свого, глузує із того, і всяке інше сміття, що ще стрічається на чудовій радянській землі.

Ці проблеми, звичайно, не вичерпують поетового багатом'я, і ми не маємо змоги у спішному відгуку займатися аналізом окремих творів, але запевняємо читача, що у збірці нема пустослівних, банальних, галасливих і компромісних віршів. Кожен з них — більша чи менша авторська знахідка, з притаманною Данькові вдумливою заглибленістю у тему, філософським осмисленням її, а стосовно форми вона залежить від конкретного змісту і, як писав сам поет, “найбільш складна і вишукана, а саме — форма серця”.

Поезія М. Данька органічно поєднує традиції українського класичного вірша і авторську цілеспрямовану проблемність, заглиблений підтекст, багатство ритмів і інтонацій, мовно-образні знахідки.

Відчувається, що кожен вірш болоче проліг через поетову душу і не одразу, а копіткою нервовою працею по краплі вилився на папір.

Зараз М. Данько продовжує старанно працювати над поетичним словом. І, як признається, в цьому його щастя:

*Щастя! Його я вже друзі, зустрів.
Це — витерти краплі поту,
І, мов риба,
Що вирвалась з ятерів,
Шубовснути знов у роботу!*

Не всякий, хто пише вірші — поет, М. Данько — поет, бо у нього поетичне світосприйняття і володіє він таємницею справжньої творчості, тобто вмінням виказати загальнолюдське почуття і думки так, як не художник зробити це безсилий:

*Як багато краси! Як багато спокуси!
Але ж серце, ой, маленьке, одне.
Як усе це вмістити у ложе Прокруста,
Щоб лишилася суть, щоб не втратить ніде?*

Порівняно з “Зоряним вікном” — першою збіркою поета — друга — безперечне свідчення творчого росту. Червоне соло — це поетичний образ вранішнього сонця. А ми додамо, що книжка “Червоне соло” — це соло поетового серця. То ж хай ще сміливіше і яскравіше палає воно у поезії Миколи Данька.

*Приватний архів Юрія Царика.
Оригінал. Рукопис.*

№ 13

**Довідки КГБ щодо заарештованих учасників
визвольного руху в Україні, уродженця
с. Курмани Недригайлівського району Михайла
Осадчого та уродженку м. Шостка Івгу (Євгенію)
Савчук (Кузнецову)**

23 липня 1968 року

Таємно

Прим. № 1

СЕКРЕТАРІАТУ КДБ ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УРСР
Загальний відділ ЦК КП України повертає довідки на заарештованих Моргуна П. С., Світличного І. О., Геля І. А., Менкуш Я. М., Осадчого М. Г., Бутурина С. Ф., Заливаху П. І., Озерного М. Д., Геврича Я. Б., Гриня М. Є., Мартиненка О. І., Кузнецову Є. Ф., Русина І. І., Гориня М. М., Гориня Б. М., Зваричевську М. В., Косіва М. В., Масютка М. С., Садовську Г. В., Іванишина В. М., Мороза В. Я., Іващенко Д. П., Герету І. П., Чубатого М. В.

Додаток: на 27 аркушах.

Зав[ідувач] Загального відділу

ЦК КП України О. Однороманенко

[Додаток]

[...]

Таємно
Прим. № 1

ДОВІДКА
на арештованого ОСАДЧОГО М. Г.
ОСАДЧИЙ Михайло Григорович,
1936 року народження, уродженець с. Курмани
Недригайлівського району Сумської
області, українець, член КПРС, з вищою
освітою, до арешту працював викладачем
Львівського держуніверситету.

У процесі вивчення ОСАДЧОГО отримано дані, які свідчать про те, що він на ґрунті єдності націоналістичних поглядів встановив зв'язок з ГОРИНЕМ Михайлом і ГОРИНЕМ Богданом (обоє заарештовані), розповсюджував і розповсюджував антирадянські документи, обробляв свої зв'язки в націоналістичному дусі.

При обшуку в ОСАДЧОГО виявлено й вилучено:
– щоденник з антирадянськими й націоналістичними записами;
– статтю “Із приводу процесу над Погружалаським”, вірш Мозолевського “Фрідріх Енгельс”, а також ряд ідейно шкідливих віршів і статей, у тому числі виступ І. Дзюби, та друкарську машинку.

[...]

Таємно
Прим. № 1

ДОВІДКА
на арештовану КУЗНЕЦОВУ Є. Ф.
КУЗНЕЦОВА (САВЧУК) Євгенія Федорівна,
1913 року народження, уродженка
м. Шостки Сумської області, українка,
безпартійна, до арешту — лаборант-хімік
Київського державного університету,
проживала за адресою: м. Київ,
провулок Мар'яненка, 10...

У грудні 1963 року КУЗНЕЦОВА Є. Ф. органами КДБ профілактована за розповсюдження антирадянських на-

ціоналістичних документів. Подальше вивчення КУЗНЕЦОВОЇ показало, що вона залишилася на колишніх націоналістичних позиціях, активізувала ворожу роботу, за допомогою друкарської машинки, придбаної в цих цілях, стала виготовляти й розповсюджувати велику кількість документів антирадянського націоналістичного змісту, обробляла свої зв'язки в націоналістичному душі.

При обшуку на квартирах КУЗНЕЦОВОЇ та її родичів у м. Шостка Сумської області вилучено особисто нею складені й розмножені антирадянські документи: “Націоналісти?”, “Мої роздуми”, “Уроки історії”, а також “Із приводу процесу над Погружальським”. Останній документ нею видрукований у кількості 100 примірників і розповсюджений серед зв'язків.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1 (1971 р.). Спр. 5. Арк. 77-103.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. С. 201–202, 207, 213.

№ 14

Інформація першому секретарю ЦК КПУ Петру Шелесту про видворення з Кієва поета Миколи Данька

3 листопада 1969 року

**ПЕРШОМУ СЕКРЕТАРЮ ЦК КП УКРАЇНИ
товаришеві ШЕЛЕСТУ П. Ю.**

На початку 1967 року в харківському видавництві “Прапор” був підготовлений і віддрукований збірник поезій сумського поета М. Данька “Червоне соло”. Але у сигнальному примірнику книги були виявлені ідейно хибні вірші, тираж її затримали і вона не побачила світу.

Автор цього збірника з 7 квітня 1958 року по 30 квітня 1969 року працював у сумській обласній газеті “Ленінська правда” тимчасово виконуючим обов'язки завідуючого відділом культури і шкіл, старшим літературним працівником цього ж відділу, а з 5 травня по 15 жовтня ц. р. — старшим літературним редактором журналу “Початкова школа” — органу Міністерства освіти УРСР.

Як пояснив головний редактор журналу тов. Киричук, з проханням про трудовлаштування М. Данька звернулася

до нього аспірантка Українського науково-дослідного інституту педагогіки тов. Буженко, давши йому позитивну характеристику.

При оформленні на роботу М. Данько подав усі необхідні документи, в тому числі довідку з обмінбюро про те, що він міняє квартиру в Сумах на житлову площу у Києві. На цій підставі тов. Киричук дав згоду на призначення М. Данька старшим літературним редактором журналу “Початкова школа”.

Однак з обміном квартири у М. Данька нічого не вишло (він жив у гуртожитку Української сільськогосподарської академії, у друзів із Спілки письменників України) і йому було запропоновано подати заяву про звільнення. З 15 жовтня М. Данько з роботи розраховувався.

Після цього він тимчасово влаштувався на роботу в редакцію журналу “Україна” (на час відпустки штатного літпрацівника). Тепер він від роботи у журналі “Україна” звільнений. Проживає М. Данько у свого знайомого Л. Г. Панфіленка (вул. Павлівська, 16, кв. 11), який працює редактором видавничого відділу товариства “Знання”.

У розмові з працівником відділу пропаганди і агітації ЦК КП України М. Данько заявив, що в м. Суми він не має наміру повертатися, оскільки його там весь час критикували і не давали змоги виступати в газеті, встановлювали суворий контроль над його матеріалами.

М. Данько двічі розводився з дружинами, платить аліменти на дітей. Має кімнату площею 14 кв. м. в Сумах.

Міністр внутрішніх справ УРСР т. Головченко І. Х. Дав вказівку Київському міському управлінню міліції про видворення з Києва Данька, оскільки він не має прописки в місті.

Відділ пропаганди і агітації ДК КП України звернув увагу керівників міністерств і відомств, що мають друковані органи, а також редакторів газет і журналів на їх персональну відповідальність щодо добору і виховання журналістських кадрів.

Зав. відділом

пропаганди і агітації ЦК КП України *Шевель*

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 183. Арк. 29–30.

Копія. Машинопис.

№ 15

**Із записки КГБ до ЦК КПСС про доцільність
використання на викладацькій роботі ідеологічно
ненадійної особи Павла Охріменка¹³,
як такого, що співробітничав
з німецькими окупантами**

12 травня 1970 року

Секретно

№ 1281-А

ЦК КПСС

По имеющимся в Комитете государственной безопасности данным, на педагогической работе в некоторых высших и средних учебных заведениях страны используются лица, в прошлом репрессированные за антисоветскую деятельность, скомпрометировавшие себя сотрудничеством с гитлеровцами, помогавшие националистическому подполью, и т. п. Отдельные из них и сейчас продолжают тоставаться на идеологически вредных позициях и оказывают отрицательное влияние на учащуюся и студенческую молодежь.

[...]

Работающий заведующим кафедрой литературы Гомельского университета ОХРИМЕНКО, находясь на оккупированной немцами территории, работал в сельской управе и участвовал в издании фашистской газеты “Лубенский вестник”. Имеются данные, что ОХРИМЕНКО среди своего окружения допускает националистические высказывания.

[...]

ПРЕДСЕДАТЕЛЬ

КОМИТЕТА

ГОСБЕЗОПАСНОСТИ

АНДРОПОВ

Советский архив Владимира Буковского.

URL: <https://webct.biz/archive/buk-rus.html>

Копія. Машинопис.

№ 16

**Доповідна записка заступника прокурора
Сумської області прокурору відділу по нагляду
за слідством в органах держбезпеки прокуратури
УРСР про виявлення листівок у м. Ромни,
пов'язаних з подіями 1968 р. у Чехословаччині**

7 серпня 1970 року

СЕКРЕТНО

экз. № 2

ПРОКУРОРУ ОТДЕЛА
ПО НАДЗОРУ ЗА СЛЕДСТВИЕМ
В ОРГАНАХ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРОКУРАТУРЫ УССР
СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ
тов. АРХАНОВУ П. С.

Доношу, что в ночь с 13 на 14 июля с. г. в гор. Ромны на заборе одного из домов по Железнодорожному переулку была вывешена листовка в виде листка с фотоиллюстрацией из книги “До подій в Чехословакії” издания 1968 года, куда наклеен и текст, вырезанный из той же книги. Указанная листовка была снята учащимися школы и доставлена в РОВД.

В ночь с 1 на 2 августа на доске объявлений по ул. Карла Маркса и на дереве возле доски объявлений по ул. Горького были вывешены еще две листовки, изготовленные из той же книги, с фотоиллюстрациями с наклеенным текстом враждебного содержания, которые гражданами были обнаружены, изъяты и доставлены в отдел внутренних дел.

На место происшествия выехали следственные и оперативные работники УКГБ области, задокументировали, намет или ряд мероприятий, направленных на раскрытие указанного проявления.

В настоящее время для определения состава клея, которым изготавливались листовки, а также образцов клея, изъятого на предприятиях гор. Ромны для определения тождества направлено на криминалистическую экспертизу.

Уголовное дело по указанному факту не возбуждалось.

ЗАМ. ПРОКУРОРА СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

СТАРШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ *И. Щербак*

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 611. Арк. 11–12.

Оригінал. Машинопис.

№ 17

**Інформація з доповіді заступника прокурора
Сумської області виконуючому обов'язки
прокурора Української РСР про зошит з
антирадянським віршем “К Ильичу”,
що належав Сергію Малецькому**

24 липня 1971 року

[...]

При произведении обыска в связи с разбойным нападением в квартире г-на СКРЫННИК — друга МАЛЕЦКОГО, была обнаружена тетрадь, принадлежащая МАЛЕЦКОМУ, с записями песен и стихотворений, среди которых было стихотворение под названием “К Ильичу”, в котором содержалось ряд ложных измышлений, прочавших государственный и советский общественный.

Указанное стихотворение МАЛЕЦКИЙ в июле 1967 года записал в общую тетрадь из уст ИВАНОВА Виктора, который сейчас отбывает наказание в ИТК-56 УВД Сумской области.

Эту тетрадь МАЛЕЦКИЙ давал читать своим друзьям, которые, наряду с другими стихотворениями, знакомились и со стихотворением, содержащим в себе заведомо ложные измышления, порочащие государственный и общественный строй.

В июне 1968 г. МАЛЕЦКИЙ свою тетрадь давал читать СКРЫННИК Юрию, а в июне 1969 г. — МЕДВЕДЕВУ Анатолию, в июле 1969 года — МЕЛЬНИК Илье, в октябре 1969 г. Передал СКРЫННИК Юрию, где она и была изъята.

[...]

По существу записи стихотворения “К Ильичу” МАЛЕЦКИЙ объяснил, что указанное стихотворение он записал с уст ИВАНОВА В. И., т.к. оно ему понравилось содержанием и рифмой.

Допрошенный ИВАНОВ В. И. объяснил, что это стихотворение он узнал, будучи осужденным 11.1.1965 г. По ст. 81 ч. II УК УССР к 2 годам и отбывая наказание в ДТК для несовершеннолетних в г. Дубно, Ровенской области еще в октябре 1965 г. Работал кочегаром в ДТК, обнаружил в кочегарке общую тетрадь, исписанную стихами. Из этой те-

тради он выучил понравившееся ему стихотворение “Прочитай Ильич”, оно же называлось “К Ильичу”. Там еще были стихотворения “Серый крест” и “Медвежатники” и другие.

Перед Октябрьским праздником 1965 г. В колонии был обыск и он, зная, что содержание стихотворения “К Ильичу” является по своему содержанию антисоветским, боясь быть разоблаченным, тетрадь эту сжег в печке. А стихотворение знал и знает наизусть.

[...]

МАЛЕЦКОМУ в момент, когда он записал стихотворение было 17 лет¹⁴.

[...]

ЗАМ. ПРОКУРОРА СУМСКОЙ ОБЛАСТИ

СТАРШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ *И. Щербак*

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 635. Арк. 4–6.

Оригінал. Машинопис.

№ 18

Лист Київського обкому КП України до Львівського обкому компартії про участь редактора видавництва “Каменяр” Михайла Осадчого у зібранні на честь річниці перезахоронення Тараса Шевченка

13 вересня 1971 року

Секретарю Львівською обкому

КП України

тов. Пирожаку К. І.

Щороку 21–24 травня в м. Києві з ініціативи комсомольських організацій проводиться фестиваль “Київська весна”. За традицією, другий день фестивалю присвячується дружбі народів нашої країни, інтернаціональному єднанню трудящих.

Проте окремі тенденційно настроєні особи всупереч офіційному дню пам’яті Т. Г. Шевченка намагаються використати дату 22 травня для відзначення так званої річниці перезахоронення поета.

В антигромадському зібранні, яке відбулося біля пам’ятника Т. Г. Шевченку в ніч з 22 на 23 травня ц. р., взяв участь Осадчий Михайло Григорович — редактор видавництва “Каменяр”.

Ставимо Вас про це до відома.
 Секретар Київського обкому
 КП України *Ф. Рудич*
 На документі — написи:
 тов. Подольчак В. М.
 Прошу довести до секретаря, де працює Осадчий.
 Підпис
 4.Х.71 р.

Довідка

Поведінка Осадчого обговорена на профспілкових зборах. Про нього було опубліковано фейлетон в газеті “Вільна Україна”. Осадчий висновків не зробив! 2 січня 1972 він арештований органами КДБ і зараз по його справі ведеться слідство.

В. Подольчак
 8.01.72.

ДАЛО. Ф. П-3. Оп. 19. Спр. 156. Арк. 102.

Опубліковано: Культурне життя в Україні: західні землі / упоряд. Т. Галайчик, О. Луцький. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. Т. III: 1966–1971. С. 640–641.

№ 19

**Зі спеціального повідомлення КГБ до ЦК КПУ
 про організацію груп для проведення колядок і
 щедрівок у Києві, серед яких значиться і група,
 якою керував Анатолій Соболев**

20 грудня 1972 року

Цілком таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
 КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
 товаришеві ЩЕРБИЦЬКОМУ В. В.
 СПЕЦІАЛЬНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

Комітетом держбезпеки при РМ УРСР отримано оперативні дані про те, що за прикладом минулих років окремі націоналістично налаштовані особи, в основному із числа колишніх учасників хору “Гомін”, вживають заходів до проведення т. зв. “колядок” і “щедрівок”.

Відомо, що націоналістичні елементи у своїй ворожій діяльності раніше використовували “колядки” і “щедрівки” як одну з легальних форм залучення нових учасників в “український рух” і в інтересах збору т. зв. “громадських коштів”.

Як встановлено, ініціатором створення однієї з груп “колядників” є однодумець заарештованого у справі “Блок”

РУСИН Іван Іванович, 1937 року народження, уродженець Львівської області, українець, безпартійний, інженер-геодезист “Діпроцивільпромбу”, проживає в м. Києві...

У минулому судимий за антирадянську діяльність. У 1971 році він уже очолював таку групу.

Разом з РУСИНИМ підготовкою до “колядок” займається також

БРЮКОВИЧ Валентина Дмитрівна, 1946 року народження, уродженка м. Києва, українка, безпартійна, архітектор НДП “Містобудування”, проживає в м. Києві...

На квартирі останньої проводяться репетиції учасників, розучуються тексти “колядок”, в основному релігійного й обрядового характеру. У той же час текст однієї з “колядок” містить фразу:

“Боже, волю Україні дай!”,

що, на думку багатьох учасників, відображає справжній зміст “колядок”.

Іншу аналогічну групу очолює СОБОЛЄВ Анатолій Борисович, 1940 року народження, уродженець с. Попівка Конотопського району Сумської області, українець, безпартійний (в 1964 р. виключений з лав КПРС за націоналістичні прояви), проживає в м. Конотопі, однак більшу частину вільного часу проводить у однодумців у Києві.

У колі близьких зв’язків СОБОЛЄВ продовжує припускатися націоналістичних суджень.

Для репетицій його групи використовується квартира ТВЕРДОХЛІБА Миколи Карповича, 1941 року народження, уродженця Чуднівського району Житомирської області, українця, безпартійного, контролера заводу “Радіоприлад” (навчається на вечірньому відділенні філологічного факультету Київського держуніверситету), проживає в м. Києві...

ТВЕРДОХЛІБ проявляє себе як націоналістично налаштована особа і підозрюється у зберіганні документів “самвидаву”.

Отримано дані про те, що для зборищ і підготовки учасників “колядок” планується використання квартири їхньої однодумниці

САБЧЕНКО Людмили Іванівни, 1927 року народження, уродженки м. Бердичева Житомирської області, українки, безпартійної, інженера-технолога фабрики фотопаперу...

Є також дані про намір студента консерваторії ДОВОГОГО організувати групу із числа студентів для проведення “КОЛЯДОК”.

У кожному із груп входить по 15–20 осіб, однак установчі дані на більшість із них, а також на всіх осіб, яких вони мають намір відвідати, поки невідомі.

З’ясовано, що учасники групи СОБОЛЄВА мають намір відвідати квартиру письменника СТЕЛЬМАХА, що торік нібито не прийняв “колядників”. Цього разу у випадку, якщо СТЕЛЬМАХ вчинить аналогічно, учасники групи мають намір на дверях його квартири повісити табличку з написом “Ганьба!”

“Колядники” цієї групи мають намір також відвідати екзарха України митрополита Філарета, який торік вручив їм сто рублів.

За оперативними даними, організатори “колядок” вживають заходів обережності, рекомендують своїм учасникам поки не привертати до себе уваги, не з’являтися групами, дотримуватися лояльної лінії поведінки й не робити “маскараду”, вважаючи, що в костюмах і масках співробітники КДБ легко можуть їх затримати у дні “колядок”. У цьому зв’язку висловлюється думка, що найбезпечніше бувати тільки на околиці міста.

Комітет держбезпеки при РМ УРСР вживає заходів до попередження можливих спроб використання “колядок” українськими націоналістами у ворожих цілях.

Зам. Голова

Комітету держбезпеки

при Раді міністрів Української РСР *С. Крикун*

На першому аркуші документа штамп: «ЦК КП України. Загальний відділ. IV сектор. Вх. № 757с “4” арк. “20”

грудня 1972 р. ПІДЛЯГАЄ ПОВЕРНЕННЮ»; резолюція: “Озн[айомити] секр[етарів] ЦК. В. Щербицький. 26.12.72”; нижче на полях — підписи секретарів ЦК КПУ.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 3 (1976 р.). Спр. 1. Арк. 74–77.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990):

Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. С. 344–346.

№ 20

Вирок Львівського обласного суду у справі дисидента Михайла Осадчого

5 вересня 1972 року

Справа № 2.08
за 1972 рік

ВИРОК

Ім'ям Української Радянської Соціалістичної Республіки.

5 вересня 1972 року

судова колегія в кримінальних справах

Львівського обласного суду в складі:

Головуючого — Хомяка І. Ю.,

народних засідателів — Ковальчука Г. М., Рекуненко О. І.,

при секретарі — Мурській Х. В.,

з участю прокурора — Садовського І. М.

розглянула в закритому судовому засіданні в м. Львові в приміщенні облсуду кримінальну справу про обвинувачення ОСАДЧОГО Михайла Григоровича (далі йдуть короткі анкетні дані) і

встановила:

В 1967–68 рр. Осадчий з метою наклепу на радянську дійсність написав повість під назвою “Більмо”, в якій шляхом перекручення фактів та зображення осіб, які відбували з ним покарання за ворожу Радянській владі діяльність, звів злісний наклеп на органи державної влади, на радянський державний та суспільний лад. Зазначену повість він зберігав в себе, а на початку 1969 року передав громадянину Світличному в Києві для ознайомлення. Внаслідок передачі цієї повісті Світличному вона була передана за кордон і надрукована антирадянськими націоналістичними видавництвами — жур-

налами “Сучасність” № № 11 і 12 за 1971 рік, “Визвольний шлях” № № 2 і 3 за 1972 рік, газетою “Шлях перемоги” за 10 жовтня 1971 року. Написана Осадчим повість також поширювалася в місті Києві і була вилучена у Світличної.

Підсудний Осадчий в судовому засіданні винним в пред’явленому обвинуваченні себе не визнав. Він пояснив, що дійсно написав зазначені вище збірки (збірки віршів), але антирадянських цілей не переслідував. Повість “Більмо”... надрукована (на Заході) без його згоди...

З приєднаних до справи журналів, газет, ксерокопій журналу “Визвольний шлях”, машинописного тексту повісті “Більмо” та ознайомлення з текстом цієї повісті вбачається, що її виготовив Осадчий. Цього факту він сам по суті не заперечує. Із змісту цієї повісті вбачається, що вона містить наклепницькі вигадки на радянський лад.

Керуючись ст.ст. 323, 324 КПК УРСР, судова колегія засудила: ОСАДЧОГО Михайла Григоровича визнати винним і покарати за ст. 62 ч. 2 КК УРСР на 7 (сім) років позбавлення волі у виправно-трудовій колонії особливого режиму з засланням на 3 (три) роки...

На підставі ст. 26 п. 1 КК УРСР Осадчого М. Г. визнати особливо небезпечним РЕЦИДИВИСТОМ.

Стягнути з Осадчого судових витрат 200 крб. на користь ДЕРЖАВИ!

І. Хом'юк

Опубліковано: Осадчий М. Г. Більмо. Львів: Каменяр, 1993. С. 13–14.

№ 21

Програмна стаття студента Григорія Хвостенка про російський шовінізм у першому номері самвидавівського часопису “Поступ”¹⁵

Листопад-грудень 1972 року

М. Сьогодні¹⁶

КОРІННЯ І КВІТИ РОСІЙСЬКОГО ШОВІНІЗМУ

Нація — це є вищий на сьогодні ступінь етносу, це єдність людей, цілісний суспільний організм, цілісність якого заснована на економічно-територіальній, історико-психологічній та мовно-культурній єдності.

Економіко-територіальний аспект — життєвий двигун нації, який керується соціально-суспільним станом, рівнем

культурно-наукового розвитку і природою національної психології.

Нація має на сьогодні дві історичні різновидності — капіталістичного стану й стану соціалістичного. Ці дві різновидності існують внаслідок різниці двох суспільних формацій; вони відрізняються суспільними прошарками та особливостями економіки. Культура нації соціалістичного етапу — вищий ступінь розвитку проти свого становища у першій фазі. Психологія ж лишається незмінною, лише чіткіше окреслюється внаслідок виникнення класових антагоністичних психологій. Що вели боротьбу на площині психології загально-національної. З перемогою однієї класової психології — психології пригноблених — вона втратила перспективи розвитку на національному ґрунті. Національна ж психологія не зникає, бо нація — ступінь етносу, в якому зароджуються, розвиваються і зникають антагоністичні класи. Зі зникненням антагоністичних класів і, отже, класових психологій, на зникають потенції психологічного вияву людей; вони знаходять своє місце в національному вияві.

При соціалізмі нації набувають більшого розвитку, відповідно й національно-психологічні вияви більш сильні, ніж при капіталізмі.

Отут ми підійшли до важливого питання: чи завжди вияви національної психології є позитивними, чи завжди психологія нації відіграла позитивну роль у поступу?

Щоб відповісти на це питання, потрібно зважити всі плюси й мінуси тієї чи іншої національної психології і форми її вияву щодо інших націй.

Психологія нації складається із сукупності психологій її індивідумів. Психологія ж індивідума — успадкована від осіб старшого покоління, вона формується під впливом середовища, зумовлюється традиціями, що їх несе народна культура, історією народу, його суспільними ідеалами, ідеалами народних героїв тощо.

Приступаючи до аналізу російського шовінізму, як одного з виявів російської народної психології необхідно глянути в його корінь, прослідкувати його ріст невідривно від російської історії, від цих суспільних ідей, що супроводжували цю історію.

Росіяни, як народність, починає складатися в XV столітті, після централізації північно-руських князівств навко-

ло Москви Іваном III, що породжувало поступове стирання етнографічних різниць між предками росіян — племенами в'ятичів з Оки, новгородськими племенами слов'ян і племенами чуді. Болотисті ліси, де мешкали ці племена вигідно відрізнялися від степів України, відкритих для татарських наскоків. Це й причини суто політичні — як от покора московських князів Батієві, їхні гонитва за “ярликами” в час, коли українська держава Данила Галицького знемагала в борні з татарами дозволила московітам більш-менш зберегти свої сили і в XV ст. скинути його Золотої Орди.

XV ст. було часом феодальних змагань, коли кожна держава існувала для покороення іншої. Іван III назвав себе царем “усієї Русі”, заявляючи цим претензії на українські та білоруські землі, приєднав до своєї держави ряд князівств Чернігівщини, які вивільнилися з-під московського гніту лише в XVII ст. Перші кроки Московської держави були в силу історичних обставин загарбницькими; такими вони лишилися і в подальші часи, що призводило до розширення державної території, до необхідності придушення підкорених народів, які не могли не боротися з національним гнітом, до вироблення великодержавницької свідомості росіян — спочатку у вищих сферах суспільства, а потім, поступово, і у суспільних низах.

Щоб уявити цей процес, треба нагадати хоча б основні етапи російської великодержавницької політики.

Перші кроки тут були зроблені під мантією релігії, догмати якої за слухними словами Енгельса були в середні віки “одночасно і політичними аксіомами, а біблійські тексти одержали в суді силу законів”. Російська церква не могла грати у росіян прогресивну роль, як то було в українців, грузинів, вірмен, де релігія була прапором національно-визвольних поривань. Історична зумовленість зробила її прапором агресії російської держави і вона, що була “політичною аксіомою” серед суцільно віруючого тоді. Народу. Вела його на сусідні землі для насадження своєї віри, що була на той час вагомою ознакою колонізації.

Уже в 1429 р. були засновані Соловецький, Троїцько-Сергіїв, Кирило-Білозерський монастирі, що почали колонізацію Помор'я. В кінці XV ст. колонізуються області Вичегди-Пермі, де проживав народ комі. Незважаючи на опір населення русифікаторські заходи Стефана Пермського, який був епис-

копом-намісником Дмитра Донського, перетворили комі у феодально залежних від російського духовенства.

Щоб зміцнити свої позиції, церковники оголосили Москву “третім Римом” устами митрополита Зосими, який у 1425 р. назвав Івана Третього “новим царем Костянтином”. Шістьма роками пізніше духовенство поширило в народі створене ним “Сказання про князів Володимирських”, де Росія проголошувалася спадкоємницею Візантії, Москва — центром православ'я, який мусить тримати його “бразды правления в руках своих”.

У 1547 р. вінчається на царство Іван Грозний. Його епоха — епоха завоювань для російської держави. Вже давно минулася визвольна боротьба проти Золотої Орди, що розпалася на Астраханське, Казанське і Кримське ханства; боротьба проти Орди набирає тепер суть планів колишнього Батия.

У 1552 р. Іван Грозний, потопивши в крові Казань, захоплює Казанське царство; в 1556 р. — Астраханське. Волга, що раніше нітрохи не належала росіянам стає на всьому протязі у народних піснях “русской матушкой-рекой”. Іван Грозний веде 25-ти річну війну з Лівонією, намагаючися загарбати прибалтійські землі, він ласо косить оком на Україну, завойовує Прикаспій та Приуралля... Народ оспівує його походи, він — герой його пісень. Розповіді учасників походів стають для молодих натхненням до героїзму... І Єрмак Тимофійович збирає ватагу прагнучих подвигу, веде їх у Сибір, де мешкають сибірські татари, щоб у 1582 р. розбити ханські війська, щоб доповісти самодержавцю про те, що влада його на Угрі над племенами повністю закріплена, що Західний Сибір — віднині російські володіння.

Рух, початий Єрмаком, стає всенародним. Ум всі кінці вирушають російські землепрохідці. Колонізується Далекий Схід. Чого не змогли зробити монгольські завойовники з високою культурою племен саха, те зробили російські остроги після закладення в 1632 р. Якутська.

З 1654 р. нещадно підривається народність українців. У них поступово знищують автономію, присвоюють здобутки науки разом з ученими європейського значення, обертають високоцивілізований народ у морок неписьменності.

На час Петра I Росія була вже найбільшою за територію країною Євразії. Цей гігант на глиняних ногах вимагав економічних реформ, господарських змін... Петро I дав їх, але

це не могло робитися без завоювання інших земель — як і в плані об'єктивному, так і в плані споконвічної російської політики. За Ніштадським миром (1721) Росія прибрала до рук частину Південної Прибалтики, до чого і прагнула, починаючи з часів Івана Грозного. Естонія, частина Латвії, Західна Карелія з островами Езель, Даго, Моон відразу ж наводнюються російськими місіонерами, що русифікують населення краю, придушують виступи незадоволення. Реформи Петра I, зміцнивши Росію економічно і давши їй вихід до моря, створили передумови для дальших колонізаторських дій.

У 1751 р. починається колонізація Казахстану шляхом створення фортець на берегах Яїка; в 1774 р. відвойовано у Туреччини землі в пониззях Дніпра і Бугу; Крим оголошено незалежним та в 1783 р. війська нещадно знищували нічим не винних у своєму минулому нащадків золотоординців. У 1792 р. була загарбана східна частина Білорусії і Молдавії, а в 1793–1795 рр. завойовується й решта білоруської території; тоді ж обертається в російське підданство і Правобережна Україна.

У 1828 р. перетворено в російську колонію Азербайджан, а в 1855–1864 рр. — Киргизію. Щупальця Росії посуваються далі до Середньої Азії. Дві держави, що в ній існували, знекровившись, мушили скоритися долі попередників — Бухарський емірат у 1868 р., Хівінське ханство у 1873 р. На їхньому місці виникло ще одне генерал-губернаторство, що нещадно винищувало культурні здобутки туркмен і таджиків.

У 1864 р. був повністю завойований Казахстан; у ці ж часи падають під грубим російським чоботом цивілізації Грузії і Вірменії. Стогнала під “ярмом народів” волелюбна Польща, не сміла на повний голос заявити про себе Фінляндія... Поневолені народи, не бажаючи слухати, що російське підданство — їхній рятунок від іншого підданства, весь час боролися за свою свободу. Знищували російських священників у XIV ст. комі, спливала у XVI кров'ю Астрахань, Казань, клетотіли в 1705–1711 рр. У Поволжжі, Приураллі серед башкирів, татар, марійців; лунав лозунг “проти російського підданства” у башкирському повстанні 1733–1740 рр., у казахському 1857 р., ненавистю до всього російського кипіли Грузія і Вірменія, намагалась весь час розірвати кайдани Україна, боролась за національне визволення Польща.

Російський шовінізм вдавався до зв'язних розправ над непокірними. Він насаджував місіонерські школи, як ось 1791 р. у Казані, що готували русифікаторські кадри, створював комісії типу “Комісії для хрещення казанських і нижньгородських мусульман й інших іногородців” (1731 р.), робив переселення росіян на завойовані землі (так у Західний Сибір після 1861 р. було переселено більше 500 тис. чол.; на Далекий Схід лише у 1907 р. — 73 тис. чол.); вибирав у поневолених народів кращі уми, забороняв їхні культури і мови, жорстоко розправлявся з непокірними. Царизм ніс феодальну деспотію народам; потім вона змінилася капіталістичною.

Щоб здійснювати всі ці акти, мало було “величайших указов”. Потрібні були десятки, сотні тисяч солдатів з багнетами в руках; сотні тисяч щорічно, протягом усіх поколінь, російського народу. І вони, вчорашні селяни, йшли завойовувати чужі землі, співаючи пісень батьків про Єрмака, Петра I, лишаючи в спадок синам — про Суворова, Єрмолова... Потрібні були церковні щоденні проповіді для населення в честь “героїв” росіян і на загибель “невірних”... Необхідні були оди й пісні на честь “переможців”, що завоювалися народом, розвиваючи в ньому “патріотичний” дух... І народ йшов, народ проймався, народ бив поклони і співав... Народ виконував ці загарбницькі акти, бо він — рушій кожної держави. Російський народ ставав шовіністом, що ненавидів з покоління в покоління іногородців, що озлоблювався на них внаслідок їхньої неприязні, що ставав їхнім душителем, ставлячи себе вище над ними.

Ось як відгукуються про цей народ представники двох інших — польського і українського: “Згадаєш мимоволі Кониського, який описуючи солдатів великоруських, “що були вони тоді в сірих зипунах і в личаних лаптях, не бритими і в бородах, тобто у всій мужицькій подобі”, помічає як вони мали про себе однак незрозумілу пиху, або якусь мерзенну звичку давати всім народам презирливі назви, наприклад: полячишки, німчуряги, татаришки і тому подібне”. Багато набрехав Кониський у своїй історії, але в цьому місці сказав суцільну правду...” (М. Костомаров. Правда Москвитам про Русь).

Це ж саме стверджував набагато пізніше, як йому не було боляче, Ленін: “...ми, націонали великої нації, ви-

являємося винними в безлічі насильств і навіть більше того — непомітно для себе робимо безліч насильств і образ, — досить згадати мої волзькі спогади про те, як у нас переписують іногородців, як поляка не називають інакше як “полячишком”, як татарина не висміюють інакше як “князь”, українця інакше, як “хохол”, грузин та інших кавказьких іногородців, як “кавказький чоловік” (Ленін. До питання про націоналізацію або про “автономізацію”).

Ми прослідкували національну політику царизму й формування шовіністичної психології росіян, як її наслідок. На всьомук протязі самодержавства його підривали бунти, опозиції, класова боротьба, революційні сили. Як же вони розглядали національне питання, як відносилися до іногородців?

На початку ХІХ ст. російський антидержавний рух був стихією мас; Разіни, Булавіни, Пугачови, Болотнікови — це лише прагнення “доброго царя”, це сліпий рух, якому було годі ставити перед собою мету якісь політичні перетворення.

Епоха російської революційної думки починається з появою декабризму, руху, безперечно, благородного, вартого поваги з боку суспільної мети. А як же національна платформа? У своїй програмі декабристи передбачають створення національних автономій; але це, швидше, політичний крок, можливо, людський обов'язок, проте не щирий природній інтернаціоналізм. Один з ідеологів декабризму, Кіндрат Рилєєв, оспівує Наливайка і Мазепу, але ж ці образи швидше езопівський трюк для мовлення власних ідей, а не вникнення в історію українського народу. Водночас той же Рилєєв пише думу про Єрмака, що не забарила-ся стати народною піснюю...

“Дзеркалом” декабризму називають О. Пушкіна. Пушкін втілює у своїй поезії дух свого народу, він народний російський поет. І тому цілком розбіжна його оцінка колонізації з оцінкою Шевченка. Коли Шевченко плямує катів кривавих, що “знущаються над нами” (Т. Шевченко. Кавказ), то Пушкін вигукує:

*“...тот славный час,
Когда, почуя бой кровавый,
На негодующий Кавказ
Поднялся наш орел двуглавый”*

(А. Пушкин. Кавказский пленник).

“Все русскому мечу подвластно” (там же), — торже-
ствує Пушкін; смирись, Кавказ, идет Ермолов!” (там же), —
вигукує він на честь царизму; “но не спасла вас ваша кровь”
(там же), — звертається поет до повержених у рабство вій-
ськами Ермолова кавказців.

*“Подобно племени Батыя
Изменит прадедам Кавказ.
Забудет алчной брани глас,
Оставит стрелы боевые”*

(там же) —

смакує Пушкін “благоденство” пригноблених під чо-
ботом російської імперії.

Пушкін упевнений, що атрибутами майбутньої “Руси
великой” неодмінно будуть “и гордый внук славян, и финн,
и ныне дикий тунгус, и друг степей калмык” (А. Пушкін,
Я памятник воздвиг себе нерукотворный...). Пушкін засу-
джує польське повстання 30-х років, що звернене проти
Росії. Він упевнений, що “славянские ручьи сольются в
русском море” (А. Пушкін. Клеветникам России). Він по-
стає перед нами шовіністом не згірш царських сановників
з тою лише різницею, що не згідний з їхнім суспільним
устроєм. Для Пушкіна українські юнаки, що вимовляють
заповітні слова:

*“Теперь бы грянуть нам войною
На ненавистную Москву”*

(А. Пушкін, Полтава) —

є лише “своеволием”, “ропотом” тих, хто

*“Забыв отчизны давний плен,
Богдана счастливые споры,
Святые брани договоры...”*

(там же)

хочуть “опасных перемен”.

Наступним, післядекабристським етапом революцій-
ної Росії було різночинство, очолюване Белінським, Черни-
шевським, Добролюбовим. Нові європейські віяння доко-
рінно змінили їх суспільні ідеали. Але не національні.

Белінський, що зробив ряд блискучих обґрунтувань
в теорії нації все ж не вирвався із тяжіння шовінізму. Він
був геніальним літературним критиком, він зробив багато
чого доброго для своєї нації, для людства взагалі. Але щодо
пригноблених народів Росії він був переконаним “общерус-

сом”: “Мы имеем право сказать, что теперь, что теперь нет уже малороссийского языка, а есть областное малороссийское наречие, как есть белорусское, сибирское и и другие подобные наречия” (В. Белинский. Ластовка. Сочингенией на малороссийском языке). Загальновідоме шовіністичне ставлення Белінського до Шевченка; для нього поезія визнаного світового генія була писанням, що “только и дышит, что простоватостью крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума” (там же).

Не визнавав він й історії України, зводячи її минуле до “епізоду з часів царювання Олексія Михайловича” (В. Белінський, История Малороссии).

Белінський був визнаним вождем прогресивного руху свого часу; та шкода, якої він завдав українству, будучи духівником мислячих вихідців з України, ніколи не може компенсуватися. Його напади були вразливіші за самодержавний батіг, який душив Україну фізично, — Белінський душив її духовно.

У часи Чернишевського й Добролюбова, тобто в другій половині ХІХ ст. на суспільну арену висунулися двоє політичних угруповань — панслависти й демократи. Відома критика демократа Чернишевського панславістської національної платформи: “Вони намагаються розвивати серед слов’янських племен бажання добровільно шукати нашого захисту, збуджуючи в них племінну ненависть до інших цивілізованих народів, розвиваючи в цих племенах думку, що самі по собі вони слабкі, що вони без нашої допомоги нічого не можуть для себе зробити, що тільки під нашим захистом можуть вони зберегти свою народність. З цією метою товчуть вони про любов до слов’янських племен. Але справа тут зовсім не в любові до них, а в егоїстичному розрахункові підкорити нам їх...”

...легко відгадати, які прагнення виявила б ця партія, якби вдалося впіймати їй до своїх лав любих одноплемінників. “Ми ваші старші брати”, говорить вона, а за нашим народним звичаєм старший брат заступить батька місце, влада якого в сім’ї безмежна, і молодші брати повинні беззастережно підкорятися йому, не сміючи самі міркувати ні про що” (М. Чернишевський, Народна безглуздість).

Усім відомо, як захоплено Чернишевський відгукувався про чистий патріотизм українського народу. Але вод-

ночас як безчесно заявляв він українському народові про можливість виявлення свого патріотизму: “Доля решти малоросійського плем’я (тобто російські українці — *М. С.*) влаштована і забезпечена так чудово, що про цю решту на немає чого турбуватися, та і вона сама не відчуває потреби мати про себе ніяких турбот. Нашим російським малоросам дано всі права і вигоди, яких тільки коли-небудь бажали вони. Їх образити не може тепер ніяке плем’я. Вони благоденствують по цілком правильному і вдалому вислову свого земляка Шевченка (?!). Мабуть, ми не помилимося, передбачивши, що навіть на думку львівського “Слова”, так відданого законній австрійській владі над Галичиною, галицькі русини повинні заздрити щастю своїх одноплеменників — малоросів, що користуються нині свободою під нашою владою (?!)” (*М. Чернишевський Національна нетактовність*).

І це ним написано тоді, коли Україна стогнала, не маючи власного голосу, тоді, коли Галичина стояла незрівнянно вище у відношенні своїх політичних свобод, аніж Україна. Яким цинізмом, шовіністичною самозакоханістю, пихою добродійника віє від слів “любителя” українського патріотизму! Мимоволі доводиться жалкувати, що такий титан суспільної думки мав нещастя вийти з такого народу, чий дух свавільно скидає його з мислительських височин.

Не далеко відійшов від свого соратника й Добролюбов. Визнаючи українську мову як мову “для хатнього вжитку” — “ніхто не відмовить малоросійському, як і всякому іншому народові, в праві і здатності говорити своєю мовою про предмети своїх потреб, прагнень і спогадів” (*М. Добролюбов. Літературно-критичні статті. К., 1956, с. 579*), — повторюючи теорію 40-их років, що на 60-ті уже стала реакційною, бо суперечила вимогам часу. Добролюбов вважає українську мову російським наріччям: “в яких (українських журналах — *М. С.*) тільки ЩО, АЖ, БО, ЧИ і тому подібні чистки і нагадують про особливості наріччя” (там же).

Для повної характеристики національних поглядів Добролюбова згадаємо його слова: “Вузкий патріотизм, який всі людські інтереси підпорядковує земляцтву, досить набридає і в німцях якого-небудь Ландграфства Гессен-Гамбурзького, або князівства Ліхтенштейнського і від нього ми маємо звільнити себе. У нас немає причин роз’єднання

з малоросійським народом, ми не розуміємо, чому ж, коли я з Нижньогородської губернії, а інші з Харківської, то поміж нами вже не може бути скільки спільного, як коли б він був із Псковської” (там же, стор. 319).

Як бачимо, Добролюбов не розуміє (чи не хоче розуміти), що існують дві нації — українська й російська, що між ними є відмінності, зумовлені самотутністю націй; для нього самоусвідомлення українця уставленні до росіянина рівнозначне місцевому патріотизму представника графства німецької нації до представника іншого графства тієї ж німецької нації. Добролюбов кличе покінчити з “вузьким патріотизмом” при такій умові, що нехай населення Харківської губернії буде абсолютне щодо спільностей з населенням Псковської...

У 70-их роках ХІХ ст. в Росії поширюється рух народництва. В росіян-народників окремих груп національна програма ставила питання про можливість національних автономій на основі народницької тези про автономію общин в російській державі — іногородцям відводилася в майбутньому своя купа таких общин. Але на практиці нічого б не змінилося, бо община уявлялася народникам більше одиницею волюнтаристичною, аніж економічною. Народність же має нормальний розвиток лише при можливості своєї економіки.

Переважаюча кількість народників поділяла думку, що її проголосив їхній вождь Лавров у журналі “Вперед”: “Питання національне, на нашу думку повинно зовсім зникнути перед важливими завданнями соціальної боротьби”. Той же Лавров, а за ним тодішній Плеханов, затаврували “націоналістами” Драгоманова й Подолинського за ідею української автономії. Той же Плеханов, порвавши пізніше з народництвом, виступив як перший російський марксист; але й досконале володіння марксистським вченням не змогло вибити з нього шовіністичного запалу. Перші кроки російських марксистів під проводом Плеханова були великодержавницького напрямку; їхня програма таврує саму постановку національного питання.

Мимоволі запитуєш: у чому ж був прогресивним російський революційний рух від декабризму починаючи до марксизму плеханівців? Тим, що ніс передові соціальні ідеї. Гнаний і переслідуваний, він боровся за їх втілення. Але

ці соціальні ідеї були повернені на удосконалення суспільного устрою своєї нації, а інших націй — як частини своєї нації, чи, в небагатьох випадках, частини своєї держави; у цьому полягає реакційність російського революційного руху. Виною всьому є та об'єктивна причина, що кожний прогресивний рух кожного народу ґрунтується на самому народові, апелює до нього і впливає з нього. Він концентрує його всього — і в питанні економічному, й політичному, й історичному для нового кроку вперед. Відірватися чимось від народу цей рух не може, інакше він уже не буде рухом. Шовіністична риса в російській психології наявна і в російських соціальних ідеях, бо ці ідеї виростили з російського народу.

Усвідомлення цього і дало повну підставу Павлові Грабовському виголосити застереження: “Ні конституція, на котру рожево споглядають многі, але до котрої я трохи скептичний, ні, навіть, революція, коли б така сталась, не покінчить питання українського: революціонери російські в значній мірі являються “общерусами”, “поєдначами”, — якщо не по програмі то подуху” (Павло Грабовський. Лист до молоді української від лютого 1894 р.).

Говорячи це, ми не повинні впадати в крайнощі, проте. Російський народ — талановитий народ. Його здобутки, позначені іменами Герцена, Белінського, Писарева, Чайковського, Павлова, Цюлковського, Рєпіна ми повинні вивчати і знати, виділяючи з них собі те цінне наукове, естетичне, мистецьке, що є досягненням людського розуму, що не направлене на користолобні цілі російського народу.

У кінці XIX ст. — на початку XX-го в Росії капіталістичні відносини переростають в імперіалістичні. Ця доба знаменується боротьбою національних буржуазій, посилення само усвідомленості національних меншостей і, водночас, більшим прагненням великоросійської буржуазії остаточно колонізувати іногородців. Ці обставини лишили позаду свого часу плеханівців; нове покоління росіян-малоросів відчувало потребу знайти нову тактику щодо національного питання, щоб не дати масам іногородців стати під гасло своїх буржуазій — гасло національного визволення. Ленінова партія соціал-демократів уже стоїть на позиції самовизначення народів, як допоміжного фактору боротьби за соціальні ідеї. Саме допоміжного, бо національне питання для

самих росіян було вирішене ще 500 років тому. Соціальному надавалися виняткові переваги, що є цілком зрозумілим з погляду росіян, але явно неправильно щодо національних меншостей — класова свідомість іногородців була набагато нижчою, ніж у великоросів, бо перед ними стояла ще й національна проблема. Теза Драгоманова про створення національних фракцій у всеросійській революційній партії була незаслужено відкинута, як така, що гальмувала б єдність пролетаріату; для росіян це було більш важливим, ніж те, що такі фракції успішніше вели вдома революційну пропаганду, аніж росіяни, що не знали місцевого народу; що лише в такий спосіб можна було б втримати біля марксизму прогресивну патріотичну інтелігенцію, розум національних меншостей, яка у протилежному випадкові, при закономірній неприязні до всього російського, мусила йти в табір буржуазії, яка викидала національно-визвольні лозунги. Таких фракцій соціал-демократи не створили, національна інтелігенція відсахнулася від них — навіть та, що поділяла марксистські засади; пролетарський прошарок національних меншостей був менший, ніж у росіян і класово-несвідомий.

Таким чином, марксистський рух усієї Росії мав переважно російський характер, бо вівся росіянами переважно і переважно серед російських чи зденаціоналізованих робітників.

Коли характеризувати Леніна, як ідеолога марксистської платформи національної політики, то можна обмежитися однією фразою: борець проти себе самого, борець проти психології своєї нації. Але ця боротьба виходила, в основному, з класової ідеології. Звісно, що на той час в Росії не було і не могло бути чисто рафінованої національної боротьби, але й чисто класової в умовах тюрми народів серед іногородців бути не могли. Збочення до якоїсь однієї боротьби призвело б до втрат на полі іншої, що, врешті, і сталося.

Ленін чудово розумів живучість російського шовінізму. Про найбільш освічених і благородних людей своєї нації він мусив писати: “Націоналізм великоруський переживає різні форми... Де 1905 року ми знали тільки націонал-реакціонерів. Після революції у нас народився націонал-лібералізм... А далі неминуче народження великоруських націонал-демократів” (В. Ленін. Критичні замітки з національного питання). Зникнення великоросійського шові-

нізму, що буде причиною зникнення і місцевих націоналізмів, Ленін пов'язував з перемогою пролетарської революції і зникненням класових антагонізмів. Він плував дві різні речі, підмінюючи національне питання класовим.

Національні корені глибші, ніж класові; антагонізм нації пригнобленої і гноблячої охоплює всі верстви націй; кожен пролетар нації пригнобленої відчуває національне гноблення; відчуває й його одноплемінник — буржуа, нехай і сприймає його зі своїх специфічних позицій. Водночас же цей шовіністичний дух росіян притаманний і пролетареві-великоросу, і буржуа з великоросів. Бо хто такий буржуа? Це вчорашній же пролетар чи пролетар у якомусь своєму родовому коліні, що спритністю вибився в капіталісти. Знищення пануючих класів збоку національного антагонізму — лише знищення прошаркової диференціації в антагоністичних націях. Заміна економічного і суспільного устрою не приведе до зміни національних психологій, коли вони лишаються державно скуті, як і раніше.

За Леніним, після перемоги пролетаріату, нації, керуючись правом самовизначення, можуть утворювати свої держави. Але, знову ж таки з класової точки зору, їм ліпше об'єднатися в союз республік, заснований на взаємному суверенітеті, об'єднаному класовими ідеями. Цей план був очевидною утопією, що виріс із класової вульгаризації національного питання, однобоким підходом до нього. Уже на перших кроках Радянської влади цей факт заявляє про себе. Сучасні офіційні історики-ренегати, по-холоуйськи оспівуючи національну політику, мусять визнати: "...навіть у верховному апараті РРФСР були люди, які не хотіли рахуватися з суверенністю. Вони розуміли, що суверенність... лише тимчасовим тактичним кроком партії в умовах громадянської війни" (М. Кулініченко, В. Маланчук. Ленін і розв'язання національного питання на Україні). Можна собі уявити скільки таких людей було і в органах Росії, і в органах інших республік, де було чимало росіян. Діяльність цих "діячів" зустріла опір в населення, не виключаючи й національно свідомих комуністів. Придушення цього опору йшло тим же способом, що і тридцять років до цих часів. Так, під час "бунту" в республіках Кавказу уповреди Радянської Росії Орджонікідзе і Дзержинський викликали до кабінету інакомислячих ватажків місцевих комуністів й "класово" ви-

ховували їх, б'ючи кулаками в обличчя (Ленін. До питання про національності або "автономізацію"). Російські держиморди нової влади, попри класову свою суть, лишилися шовіністами навіть по відношенню до класових однодумців по партії... Для Леніна, вже смертельно хворому, такий поворот речей все ще видавався "великорусько-націоналістичною кампанією" (там же), а не об'єктивною закономірністю. Визнаючи, що під приводом єдності залізничної служби, під приводом єдності фіскальної і т.п. при сучасному нашому апараті проникатиме дуже багато зловживань істинно російського характеру (там же), він все ж говорить про вихід, про союз республік... "залишити союз радянських республік тільки у відношення військовому і дипломатичному, а в усіх інших відношеннях відновити самостійність окремих наркоматів" (там же). План, що й казати, чудовий. Тільки одним він програє — своєю нездійсненністю. Вона наперед ставила свій вирок діяльністю "російських держиморд" типу Дзержинського й Орджонікідзе, настроями тих мас, яких ці держиморди репрезентували.

Уже після смерті Леніна починається зниження окремішності національних наркоматів; грубе порушення військових автономій. Слова Леніна, що "краще пересолити в бік поступливості і м'якості до національних меншостей, ніж недосолити" (там же), що інтернаціоналізм російської "великої нації" (хоч великої тільки своїми насильствами, великої тільки так, як великий держиморда) повинен полягати не тільки в дотримуванні формальної рівності нації, але і в такій нерівності, яка надолужувала б збоку нації гноблячої, нації великої, ту нерівність, яка складається в житті фактично" (там же). Ці слова, мовлені в праці "До питання про національності, або "автономізацію" лишилися необнародуваними, замкнені в сейфах до 1956 р. Замкнені, бо не співпадали з почуттями керівників "вільного союзу", що діяли з "ленінських" позицій; для їхніх же політичних противників з України і Кавказу вони могли стати зброєю проти російського шовінізму соціалістичних часів.

Геній Леніна зумів передбачити, хоча, знову спираючися на лише класове вчення, що, "коли ми самі потрапляємо, нехай навіть у дрібницях, в імперіалістичні відносини до гноблених народностей", то "при таких умовах дуже природно, що свобода виходу із Союзу, якою ми виправдо-

вуємо себе, буде пустим папірцем, який не зможе захистити російських іноrodців від навали тієї істинно російської людини, великороса, шовініста, по суті негідника й насильника, яким є типовий російський бюрократ” (там же). Ленінове передбачення збулося; щоправда, топіння “радянських і радянیزованих робітників... в морі шовіністичної великоруської шушвали” (там же), чого боявся Ленін, не було — “радянські й радянیزовані робітники” нічим не відрізнялися по суті від своїх попередників, окрім хіба того, що тепер вже виходили з інших прошарків росіян. Щоб змінити “істинно російських людей”, потрібно було виховувати наново хоча б одне покоління їх. Цього ж не було, бо нікому було виховувати своїх одноплемінників, бо не було для виховання інтернаціоналістів ніяких засад, окрім замкнених від людського ока Ленінських праць.

Все ж 20-ті роки, завдяки соціалістичному устроєві Росії і, нехай куцїй, по-суті автономістичній, виділеності іноrodців, стали роками відродження національних культур. Іде ліквідація неграмотності, з’являються вузи в Середній Азії і Закавказзі. Шовінізм ще боявся повністю відкинути ленінські вказівки; соціалізм же покликав до життя маси, які стали швидко національно самоусвідомлюватися. Проте класова вульгаризація національного питання призводила до росту ренегатства серед іноrodців під гаслом рівняння на “керівну націю пролетарської революції”. Денаціоналізація помічається в колах наукових, культурних і — особливо — керівних кадрів, що створювало передумови для обрусіння ширших мас. Ренегатство завжди страшніше від природнього шовінізму, бо воно руйнує націю з середини. Про його небезпеку писав Грабовський: “між тими “общерусами” подибуються й наші братчики-українці, та ще й завзятіші” (П. Грабовський. Лист до молоді української від лютого 1894 року). Це визнавав пізніше й Ленін: “... відомо, що обрусілі іноrodці завжди пересолюють щодо істинно російського характеру” (В. Ленін. До питання про національність, або “автономізацію”). Обов’язок кожного інтернаціоналіста засуджувати, викорінювати ренегатство своєї чи не своєї нації. Але з “класової” точки зору саме воно розглядається як інтернаціоналізм, як антинаціоналізм; його заохочують у 20-их рр. під девізом “братерства народів” — російського й іноrodного.

Ріст національних культур у 20-их рр. так чи інакше йшов проти настрою російського народу. Адже, виходячи з марксизму, йому треба було погодитися з історією національних меншостей, що вони вивчали (а це ж історія, що таврує російський шовінізм); треба було поважати національних героїв іноземців (а це ж герої, що ненавиділи росіян і їхнє насилля); треба було визнати своє минуле ганебним (бо воно було таким); необхідно було відмовитися від того світобачення, що дісталось йому в спадок; засудити багато чого в батьках і предках. А це було немислимим, бо жодна нація не може себе перекреслити; це було неможливим, бо російська нація має ману власної величі, як і кожна шовіністична нація.

Шовінізм не може терпіти, коли на нього наводять світло. Відродження національних культур у 20-их роках, як ми побачили, було цим світлом, воно кидало промені на його минуле — далеко і зовсім недавнє. Шовінізм ніколи не терпить суду слабкого; не потерпів його і російський шовінізм в мантиї марксизму.

У 30-их рр. починається нещадне гноблення, викорінення всього, що здається шовіністам-урядовцям, спрямованим проти нього (а отже і пролетаріату). Піддається докорінній ревізії виклад історії народів, збільшується в містах національних меншостей кількість російських комуністів, що отримують керівні посади. На Україні в і Білорусії у вузи і технікуми спеціальною вказівкою запроваджується російська мова; скорочується видання книг національними мовами; в національних видавництвах виходить російська література; у містах під приводом “місцевого шовінізму” по відношенню до росіян-колоністів; запроваджуються російські школи за рахунок скорочення національних; на заводах діловою мовою визначається лише російська. Водночас, щоб придушити думку національних мас, створюється національний голод. Провідних діячів нації названо “ворогами народу” і винищено. Всілякий опір таврується “контрреволюцією”, “буржуазним націоналізмом”. Вигадується “класова соціалістична наука”, “класова соціалістична культура”, які прямо протиставляються “буржуазним”. В атмосфері чорносотенництва знищуються архітектурні пам’ятки старовини національних меншостей (“мы наш, мы новый мир построим”), знищуються “неугодні”, “класово

ворожі” книги й архіви, піддано анафемі національних героїв і діячів минулого, як чужих “класовому розумінню”. А саме “класове розуміння” стало невіддільним від визнання Івана Грозного, і Петра Першого, Єрмака і Єрмолова. “Діалектика” ця не випадкова була; поява її також об’єктивно закономірна, як закономірна психологія російського народу.

Другі світова війна, в яку був утягнений і Союз, стала суворою перевіркою соціалізму. Перед лицем смертельної загрози шовінізм робить крок назад. Він запопадливо нагадує іногородцям про їхнє героїчне минуле, вибиває орден Богдана Хмельницького, допускає патріотичні пісні, повертає народам із заслання їхніх улюблених синів і т. п. Та ні українці, ні молдавани, ні грузини, ні білоруси не потребували фарисейських п’ятаків. На їхні землі прийшов ворог і вони піднялися на захист своєї Вітчизни. Саме патріотизм національний, а не патріотизм класовий, був основним чинником партизанського руху на Україні, Білорусії, Молдавії, Кавказі. Саме ці ідеали, які душилися в 30-ті допомогли народам; ідеали класові не могли заборонити українцям, білорусам, грузинам стріляти в німця — вчорашнього робітника, вони не могли перевиховати російську психологію, не могли зупинити й німця-робітника, за психологією нації — фашиста, плюндрувати захоплений край. Так було у 1812 р., було в 1918-ому, не змінилося і в 1941-ому. Патріоти вмирили з кличем “За Україну”, “За Грузію”, врешті, “За Росію”, але не за “соціалізм”, хоча соціалістичний устрій був однією з причин їхньої перемоги. Ця перемога, проте, була приписана, насамперед, російському народові: “Я хотів би підняти тост за здоров’я радянського народу і, насамперед, російського народу”.

Я п’ю, насамперед, за здоров’я російського народу тому, що він є найвидатнішою нацією з усіх націй, які входять до складу Радянського Союзу.

Я піднімаю тост за здоров’я російського народу тому, що він заслужив у цій війні загальне визнання, як керівної сили Радянського Союзу серед усіх народів нашої країни.

Я піднімаю тост за здоров’я російського народу не тільки лиш тому, що він керівний народ, але й тому, що в нього є ясний розум, стійкий характер і терпіння” (Сталін. Виступ у Кремлі 24 травня 1945 року).

Політика “найвидатнішої нації”, “керівного народу” у відношенні до “невидатних”, “підлеглих” народів лишила-

ся непорушною і після війни. Знову повнилися політичними в'язнями Соловки, велася вперта боротьба проти “буржуазного націоналізму”. На Західній Україні, Білорусії й Прибалтиці, яких недавно повернули у “підлеглість” виникають національно-визвольні рухи, на придушення яких послано численні війська.

Рух цей, його природа й корені на сьогоднішній день дуже заплутаний істориками й соціологами різних напрямків; розгляд його вимагає спеціальної статті. Ми ж зупинимося на його загальних рисах.

При пильному погляді на нього чітко проступають три компоненти, три окремі діяння. Перше: користолобна діяльність ватажків, частина яких активно співробітничали з німецькою владою. По-друге: бандитська діяльність куркульських і рецидивістських елементів, своєрідна анархія, що трощила все геть чисто. І третє, найважливіше: широкий рух мас проти німецького, польського і, в основному, проти російського насилля, який виливався у стихійну боротьбу, блукав проти ідейних полюсів, але не втрачав гасла — “За самостійну Україну”, “За самостійну Білорусію” і т. д.

Як би там не було, рухи на західних землях і в Прибалтиці були загальними, всенародними — це не викликає сумніву в устах очевидців, як учасників, так і душителів. Смішно говорити про “буржуазність” (а, отже, ворожість) національного руху через ідеали його верховодів; при такому підході до справи слід засудити і боротьбу африканських народів проти англійського капіталістичного колонізаторства у ХІХ ст. як “феодалництво” і “рабовласницькість”.

Справа в даному разі не в боротьбі формацій, справа в боротьбі націй. Те, що пригноблені нації бачили своїм ідеалом капіталізм, було цілком зрозумілою реакцією на соціалізм російської нації. Адже прийняти соціалістичний устрій означало закріпити над собою протекторат Росії, як “класового” союзника з усіма впливаючи ми наслідками; прийняти капіталізм — означало відгородити себе від “опіки” “керівної нації”. У своїй так званій “буржуазності” Україна й Білорусія та Прибалтика не винні; ганебна вина лягає на Росію — як і до призведення цих народів до соціального регресу, так і за придушення їхніх справедливих поривань.

50-ті рр. після смерті Сталіна повели ряд дворцевих змін, в результаті яких місце тирана зайняв Хрущов, щоб

через десять років бути з нього скинутим іншими претендентами. Відколи існує боротьба за тиранське крісло відтоді існує заперечення й огуда новим тираном старого. Хрущов не був винятком. З обуренням і акторством гідним сміху він “відкрив”, що Сталін нехтував ленінськими вказівками, що не звертав уваги на них взагалі. Про “класову” суть держави Хрущов, звісно, змовчав. На доведення своєї вищості щодо попередника, Хрущов реабілітовує частину “ворогів народу” (переважно тих, що давно зотліли на Соловках), викриває антипартійну групу, ганьбить (звичайно, словами) сталінську національну політику, дарує “Волги” закордонним діячам і смішить добрих людей безглуздями типу: “У трудового народу Польщі, Росії, України, Білорусії завжди було багато спільних інтересів. Між якими і не могло бути ніяких суперечностей, ніякої неприязні або ворожнечі” (Хрущов. Виступ на II з’їзді ПОРП в 1945 р.).

Надходили нові часи, слід було змінити тактику в національному питанні. Адже вже утворилася соціалістична система, посилювся національно-визвольний рух колоній, який необхідно було скерувати у вигідне русло. Сталінські методи грубого насилля виявилися непридатними і рівшки сороміцькими, як на “переможця фашизму”; час вимагав нбаукового обґрунтування своїх дій, узаконення шовіністичної політики, маскування її під рух соціалізму і прогресу. Ці вимоги часу здійснив XXII з’їзд КПРС у 1961 р., що створив III Програму партії...

Ця програма милостиво визнає визвольний рух колоній чинником прогресу і кличе після перемоги у свої обійми, на всі заставки розхвалюючи взаємоповагу в соціалістичній системі і рівноправність соціалістичних націй. СРСР проголошений оплотом всього прогресивного і доброго, гегмоном поступу.

Щодо націй, які є в Союзі — вони мусять поважати свою “матірну” націю. Адже “народи нашої Батьківщини стали вільними й культурними, дякуючи великій російській нації, її культурі й мові” (Каирян. Преємственность в развитии культуры в условиях социализма), без неї вони, мовляв, ще й досі були бук феодальному мороці... Російська мова “на основі добровільного (!) вибору фактичною стає рідною для всіх народів країни... (там же). Вона, говорять шовіністи-“марксисты” мусить побутувати всюди. “Зроби-

ти знання національної мови обов'язковою умовою роботи в союзних і автономних республіках, національних областях і краях неправильно. Такі вимоги не сприяють зміцненню дружби народів СРСР” (там же). Інша, бачите річ, мовчав російська: зацікавленість до всього російського і особливо до мови Пушкіна, Толстого, Хрушова і творців супутника (!) росте весь час” (Коммунист Молдавии. 1961. № 1).

Шовіністи-“марксисти” не згадують тієї боротьби, що передує такій “зацікавленості”, тих лише трьох українських шкіл в столиці “суверенної” України — Києві, однієї — в Харкові, двох білоруських в столиці Білорусії Мінську. Не говорять, що з усього обсягу технічної книги, яка виходить на Україні, лише 5% друкують українською мовою, що у вузах і технікумах України, Білорусії, Молдавії — рідна мова рідкість, що в Харкові, який мав у 20-их рр. шість українських театрів, тепер лише один — ім. Шевченка наполовину український... Вони не розповідають про те, як спалили в 1964 р. у Києві, Ашхабаді, Самарканді національні бібліотеки з багатючими архівами і документами з історії народів, як руйнують залишки пам'яток старовини, як знищують без судів своїх політичних противників...

Навіщо говорити людям таке сумне? Адже Програма ясно говорить, щ “зближення соціалістичних націй, а потім і їх злиття — це поступовий процес, який починається з перемоги пролетарської революції і завершується з побудовою комунізму у всесвітньому масштабі. Зближення народів СРСР означає розквіт та удосконалення їх соціально-економічних рис, поступове стирання національних відмінностей” (Нариси історії філософії на Україні. К., 1966)

Українська, білоруська, грузинська, інших сотня мов зітруться чи то пак “зблизяться” з російською: “Через посередність російської мови національними мовами активно освоюється тенденція до мовної інтернаціоналізації” (Белодед. Русский язык — язык межнационального сближения народов СССР).

Ці “істини”, правда, більш відверто, не ховаючи свого справжнього нутра, заявили творці теорії “двомовності” народів Союзу за вказівкою уряду — Агєєв, Кравцов, Шамота, Білодід, Шихизарів — не зважаючи на протести вчених України, Туркменії, Казахстану й інших республік на конференції в Алма-Аті. Ця “теорія” узаконила росій-

ську мову рідною за кожним громадянином СРСР. Коли є така всесоюзно рідна мова, то навіщо, по логіці, чекати якогось злиття мов, коли можна розумітися і без цього? Немає сумніву, що слова про таке “злиття” лише заспокійливий крок, ширма для марксистів-валуєвих. Що робиться за цією ширмою достатньо уявлення дають такі слова: “Процес природної, добровільної (!) асиміляції серед малих народів — вельми прогресивне явище, що походить на основі соціальної єдності нашого суспільства. Асиміляція до певної міри підготовляє злиття націй в майбутньому” (Бурмистрова. Теория социалистической нации). Отже, духовна смерть народності в зубах великодержавного хижака є для нього прогресом... Чи не тим, оплотом якого він себе величає? Які подальші етапи цього “прогресу”?

“Наступним, більш високим ступенем у цьому процесі є створення єдиної міжнаціональної спільноти в рамках світової соціалістичної системи і, накінець, повністю в світовому масштабі” (там же). Що й казати, апетит небувалий! Де вже там бідним панславістам!

Сліпа доля людства штовхнула Росію першою на соціалістичний розвиток, давши в руки її народів передове вчення свого часу. Але хіба має право він використовувати його в приватних інтересах? Він же, тавруючи “буржуазним націоналізмом” думки, що запитують у нього про це, приборкує Угорщину й Чехословаччину, косить хижим оком на “світ капіталу”. Уряд його не допускає віддати долю капіталістичних націй на плин часу, на самовирішення. Теза “мирного співіснування” не відповідає своєму змістові. Політичні провокації давно вже поставили Союз у відношенні чесної політики на місце поряд з США і Китаєм. Ці три самозванці на лідерів поступу, не зважаючи на розбіжності формацій, ведуть однакову політику, одними методами, оперуючи лише класово протилежними термінами. У цій боротьбі менш за все рахуються з тих націями, що так чи інакше перебувають в залежності від трьох хижаків — Китаю, Сполучених Штатів, Росії.

Іде боротьба на полі економічної могутності; Союз, посилюючи централізацію промисловості й економіки, нехтуючи економічними автономіями союзних республік, зосереджує всесоюзне планування у московських міністерствах, главках, відомствах, що веде до зникнення економіч-

ної основи націй і супроводжується посиленням всесоюзних залізничної, водної та авіа систем; утвердженням на всіх географічних поясах московського часу; запровадження єдиної — російської — технічногосподарської мови; єдиного — московського — плану по розподілу науково-технічних кадрів, незважаючи на національності спеціалістів; до зосередження в Москві торгово-фінансових справ, як внутрішніх, так і зовнішніх і тому подібних великодержавницьких заходів, які через РЕВ поволі облуптують усю соціалістичну систему.

Ведеться боротьба збройної могутності; армія стала жорнами, де русифікуються юнаки всіх національностей; взірць для Леніна щодо війська — швейцарська армія, де офіцери подають землякам команди рідною мовою — відкинуто. Молодь виходить зі служби морально спотвореною шовіністичним духом, спустошена щодо любові до рідного народу; рідко хто зберігає своє обличчя від ляпасів воєнізованого шовінізму.

Посилюється боротьба ідеологічна. Для зміцнення ідеологічного фронту всіма засобами пропагується теорія “радянської спільності людей”. “Спільність” наділена всіма, від мови до психології, ознаками проросійської нації; будь-які інтереси інших націй грубо відкидаються. У національних середніх школах, що з кожним роком зменшуються, пропагується російська культура, вивчається російська мова і література; культура і література інших народів СРСР учням залишається невідома. Фальсифікується історія народів, її зведено до ілюстрацій російської історії від девізів-гімнів, типу “Слово “русский” с “советским” слилось”. Обпльовуються неугодні діячі минулого національних меншостей, або ж перекручують на російсько-угодницьку їхню суть. Всі національні рухи спритно зводяться до соціальних. У своїй фальсифікаційній агонії шовіністи забувають так їм любі елементарні класові істини. Чого лише варта така фраза: “О. С. Пушкін прославляв борців за народне щастя Кочубея, Іскру” (Нарис історії філософії на Україні. К., 1966). “Борці за щастя народу” найбільші українські магнати, були борцями для шовіністів-“марксистів” лише, звісно, за те, що стояли в опозиції... до Мазепи, який хотів урятувати Україну від російської деспотії. Борцем за щастя України більше був Мазепа, як більше Хмельниць-

кий, ніж полонізована українська шляхта... Ми вже не говоримо про те, що Кочубей і йому подібні допомагали царизмові колонізувати народ, що гніт польський, куди міг привести українців Мазепа, був незрівнянно менший, ніж російський. Ми не будемо говорити про це, хоча це й торкається питання класовості, ми вже сказали, то нам ясно, чому це гнобителя трудового народу інколи краще показати шовіністам за борця їхнього, як ясно і те, чому це спудеї Києво-Могилянської академії пішли лише з нелюбові до Петра Могили, що був противником спілки з Росією, в козаки під час Хмельниччини, яка, у свою чергу, розглядається, як визвольна війна за воз'єднання України з Росією...

Ми розуміємо, але все ж не можемо отямитися з дива: де ж ваш класовий підхід до явищ, шановні? Ви ж, як марксистисти, так любили його...

Нема чого й говорити, що політична атмосфера в Союзі, яка впливає з “істинно російського характеру”, створює цьому характерові можливість для тієї “безлічі насильств”, про яку писав у свій час Ленін. Солціалістичний устрій не зміг змінити російської психології, бо територіально росіяни лишилися у старому відношенні до іногородців, бо соціалізм букв перш за все ідеєю російського народу і впливав з його історії¹⁷. Російські шовіністи і на сьогодні вже узаконено і “науково” обґрунтовано русифікують українське населення, цькують нашу мову і культуру. І кожного, хто висловить цьому негативну оцінку, вони називають націоналістом і бандерівцем.

Ставлення цього міщанства до українського народу скристалізоване й скристалізовується далі у такі сумнозвісні “фольклорні перла”, як от “Хохландія”, “Ганкенштрасе”¹⁸, “залізяку на пузяку хоп” і т. д. і т. п. Не краще ставиться воно й до інших народів Союзу: “эти грузины — такие хамы, такие лентяи... и ужасные националисты...” (І. Дзюба. Інтернаціоналізм чи русифікація?).

Нічого не змінилося — так було за часів Леніна, Костомарова, Кониського, так і тепер... І тим, хто намагався і намагається змінити становище свого народу, кидають в лице слова, мовлені колись царським сенатором Серяєвським: “Ті народи, які не хочуть бути нашими братами у складі єдиної всеросійської сім’ї, повинні вважатися нашими ворогами, відкритими і смертельними” (Рубакин. Среди книг.

Т. Ш. Ч. І), слова трішки інтерпретовані на сучасний лад ренегатом Шелестом: “Базікання про так звану “самостійність”, про якийсь занепад культури, мови є гнилою приманкою, на яку може клюнути лише політичний сліпець або озлоблена людина, різні демагоги і переродженці, а також деякі любителі доказати свою зверхність, для яких все, що робиться нашим народом, не те що, бачте, його персоні хочеться” (Шелест. Виступ на Київській партконференції в лютому 1968 р.).

Немає логічної різниці в словах двох сановників різних часів, немає між ними й різниці політичної.

Ми прослідкували, з якого кореня виріс російський шовінізм, вивчили те повітря і вологу, які він споживав. Ми побачили й бачимо квіти цього шовінізму. Ми чуємо з його вуст про плоди, у які він збирається визріти.

Ці плоди означатимуть нашу смерть, означатимуть пограбування людства знецінення його повнокровного організму.

Ми не можемо, не маємо права цього бажати. Ми не маємо права мовчати.

Вирішальне слово — за нами. Від того, наскільки буде воно сильним і рішучим, безкомпромісним і чесним — залежить життя наших нащадків, повноцінність майбутніх людських поколінь.

ГДА УСБУ у ЛО. Спр. П-11814. В 6 т. Т. 1.

Пак. 2. Арк. 7–25.

Оригінал. Машинопис.

№ 22

Із постанови про закриття кримінальної справи звинувачуваного Григорія Хвостенка, уродженця с. Улянівка, студента Львівського державного університету імені Івана Франка

30 серпня 1973 року

Старший слідчий слідчого відділу Управління Комітету Державної Безпеки при РМ УРСР по Львівській області капітан ЯРЕСЬКО, розглянувши матеріали кримінальної справи № 214 по обвинуваченню

ХВОСТЕНКА Григорія Івановича, 1952 року

народження, уродженця с. Улянівки,

Білопільського району Сумської області,

громадянина СРСР, українця, безпартійного,
неодруженого, не судимого,
не працюючого, проживаючого в м. Львові,
проспект Ленінського Комсомолу 22, кім. 114.
у скоєнні злочину, передбаченого ст. 62 ч. I КК УРСР, —

ВСТАНОВИВ:

27 березня 1973 року УКДБ по Львівській області була порушена кримінальна справа по факту розповсюдження у місті Львові в ніч з 27 на 28 березня 1973 року листівок антирадянського змісту.

Слідством по справі встановлено, що цей злочин вчинили ПОПАДЮК З. В., МИКИТКО Я. О. та ХВОСТЕНКО Г. І., які були притягнуті до кримінальної відповідальності по ст. 62 ч. I КК УРСР. Тоді ж, 20 червня 1973 року відносно ХВОСТЕНКА була застосована міра запобіжного заходу у вигляді підписки про невийзд.

У зв'язку з тим, що злочинна діяльність ПОПАДЮКА та МИКИТКО по справі була досліджена повністю, а окремі епізоди злочинної діяльності ХВОСТЕНКА потребували додаткової перевірки і він знаходився на стаціонарній судово-медичній експертизі матеріали відносно останнього 29 червня були виділені в окреме переведення.

ХВОСТЕНКО обвинувачується в тому, що він, проживаючи у місті Львові і потрапивши в 1969 році під ворожий вплив засудженого за проведення антирадянської діяльності РОКЕЦЬКОГО В. Ю. та спілкуючись з останнім, почав розділяти його ворожі погляди, а з початку 1970 року та по березень 1973 року на ґрунті антирадянських переконань, з метою підриву та ослаблення радянської влади, став на шлях виготовлення, розповсюдження та зберігання документів антирадянського та наклепницького змісту, а також поширення в усній формі наклепницьких вигадок, що порочать радянський державний та суспільний лад, а саме:

в 1970–1971 роках в присутності ГАНУЩАКА, ГОМБОВСЬКОГО, РОКЕЦЬКОГО, ФЕДЮКА, СТЕПУЛИ — студентів Львівського держуніверситету, та ЗІНЧЕНКА — робітника Львівського заводу залізобетонних виробів, при зустрічах з ними неодноразово вів розмови, в яких зводив наклеп на радянську дійсність.

Влітку 1971 року, отримавши від РОКЕЦЬКОГО В. Ю. статті антирадянського змісту “З приводу процесу над ПО-

ГРУЖАЛЬСЬКИМ” та про ГРАБОВСЬКОГО, дав їх для ознайомлення СТЕПУЛІ, ВДОВИЧЕНКОВІ, ЗІНЧЕНКОВІ.

Крім того, на протязі 1971–1972 років написав та розповсюдив чотири статті антирадянського та наклепницького змісту: “З мрією про українських корсарів”, “Наші засади”, “Коріння і квіти російського шовінізму”, “Обриси справжнього ГРАБОВСЬКОГО”, з яких три останні були надруковані ПОПАДЮКОМ в антирадянському журналі “Поступ”.

Влітку 1972 року зі статтями антирадянського змісту “Наші засади” та “Коріння і квіти російського шовінізму” познайомив СТЕПУЛУ Надію та ГАНУЩАКА Василя. Восени цього ж року, отримавши від ПОПАДЮКА Зоряна у вигляді фотовідбитків статтю антирадянського змісту “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, дав її для ознайомлення ХУДОМУ, ВДОВИЧЕНКОВІ, ГОМБКОВСЬКОМУ, РЕЙТБЛАТУ.

В березні 1972 року вирішив разом з ПОПАДЮКОМ Зоряном з метою продовження антирадянської діяльності видавати нелегальний журнал антирадянського змісту під назвою “Поступ”, в створенні, редагуванні і розповсюдженні якого прийняв безпосередню участь.

В грудні отримав для розповсюдження від ПОПАДЮКА Зоряна чотири примірники першого номеру антирадянського журналу “ПОСТУП” і з його змістом ознайомив СТЕПУЛУ Надію, ШВЕДА Олега, РЕЙТБЛАТА Леоніда, ХУДОГО Ігоря, КОЗИРУ Степана, ФЕДЮКА Павла, ПОПКОВА Володимира, ГАНУЩАКА Василя, ЯВОРСЬКОГО Володимира, ГОМБКОВСЬКОГО Михайла.

В середині березня 1973 року разом з ПОПАДЮКОМ домовився про виготовлення листівок антирадянського змісту, а 18 березня цього ж року разом з ним написав чернетку листівки і вирішив питання про день та час їх розповсюдження в місті Львові.

25 березня 1973 року отримав від ПОПАДЮКА Зоряна в місті Львові з метою розповсюдження приблизно 320 штук листівок антирадянського змісту, біля 100 штук передав ХУДОМУ Ігорю, 50 штук листівок з цією ж метою повернув ПОПАДЮКОВІ, а решту листівок зберігав у себе, які й були в нього вилучені під час проведення обшуку 9 березня 1973 року в кімнаті гуртожитку Львівського держуніверситету.

По місцю проживання своїх батьків в селі Улянівці, Білопільського району Сумської області зберігав частину антирадянського документу І. ДЗЮБИ “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, переписану ним в зошит, який був вилучений 6 квітня 1973 року під час обшуку.

В пред’явленому обвинуваченні по ст. 62 ч. І КК УРСР ХВОСТЕНКО Г. І. винним себе визнав. Злочинна діяльність ХВОСТЕНКА, крім його власних зізнань стверджується показами допитаних по справі свідків: ГАНУЩАКА (том. 2 а. с. 232–236, 237–241, 251–254, 255–261), РОКЕЦЬКОГО В. Ю. (том. 2 а. с. 160–163, 169–173, 174–177, 178–181), ЗІНЧЕНКА (том 3 а. с. 198–206, 207–214, 227–232), ГОМБКОВСЬКОГО (том 3 а. с. 113–115, 116–124, 132–133), СТЕПУЛИ (том 2 а. с. 199–200, 205–210, 211–214), КОЗИРИ (том. 2 а. с. 283–286) та інших;

показами обвинувачених; ПОПАДОКА З. В. (том 2 а. с. 43–49, 54–57, 58–62, 76–84), МИКИТКО Я. О. (том 2 а. с. 90–92), висновками проведених криміналістичних та лексико-стилістичної експертиз (том 2 а. с. 119–132, 147–150), речовими доказами: листівками антирадянського змісту, антирадянськими журналами “ПОСТУП”, гумовими рукавичками, антирадянськими документами, вилученими під час обшуку у ХВОСТЕНКА (том 1 а. с. 27–29, 54–55), (том 2 а. с. 152–153, 154–159, 150, 266–267), (том 5, пакет № 1, № 2, № 3, № 4, № 5).

[...]

27 березня 1973 року ХВОСТЕНКО звернувся з заявою в УКДБ по Львівській області, в якій виклав обставини відносно підготовки до розповсюдження антирадянських листівок в Львові групою осіб на чолі з ПОПАДОКОМ Зоряном.

В підтвердження своєї заяви додав до неї 56 листівок антирадянського змісту із 320 листівок, отриманих від ПОПАДЮКА 25 березня 1973 року для розповсюдження.

І в цій заяві ХВОСТЕНКО приховав той факт, що особисто прийняв участь у складанні тексту чернетки листівки антирадянського змісту і що більша частина отриманих від ПОПАДЮКА Зоряна віддрукованих листівок переховується ним в кімнаті журтожитку Львівського держуніверситету.

Свою непослідовність та намагання приховати окремі факти практичної антирадянської діяльності обвинувачений ХВОСТЕНКО пояснив бажанням поступово викрити

осіб, які займалися антирадянською діяльністю, не накликавши підозри та розправи з їх боку.

Під час слідства по справі обвинувачений ХВОСТЕНКО засудив свою ворожу діяльність, розкався в ній, дав правильну оцінку подіям, пов'язаних зі скоєнням ним злочину.

За свої негідні вчинки, які порочать звання радянського студента та проведення ворожої діяльності ХВОСТЕНКО рішенням комсомольських зборів філологічного факультету Львівського державного університету від 17 квітня 1973 року був виключений з лав ВЛКСМ, а наказом ректора Львівського держуніверситету № 164 від 19 квітня 1973 року виключений з університету.

Таким чином, своїми діями ХВОСТЕНКО Г. І. скоїв злочин, передбачений ст. 62 ч. 1 КК УРСР, але враховуючи те, що він своєчасно повідомив органи державної безпеки про проведення злочинної діяльності ПОПАДЮКМ та іншими особами, що під час слідства вів себе відверто і викривав інших осіб, що за свої дії він поніс покарання — виключений з лав ВЛКСМ та Львівського державного університету, що в теперішній час хворіє, а також, що внаслідок зміни обстановки він перестав бути суспільно небезпечною особою, керуючись ст. ст. 130, 213 п. 1 КПК УРСР, —

ПОСТАНОВИВ:

1. Кримінальну справу по обвинуваченню ХВОСТЕНКА Григорія Івановича на підставі ст. 7 п. 1 КПК УРСР переведенням закрити.

2. Міру запобіжного заходу, яка була застосована до обвинуваченого ХВОСТЕНКА Г. І. 20 червня 1973 року у вигляді підписки про невийзд — скасувати.

3. Речові докази, перелічені в постановах від 29 червня 1973 року та 20 серпня 1973 року — т. 2. а. с. 152–153, 154–159 зберігати при справі.

4. Копію цієї постанови надіслати прокуророві Львівської області

СТАРШИЙ СЛІДЧИЙ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ УКДБ
ПРИ РМ УРСР ПО ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ — капітан
ЯРЕСЬКО

“ЗГІДНІ” НАЧАЛЬНИК. СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ УКДБ
ПРИ РМ УРСР ПО ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ — майор
В. КЛИМЕНКО

НАЧАЛЬНИК УПРАВЛІННЯ КОМІТЕТУ
ДЕРЖБЕЗПЕКИ ПРИ РМ УРСР ПО
ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ генерал-майор

М. ПОЛУДЕНЬ

30 серпня 1973 року.

м. Львів

ГДА УСБУ у ЛО. Спр. П-11814. В 6 т.

Т. 1. Арк. 289–295.

Оригінал. Машинопис.

№ 23

**Доповідна записка заступника прокурора
Сумської області прокурору відділу
по нагляду за слідством в органах держбезпеки
прокуратури УРСР про виявлену в м. Суми
в районі Соцмістечка листівку із закликом
не йти на вибори до місцевих органів
радянської влади**

19 березня 1974 року

Секретно

екз. №

ПРОКУРОРУ ОТДЕЛА
ПО НАДЗОРУ ЗА СЛЕДСТВИЕМ
В ОРГАНАХ ГОСБЕЗОПАСНОСТИ
ПРОКУРАТУРЫ УССР
СОВЕТНИКУ ЮСТИЦИИ
Тов. ПОГОРЕЛОМУ В. П.

На № 03-73 от 11.ІІ. 1974 г.

12 января 1974 года накануне выборов в местные Советы депутатов трудящихся во вновь организованных Ковпаковском и Заречном районах г. Сумы, на промтоварном киоске № 2 Сумского горпромторга (район “Соцгородка”) была обнаружена листовка следующего содержания (приводится дословно):

“Тов.! Многие из вас нуждаются в человеческом жилье. Наши руководители забыли о том, что нам нужны квартиры! Мы должны не молчать, всем коллективом им об этом напоминать. Не пойдем на выборы 13.І.1974 г.!”

Листовка исполнена плакатным пером, печатным шрифтом, фиолетовыми чернилами, исполнена на полуватманском листе бумаги, размером 75х39 см.

Розыском анонимного автора занимались оперработники УКГБ по Сумской области.

В процессе розыска оперативным путем проверялся ряд подозреваемых лиц, однако автор листовки не был установлен¹⁸.

Проверкой также установлено, что многие жители района “Соцгородка” нуждаются в улучшении жилищно-бытовых условий, т. к. они проживают в общежитиях барачного типа построенных еще в 1930–1932 гг.

13 января выборы в Ковпаковский районный Совет состоялись. Отказов от голосования со стороны жителей г. Сумы не было.

Так как в содержании листовки нет клеветнических антисоветских измышлений, управлением КГБ дальнейший розыск автора листовки прекращен.

С принятым решением УКГБ по этому вопросу мы согласились.

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ПРОКУРОРА ОБЛАСТИ

СТАРШИЙ СОВЕТНИК ЮСТИЦИИ *И. ЩЕРБАК*

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 12–13.

Оригінал. Машинопис.

№ 24

Из довідки заступника прокурора Сумської області І. Щербака про винесення КГБ офіційного попередження Анатолію Собольсу, Дмитру Мазуру та Юрію Пашенку, що допускали антирадянські висловлювання у 1974 р.

18 серпня 1975 року

СПРАВКА

О состоянии законности исполнения Указа Президиума Верховного Совета СССР от 25 декабря 1972 г. “О применении органами государственной безопасности предостережения в качестве меры в качестве меры профилактического воздействия”

за 1974 и I полугодие 1975 г. Управлением КГБ Сумской области

За 1974 год Управлением КГБ Сумской области сделано предостережение по Указу от 25 декабря 1972 года всего 2 чел.

27.IV.1974 г. сделано предостережение гр-ну Соболеву А. Б. 35 лет, укр. б/п, не судимый, малограмотный, экспедитор конторы “Союзпечать”, с. Поповка, Конотопского района.

Соболев на протяжении 1973 начала 1974 г. занимался обработкой некоторых лиц из числа молодежи в идейно-вредном националистическом духе, давал им читать документы политически вредного содержания.

После составления протокола, в котором задокументированы действия Соболева и сделанного ему предостережения, он свою вредную деятельность прекратил.

27 сентября 1974 г. с моим участием сделано предупреждение гр-ну Мазуру Д. Д. 35 лет, украинец, малограмотный, осужденный райнарсудом Житомирской области по ст. 214 УК УССР за бродяжничество к 2 г. Лишения свободы, отбывавшего наказание в ИТК-56 УВД Сумской области в с. Перекрестовка, Роменского района.

Мазур, отбывая наказание в ИТК, среди осужденных допускал идеологически вредные суждения, порочащие Советский общественный строй, систему исправления осужденных, совершивших преступления, допускал выпады вредного содержания на советскую действительность. После объявленного предостережения Мазур прекратил свою вредную деятельность. По отбытии наказания Мазур выбыл в с. Гута Логановская Житомирской области.

Других случаев, на которые необходимо было реагировать путем предостережения к виновным в 1974 г. выявлено не было.

[...]

Кроме этого 25 февраля 1975 г. Сделано предупреждение гр-ну Пащенко Ю. П. 29 лет, житель гор. Сумы, б/п, к моменту предостережения не работавшему, который в присутствии граждан выражал недовольство на жизнь в СССР, высказывал клеветнические измышления на Советскую действительность. Высказывал изменнические намерения.

Пащенко сделано предупреждение о необходимости трудоустройства.

Ко всем перечисленным выше лицам принятые меры — предостережение — обоснованно.

Все материалы в отношении лиц, которым сделано предостережение надлежащим образом оформлены, отобраны

объяснения от них и лиц подтверждающих противоправность их действий.

[...]

Заместитель прокурора Сумской области
старший советник юстиции *И. Г. Щербак*
ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 748. Арк. 2-3.
Копія. Машинопис.

№ 25

Інформація з доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора Української РСР про проведені КГБ профілактичні бесіди та винесені попередження особам, що допускали антирадянські дії та висловлювання в 1975 р.

24 грудня 1975 року

[...]

Работа по надзору за исполнением Указа Президиума Верховного Совета СССР от 25.12.1972 “О применении органами госбезопасности предостережения в качестве меры профилактического воздействия”

В течение 1975 года УКГБ области было сделано предостережение 4 чел.: 2 чел. Шилину В. Л. и Белову А. И., которые, являясь проповедниками Сумской общины ЕХБ-раскольников, принимали участие в действиях нарушающих общественный порядок, сопряженным с неповиновением законным требованиям представителей власти, хранение и распространение политически вредных материалов, нарушавших законодательство о религиозных культах.

2 чел. — Пащенко П. Д., 29 лет и Ищуку Е. Ю., 26 лет, которые в присутствии других лиц выражали недовольство на жизнь в СССР, высказывали клеветнические измышления на советскую действительность, а Ищук высказывал угрозы физической расправы над коммунистами.

Профилактическая беседа с Ищуком проведена с моим участием. Ко всем указанным лицам приняты меры предостережения обоснованно.

Материалы в отношении лиц, которым сделано предостережение, надлежащим образом оформлены, отобраны объяснения от них и от лиц, подтверждающих противоправность их действий.

После сделанных предостережений указанные лица ведут себя надлежащим образом.

[...]

Заместитель прокурора области

старший советник юстиции

И. Г. Щербак

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 748. Арк. 6.

Оригінал. Машинопис.

№ 26

3 матеріалів КГБ про профілакування жителів м. Суми з націоналістичними настроями у 1981 р.

1981 рік

Применение мер профилактики

гор. Сумы

В мае 1981 г. Управлением КГБ был взят в проверку как лицо, допускавшее националистические и иные идейно вредные высказывания местный житель

Поборончук А.Ф., 1952 года рождения,

украинец, беспартийный, со средним

образованием, рабочий завода

электронных микроскопов.

Было также установлено, что Поборончук, в прошлом примыкавший к подражателям “хиппи”, предпринимает попытки к группированию на антиобщественной основе некоторых своих связей из числа молодежи. При этом среди них он распространял анекдоты, порочащие советскую действительность, отдельных руководителей КПСС и Советского государства, заявлял о якобы имеющей место насильственной русификации Украины и необходимости ее выхода из состава СССР.

В числе связей Поборончука, принимавших участие в организовывавшихся им сборищах под видом вечеринок и групповых поездок за город, были выявлены работники производственного объединения им. Фрунзе — инженер Евдокимов Ю.В., 1955 года рождения, член ВЛКСМ, слесарь Колос В.Д., 1951 года рождения (оба в 1980–1981 годах профилактированы УКГБ за идейно вредные высказывания), рабочие Семерня В.А., 1953 года рождения, братья Скалыбердин А.Г., 1948 года рождения, Скалыбердин Н.Г., 1952 года рождения, их жены — Скалыбердина З.В., 1950 года рождения, не работает, Скалыбердина Е.М., 1956 года рождения, агент

госстраха, а также продавец горкоопторга Ильяшенко Ю.В., 1954 года рождения, его жена Ильяшенко Н.А., 1958 года рождения, член ВЛКСМ, не работает, и инженер треста “Сумпромстрой” Роменская Т.А., 1952 года рождения.

Собираясь на квартирах друг у друга и выезжая “на отдых” за город [...], Поборончук и его связи исполняли песни и рассказывали анекдоты политически вредного характера.

В мае-июне с. г. во время таких сборищ ими исполнялись песни националистического характера (одна из них на мотив песни Н. Мозгового “Рідний край”), а также песня, содержащая оскорбительные выпады в адрес руководителей нашего государства. При этом допускались выкрики: “Хай живе Бандера!”, “Хай живе самостійна Україна!” и т.п. Аналогичные проявления с их стороны имели место и в августе с. г. Управлением КГБ указанные действия были задокументированы.

В ходе проведенных в августе-сентябре бесед с названными лицами они подтвердили изложенные факты, осудили свои проступки и пояснили, что совершали их вследствие политической незрелости, а также под влиянием прослушиваемых передач зарубежных антисоветских радиостанций.

Наиболее активными участниками сборищ, кроме Поборончука, были Евдокимов, Колос, Скалыбердин А. и Ильяшенко Ю. В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 25 декабря 1972 года им объявлено официальное предостережение, о чем уведомлен прокурор области, а также информированы руководители предприятий и партийных организаций по местам работы для принятия мер воспитательного характера. Остальные профилактрованы на собраниях в трудовых коллективах по месту работы и в УКГБ. О поведении членов ВЛКСМ Евдокимова и Ильяшенко Н. информирован обком ЛКСМУ.

Поступившие после осуществления этих мер данные свидетельствуют о том, что Поборончук, Евдокимов, Колос и другие в настоящее время идейно вредных проявлений не допускают. Управлением КГБ оперативное наблюдение за ними продолжается.

Обкому Компартии Украины доложено.

[...]

*ГДА СБУ. Ф. 16. Оп.1. Спр. 1188. Арк. 30–32.
Копія. Машинопис.*

№ 27

**3 інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ
про виявлення листівки у м. Середина-Буда
Сумської області**

30 червня 1983 р.

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

[...]

Виявлення листівки

Сумська область

29 червня 1983 р. о 10-й годині завідувач загально-го відділу Середино-Будського райкому Компартії України виявив наклеєною на газету “Правда” у встановленій у міському сквері газетній вітрині листівку такого змісту: “Відозва. До всіх жителів СРСР. Геть КППС. Передати всю владу профспілкам ВЦРПС, найбільш масовому органу трудящих. Управління на себе беруть трудові колективи. Усім орати й сіяти землю. Робітники й селяни”.

Текст виконаний від руки на аркуші з учнівського зошита. Здійснювані УКГБ розшукові заходи Комітетом держбезпеки республіки взято на контроль.

КДБ СРСР і обкому Компартії України повідомлено.

[...]

Голова

Комітету держбезпеки

Української РСР

С. Муха

На документі 2 штампи:

1. «ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ. Загальний відділ. II сектор. Вх. № 39/174с на 4 арк. “30”06.1983 р. ПІДЛЯГАС ПОВЕРНЕННЮ».

2. “Розіслано членам і кандидатам у члени Політбюро ЦК КП України”.

Навпроти повідомлення помітка: “Зн[ищено]”.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 9 (1986 р.). Спр. 10. Арк. 212.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. С. 499–500.

№ 28

З інформаційного повідомлення КГБ УРСР до ЦК КПУ про виявлені написи поблизу траси Суми–Лебедин

21 вересня 1983 р.

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

20 вересня 1983 року

[...]

Про поширення написів

Сумська область

20 вересня 1983 р. близько 15-ї години на стінах розташованого на автодорозі Суми–Лебедин павільйону автобусної зупинки “Селище Низи” (Сумський район) виявлено виконаний чорним барвником напис: “1933–1983. 7 млн. осіб тільки на Україні”¹⁹ (висота букв — 35–60 см, цифр — 75 см) і зображення хреста. Оглядом зазначеної автодороги на стіні павільйону автобусної зупинки “Хутір Важниче” (Лебединський район) виявлено учинений аналогічним способом напис: “1933–1983”.

Імовірно, написи присвячені так званому “50-річчю голodu в Україні”.

УКДБ вжито заходів до встановлення виконавця написів.

Комітетом держбезпеки республіки розшукові заходи взято на контроль, надається необхідна допомога. КДБ СРСР і обкому Компартії України повідомлено.

[...]

Голова

Комітету держбезпеки

Української РСР

С. Муха

На документі 2 штампи:

1. “ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ. Загальний відділ. II сектор. Вх. № 39/253с на 5 арк. “21”09.1983 р. ПІДЛЯГАС ПОВЕРНЕННЮ”.

2. “Розіслано членам і кандидатам у члени Політбюро ЦК КП України”.

Навпроти повідомлення помітка: “Зн[чищено]”.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 9 (1986 р.). Спр. 11. Арк. 177.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко.

К.: Смолоскип, 2013. С. 511–512.

№ 29

З інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ про політичні акції у Сумах

9 листопада 1983 р.

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

за 5, 6, 7 і 8 листопада 1983 року

[...]

Виявлення націоналістичних написів

м. Суми

6 листопада 1983 р. о 08-й годині 50 хв. На фасаді Сумського машинобудівного технікуму (проспект К. Маркса) виявлено напис: “Перед русифікацією скапітулюємо? Ні!”

Проведеним оперативно-слідчою групою УКДБ оглядом прилеглої території на стінах кінотеатрів “Дружба” (проспект К. Маркса), “Комсомолец” (площа Леніна) і спортзалу середньої школи № 10 (вул. Новоместенська) відповідно виявлено такі написи:

“Якби то ти, Богдане п'яний, тепер на Переяслів глянув!”

“Сьогодні черги, завтра картки, ото є провід Москви”.

“В школи та учбові заклади — рідну мову!”.

(Висота букв — 16–51 см).

Крім того, на парканах інвентаризаційного бюро (вул. Фрунзе), а також житлових будинків № 55 по вул. Леніна й № 90 по вул. Червоногвардійській виявлено чотири зображення тризубця.

Тексти й націоналістичні символи виконані синім барвником (ймовірно, нітрофарбою).

Комітетом держбезпеки республіки здійснювані УКДБ розшукові заходи взято на контроль. Для надання допомоги на місце направлено співробітників КДБ УРСР.

КДБ СРСР і обкому Компартії України повідомлено.

[...]

Голова

Комітету держбезпеки

Української РСР

С. Муха

На документі 2 штампи:

1. «ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ. Загальний відділ. II сектор. Вх. № 39/295с на 9 арк. “09”.11.1983 р. ПІДЛЯГАС ПОВЕРНЕННЮ».

2. “Розіслано членам і кандидатам у члени Політбюро ЦК КП України”.

Навпроти повідомлення помітка: “Зн[ищено]”.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 9 (1986 р.). Спр. 12. Арк. 16–19.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко.

К.: Смолоскип, 2013. С. 515–516.

№ 30

З інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ про анонімний лист до редакції газети “Ленінська правда”

15 листопада 1983 р.

Таємно

Прим. № 1

ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ

14 листопада 1983 року

[...]

Про направлення анонімного листа антирадянського характеру

м. Суми

14 листопада 1983 р. до УКДБ із редакції обласної газети “Ленінська правда” передано отриманий у той же день по місцевій пошті анонімний лист. У ньому у зв’язку з публікацією 11 листопада ц. р. у газеті статті місцевого жителя Данька М. М., 1926 року народження, безпартійного, контролера позавідомчої охорони РВВС (профілактичний Управлінням КДБ у жовтні ц. р. за націоналістичні

судження) із засудженням своїх ворожих поглядів анонім висловлює погрозу на адресу редакції, вимагає припинити публікацію подібних матеріалів. У листі також зводиться злісний наклеп на радянський державний і суспільний лад, вихваляється західний спосіб життя, антирадянський курс президента США Рейгана.

Комітетом держбезпеки республіки здійснювані УКДБ розшукові заходи взято на контроль, надається необхідна допомога. Перевіряється версія про можливу причетність автора зазначеного листа до вчинення в м. Суми націоналістичних написів (доповідалося № 268/св 9 листопада ц. р.)²⁰.

КДБ СРСР і обкому Компартії України повідомлено.

На документі 2 штамп:

1. «ЦК КОМПАРТІЇ УКРАЇНИ. Загальний відділ. II сектор. Вх. № 39/299с на 3 арк. “15”11.1983 р. ПІДЛЯГАЄ ПОВЕРНЕННЮ».
2. “Розіслано членам і кандидатам у члени Політбюро ЦК КП України”.

Навпроти повідомлення помітка: “Зн[ищено]”.

ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 9 (1986 р.). Спр. 12. Арк. 34–35.

Оригінал. Машинопис на бланку.

Опубліковано: Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / упор. Василь Даниленко. К.: Смолоскип, 2013. С. 520–521.

№ 31

Із доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора УРСР про кримінальні справи, що їх розслідувало КГБ та органи прокуратури у 1983 р. по відношенню до Григорія Фельдмана, Миколи Данька та Олександра Белова

6 січня 1984 року

Заместителю прокурора

Украинской ССР

Государственному советнику

юстиции 3 класса

Потебенько М. А.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О состоянии работы по делам

органов госбезопасности
Сумской области за 1983 год.

В 1983 г. прокуратурой области осуществлялся надзор за законностью действий органов госбезопасности при расследовании ими уголовных дел, исполнении Указа Президиума Верховного Совета СССР от 25.12.1972 г. “О применении органами государственной безопасности, предостережения в качестве меры профилактического воздействия”, разрешении поступающих жалоб граждан на необоснованности осуждения за государственные преступления и иным вопросам.

В отчетном периоде органами УКГБ УССР по Сумской области расследовано уголовное дело по обвинению Фельдмана Григория Зиновьевича по ст.ст. 62 ч. 1 и 211 УК УССР.

Указанное дело возбуждено прокурором Сумской области 16 ноября 1982 г. Мера пресечения в отношении Фельдмана — содержание под стражей — избрана 18 ноября 1982 г. 28 ноября того же года ему было предъявлено обвинение в совершении преступления, предусмотренного ст. 187-1 УК УССР.

В ходе расследования дела были добыты доказательства, свидетельствующие о том, что в действиях Фельдмана содержатся признаки ст. 62 ч. 1 УК УССР. В связи с этим по постановлению прокурора Сумской области от 1 февраля 1983 г. данное дело передано в следственную группу УКГБ УССР по Сумской области для дальнейшего расследования и переквалификации преступных действий обвиняемого со ст. 187-1 УК УССР на ст. 62 ч. 1 УК УССР.

Обвиняемый Фельдман, проживая в г. Конотопе Сумской области, на почве враждебных убеждений, возникших у него в результате прослушивания антисоветских передач зарубежных радиостанций, тенденциозного восприятия и оценки советской действительности на протяжении 1978–1982 г.г. с целью подрыва и ослабления Советской власти, систематически проводил антисоветскую агитацию и пропаганду путем изготовления, хранения и распространения документов, содержащих клеветнические измышления, порочащие государственный и общественный строй, а также предпринимал попытки передать их для публикации на Запад. Наряду с этим он с той же целью проводил антисоветскую агитацию и пропаганду в устной форме,

распространял среди своего окружения злобные клеветнические измышления на советский государственный и общественный строй.

Кроме того изготовил, размножил и распространил произведения порнографического характера.

За совершение указанных действий судебной коллегией Сумского областного суда от 10 июня 1983 г. Фельдман осужден по ст. 62 ч. 1 и 211 УК УССР к 6 годам лишения свободы без ссылки в ИТК отромого режима.

Надзор за расследованием данного дела осуществлял зам. прокурора области т. Коваленко Е. М., он же принимал участие в выполнении важнейших следственных действий по делу и поддерживал в суде государственное обвинение.

Других уголовных дел подследственных органам государственной безопасности не возбуждалось.

Органами прокуратуры в 1983 г. в тесном взаимодействии с УКГБ расследовано ряд других дел о преступлениях против порядка управления, а также против политических и трудовых прав граждан, а именно:

22 августа 1983 г. прокуратурой области возбуждено и расследовано уголовное дело по признакам ст. 187-1 УК УССР в отношении Данько Николая Михайловича, который проживая в г. Сумы в течении 1970–1982 г.г. систематически занимался изготовлением произведений в письменной форме, которые содержали заведомо ложные измышления порочащие государственный и общественный строй.

21 октября 1983 г. данное уголовное дело вследствие изменения обстановки в соответствии со ст. 7 УПК УССР производством прекращено.

10 октября 1983 г. прокуратурой г. Сумы возобновлено производством уголовное дело в отношении Белова Александра Ивановича, который скрывался от органов следствия.

Расследованием установлено, что Белов, будучи ранее судим на путь исправления не стал и являясь одним из руководителей незарегистрированной группы сторонников т.н. Совета церквей евангельских христиан-баптистов, занимался организационной деятельностью, направленной на нарушение законодательства об отделении церкви от государства и школы от церкви.

Организационная деятельность Белова выражалась в том, что он в течении 1974–1982 г.г. систематически организовывал и проводил под видом молитвенных собраний различные незаконные собрания незарегистрированной группы сторонников т.н. СЦЕХБ, проводил такие собрания без разрешения местных органов власти, уклонялся от регистрации этой группы местными органами власти, предоставлял под такого рода собрания свой дом, организовывал и проводил их в различных местах города и области.

2 декабря 1983 г. по приговору Заречного нарсуда г. Сумы Белов осужден по ч. 2 ст. 138 УК УССР к 3 годам лишения свободы с применением ст. 46-1 УК УССР.

[...]

Зам Прокурора области

Государственный советник юстиции 3 класса

И.И. Пистун

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 923. Арк. 1–3.

Оригінал. Машинопис.

№ 32

Список жителів Сумщини, яким КГБ офіційно винесло попередження за те, що допускали антисовєтські висловлювання у 1983 р.

6 січня 1984 року

СПИСОК

и сведения о лицах, в отношении которых сделано официальное предостережение в соответствии с требованиями Указа ПВС СССР от 25.12.1972 года.

1. ПОЧЕРНИН Иван Сергеевич, 1.01.1927 года рождения, гражданин СССР, русский, беспартийный, проживающий с. Тарасовка В.-Писаревского района, Сумской области в связи с допущением с его отороны идеологически вредных суждений, порочащих политику КПСС и советского государства.

Объявлено 17 января, уведомление подучено 19.01.83 г.

2. ШКУРАТ Сергей Иванович, 1956 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, бетонщик СМУ “Химмашстрой”, проживающий г. Сумы, ул. Курская, 105/2 в связи с тем, что он в своем окружении высказывал суждения террористического характера в отношении одного из руководителей КПСС и Советского государства, распро-

странял содержание передач зарубежных антисоветских радиостанций.

Объявлено 27 января, уведомление получено 27.01.83 г.

3. ПЕРЕВОЗНЫЙ Владимир Григорьевич, 1956 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, украинец, нач. цеха Шосткинского предприятия по кормопроизводству, проживающий г. Шостка Сумской обл., ул. Коммунистическая, д. 3-а, кв. 8 в связи с тем, что после профилактической беседы, проведенной с Перевозным В. Г. в 1977 г. сотрудниками УКГБ УССР по Харьковской обл. по поводу его националистических и других идейно вредных суждений, он должных выводов для себя не сделал. Будучи отрицательно настроенным к советской действительности, допускал суждения политически вредного характера.

Объявлено 14 февраля, уведомление получено 21.02.83 г.

4. ПЕТРЕНКО Григорий Александрович, 1939 года рождения, гражданин СССР беспартийный, колхозник колхоза “Перемога” Шосткинского района Сумской обл. в связи с тем, что он систематически принимал участие в нелегальных сборищах сектантов, допускал элементы клеветы на советскую действительность.

Объявлено 26 февраля, уведомление получено 28.02.83 г.

5. ВОЛОВИК Владимир Николаевич, 1941 г. рождения, гражданин СССР, член КПСС, работающему нач. отделения Краснопольского райвоенкомата, проживающий в пгт. Краснополье на ул. Мезеновская, 15, кв. 8, в связи с тем, что он в кругу сослуживцев допускал демагогические суждения в отношении внутренней и внешней политики КПСС и Советского государства.

Объявлено 1.03, уведомление получено 3.03.83 г.

6. БАЛАК Раиса Яновлена, 1937 года рождения, гражданка СССР, украинка, беспартийная, проживающая пгт. Краснополье, ул. Котовского, д. 18“а”, техработник Краснопольской СШ № 1, в связи с тем, что она неоднократно обращалась в английское посольство и к представителям западной прессы с заявлениями, в которых допускались элементы клеветы на советскую действительность.

Объявлено 11.03, уведомление подучено 13.03.83 г.

7. ТАРАСЕНКО Людмила Яковлева, 1948 года рождения, украинка, гражданка СССР, беспартийная, проживающая пгт. Краснополье, ул. Котовского, д. 18“а”, техработник

Краснопольской СШ № 1, в связи с тем, что она неоднократно обращалась в английское посольство и к представителям западной прессы с заявлениями, в которых допускались элементы клеветы на советскую действительность. Объявлено 11.03, уведомление получено 13.03.83 г.

8. ЧУХНО Алексей Евменович, 1934 года рождения, украинец, гражданин СССР, беспартийный, проживающий г. Конотоп, ул. Короленко, д. 38, кв. 85, нач. техотдела треста “Конотопсельстрой”, в связи с тем, что допускал суждения террористического характера в адрес одного из руководителей КПСС и Советского государства, также идейно-вредные суждения по отдельным вопросам советской действительности.

Объявлено 11.03., уведомление получено 17.03.83 г.

9. ЕГОРОВ Валерий Иванович, 1932 года рождения, русский, гражданин СССР, беспартийный, проживающий г. Сумы, ул. Боровая, 44, столяр ОКС Сумского объединенного авиаотряда, в связи с распространением идейно-вредных суждений и высказыванием намерений террористического характера в отношении одного из руководителей КПСС.

Объявлено 14.04.83, уведомление получено 18.04.83 г.

10. ДЕЕВ Александр Александрович, 1945 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, работающий художником СФХПИ, проживающий в г. Сумы, пер. Волочаевский, 2, в связи с тем, что он в своем окружении систематически допускал клеветнические измышления, порочащие общественный и государственный строй СССР, распространял содержание передач зарубежных антисоветских радиостанций.

Объявлено 07.04.83, уведомление получено 18.04.83 г.

11. СЕРОШТАН Владимир Юрьевич, 1950 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, работающий инженером на СМПО им. Фрунзе, проживающий в г. Сумы, ул. Ковпака, д. 29, кв. 24, в связи с тем, что он в своем окружении систематически допускал клеветнические измышления, порочащие общественный и государственный строй СССР, распространял содержание программ зарубежных антисоветских радиостанций.

Объявлено 07.04.83, уведомление получено 18.04.85.

12. КЕЛЕРИХ Эммануил Михайлович, 1947 года рождения, гражданин СССР, член КПСС, сменный инженер

Конотопського районного узла зв'язи, проживаючий в г. Конотоп, ул. Ворошилова, 51, в зв'язи з тим, що він на протязі довгого часу підтримував тісну зв'язь з осудженим внаслідок по ст. 62 ч. 1 УК УРСР Сумським облсудом к 6 рокам позбавлення волі ФЕЛЬДМАНОМ Г. З., знайомився з його “виробництвами”, порочащими радянський громадський і державний лад, зберігав у себе вдома фотоплівку, на якій знято вилучене з звернення вироблення Солженицина.

Об'явлено 23.06., повідомлення одержано 30.06.83.

13. ЮДОВИЧ Лазарь Аронович, 1938 року народження, громадянин СРСР, беспартійний, слесарь Конотопського заводу “Красный металлист”, проживаючий в г. Конотоп, ул. Клубная, 87, кв. 29, в зв'язи з тим, що він на протязі 1981–1982 г.г. знайомився з “виробництвами” осудженого по ст. 62 ч. 1 УК УРСР Сумським облсудом к 6 рокам позбавлення волі ФЕЛЬДМАНОМ Г. З., зберігаючи клеветницькі вигадки, порочащі радянський державний і громадський лад, вносив в них стилістичні корективи.

Об'явлено 22.06., повідомлення одержано 30.06.83.

14. ХАЙКИНА Єлизавета Львова, 1949 року народження, громадянка СРСР, беспартійна, машиністка Конотопського заводу “Красный металлист”, проживаюча в г. Конотопе, ул. Высокая, 6, кв. 25, в зв'язи з тим, що вона перепечатувала на пишущій машинці “вироблення” осудженого внаслідок по ст. 62 ч. 1 УК УРСР Сумським облсудом к 6 рокам позбавлення волі ФЕЛЬДМАНА Г. З., в яких зберігалися клеветницькі вигадки, порочащі радянський державний і громадський лад.

Об'явлено 22.06., повідомлення одержано 30.06.83.

15. МИРОНЕНКО Анатолій Стефанович, 1938 року народження, громадянин СРСР, б/п, мастер погрузочного ст. Глухов, проживаючий в г. Глухов, пер. Советский, 11, Сумської області, в зв'язи з тим, що він допускав ідейно-вредні і демагогічні висловлювання, висловлював клеветницькі висловлювання в адресу одного з керівників КПСС і Радянського державства.

Об'явлено 10.06., повідомлення одержано 14.06.83.

16. НЕЧИПОРЕНКО Алексей Григорьевич, 1947 року народження, українець, член КПСС, дробильщик-дезаторщик

комбикормового заводу, Путивльського РМО “Птицепром”, проживаючий в г. Путивль Сумської обл., пер. Пугачева, д. 21, в зв'язі з тим, що він двічі умисленно совершил антиобщественные действия, противоречащие интересам госбезопасности СССР, выразившиеся в самовольном изменении технологии производства комбикормов, при скормливанні котрих селськогосподарським тваринам і птиці мог быти нанесен значительный материальный ущерб хозяйствам Путивльського і других районів получающих комбикорма в РМО “Птицепром”.

Объявлено 28.07., уведомление получено 8.08.83.

17. ЛЫСЕНКО Анатолий Захарович, 1937 года рождения, гражданин СССР, б/п, художник вагонного депо ст. Конотоп, проживающий с. Вязовое Конотопского района Сумской области, в связи с тем, что он допускал идейно-вредные и демоagogические суждения в адрес руководителей КПСС и Советского государства.

Объявлено 15.08., уведомление получено 20.08.83.

18. ДАНЬКО Николай Михайлович, 1926 года рождения, гражданин СССР, б/п, контролер, вневедомственная охрана, проживающий в г. Сумы, ул. Малиновского, д. 2, кв. 7, в связи с тем, что он систематически изготовлял и длительное время хранил стихотворные произведения содержащие заведомо ложные измышления, порочащие советский государственный и общественный строй.

Объявлено 2.11., уведомление получено 4.11.83.

19. БЕЛОВОДСКИЙ Борис Павлович, 1932 года рождения, гражданин СССР, токарь на СМПО им. Фрунзе, проживающий в г. Сумы, ул. Тополянская, д. 102, в связи с тем, что он в 1970 г. был предупрежден о недопустимости идейно-вредных суждений в адрес советской действительности, однако должных выводов для себя не сделал и возобновил их, возводил клевету в отношении партийных органов, внутренней и внешней политики КПСС.

Объявлено 11.11., уведомление получено 15.11.83.

20. УСИК Владислав Николаевич, 1967 года рождения, гражданин СССР, член ВЛКСМ, учащийся 10-го класса средней школы № 10 гор. Сумы, проживающий в г. Сумы, ул. Горького, 25, кв. 141, в связи с тем, что он на протяжении июля-ноября 1983 года изготовил четыре анонимные письма и направил их в редакцию Сумской областной газе-

ты “Ленінська правда”. Три письма содержат информацию, с тенденциозных позиций освещающую отдельные недостатки в области и городе Сумы. Одно письмо по своему характеру является клеветническим по отношению к советскому строю.

Объявлено 23.11., уведомление получено 24.11.83.

Заместитель прокурора области

старший советник юстиции *М. Коваленко*

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 923. Арк. 5–9.

Оригінал. Машинопис.

№ 33

Інформація заступника прокурора Сумської області прокурору Української РСР про діяльність релігійного дисидента, активіста нелегальної Ради церков євангельських християн-баптистів Анатолія Петренка

25 квітня 1984 року

Секретно.

екз. № 2

Прокуратура Української ССР

Прокурору Української ССР

Государственному советнику

юстиции 1-го класса

Осипенко П. Г.

ІНФОРМАЦІЯ

На № 13-3с от 02.04.84.

2 сентября 1981 года прокуратурой Сумской области было возбуждено уголовное дело по признакам ст. 138 ч. 2 УК УССР в отношении одного из руководителей нелегально существующего Совета церковей ЕХБ Петренко А. А. После выполнения неотложных следственных действий, в связи о том, что Петренко А. А. находился на нелегальном положении, следствие по делу было приостановлено, был объявлен розыск Петренко А. А.

27 декабря 1983 года на одной из квартир города Гомеля БССР Петренко А. А. был арестован.

В ходе расследования дела установлено следующее:

Петренко Анатолий Александрович, 1929 года рождения, проживал совместно со своей семьей в гор. Шостка Сумской области.

С 1949 года он являлся членом Союза евангельских христиан-баптистов (ВСЕХБ).

В 1961 году, после происшедшего в ВСЕХБ раскола и образования так называемого Совета церквей евангельских христиан-баптистов, Петренко А. А. стал принимать участие в движении этого Совета, за что был отлучен из ВСЕХБ и, совместно с другими лицами, организовал в гор. Шостка отделенную церковь, которая подчинялась нелегально существующему Совету церквей ЕХБ (СЦ ЕХБ).

За организационную деятельность, направленную на нарушения законов об отделении церкви от государства и школы от церкви, Петренко А. А. был неоднократно судим:

19 сентября 1966 года Шосткинским городским народным судом по ст. 138 ч. 2 УК УССР к 2 годам и 6 месяцам лишения свободы.

10 апреля 1973 года тем же судом по ст. 133 ч. 2 УК УССР к 3 годам лишения свободы в ИТК строгого режима.

Будучи условно досрочно освобожденным из мест лишения свободы, Петренко А. А. на путь исправления не стал.

14 июля 1976 года он был приглашен в исполнительный комитет Шосткинского городского Совета народных депутатов, где ему было разъяснено действующее законодательство о религиозных культах и он был предупрежден об уголовной ответственности в случае проведения организационной деятельности, направленной на нарушение законодательства о религиозных культах.

Однако он, несмотря на предупреждение, вновь стал на путь нарушения советского законодательства о религиозных культах и т. п.

Петренко А.А. стал принимать участие в незаконных совещаниях ЕХБ.

Вскоре после освобождения из мест лишения свободы Петренко А. А. на нелегальном совещании Совета церквей, проходившем в 1976 г. в г. Харцызске, был избран “благовестником” СЦЕХБ, т. е. с этого времени он становится одним из руководителей и активным участником религиозной секты, деятельность которой, проводимая под предлогом проповедования религиозных вероучений, сопряжена с моральным калечением граждан, посягательством на их политические права и препятствованием исполнению гражданских обязанностей.

Нарушая законодательство и действуя как один из руководителей незаконно существующего Совета церковей, Петренко А. А. стал проводить агитацию и пропаганду среди членов Шосткинской общины, направленную на отказ от регистрации в органах государственной власти, организовывал и проводил нелегальные собрания членов общины, на которых изымались сборы в пользу служителей культов и т. п.

Лишь в конце 1977 года Петренко А. А. организовал и провел 3 нелегальных собрания Шосткинской незарегистрированной общины ЕХБ.

20 ноября и 22 декабря в доме № 103 по ул. Березовая Роща в гор. Шостка, принадлежащем гр-ну Чмых Ф. П., на собраниях каждый раз присутствовало 27 членов ЕХБ, 25 ноября — в доме, принадлежащем гр-ке Шерстюк М. Т., на собрании присутствовало 17 человек.

На указанных собраниях распространялись изданные нелегально обращения, письма, Братские листы, Срочные сообщения Совета родственников узников к другая литература, призывающая к неисполнению законодательства о религиозных культах.

В 1978 году незаконно существующий Совет церковей ЕХБ принял решение о переходе Петренко А.А. для выполнения миссионерской деятельности, на нелегальное положение.

Начиная с 1978 года, Петренко А. А., перейдя на нелегальное положение, стал проводить активную деятельность, направленную на проведение в жизнь незаконных решений Совета церковей ЕХБ и с этой целью нелегально посещал незаконные совещания различных общин ЕХБ, подготавливал и подписывал воззвания к верующим ЕХБ, т. е. фактически он стал одним из руководителей Совета церковей ЕХБ.

1. В начале 1978 года в нелегально существующей Винницкой церкви ЕХБ среди верующих намечился раскол, поскольку часть верующих приняла решение зарегистрировать церковь в органах государственной власти.

С целью недопущения раскола церкви Петренко А. А. и Рытиков П. Т., как руководители СЦ ЕХБ, выехали в Винницкую церковь, 5 февраля 1978 года Петренко А. А. совместно с Рытиковым П. Т. организовал и провел не-

легальное членское собрание Винницкой церкви ЕХБ, на котором присутствовало 85 человек. По требованию Петренко А. А. и Рытикова П. Т. был распущен незаконно существующий церковный Совет Винницкой церкви ЕХБ и был избран новый Совет и тем самым раскол церкви был предупрежден.

2. 6 апреля 1978 года Петренко А. А. принимал участие в проведении нелегального совещания Совета церковей ЕХБ. На указанном собрании, на котором он выступал, наряду с другими решались следующие вопросы:

- а) о 10-летнем юбилее нелегального издательства “Христианин”
- б) о движении в Омской области
- в) о церкви г. Бреста
- г) о дальнейшем курсе Совета церковей
- д) молодежный вопрос
- е) о денежных суммах изымаемых верующих и др.

На указанном совещании было принято решение о наказании некоторых членов областных советов, решивших зарегистрироваться в органах власти, о том, что в Средней Азии необходимо организовать нелегальное занятие на библейских курсах, о направлении в Сибирь нелегально издаваемой литературы ЕХБ и другие.

3. 8–9 мая 1979 года в неустановленном следствием месте нелегально проводилось совещание служителей Совета церковей ЕХБ, на котором присутствовал и Петренко А. А.

На совещании наряду с другими решались следующие вопросы:

- а) о совете церковей
- б) о библейском семинаре
- в) о провалах при провозке: литературы
- г) финансовый отчет
- д) отчеты членов Совета о проделанной работе.

4. В мае 1979 года среди членов нелегально существующей Горловской церкви ЕХБ назрел раскол. Часть ее членов решила зарегистрироваться в органах власти, поскольку были несогласны с позицией руководителя церкви Гордиенко по вопросу браков между верующими.

С целью недопущения раскола Петренко А.А., как один из руководителей Совета церковей, 2 раза выезжал в Горловскую церковь.

Он организовал и провел несколько совещаний членов Горловской церкви и уговорил верующих не регистрироваться в органах власти и тем самым не допустил раскола церкви.

5. 24 июля 1979 года в неустановленном следствием месте нелегально проводилось совещание служителей Совета церквей, на котором присутствовал Петренко А. А.

На указанном совещании заслушивался отчет о работе Совета церквей ЕХБ, а также отчеты представителей нелегально существующих церквей ЕХБ — Сибири, Южного Урала, Оренбургской области, Кавказа и других.

На совещании требовалось усилить работу среди верующих, направленную на недопущение регистраций в органах власти, поскольку отмечалось несогласие некоторых верующих с действиями руководства нелегальной церкви ЕХБ г. Ферганы, принято рещение открыть в Фергане нелегальные регентские курсы и др.

6. В декабре 1980 года Средне-Азиатское объединение заявило о своем несогласии с деятельностью нелегально существующего Совета церквей ЕХБ по поводу нелегальных печатных изданий и т.п.

Для проверки состояния нелегально существующего Средне-Азиатского объединения ЕХБ Петренко А. А. неоднократно выезжал в Фергану, Алма-Ату, где организовывал и проводил организационные совещания и тем самым предотвратил раскол церкви.

7. В апреле 1981 года Петренко А. А., совместно со служителями Совета церквей ЕХБ Кривко М. С., Петерс П. Д., Иващенко Я. С. и Карпович В.А. от имени Совета церквей подготовили воззвание к Ферганской церкви ЕХБ, с целью недопущения оппозиции Совету церквей.

Кроме того, Петренко А. А. в течение 1978–1983 годов не однократно, как один из руководителей незаконно существующего Совета церквей, посещал церкви города Бреста, Гомеля, Чернигова, Донецкой области, Молдавии и другие.

На всех указанных совещаниях, собраниях Петренко А. А. побуждал граждан к отказу от общественной деятельности и исполнения гражданских обязанностей, склонил их к отказу от вступления в общественные организации, посещения собраний, митингов, участия в демонстрациях,

исполнения требований советских законов, службы в Советской Армии.

За эту противозаконную деятельность Петренко А. А. получал от Совета церковей денежное вознаграждение.

Петренко А. А. предъявлено обвинение по ст. 209 ч. 1, ст. 158 ч. 2 УК УССР.

В инкриминируемых ему преступлениях Петренко А. А. виновным себя признал.

Следствие по делу окончено 26 марта 1984 г.

Расследование проводил замначальника следственного отдела прокуратуры области советник юстиции Северин В. П. Надзор за соблюдением законности при производстве следствия осуществлял зам. прокурора области старший советник юстиции Коваленко Е. М., который принимал личное участие в выполнении важнейших следственных действий.

Уголовное дело по подсудности направлено для рассмотрения по существу в нарсуд г. Шостка. Организация судебного процесса проведана с учетом рекомендаций и тренований, изложенных в Вашем письме № 13-3с от 02.04.84 г.

Государственное обвинение поддерживал ст. помощник прокурора г. Шостки мл. советник юстиции Сидоров С. Н.

Приговором Шосткинского городского нарсуда от 13 апреля 1984 г. Петренко призван виновным по ст. 209 ч. I и 138 ч. II УК УССР и осужден: по ст. 209 ч. I УК УССР к 3 годам лишения свободы без конфискации имущества и без высылки, по ст. 138 ч. II УК УССР — к 2 годам 6 мес. лишения свободы с применением ст. 46¹ УК УССР с отсрочкой исполнения приговора на 2 года.

Зам Прокурора Сумской области

Государственный советник

юстиции 3 класса

И. И. Пистун

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 923. Арк. 14–19.

Оригінал. Машинопис.

№ 34
Протокол № 16
засідання ради Глухівського державного
педагогічного інституту
ім. С. М. Сергєєва-Ценського про ідеологічно
шкідливі висловлювання націоналістичного
характеру завідувача кафедри іноземних мов
Анатолія Андрійчука

28 серпня 1984 року

Присутні члени ради:

1. Великолуг М. І. — голова ради	8. Давилов М. Г.
2. Собко В. О — секретар	9. Нарочная Л. К.
3. Симоненко В. Д.	10. Забара М. М.
4. Волос М. П.	11. Томчук О. Д.
5. Горохова Н. І.	12. Гуренков М. С.
6. Горбенко О. І.	13. Кашлакова Е. А.
7. Шахненко В. І.	

Зав. відділом пропаганди і агітації Глухівського
горкому партії Браженко В. В., зав. Глухівським
райвном Забара М. М.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ:

1. Деякі дані про ідеологічно шкідливі судження зав. кафедрою іноземних мов Глухівського педінституту Андрійчука Анатолія Васильовича.

І. СЛУХАЛИ:

Деякі дані про ідеологічно шкідливі судження зав. кафедрою іноземних мов Глухівського педінституту Андрійчука Анатолія Васильовича.

(Інф. ректор інституту доц. Великолуг М. І.).

Доц. Великолуг М. І. висловлює тривогу з приводу того, що порівняно довгий час наш колега поширював свої судження в колективі, але ніхто вчасно йому на це не вказав. Наше основне завдання — вчити, виховувати молоде покоління. Як може виховувати людина з такими поглядами? Не можна не згадати, що за підсумками літньої сесії найнижча успішність саме з іноземної мови. Ми не можемо довіряти т. Андрійчуку А. В. як політично незрілому.

Доц. Великолуг М. І. вносить пропозицію: звільнити т. Андрійчука А.В. з посади зав. кафедрою іноземних мов та старшого викладача як такого, що не відповідає посаді.

Запитання до т. Андрійчука А. В. і його відповіді:

Кашлакова Е. А.

– Чи колеги, з яким Ви спілкувалися вказували Вам на те, що Ви ведете себе неправильно?

– Ні.

Браженко В. В.

– Чим Ви керувались в душі так висловлюючись?

– Нічим.

– Як давно Ви цим займаєтесь?

– Дат точно не пам'ятаю, тому що я якихось намірів не мав.

Забара М. М.

– Чим Ви можете пояснити, що вимагали перекладати іноземний текст тільки українською мовою?

– Я не від усіх вимагав, а від тих, хто не зовсім добре говорить українською мовою.

2. Проректор по навчальній і науковій роботі доц. Симоненко В. Д. говорить, що цей факт — п'ятно на весь колектив.

Т. Андрійчук А. В. був активним у житті інституту, але дуже погано, що ми не помітили його з іншої сторони. Це говорить про те, що нам потрібно посилити пильність.

Доц. Симоненко В. Д. засуджує цей факт і вважає, що т. Андрійчуку А. В. необхідно підібрати роботу, зовсім не пов'язану з вихованням.

3. Доц. Кашлакова Е. А. наголошує, що діяльність Андрійчука А. В. політично-шкідлива, вона несумісна з роботою викладача.

Приєднується до вище сказаного, підкреслюючи, що його діяльність не сумісна з посадою, яку займає.

4. Т. Голубенко О. І.

Якби колеги вчасно звернули увагу на висловлювання т. Андрійчука А. В., такого печального факту не було б. Допускати такі висловлювання навіть якщо це і не переконання. Т. Андрійчуку А. В. не місце серед трудового колективу.

5. Секретар парторганізації інституту т. Волос М. П. засуджує поведінку Андрійчука А. В., говорить, що будь-яким висловлюванням треба давати принципову оцінку.

Приєднується до думки попередніх товаришів.

6. Доц. Шахненко В. І. зав. кафедрою педагогіки говорить, що діяльністю т. Андрійчука А. В. внесена велика

шкода у виховання студентів. Його вислови руйнували виховну роботу.

Підтримує сказане: т. Андрійчук А. В не гідний бути зав. кафедрою і старшим викладачем кафедри іноземних мов. Його діяльність не відповідає положенню про працівника вищої школи.

7. Доц. Горохова Н. І. підтримує думку колег.

8. Зав. райвно Забара М. М. наголошує: діяльність т. Андрійчука А. В. шкідлива, несумісна з роботою в інституті, з вихованням підростаючого покоління взагалі.

Насторожує те, який мікроклімат в колективі, як працюють ідеологи, що вчасно не зуміли попередити цей факт.

Партійній організації інституту, ректорату, вченій раді, виходячи із сказаного, зробити відповідні висновки.

Вважаю, що т. Андрійчук А. В. повинен бути звільнений, як такий, що не відповідає посаді.

9. Зав. відділом агітації і пропаганди Браженко В. В. здивований, що Андрійчук А. В. родом з Глухова, де націоналізм не розвивався.

Вказує, що не перший раз Андрійчука визнають як такого, що не відповідає посаді. З ним проводили роботу, йому вірили, але довір'я він не виправдав.

Тривожно, що ніхто з викладачів інституту вчасно не звернув уваги на діяльність Андрійчука А. В. Це говорить про те, що питаннями виховання викладачів і студентів треба займатися серйозніше.

Питання про діяльність т. Андрійчука А. В. найближчим часом розглянути на партійних зборах. Він повинен понести заслужене покарання.

10. Ректор інституту доц. Великолуг М. І. підсумовує: будемо більше працювати з колективом у вихованні зрілості і пропонує такий проект ухвали.

Розглянувши питання про неправильну поведінку завідуючого кафедрою іноземних мов Глухівського державного педінституту Андрійчука А. В., яка виразилась в тому, що він протягом 1982–1984 років в своєму оточенню по місцю роботи допускав ідеологічно шкідливі висловлювання націоналістичного характеру. Внаслідок політичної незрілості, некомпетентності, Андрійчук А. В. систематично пропонував колегам по роботі для обговорення питання так званої “русифікації” на Україні, дискримінації україн-

ської культури, застосовував вітання українських націоналістів, висловлював зневажливі терміни по відношенню до росіян, деякі негативні прояви в національних відносинах на Україні в довійськовий період асоціював із сучасністю.

Все це по своїй ідеологічній направленості співпадає із змістом злісних антирадянських радіопередач зарубіжних націоналістичних центрів.

Рада інституту УХВАЛИЛА:

1. Засудити поведінку завідуючого кафедрою іноземних мов педінституту Андрійчука А. В. як шкідливу, що суперечить марксистсько-ленінському світогляду, нашій радянській дійсності і йде врозріз із політикою Комуністичної партії в національному питанні.

2. Враховуючи політичну шкідливість суджень Андрійчука А. В., які можуть нанести збиток справі комуністичного виховання педагогічних кадрів, звільнити його з посади завідуючого кафедрою іноземних мов Глухівського педінституту і старшого викладача, як такого, що не відповідає посаді.

3. Керуючись постановою червневого (1983 р.) Пленуму ЦК КПРС, значно покращити політико-виховну роботу серед професорсько-викладацького складу і студентської молоді педінституту, давати рішучу відсіч будь-яким проявам аполітичності, політичної незрілості, посилити контрпропагандистську роботу в колективі.

Члени ради інституту прийняли рішення одностайно.

Голова ради *М. І. Великолуг*

Секретар *В. О. Собко*

Архів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Спр. 1. Арк. 30–33.

№ 35

Інформація у “Віснику репресій в Україні” про перебування в мордовських таборах дисидента з Конотопу Григорія Фельдмана

Листопад 1984 року

11-12. У Мордовському таборі ЖХ-385/3-5 перебуває Григорій Зиновійович ФЕЛЬДМАН (1936 р. нар.), засуджений 10. VI. 1983 року за ст. 62 ч. 1 КК УРСР до 6 років таборів суворого режиму. Робітника Г. ФЕЛЬДМАНА

заарештували в м. Конотопі Сумської обл. 18. IX. 1982 року. Під час обшуку в нього вдома було вилучено рукописи самого Г. ФЕДЬДМАНА, які кваліфікували як антирадянські. Серед них збірка оповідань і повістей, присвячених А. Д. САХАРОВУ, рукопис незакінченого роману, рукопис поеми, присвяченої єврейському народові, вірші.

Батько Г. ФЕДЬДМАНА **Зиновій Григорович** мешкає за адресою: Сумська обл., м. Конотоп, 1-й пров. Свердлова, 1. **Син Г. ФЕДЬДМАНА** **Леонід** мешкає в тому самому місті на просп. Миру, 13, кв. 23.

Вісник репресій в Україні / редактор-упорядник Надія Світлична.

Нью-Йорк, 1984. Вип. 11. Листопад. С. 6.

№ 36

Список мешканців Сумської області, яким КГБ офіційно винесло попередження за те, що допускали антисоветські висловлювання у 1984 р.
9 січня 1985 року

СПИСОК

и сведения о лицах, в отношении которых сделано официальное предостережение в соответствии с требованиями Указа ПВС СССР от 25.12.1972 года УКГБ УССР по Сумской области.

1. **ЗАЙЧЕНКО** Виктор Андреевич, 1919 года рождения, беспартийный, пенсионер, фактически работал до июня 1983 г. стрелком Юнаковского участка ОПТУСа), проживающий в с. Юнаковка Сумского района, в связи с тем, что он, проживая с 1956 г. в селе Юнаковка Сумского района, допускал идейно-вредные высказывания в адрес руководителей партии и правительства.

Объявлено 10.01.84 г., уведомление получено 12.01.84 г.

2. **ЛАВРИНОВ** Валерий Владимирович, 1959 года рождения, гражданин СССР, член ВЛКСМ, проживающий в г. Сумы, ул. Горького, 25, кв. 26, Сумское ПТУ “Облбытуправления”, председатель профкома учащихся, в связи с тем, что он, работая в 1983 году переводчиком на строительстве объектов газопровода “Уренгой-Ужгород”, допускал неправомерные действия, вследствие чего советскому государству мог быть нанесен экономический и политический ущерб. Он уклонялся от переводов предъявляемых

советской стороной претензий инофирмам в связи с затяжкой строительства и низким качеством работ.

Оказывал противодействие в работе представителям советской партийной печати по идеологическому влиянию на иноспециалистов, провоцировал их на предъявление советской стороне необоснованных претензий, связанных с бытом, что создавало угрозу их досрочного отзыва инофирмой из СССР и срыва строительства. Вел в присутствии иностранцев разговоры, связанные со службой в армии.

Предостережен 20 января 1984 г., уведомление получено 27.01.1984.

3. САЖНЕВ Павел Вениаминович, 1952 года рождения, беспартийный, осужденный ИТК-56 с. Перекрестовка Роменского района Сумской области, объявлено официальное предостережение в связи с тем, что он, отбывая наказание в ИТК-56, в своем окружении заведомо ложно утверждает, что Продовольственная программа в СССР выполняется якобы за счет снижения норм питания в колониях.

Предостережен 22.02.84 г., уведомление получено 24.02.84

4. ЕРЕМЕНКО Юрий Владимирович, 1962 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, проживающий в г. Глухов, ул. Ленина, 21, кв.6, в связи с тем, что он распространил политически вредные материалы путем учинения надписей “Слава Рейгану”, “Хай живе самостійна Україна”, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действий, о чем составлен соответствующий протокол.

Предостережен 11.05.1984, уведомление получено 15.05.1984.

5. МАТЕХА Владимир Григорьевич, 1957 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, проживающий в с. Дунаец Глуховского района Сумской области, в связи с тем, что он распространил политически вредные материалы путем учинения надписей “Долой коммунистов”, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действий, о чем составлен соответствующий протокол. Объявлено 11.05.84 г., уведомление получено 15.05.84.

6. ГОРКУН Григорий Владимирович, 1957 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, проживающий в с. Дунаец Глуховского района Сумской области, в связи с тем, что он допускал распространение политически вред-

ных измышлений в устной форме, о чем составлен соответствующий протокол.

Объявлено 11.05.84, уведомление получено 15.05.84.

7. СТРИЖЕНКО Андрей Матвеевич, 1922 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, шофер АТП-18061, проживающий в с. Бочечки Конотопского района Сумской области, в связи с тем, что он высказывал суждения террористического характера в адрес коммунистов, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действий, о чем составлен соответствующий протокол.

Объявлено 21.06.84 г., уведомление получено 28.06.84.

8. САВЧЕНКО Николай Александрович, 1949 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, в связи с тем, что он, работая с ноября 1983 года в Сумском п/о “Электрон”, среди рабочих цеха № 6 допускал ложные высказывания, порочащие значение Великой Октябрьской социалистической революции.

Объявлено 29 июня 1984 г., уведомление получено 3.07.84.

9. БУРМАКА Николай Петрович, 1939 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, электросварщик ВНИИ-компрессормаш, проживающий в г. Сумы, ул. Ворошилова, 22, кв. 140, в связи с тем, что он, работая электросварщиком Хотенского отделения сельхозтехники Сумского района, в 1980–1983 годах высказывал угрозы физической расправы над коммунистами.

Объявлено 22.07.84 г., уведомление получено 23.07.84.

10. ПЕТРЕНКО Василий Владимирович, 1964 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, токарь колхоза “Ленинский путь” Сумского района, житель с. Н. Сыроватка Сумского района Сумской области, в связи с тем, что он 28 июля 1984 года, находясь на станции Сыроватка ЮЖД, участвовал в групповых действиях, нарушающих общественный порядок, допускал при этом подстрекательские высказывания к совершению отдельных особо опасных государственных преступлений, а именно, высказывания террористического характера, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действия, о чем составлен соответствующий протокол.

Объявлено 2.11.84 г., уведомление получено 5.11.84.

11. САВИЦКИЙ Юрий Ильяриевич, 1964 года рождения, гражданин СССР, беспартийный, осужденный ИТК-66

УВД Сумського облсполкома, в зв'язи з тем, що он предпринимал попытки к склонению отдельных осужденных стать его единомышленниками в проведении враждебной деятельности против СССР, высказывал суждения террористического характера в адрес коммунистов, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действия, о чем составлен соответствующий протокол. Объявлено 17.11.84, уведомление получено 21.11.84 г.

12. КАМЕНСКИЙ Василий Григорьевич, 1961 года рождения, гражданин СССР, член ВЛКСМ, студент 2 курса филологического факультета СГПИ, проживающий в г. Сумы, ул. Роменская, 87, в связи с тем, что он 7 ноября 1983 года со здания клуба села Кровное Сумского района Сумской области сорвал флаг УССР, сделано официальное предостережение о недопустимости такого рода действий, о чем составлен соответствующий протокол. Объявлено 22.11.84 г., уведомление получено 26.11.84 г.

Заместитель прокурора области
старший советник юстиции *Е. М. Коваленко*
ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 945. Арк. 3–5.
Оригінал. Машинопис.

№ 37

Из доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора УРСР про громадян, до яких КГБ застосовувалися міри профілактичного впливу в 1985 р.

23 грудня 1985 року

Заместителю прокурора
Украинской ССР
Государственному советнику
юстиции 3 класса
Потебенько М.А.

ДОКЛАДНАЯ ЗАПИСКА

О состоянии работы по делам
органов госбезопасности
Сумской области за 1985 год.

В 1965 г. прокуратурой области осуществляется надзор за законностью действий органов госбезопасности при расследовании ими уголовных дел, исполнении Указа Президиума Верховного Совета СССР от 25.12.1972 г.

“О применении органами государственной безопасности предостережения в качестве меры профилактического воздействия”, разрешении поступающих жалоб граждан на необоснованность осуждения за государственные преступления и иным вопросам.

[...]

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета СССР от 25 декабря 1972 г. “О применении органами госбезопасности предостережения в качестве меры профилактического воздействия” Начальником УКГБ УССР по Сумской области в истекшем году объявлено официальное предостережение 2 гражданам, о чем составлены соответствующие протоколы и своевременно направлены уведомления облпрокурору.

12 августа 1985 г. сделано официальное предостережение гр-ну Шимко Валерию Константиновичу, 1948 г. рождения за то, что он в период отбывания наказания в ИТК-56 в своем окружении восхвалял западный образ жизни. Уведомление облпрокурору направлено 15.08.85г.

12 ноября 1985 г. сделано официальное предостережение Мешкову Виктору Михайловичу, 1951 г. рождения в связи с тем, что он, находясь в местах лишения свободы, допускал политически вредные суждения. Уведомление направлено облпрокурору 15.11.85 г.

[...]

Заместитель прокурора области

старший советник юстиции *Е. М. Коваленко*

ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 945. Арк. 6–8.

Оригінал. Машинопис.

№ 38

Лист організатора неформального історико-культурологічного товариства “Спадщина” Олексія Шевченка до секретаря Сумського обкому КПУ з ідеології Марини Жидкової

Вересень 1988 року

Шановна Марино Андріївно, звертається до Вас робітник тресту “Сумжитлопобут”, житель міста Суми Олексій Шевченко.

Усвідомлюю, наскільки Ви зайняті невідкладними справами у цей відповідальний для нашої Батьківщини час

та все ж сподіваюся вибачите за те, що тривожу. Повірте, змушує писати безвихідь, у якій опинився у зв'язку з нижчеописаною справою.

Декілька років тому з'явилася у мене ідея створити у Сумах товариство, котре показувало б на сцені найцікавіші події, які відбувалися на території сучасної Сумщини, максимально використовуючи творчість літераторів і митців — земляків, котрих дала Сумщина і таких, хто з долею нашого краю був тісно пов'язаний, змальовував його у своїх творах.

Поступово ідея набирала обрисів, поданою мною у цьому листі програми під назвою “Спадщина”. Загальні обриси ідеї товариства існували майже два роки тому і були представлені як приблизна програма на першому засіданні товариства 2 листопада 1986 року у краєзнавчому відділі бібліотеки імені Крупської. В засіданні тоді взяли участь близько двадцяти чоловік: студенти, журналісти, науковці, краєзнавці, літератори та інші. На засіданні був присутній інструктор міськкому партії Кононенко Павло Миколайович. Зрозумівши, що директор бібліотеки А. Р. Калашникова не дуже підтримує думку, що товариство повинне існувати при краєзнавчому відділі її бібліотеки, прийняли пропозицію колишнього директора краєзнавчого музею Г. С. Долгіна створити товариство при музеї. Перше, що вирішили зробити з допомогою фахівців, котрі підтримували починання — удосконалити слайдопрограму про визначних жінок Сумщини, яка вже була в музеї. Тоді ж директор музею запропонував мені перейти на роботу до нього і на офіційних правах займатися згаданим вже ділом. Пропозицію я прийняв з радістю. Вже майже розрахувався попередньої роботи, як директор раптом повідомив, що ситуація змінилася і тому ні я, ні моя ідея нікому не потрібні...

Наступні організаційні збори товариства були через місяць вже у Палаці культури об'єднання імені Фрунзе. Знайти приміщення нам допоміг уже згадуваний інструктор міськкому партії П. М. Кононенко. На цих зборах він побувати не зміг. На засідання з'явилося знову близько двадцяти чоловік. Особисто для мене не пройшло непоміченим те, що декілька найсолідніших людей із тих, хто був на попередньому засіданні, відмовилися прийти на наступне.

Із розмови з ними стало зрозуміло, що їм хтось іменем обкому “не радив” зв’язуватися зі “Спадщиною”.

На зборах вирішили зустрічатися щотижня кожної середи. Визначили мету зустрічей: створення ансамблю, котрий повинен був виконувати пісні місцевих авторів, які своєю творчістю продовжують місцеві традиції, а також зустрічі з цікавими людьми.

За три місяці ансамбль майже склався. Розучили три пісні: дві народної і один твір місцевих авторів — пісня “Партизанська” на слова поета-виконавця О. Палажченка і музику керівника ансамблю Л. Гудкової. За цей же час запрошували спеціалістів і прослухали розповіді на теми: “Про зародження російської та української симфонічної музики”, “Про родовід Т. Г. Шевченка”, “Про історію пісні “Їхав козак з Дунай””, прослухали байки місцевого байкаря, організували зустріч з сумським художником-пейзажистом.

Восени директор Палацу культури імені Фрунзе Цибульський відмовив нам надати приміщення зіславшись на його зайнятість...

Після цього у пошуках кімнатки для репетицій я обійшов не одну установу, пропонуючи послуги. При товаристві охорони пам’ятників А. Я. Підпригорі пропонував організувати історичний театр, який би відобразив найцікавіше в історії області, її героїв. Керівники цього театру вже були підібрані. Антон Якович під приводом того, що я не член Товариства охорони пам’ятників, просто не захотів зі мною говорити. Намагалися налагодити контакти з заступником голови обласного відділення музичного товариства О. І. Ластовецькою і при товаристві воскресити ансамбль. Але вона відмовилася від контактів, давши зрозуміти, що з обкому говорять, що “Спадщина” — то дурне... Керівникові обласної письменницької організації О. П. Столбіну я пропонував при спілці організувати секцію читачів, котрі силою художнього слова популяризували б твори письменників-земляків. Олексій Петрович сказав, що є вже художня самодіяльність, а художньою самодіяльністю він не займається... Побіжно ознайомившись з ідеєю “Спадщини”, він сказав, що це не його діло і завідуючий відділом культури міськквиконкому С. Г. Халімовський. З ентузіазмом намагався допомогти у створенні товариства колишній перший секретар міськкому комсомолу Малахов, але через

декілька днів змушений був безпорадно розвести руками і визнати, що нічим допомогти не може.

Після невдач із пошуком кімнатки для репетиції я перевіряв можливість створення секції “Дружба”. Виявилось, що цигани і казахи зможуть підготувати свої інтернаціональні програми на місцях проживання, в українців програма вже була. В разі підтримки цієї ідеї офіційними органами вирішили відразу ж налагодити контакт з росіянами і вірменами, які мешкають у Сумах. На випадок, якщо дозволять підготувати концерт-“віночок” з циганських, казахських, українських, російських та вірменських творів і доведеться де небудь виступати, домовилися з самодіяльними художниками, що вони підтримають концерт виставкою картин на теми дружби народів, історії та краєзнавства.

Концерт “Дружби” — то була наша остання надія заявити про існування “Спадщини”. Адже на той час до мене підходило близько десяти чоловік і повідомляли, що іменем обкому представники державної безпеки категорично “не радять” їм підтримувати створення товариства. Інша частина людей повідомила, що це ж саме їм дали зрозуміти через керівників на роботі та навчанні. Одній людині дали таке зрозуміти через рідних. Звичайно ж, кожен із згаданих попередив про те, що “Спадщина” пов’язана з неприємностями (бо будь яка співбесіда з представниками КДБ сприймається як приниження) для найближчих своїх друзів. В такій ситуації перспективи створення товариства втратили реальність. Чи була така реальність до цього? Вважаю, що обула. Адже були підібрані і дали згоду допомагати керівники переважної більшості секцій, до речі, люди компетентні і такі, що користуються довір’ям до влади. І вони, рядові члени об’єднання, побачивши підтримку партійних та радянських органів, згодні були розпочати роботу, але підтримки не було.

Останні ілюзії щодо цього розвіяла моя зустріч з секретарем міськкому партії Вірою Спиридонівною Гузенко, котра уважно озйомилася з ідеєю та програмою “Спадщини” і у якої я просив допомогти у пошуках кімнатки для репетицій “Дружби”. Віра Спиридонівна сказала, що багато в моїй ідеї непотрібного, нереального і безграмотного. А в цілому ідея підміняє вже існуючі органи і організації. Наприклад, якщо говорити про туристичний сектор, то в Сумах уже іс-

нує бюро по туризму, якщо говорити про вивчення марксистсько-ленінського вчення про літературу та мистецтво, проводяться спеціальні семінари. Дружбу народів пропагує В. І. Будянський — він читає болгарські вірші і т. п.

Словом в бесіді з В. С. Гузенко (в присутності трьох інструкторів міськкому партії) мені вдалося досягти лише згоди на те, що може дозволять і може допоможуть займатися “Дружбою”. З цього приводу порадили звернутися в обласний Фонд культури. Почувши таку пораду, я сказав, що ідею “Спадщини” вже розглядали і обговорювали недавно на правлінні Фонду. Дев’ять чоловік із десяти її підтримали.

Нічого не сказав лише начальник управління культури облвиконкому О. М. Рубанов. Фонд культури допоміг, чим міг, але кімнатки, у якій можна було б проводити репетиції у нього, як відомо, немає. Віра Спиридонівна не пообіцяла її теж. Звертатися вже було ні до кого, тому організацію “Дружби” і будь-яку роботу по створенню товариства “Спадщина” довелося припинити

Більше ніж півроку минуло від часу останніх спроб організації товариства, але понині мене не покидає відчуття провини перед собою і людьми, які були до цієї справи причетні. Якщо обком партії неофіційно заборонив створення згаданого товариства (а це підтвердили і в газеті “Ленінська правда”, куди я ходив за роз’ясненнями), значить з мого боку були ідеологічні помилки, котрі стосуються запропонованого мною товариства. На жаль, на ці помилки мені так ніхто і не зміг вказати. Певен, якби помилок не було, партійні органи зреагували б на ідею “Спадщини” інакше і товариство вже б працювало. Найнеприємніше для мене те, що не розумію в чому моя провина, не бачу її. Якщо ж провини немає, то нехай відповідальні товариші, котрі гальмували створення товариства не компрометують тих організацій, які вони представляють і вибачатся перед людьми, яким вони завдали прикрощів.

Не зумівши ніде найти істини, я кілька разів намагався потрапити на прийом до вас, Марино Андріївно. В обком приходив у прийомні дні. Один раз черговий бюро перепусток сказав, що Вас не буде, що Ви десь читаєте лекції. Другий раз повідомив, що Ви десь далеко у відрядженні. Третій раз, коли Ви були послав до інструктора О. Ігнатовської, де я знайшов співчуття, але відповіді на те, в чому

хибність ідеї “Спадщини” і чому створення цього товариства не дозволив обком, не знайшов.

Тому й вирішив написати цього листа. Сподіваюсь одержати відповідь, дізнатися у чому я неправий.

Олексій Шевченко.

Марино Андріївно, побоююсь, що відповідь Ваших заступників на цього листа не закрий цю таку виснажливу для мене справу, продовжить тяганину. Гарно було б, якби Ви змогли відповісти особисто. Так хочеться поставити крапку в цій історії.

* * *

Березень 1989 року

Р. S. Минув місяць, відповіді на мій лист не було, тоді я подзвонив у обком і поцікавився, де можна дізнатися, приходив мій лист чин ні? Як стало відомо, у відділі листів він не значився, у відділі ділових паперів теж. Як зрозумів, таємницю могла відкрити лише Марина Андріївна Жидкова, якій лист і був адресований.

Телефонувати до примальні Марини Андріївни довелося протягом двох тижнів, може разів із тридцять, ніяк не можна було її застати. По телефону так говорити з нею і не довелося. А одного разу секретар повідомила, що М. А. Жидкова викликає мене на прийом.

У кабінеті було троє. Секретар обкому партії з ідеології, Марина Андріївна Жидкова, завідуючий ідеологічним відділом Володимир Федорович Чирва та інструктор у справах культури Ольга Іванівна Ігнатовська.

Зустріли приязно. Поговорили, до речі, вони — російською мовою, я — українською. Перше, що сказала Марина Андріївна, це те, що ні обком, ні вона особисто не причетні до того, про що йдеться у моєму листі. Я не став сперечатися, лише сказав, що якщо раніше і не були причетні, то нині причетні, бо лист у Вас у руках.

Потім пішла мова про неконкретність листа, про відсутність прізвищ у ньому. На це я сказав, що зрозумів їхню думку — потрібен лист з підписами і ми його організуємо. На це Марина Андріївна відповіла, що такий лист не потрібен і що вона вважає, що “розбори”, хто правий, а хто винен лише зашкодять справі.

Потім я запитав, якої думки працівники обкому про програму “Спадщини” з ідеологічної точки зору. Відповіли, що якщо “в программе нет никаких подводных камней”, а робитиметься лише те, про що написано, то ніяких ідеологічних відхилень немає.

Після цього програму покритикував за громіздкість і нереальність В. Ф. Чирва. Він пояснив, що програма засвідчує лише про напрями роботи, окреслює їх, вказує на перспективи діяльності. Робити ж можна лише те, що нарізало. З ним всі погодилися і мова пішла про необхідність відновлення діяльності “Спадщини”. М. А. Жидкова пообіцяла всляке сприяння в цьому.

Я сказав, що з радістю можна буде працювати, але як переконати людей, що не буде нових принижень. Адже про те, що принижень не буде іменем партії вже запевнив і інструктор міському партії П. М. Кононенко і заступник голови обласного Фонду культури М. П. Черниш. Але після цього аж до літа минулого року, поки ми не припинили діяльності, все ходили за людьми і все переконувли їх: “разве вы не понимаете, какая у этой “Спадщины” подоплека, имейте в виду, это же судебное дело”.

З приводу цього я висловив думку, що відновлення товариства “Спадщина” можливе при двох умовах: якщо працівники КДБ вибачаться перед людьми за безпідставні претензії і якщо людей якимось чином вдасться переконати в тому, що обком партії не проти діяльності товариства. “Починайте роботу і нашу підтримку відчуете” — сказала Марина Андріївна.

Після того я знову обійшов усіх прихильників товариства. Експерименти на собі вони вже вирішили не робити. Компрометаційна діяльність на адресу “Спадщини” дала логічний результат. Здебільшого люди бояться показувати свій зв'язок з товариством. Навіть з назвою “Спадщина”. Але в цілому діяльність і взаємодопомога не припинилися, хоча це і мізер у порівнянні з тим, що можна було б робити організацією.

Як бачимо, в обкомі партії сприяти діяльності “Спадщини” погоджуються. На жаль, крім словесного запевнення в цьому, аргументів, за допомогою яких би я переконав людей у щирості позиції партійних працівників, мені не дали. Хоч раніше знайшли ж переконливі аргументи, за допомо-

гою яких довели, що місцевий партійний апарат проти створення нашого товариства, що означає, що ніяких перспектив для його діяльності немає. Як я можу переконати людей у зворотньому? Відновлення діяльності товариства? Але після неприємностей, які спіткали багатьох у зв'язку з участю в товаристві люди поки що бояться починати роботу. Але це вже не біда. Сподіваюся справу продовжить Товариство рідної мови імені Тараса Шевченка, яке обов'язково буде створене у нас після Установчих зборів у Києві.

Завдання, які я ставив перед собою — виконав. Склав програму, яка, сподіваюся, хоч частково рано чи пізно когось знадобиться. Перевірив систему місцевого бюрократичного апарату та описав її діяльність.

Бачачи, що справа розпочата “Спадщиною” буде продовжена Товариством мови, моя присутність у складі будь-яких товариств (із описаних причин) може зашкодити їх роботі через скомпроментованість мого імені. Тому вирішив діяльність припинити.

З повагою, Олексій Шевченко.
Приватний архів Михайла Манька.
 Оригінал. Машинопис.

№ 39

Стаття Анатолія Собольова в конотопській газеті “Радянський прапор” з нападками на дисидентів, які вийшли з таборів

5 жовтня 1988 року

ПОВЕРТАЙТЕ ГОЛОБЛІ, ПАНОВЕ!

Не скажу, що я був здивований, коли прочитав у “Правде” та переглянув по телебаченню розповіді про підступні дії бандерівсько-оунівського охвістя проти Радянської України. Знаємо ж бо, що уподовж майже півстоліття оті “добродії” не можуть змиритися, що Україна не “свободно-самостійна”, а червонозоряна, радянська, у сім’ї вольній, новій.

Схвилювало інше. Як же то пошилися в дурні, панове самостійники?

Дивився репортаж із прес-конференції, де висвітлювалися дії радянських чекістів та польських органів безпеки під кодовою назвою “Бумеранг”, і гордість наповнила душу.

Не дали себе ошукати ані львівський лікар С. Т. Панчишин, ані київський журналіст Юрій Іванченко. Особли-

во ж вразив громадянський вчинок мого колеги Юрія. Бо в 70-і роки мені випало в Києві спільно з ним клопотатися питаннями народного мистецтва та етнографії.

Не покривлю душею, коли скажу, що якби в той час хтось мені передбачив, що завше тихий, скромний інтелігент Юрій Іванченко так відповідально зіграє роль “емісара” оунівців у Києві, нізащо б не повірив. Але так, очевидно, вихована наша людина, котра від землі і води бере любов до Вітчизни. І коли постає питання послужити батьківській землі — тут двох виборів не буває.

Мужній вчинок двох радянських патріотів — лікаря Панчишина і журналіста Іванченка свідчить про міцний імунітет проти ворожих впливів тих, чиї руки у крові людей різних національностей: українців, євреїв, росіян, поляків.

Проте це і застереження, що недобиті бандеро-бульбівці та іже з ними не покидають надії проповзти гадиною у наш світлий дім.

Для тих, хто з якихось причин хитається у своїх переконаннях, хочеться нагадати сиву як світ істину, висловлену безсмертним Кобзарем:

“В своїй хаті своя правда і слава і воля”...

Ті, хто кров’ю і вогнем писали свої бандерівські “універсали”, не можуть бути нам ні друзями, ні добрими порадиниками. Без їхнього “уболівання” оновимо своє суспільство, наповнимо його свіжими вітрилами перебудови й демократизації.

Тому дуже прикро за Гориня, Черновола, Мирона, котрі шукають союзників не серед своїх співвітчизників-патріотів, а серед тих, хто прислужувався фашистам і нині не покидає мрій зробити Україну жовто-блакитною.

Дзуськи, панове! Бо на знаменах Батьківщини — червона кров батьків і дідів наших. А запорукою гарантів міцності України і Вірменії, Росії і Молдавії, Грузії і Казахстану — усієї Країни Рад — пильність наших чекістів.

Приклад ветерана війни полковника Костянтина Костянтиновича Висоцького говорить про те, що земля Шевченкова родить майстрів пензля і слова, скальпеля і скрипки. І бійців невидимого фронту — теж.

Отож, панове повертайте голоблі. Ми прийняли калінову землю в свої руки і за її щастя та квітування відпо-

відаємо перед історією самі. Нічого з ваших мюнхенських смітників нам не пригодиться.

А. Соболєв

житель с. Попівки

Радянський прапор. 1988. № 159. 5 жовтня. С. 2.

№ 40

Протокол № 1

Установчої конференції Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка м. Конотоп

9 червня 1989 року

ПОВІСТКА ДНЯ:

1. Створення у місті Конотопі Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка.

2. Вибори складу правління та голови і його заступника Товариства української мови імені Т. Г. Шевченка.

3. Вибори ревізійної комісії.

На конференції присутні представники від підприємств і навчальних закладів міста, всього 67 чоловік.

Відкрив установчу конференцію завідуючий міським відділом народної освіти А. П. Фалько. Конференція обирає голову і секретаря. Головою конференції вибрано одноостайно А. П. Фалька, секретарем З. В. Шалівську.

По першому питанню виступив зав. міськвно А. П. Фалько, член обласної установчої конференції, який сказав, що в міський відділ народної освіти останнім часом все частіше почали звертатися трудящі з різних підприємств нашого міста з проханням відкрити, створити в Конотопі Товариство української мови, так як останнім часом іде поступовий занепад рідної мови не тільки в місті, а й у районі. Виступаючий відмітив, що в місті протягом року уже проведена деяка робота відділом народної освіти спільно зі школами з питань відродження української мови. В усіх школах проведені тижні і свята української мови. Проведено загальноміське свято української мови в Будинку культури заводу “Червоний металіст” “Мужай, прекрасна наша мова”. Поведено в Будинку піонерів у січні 1989 року загальноміські вечірки “Мова рідна, мати наша”. Проведені звіти-концерти художньої самодіяльності між навчальними закладами міста Конотопа. Крім того, плану-

ється відкрити українські класи в школах № 5, 7, 9, 13, 14, а також перевести на українську мову викладання дитячі садки, що належать до мікрорайонів визначених вище шкіл.

ВИСТУПИЛИ:

Гризун Анатолій Пилипович — член президії Сумського обласного Товариства української мови, поет, викладач Сумського пединституту. Він наголосив на необхідності створення в Конотопі такого Товариства, оскільки тут нема на сьогодні жодної української школи, рідна мова виходить з ужитку, необхідно дбати про відродження мови. А. П. Гризун ознайомив присутніх з основними положеннями Статуту Товариства української мови ім. Шевченка.

Токар арматурного заводу Віктор Дмитрович Кірнос підняв питання про те, щоб на кожному підприємстві розгорнути якнайширшу роботу по відродженню української мови.

Учитель-методист української мови і літератури № 9 Василь Іванович Оболоник говорив про значну роль народної освіти в питаннях відродження рідної мови, про створення українських перших класів у школах не по одному, а більше, ніж російських, або ж наполовину, про переведення садків на викладання рідною мовою.

Інженер заводу “Червоний металіст” А. Б. Соболев, інженер цього заводу А. О. Клименко, зав. відділом ОТК м’ясокомбінату З. В. Шалівська, лікарі ЦРЛ Л. С. Чумак та О. П. Калиняк та вчителька української мови школи № 10 Г. Т. Худенко підтримали пропозицію про необхідність створення в місті Конотопі Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка, всі вони гаряче говорили про відродження рідної мови, про те, щоб таке відродження розпочалося у місті з верхнього ешелону, тобто з міськвиконкому і міському партії. Про це ж говорив і інструктор міському партії Карпунов К. К.

Усі присутні на установчій конференції схвалили виступи.

ПОСТАНОВИЛИ:

1. Створити в місті Конотопі Товариство української мови імені Т. Г. Шевченка.
2. Погодитись із Статутом української мови ім. Т. Г. Шевченка.

* * *

По другому питанню вступну промову виголосив голова установчої конференції, зав. міськвно А. П. Фалько, який погодив із присутніми кількісний склад правління і запропонував висувати кандидатури до складу правління Товариства. На установчій конференції делегати одностайно вибрали такий склад правління товариства:

1. **ОБОЛОНИК** Василь Іванович, учитель СШ-9, учитель-методист.
2. **ФАЛЬКО** Анатолій Петрович, завідуючий міським відділом народної освіти.
3. **КІРНОС** Віктор Дмитрович, токар арматурного заводу.
4. **ШАЛІВСЬКА** Зоя Валеріанівна, зав. ОТК м'ясокомбінату.
5. **ГЕТЬМАН** Микола Дмитрович, викладач електромех. технікуму.
6. **СОБОЛЄВ** Анатолій Борисович, інженер заводу "Червоний металіст".
7. **КАЛИНЯК** Олег Петрович, лікар Дептівської лікарні.
8. **ХУДЕНКО** Галина Тимофіївна, учителька укр. мови СШ-10.
9. **МАРТИНЕНКО** Валентина Павлівна, учителька укр. мови СШ-9.
10. **КАРПУНОВ** Костянтин Костянтинович, інструктор міському партії.
11. **ЗАВГОРОДНЯ** Алла Іванівна, кореспондент газети "Радян. прапор".
12. **ЛІСИЙ** Іван Андрійович, краєзнавець.

* * *

По третьому питанню виступив голова Товариства української мови Оболоник В. І., якого одностайно обрала конференція. Він коротко проінформував про основні завдання Товариства щодо відродження української мови в місті Конотопі і надання йому українського обличчя. Далі Оболоник В. І. запропонував вибрати ревізійну комісію. Установча конференція одностайно обрала ревізійну комісію з трьох чоловік, а саме:

1. **ЮРЧЕНКО** Олександр Володимирович, директор школи № 5.

2. КАРПУНОВ Костянтин Костянтинович, інструктор міському партії.

3. МИСНИК Григорій Якович, перекладач тех. літератури СКПТБ.

Головою ревізійної комісії обрано Юрченка Олександра Володимировича.

ГОЛОВА КОНФЕРЕНЦІЇ А. ФАЛЬКО.

СЕКРЕТАР КОНФЕРЕНЦІЇ З. ШАЛІВСЬКА

місто Конотоп, 9 червня 1989 року.

Приватний архів Людмили Ромен (Шевченко).

Оригінал. Машинопис.

№ 41

Виступ колишнього політв'язня і поета, редактора незалежного часопису “Кафедра” Михайла Осадчого на регіональних установчих зборах товариства “Меморіал” у Львові 27 травня 1989 р.

18 червня 1989 року

ЩОБ ЗЕМЛЯ ГОРІЛА ПІД НОГАМИ КОЖНОГО ББИВЦІ І КАТЮГИ

Зараз кожному можна виставляти свою програму. Бажаючи стати членом товариства “Меморіал”, пропоную громаді свої програмні засади участі в цій громадській організації. Отже:

“Божя мати! І заступи нас і укрий!

Нема сім'ї, немає хати,

Немає брата, ні сестри.

Щоб незаплакані ходили,

Не катувалися в тюрмі

Або в далекій стороні”.

Ці прочі слова в гарній статті (Миколи Косіва) в третьому числі “Жовтня”, за 1989 рік, гостро понижені риторично м'яким, аж невластиво лагідним почуттям гніву: “А щоб то, мовляв, він (тобто Шевченко) написав на цю тему через вісімдесят літ у 1937 році? Чи, може, й не написав би, не дали б”?

Трагедія нашого народу ще й в тому, що навіть і про свої історичні трагедії ми або не пам'ятаємо, або не пишемо про них. Не дали б! Та коли й в кого Шевченко питався, що і як йому писати? Навіть ставити так питання — при-

низливо для музи Шевченка. Або, приміром, що означає згадка про тридцять сьомий рік? Адже він, 1937 рік, був порівняно лагіднішим за останні 70 років буття українського народу. Тоді вже народу як такого убивали значно менше. Тоді вже самознищувалася партійно-радянська каральна бюрократична верхівка. Якби вона ще більше себе винищила у 1937 році може навіть кращою була б доля нашого народу. Незліченно більше в історії України передусім винищення національно-свідомої людности були в роках 1918–22, 1929–34, 1940–41, 1941–45, 1945–50. Від жахиття цих трагедій там (Шевченко) не те, щоб налякався, а від ляку вдруге помер. Бо ж російський царат за 260 років після гетьманського управління Україною, не зруйнував духовно й фізично нашого народу в такій якості, як виконали це за десятки років лише два новітні царі: Сталін і Брежнєв протягом 49 років свого садистичного посідання умів, сердець і навіть трупів нашого народу.

Отже, не слід вочевидь все повторювати наші національні трагедії аби не підмінювати безпам'ятства надто лагідною, аж до всепробачення, легковажною пам'яттю, котра заколисує до дрімоти, а не пробуджує до ненависти, не повторювати все, а тільки докопуватися до суті, обсягу, і розмаху причин і наслідків наших національних трагедій, створювати таку картину останнього дня Помпеї, від якої б холонуло в жилах і кликало б до помсти. У цьому саме я вбачаю центральне призначення “Меморіялу”. Бо ж, коли Шевченко з певною мірою перебільшення на свій час писав про трагедію у кожній сім'ї й хаті України, цим він ніби проєкціював історичну перспективу України: “немає брата, ні сестри, щоб не каралися в тюрмі”.

Протягом царювання Сталіна і Брежнєва чи знайдете на Україні бодай одну-однісіньку душу, живу чи мертву, котру б не покопирсала б брудними й ядучими щупальцями адміністративно-каральна, певне, а не командна система? Отож, завдання “Меморіялу”, вбачаю, є не стільки спорудження монумента жертвам (хоча і в цьому є конечна потреба), скільки розкриття й осмислення тієї суспільно-соціальної й філософської суті псевдонаукової, життєвозлочинної теорії, на котру спиралися Сталін-Брежнєв: найстисліші терміни добігали заповітного для всіх народів фінішу — знищення підкорених народів. І не випадково

їхній приціл був скерований головно на Україну, бо це ж найбільш ласий і найотруйніший кусень сала. Саме тому, за власними підрахунками, у всіх таборах, де я відбував брежневське покарання, менше 60 відсотків зеків-українців не було. Ця статистика стосується і останнього зеківського призову покоління дисидентів, а українці, як відомо, 60 відсотків населення Советського Союзу не складають, а тільки, якщо пам'ять не зраджує, 18%.

Основною, засадничою тенденцією “Меморіялу” повинна стати та достовірність, що, хоча і партія проголосила перебудову, реформу політичної системи, але це проголошення прозвучало лише відголоском ревища волаючих живих і мертвих голосів десятків і десятків мільйонів українців, жертв Сталіна-Брежнева. Тут я особливо наголошую на рівності двох тиранів щодо України: Сталіна і добричка-дурачка та п'яничку Брежнева, з цією різницею, що у Сталіна переважала фізична страта України над духовною, а тиран Брежнев натужився більше над духовним нищенням України. Жоден сатрап, включно із Сталіном, не покалічив так українського національного духу, як духовний покруч Брежнев. Гляньте: 92% українських шкіл за Сталіна, і лише 50% за Брежнева. П'яничка то п'яничка, а дивився у корінь. Це лише один із штрихів його злодіянь.

Про суть національної деморалізації скажу з власного досвіду.

Протягом двох слідств наді мною у брежневських катівнях найтяжчим моїм злочином був сам термін “Україна” в моїх літературно-художніх творах, “Україна” навіть з епітетом “радянська”. Бо навіть лютіше і зловісніше сприймався цей епітет “радянська” кагебістськими катами Брежнева. Мав би місце, скажімо, епітет “суверенна” брежневців бісило б куди менше. Тут уже на ті недавні часи, і доказувати було нічого, й було б ліпше, й для моєї долі, було б менше катувань допитами, менше, а, може, й зовсім не впізнав би на своїй голові бандитських кулаків майора Гальського, що за свої двопобудові бойовики дістав звання полковника та професора, став членом Спілки письменників “Климом Дмитруком” і дістав помешкання у Києві над Дні ром, і то не єдину кімнаточку. Отак воно споконвіків і ведеться: мріють про вікно над Дніпром кращі сини України, а мають його реально її найлютіші кати типу полковника, професора Гальського.

Отож другим покликанням “Меморіалу” вважаю не просто висвітлення фактів та наукові й творчі узагальнення ясновидно передбаченого Іваном Франком ще на зорі століття сталінізму-брежнєвізму як державної форми адміністративно-каральної системи. Щоправда, у Франка не могло бути терміну “сталінізм-брежнєвізм”. У нього був термін “Енгельсова держава”. Повторюю: не просто виявлення фактів і злочинів, а притягнення до відповідальності всіх причетних до цього кошмарного кровопролиття, до цієї реальної громадянської війни в Україні від 1918–1985-го років. І не просто виявлення і публіцистичне пресово-радіотелевізійне оприлюднення імен і фактів! Адже, що скаже ім’я сталінського майора і брежнєвського полковника, а передбудовчого професора й письменника — бандюги Гальського, цього злодійського демона українського народу. Треба вимагати публічного суду над тисячами й активно діючими бандюгами Гальськими, аби і у поколіннях його крові тремтілося від садизму прашура.

Оприлюднення імен і фактів-злочинів доби Сталіна-Брежнєва — м’яке, але наразі прийнятне покарання для таких карателів як професори-доценти типу Дорошенка, Матвійчука, Нечиталюка, Грицютенка, поета Книша ... їм ність числа. Я назвав імена лише причетних до моєї покараної долі. “Меморіал” повинен ставити питання про їхнє звільнення з посад за злочини перед українським народом, вимагати дискваліфікації й позбавлення наукових й полковницьких санів, створити таку суспільну атмосферу, в якій земля горіла б під ногами кожного вбивці і катюги.

Водночас “Меморіал” повинен обміркувати і форми допомоги у підготовці наукових колон з поколінь нового часу, покоління доби перебудови, бо згине діло віддати цю справу в руки вчорашніх професорів-карателів, тим, хто протягом десятиліть вливав у душі студентів смертоносні догми й цикуту сталінізму-брежнєвізму. Водночас треба негайно поставити питання про повернення до вузів й наукових закладів звільнених у добу суспільного жабування студентів і науковців лише за те, що вони народилися по сибірах і казахстанах, де безвинно каралися їхні батьки за любов до України. Страшні часи брежнєвського духовного геноциду, коли місце народження українця, коли українець уже в ембріоні був позначений білою позначкою політичної дискримінації та недовір’я або довічних покарань!

Якщо наш “Меморіал” не підійметься до висот розв’язання гльобальних проблем нашого суспільного буття, якщо не займеться корінними питаннями його перебудови та реформи, а опуститься до голої статистики, де кого вбили чи покарали, то, по-перше, не вистачить паперу, а по-друге, нуль ціна йому тоді в базарний день. Він з дрімучої дрімоти швидко западе в летаргійну сплячку, як народна ініціатива.

Я почав від страдника Шевченка. Ним і завершу. Про Сталіна й Брежнєва, дещо перефразуючи Тараса, скажу: Це той перший, що розпинав нашу Україну, второй доконав “вдову сиротину”. Сумом і найглибшою печаллю порадіймо сьогодні, що Сталін-Брежнєв та їхні холуї — полковники-професори гальські ще до кінця не доконали таки нашої України. Втішним свідченням цього є створення “Меморіалу” нашої святої пам’яті, нашої живої перспективи дій.

Михайло Осадчий

Шлях перемоги. 1989. 18 червня. С. 2.

№ 42

Невиголошені резолюції дисидента Михайла Осадчого на мітингу у Львові 17 червня 1989 р.

12 липня 1989 року

(УЦІС)

17 червня 1989 року був мітинг, присвячений зустрічі з делегатами народних депутатів, учасників 1-го З’їзду у Москві.

* * *

Шановна Громадо,

“Фактично апарат відомства і далі іменує себе народом і від його імені править країною. З’їзд не виробив якихось рекомендацій стосовно народовладдя”. Це з інтерв’ю в “Літературній Україні” депутата Романа Федоріва.

1. Які ж підсумки I З’їзду народних депутатів? Позитивний лише один: Скасування статті 11 у тій редакції, в якій вона проголошена в указі від 8 квітня 1989 року.

2. Окрім виступів Яворівського, Євтушенка, Ярошинської і частки Бориса Олійника, — в цій нараді депутати України зайняли заскоружні позиції агресивно-слухняної З’їздові більшості.

3. Не знайшлося ані одного депутата від України, який

від високої трибуни підняв би глобальні проблеми національного буття України:

а) Повний економічний, політичний і культурний суверенітет України, що закріплений конституцією, але скільки поплатилося свободою і життям за спробу такої підтримки конституції!

б) Екологічна смертоносна, душогубка, викликана саме відсутністю суверенітету.

в) Утвердження і якнайшвидше проголошення Народного Руху України за перебудову, як народної солідарності й контролю до діяльності партії, адже за 72 роки правління партія на кожному історичному етапі зробила такі помилки, не гребуючи духовним і фізичним геноцидом, що під народним контролем партії ці помилки були б виключені.

4. Хотілось би запитати Ростислава Братуня, як нам українцям захиститися проти таких методів придушення, як напади з-за рогу. Такі напади були немилі для Богдана Гориня, Василя Барладяну, Гелери Бондара у Харкові, такі напади були в Івано-Франківську, Черкасах, у Києві.

Як боротися з обстрілюванням нас не за наші погляди за боротьбу за перебудову — а нас як людей у закритих листах райкому партії міста Львова, скажімо, Ленінського району?

Ми твердо знаємо, що то справа рук і мізків юних і не тільки юних дзержинців з КГБ. Міліція нас запевняє, що таких нападів не було, але були навіть і спроби фізичного затримання, нічні вривання у квартири.

5. Я вважаю, що І З'їзд народних депутатів ще не має узгодження із справжньою демократією, але на ньому представники демократичної меншости, виглядає у підсумку, були швидше ширмою демократії, а не її суттю.

З'їзд у виступах Народних депутатів: Власова, Афанасьева, Сахарова та інших показав, що за 72 роки партія і її репресивні органи КГБ постійно боролися з народом і довели країну до руїни. Зараз є два виходи з безвиході:

а) Не чинити опору і не вести війну з неформальними об'єднаннями, підтриманими народом, у своїй суспільно громадській та культурній діяльності за перебудову.

б) Другий шлях — репресії.

6. Але репресії врешті-решт зможуть привести до кровополиття, як це вже маємо в окремих районах нашої країни.

Репресії тяжкі своїми наслідками ще і тому, що зараз не повішаєш залізного замку на кордон. Наша країна втягнулася в екологічні, технологічні й інформативні зв'язки із цілим світом.

7. Адже метою перебудови може бути одне — вільні демократичні вибори в справжні народні депутати наразі республік та місцевих рад, а через 5 років і Союзу.

Якщо партія і КГБ вдадуться до репресії — то мені малюється сумна і трагічна картина майбутнього нашої країни.

8. Наприкінці пропоную підтримувати резолюції, які прийнято на мітингу Одеського обласного “Меморіялу”, подібно до неї ставлю її до голосування в такій редакції:

“Стотисячний мітинг у Львові 17-го червня 1989 року, присвячений зустрічі з депутатами-учасниками I З'їзду народних депутатів ССРСР у Москві, звертається до Львівського облвиконкому з вимогою:

а) Будівлю обласного управління КГБ та слідчий ізолятор КГБ по вулиці Миру, передати під музей Львівського регіонального історико-просвітницького товариства “Меморіал”, а доки це питання буде вирішуватися, мітинг закликає класти під ці будинки квіти з чорними стрічками!

б) Оскільки безпекою нашої країни займається військова контррозвідка, а КГБ полювала і полює на інакодумців, мітинг підтримує пропозицію депутата Сулієнова про те, що необхідно законно висловити державне ставлення до інакодумства, визнати його творчим актом, а не ворожим!

Аби прискорити шлях до такої реальності, мітинг закликає передати КГБ у відання Міністерства Внутрішніх Справ для використання їхнього досвіду і кадрів у боротьбі з побутового характеру злочинністю, яка шириться і зростає.

Така резолюція буде в дусі демократичної атмосфери першого всесоюзного З'їзду народних депутатів ССРСР і служитиме гарантом того, що перебудову ми будемо робити своїми руками й умами, а не своєю тюрмою, не своїми ранами від нападів та не наклепами на нашу людську гідність!

Архів ОУН в УІС-Лондон.

Бібліотека. Неперіодичні видання. Бюлетень УЦІС.

Оригінал. Машинопис.

№ 43

**Із доповіді історика Михайла Манька на
установчій конференції історико-краєзнавчого
товариства “Спадщина”***2 грудня 1989 року*

Думки про створення історико-краєзнавчого товариства, яке б зберігало, вивчало і поширювало матеріальну і духовну культуру, сприяло розвитку самосвідомості народів нашого краю та об'єднувало краєзнавців, колекціонерів, літераторів та народних умільців виникли ще в 1982 році.

Як організація товариство заявило про себе 2 листопада 1986 р., коли в краєзнавчому відділенні бібліотеки ім. Н. К. Крупської відбулося перше офіційне засідання. В його роботі прийняло участь 28 чоловік.

Товариство не було проголошено: “Поскільки, — сказав Г. С. Долгін, — на його створення немає вказівки зверху”.

Хоча робота всіх засідань йшла при участі інструктора міському партії Кононенка П. М., вона почала не влаштовувати директора бібліотеки А. Р. Калашникову і “Спадщина” перекочувала до обласного краєзнавчого музею. Проте роботу при обласному краєзнавчому музеї навіть не починали — Долгін відмовився від усіх своїх обіцянок. Нам було сказано, що ніяких громадських ініціатив в краєзнавчій роботі, а також допомоги музею не потребує, а збереження історичних пам'яток — це турбота державних установ.

Подальшу роботу, при сприянні інструктора міському партії Кононенка товариство стало проводити при Палаці культури СНПО ім. Фрунзе.

Важливим в діяльності організації будри засідання 1 березня 1987 р. На ньому було створено Ініціативну групу в складі: Шевченко О. Г., Бондаренко А. Н., Бойко О. А., Манько М. О. та Шульженко Н. Н. Всього в роботі засідання приймало участь 18 чоловік. На засіданні було прийнято рішення про проведення Установчої конференції і почалась її підготовка.

За період березень-вересень 1987 року члени “Спадщини” прослухали і обговорили доповіді: “Т. Г. Шевченко та його зв'язки з Сумщиною”, “Про зародження української та російської симфонічної музики”, «Про історію пісні “Їхав козак за Дунай”», були проведені зустрічі з місцевими байкарями та художниками.

Ще в березні 1987 р, на своїх зустрічах в обкомі партії та з громадськістю м. Суми тодішній секретар обкому партії Іван Якович Макухін став називати “Спадщину” та “Городянин” точною копією “Пам’яті”, що почала тоді діяти в Москві та ін. містах Росії.

Ворожу позицію щодо “Спадщини” зайняли керівництво Товариства охорони пам’яток історії та культури, Товариство охорони природи та обласної письменницької організації (Лушпа М. А., Підопригора А. Я., Столбін).

В цей період ми звернулися в спілку письменників України і краєзнавче об’єднання при АН УРСР, які позитивно оцінили нашу діяльність.

У вересні 1987 року за вказівкою “зверху” нам було заборонено надавати приміщення для діяльності.

Звертання до секретаря обкому партії Жидкової М. А. та начальника управління культури облвиконкому Рубанова О. М. нічого не дали.

Не маючи змоги на проведення широкої краєзнавчої роботи, члени “Спадщини” перейшли на індивідуальні форми роботи направлені на підвищення самоосвіти, розширення зв’язків з земляками, збирання документів про історію рідного краю.

На цей період про “Спадщину” знали в місті, області, республіці.

При знищенні пам’яток історії жителі багатьох населених пунктів попали звертались до “Спадщини”. При надходженні таких сигналів ми сприяли їх збереженню. Так було, коли в селі Мала Ворожба в 1987 р. хотіли знищити церкву.

В 1989 році почалася варварська реставрація садиби Линтварьових в м. Сумах. “Спадщина” забила в сполох. Побачивши, що об’єкт залишений реставраторами після того як був розкритий (знята покрівля), ми вирішили допомогти реставрації, об’єднавши громадськість та кооператив. Було узгоджено дії, знайдено матеріали для покрівлі, домовились з колгоспниками-теслярами та правлінням колгоспу ім. Чапаєва на Лебединщині. Більшість робіт повинно було проведено безкоштовно. Проте в проведенні цих робіт нам відмовили.

Чому? Щоб неформали не заробляли політичний капітал. Садиба Линтварьових гине. проте і зараз неформали згодні безкоштовно працювати на цьому об’єкті і навіть

працюють. І навіть після цього два тижні тому на Пленумі обласної організації охорони пам'яток історії та культури заступник голови облвиконкому О.Д. Мартиненко говорив: “Добре що неформалам не дали реставрувати садибу Линтварьових. Хотіли з кооператорами загребти 200 тис. крб. А от зараз реставрації не допомагають”.

В цей час ми в залі з В. І. Кульченко домовлялись про надання реставраційним майстерням допомоги людьми. І навіть Кульченко В. І. відмовився підтримати те, що сказав Мартиненко.

Протягом двох років “Спадщину” обвинувачують в екстремізмі. Ці слова звучали від секретаря Ковпаківського райкому партії, інструкторів Лебединського та Шосткинського райкомів партії, від багатьох керівників. В Шостці сталево борються зі всякими неформалами, хоча наших “Спадщанців” майже немає.

При цій гонитві за різними “ізмами” хотілося б звернути увагу на ті випадки, що робляться в “Ленінській правді”. Інформація дається одностороння і часто шовіністична. Прикладом тому можуть служити листи заступника секретаря парткому “Електрон”. Напряма: українська мова не потрібна. В українців культури немає. Видавати на українській мові нічого, як і читати, бо вони не навчилися писати. Як навчаться, тоді будемо вивчати українську мову. Так пише тов. Телетов.

В “Ленінській правді” і “Червоному промені” можуть бути неточності типу: переклад з російської поліські на російські райони, як було з статтею викладача педінституту Журко. І відразу напруженість.

Люди зараз, хворобливо стали сприймати всяку неповагу на ґрунті національних відносин.

Тут присутній тов. Сутулін М.Г. Він зараз добре відноситься до “Спадщини”, я особистої дуже радий.

Проте його виступ у понеділок 27 листопада в університеті марксизму-ленінізму до лінії товариства “Знання” викликав такий відгук, що два директори шкіл області звернулися до мене по телефону:

– Ми чули, ви захищате українську культуру? Захищайте!

Ми розуміємо і складність партійної роботи в сучасних умовах. Проте ми знаємо і ціну цих помилок на наших душах і хотілося б щоб їх не було.

В липні–листопаді 1989 року ми почали знаходити порозуміння з міськомом партії та обласним Фондом культури. Керівництво Фонду дало згоду стати фундатором історико-краєзнавчого товариства “Спадщина”.

Все це привело до сьогоднішньої Установчої конференції.

Що ж нас привело на конференцію?

Біль за нашу історію і культуру.

В республіці 100 тис. пам'яток культури і історії не взято на облік. Навіть взяті гинуть. Немає коштів, не доходять руки, коли кошти є. На облік береться щорічно 5 тис. пам'яток з не взятих. Проте навіть законсервувати часто немає можливості. Реставраційні організації республіки не в змозі реставрувати навіть пам'ятники героїв громадянської та Вітчизняної воєн, В. І. Леніна та ін. керівників нашої держави, що реставруються в першу чергу ;

В населення республіки, особливо Сумської області, низький рівень самосвідомості, історичної пам'яті. В області не існує в школах посібника для вчителів по історії рідного краю.

Не нашим земляком краєзнавцем Ткаченком Борисом Івановичем, як опубліковано в журналі “Україна” в жовтні 1989 року, а київськими краєзнавцями нашу область вже давно називають “чорним дуплом”, “чорною дірою”.

Невдоволення діяльністю державних краєзнавчих установ привело до створення незалежної Української Асоціації захисту історії в республіці.

Що б ми хотіли робити?

Я дам відповідь словами незнайомої мені людини. Знаю лише по статті в районній газеті та короткому листу: “Я насамперед розумію, що товариство буде цікавитися не тільки історією Сумщини, а й підніматиме питання відносно збереження тієї духовної спадщини, яку наші вискочки і бюрократи з партійного і радянського апарату іще не встигли знищити. Чого це питання повинно бути в полі зору цього товариства? А саме тому, що наші виконкоми, як сільської Ради, районної і обласної мало приділяють уваги пам'яткам історії і культури, я вже не кажу про партійних працівників, які на духовну спадщину і дивляться як на щось далеко-далеко другорядне. Тому вона поза уваги партії”. М. Тесля.

Я прочитав лише кусочок листа і не найбільш гострого з тих, що одержав за останні два тижні. Правда невідомі за-

цікавлені люди стали затримувати мою пресу. Не одержали ми і поздоровлень, які надіслані на нашу конференцію, хоча телефонні підтвердження є.

В роботі товариства я бачу 3 головні завдання:

- збереження пам'яток;
- розвиток самосвідомості;
- пропаганда краєзнавства і об'єднання людей, які хочуть зберегти історію і красу своєї землі.

Найперша увага на дітей. До цього часу немає краєзнавчих матеріалів для ведення уроку історії з 4-го по 11-й клас. Хоча в сусідній Чернігівській області цей посібник видано 21 рік тому, в західних областях республіки 30 років, в Прибалтійських республіках існує з 20-х років, як і в деяких областях Росії.

Два роки тому ми стали “пробивати” цей підручник через Дубину М. П., Цухкало А. Д., керівника обласного відділу освіти та через головного методиста Інституту вдосконалення вчителів.

І досить незрозумілим для багатьох був виступ Кузнецова В.М. в “Червоному промені” від 6 травня 1989 року. Прочитую: “Оголошено конкурс по підготовці 48 підручників. В ньому можуть брати участь всі бажаючі вчителі, одержавши платну відпустку тривалістю до двох років. Дроте писати підручники ніхто в нашій області з учителів ще не виявив бажання”.

Це після двох років його “пробивання” авторським колективом в складі кандидатів наук Корогода Б. Л., Корогод Г. І., Манька М. О. і Голубченка В. Ю., який згодився працювати не тільки над підручником, але й допоміжними матеріалами (хрестоматіями дорадянського і радянського періодів по історії). Можна б наводити десятки інших прикладів, прикладів протилежних думкам різних Телетових. Є люди, які вміють працювати, хочуть працювати, їм просто не дають.

В період підготовки до конференції ми підготували план роботи історико-краєзнавчого товариства “Спадщина” на 1989–1990 рік. Ми не збираємось плодити багато планів. Разом з тим ми хотіли щоб це були Ваші плани з Вашими болями і печалями, з Вашими доповненнями. [...]

Приватний архів Михайла Манька.
Машинопис. Оригінал.

№ 44

**Стаття дисидента Петра Рубана²¹ з критикою
ідеї конфедеративного устрою оновленого
Советського Союзу, на якій наполягало
керівництво Української Гельсінської Спілки та
відстоювання статусу незалежності України**

Квітень 1990 року.

КОНФЕДЕРАЦІЯ ЧИ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ?

Ще так недавно ці політичні терміни не протистояли на сторінках преси вкраїнської політичної еміграції, не збурували пристрастями зболені серця на Україні. Політична еміграція значною мірою була ідеологічно єдиною у спрямуванні до своєї мети — здобутті незалежності. Різнилися методи досягнення мети — не сама мета.

Що ж трапилось? Довгі роки неволі, зустрічі з багатьма політв'язнями, спільна діяльність переконують мене в тому, що з усього відомого мені середовища ніхто не відбував міру покарання за наміри чи дії, спрямовані на досягнення ФЕДЕРАЦІЇ чи КОНФЕДЕРАЦІЇ. Всі ми сиділи за український, та ще й буржуазний націоналізм. Але і в ті страшні роки люди знаходили в собі сили, щоб називати речі своїми іменами. Ішли за дроти й ґрати на довгі роки, бо хотіли бути людьми, відчувати і боронити свій рід, хотіли бачити свою Україну незалежною. Можливо, для когось це тяжіння людського духу до незалежності є абстрактним гаслом, екстремістським авантюризмом, як тепер пише деяка українське преса в еміграції. Але для нас в цих тяжких умовах то був найреальніший спосіб протистояння тоталітарній російсько-комуністичній владі. Жоден політв'язень не витримав би умов концтаборів з ідеями боротьби за конфедерацію, ми витримали все з “абстрактними” гаслами незалежності.

Тепер — світанок нового перестроєчного часу. Прибалтика, Закавказзя наголошують на незалежності, а ми “помудріли” і кличемо до нового ненависного конфедераційного союзу з російським імперіалізмом.

Що сталося? Чому Українська Гельсінська Спілка затуманює реальний аспект боротьби за свободу для нашого народу і наполегливо пропагує ФЕДЕРАЦІЮ і КОНФЕДЕРАЦІЮ?

Немає сумніву в тому, що умови на Україні залишаються тяжкими, небезпечними. Але вдумаємось, яка була не-

обхідність для УГС проголошувати кінцевою метою КОНФЕДЕРАЦІЮ. Для кого вигідним був цей наголос?

Як і багато інших неформальних організацій, опозиційних владі, могли б проводити ідею підтримки перебудовних змін, на зазнаючи при цьому значних переслідувань. Можливо, що й успіхи були б відчутнішими. Значить, комусь все ж вигідно акцентувати на неподільності єдиного імперського організму.

Всі ми пам'ятаємо, як з'явилися статті в чужинецькій пресі про те, що Україна не бажає виходу зі складу ССРСР, що найвидатніші націоналісти стоять за конфедерацію. Пам'ятаємо, як певні сили пропагували велич Третього Універсалу, не згадавши про Четвертий. Знаємо про те, що частина еміграції захоплено підтримала конфедеративну платформу, бо її політична орієнтація обумовлена співпрацею з урядовими чинниками: це було об'єктивними причинами до прийняття концепції щодо єдиного і неподільного Советського Союзу з наданим демократичним правом для розвитку націй і народів в межах його кордонів. Ця частина української нації віднайшла і пріоритетний, на її думку, захист свого пристосуванства в еволюційному розвитку в ССРСР і, зокрема, на Україні, забуваючи при цьому, що еволюція і революція — неподільні.

На самій Україні відбулась поляризація політичних ставлень І, як відомо, святе місце порожнім не буває: якщо чітко не визначена ідея незалежності в документах УГС, то відразу ж виникають інші групи, організації, що заповнюють цю прогалину, визначивши виразно ідею незалежності. Але ці нові групи й організації не мали за собою того політичного капіталу, який несла з собою з тяжких років Гельсинська Спілка.

Розглянемо політичну сутність поняття КОНФЕДЕРАЦІЇ, та й М. Руденко радить подивитися до словників? “Конфедерація — союз окремих суверенних держав, об'єднаних спільними керівними органами, створений для певних цілей, переважно зовнішньополітичних та воєнних”. А чи не знаходимось ми вже в такому Союзі, створеному для певних цілей?!

М. Руденко нам каже: “СССР не є конфедерацією, він — імперія”. Може й ми це розуміємо, але ж поняття Союзу наповнювали специфічним змістом не ми, українці чи біло-

руси, нас ніхто про те не питався. Прийшли й зруйнували тотальною збройною силою Українську Народну Республіку, завоювали інші народи, створивши “Союз нерушимый республик свободных...”, зберігши і розбудувавши російську імперію з комуністичною складовою.

Хто сьогодні буде наповнювати поняття (спочатку федерації, а потім конфедерації) дійсний змістом, бажаним нашому народові? Які сили сьогодні спонукають українських патріотів до широкого компромісу з владою і, залучені підтримкою зовні, закликають до конфедерації, ті ж сили наповнять поняття своїм специфічним змістом.

Що ми одержимо — не відомо, бо музику замовляють і оплачують інші. Вже сьогодні УГС заявляє, що не бажає підтримувати будь-які стосунки з політичними партіями і організаціями українців за кордоном. Може і росіяни відмовляться від своєї політичної еміграції? Як би не так! Це тільки від нас вимагають підписувати листи за злочини в Катині. І “наші патріоти” підписують, каються від імені нашого народу за злочини, вчинені імперською Москвою. Чи недобачають провокації, чи прислужують їй?

“Станьте федерацією, — закликає М. Руденко, — Советський Союз — це перший крок до конфедерації, а конфедерація — союз незалежних держав!” То ми зможемо в межах кордонів сьогоднішньої російської імперії здобути незалежну Україну?

– Не туманьте людей, панове!

Очевидно, що ще до прийняття статусу конфедерації країна повинна бути незалежною, самостійною державою. Чому ж ми говоримо про конфедерацію, перескакуючи суттєвий для нас історичний етап НЕЗАЛЕЖНОСТІ? Чи вона сама собою прийде “еволюційно”? Ні, не прийде, і про це знають, не можуть не знати і на Україні, і тут.

М. Руденко правильно каже, що в самому понятті конфедерації вже закладено самостійність. Самостійність є базою, підвалиною конфедерації, але її треба здобути.

Не існує логічної завершеності в захисті конфедералістської ідеї, виходячи з реального сьогоднішнього стану рабської залежності: в межах тієї ж структури неможливо ввійти в більш вільні відносини, не розірваний пут поневолення. Кажуть, ця для УГС ця тактика — ширма для її діяльності. Від кого ширма? Від російських шовіністів, ко-

муністичних посіпак в Києві, працівників КГБ? Як УГС не пристосовується, всіх їх мають за українських націоналістів. Тоді що? Від власного українського народу, від певної політичної орієнтації в еміграції?

Процеси на Україні розвиваються швидко, вибухово, укладена рік назад Декларація Принципів УГС стає гальмом на шляху консолідації всеукраїнського руху. Про федерацію вже говорить Горбачов, комуністи поблизу Івашка, то й УГС повинна йти з ними в ногу, а не на крок чи два попереду? А тим паче Руденко, Голова ЗП УГС? Якщо для діяльності на Україні це прозора ширма, то вона цілком не потрібна тут, в еміграції, Догматичне слідування конфедеративній ідеї вже принесло шкоду і на Україні

Видно таки, що суть справи не в догматизмі, а в форм виявлення необхідності пристосування. І в цьому мене переконали зустрічі в Брюсселі з Левком Лук'яненком. Кому краще відома ситуація: тому, хто тільки прибув з України, чи нам тут? Зайве запитання. Та ні, пане Руденко, ви, мабуть, пам'ятаєте розмову з Левком по телефону з Брюсселю. Для Вас і Голова Гельсинської Спілки не “Голова”, і ситуація на Україні — не ситуація, аби була можливість захистити еволюцію повзучої конфедерації.

Сьогодні певні урядові кола західного світу проводять ідею підтримки перебудовчих намагань Горбачова, ідею “єдиної і неподільної” з “демократичним правом розвитку для націй і народів”, звідси прийшли ідеї конфедерації.

На Україну їздили тільки певні люди з міцним державним прикриттям, проводили ці ідеї як ідеї всієї еміграції. Ідеї конфедерації внесені на Україну зовні, ми не можемо знайти логічну послідовність у апологетів еволюціонізму. І не тому, що їхні адепти не спроможні мислити, а тому що мусять захищати зав'язане ззовні, підшуковуючи недоречну аргументацію.

Згадаймо про Вільнюську нараду представників народно-визвольних рухів ССРСР. Основним документом стала “Хартія поневолених народів ССРСР”. Деякі українські газети надрукували текст “Хартії” без важливого слова “поневолених”. В Парижі, де відбулася конференція “ДЕМОКРАТІЯ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ” від 5 до 12 травня 1989 року, була розповсюджена летючка французькою мовою з тією ж самою “помилкою”

“Хартія” зазначала: “Ми вважаємо неприйнятним для поневолених народів не тільки спільне існування в межах імперії, а й федеративний чи конфедеративний устрій”. Такої сили і чіткості документу давно не з’являлося. А як же ми відреагували? Декого муляв цей документ, дошкуляв. Пішли телефонні дзвінки від ЗП УГС: “То підписали просто члени УГС, а не керівництво”. Замість радості — виправдовування, бо, бачте, не догледіли, не утримали на прив’язі І. Макара та Б. Грицяя. Слава Богу що ці патріоти підписали цей документ у формі “Доустановча фракція УГС”. Дякуючи їм, ми, українці, не впали в бруд обличчям. Та розправа над ними прийде пізніше.

Ця ж “Хартія поневолених народів ССРСР” закликала своїх співвітчизників, які “живуть за межами імперії”, до створення подібного “Комітету, що об’єднує зусилля на створення національних вільних і незалежних держав”

Координаційний комітет “Демократія і Незалежність” був створений, і, як зазначає в пресі М. Руденко (“Свобода”, 17.06.89 року “Ще раз про самостійність і конфедерацію”), Закордонне Представництво Української Гельсинської Спілки — Плющ, Руденко, Світлична дотримувались “Декларації принципів УГС” і проводили ідею конфедерації, коли більшість учасників конфедерації висловились за вихід своїх республік зі складу Советського Союзу.

Ми вже не будемо говорити про те, що в “Хартії” якраз і наголошувалось на аспекті незалежності для наших народів і відкидалися федеративний і конфедеративний аспекти, що є визначальним елементом цього документу. Така позиція УГС знаходилась в політичній і практичній суперечності: якщо вже в Союзі закликають до незалежності, то виступати з ідеями конфедерації у вільному світі недоречно. Все це викликало подив і обурення не лише серед української еміграції, але й делегатів конференції.

Кінцевий документ конференції “Демократія і Незалежність” — “Декларація” — виявився далеко не настільки чітким в принципових питаннях, як “Хартія поневолених народів ССРСР”, завдяки старанням ЗП УГС. Дивні речі діються! В Союзі люди ризикують своєю свободою, навіть життям, але ставлять чітко визначені цілі “НЕЗАЛЕЖНОСТИ”. А тут, у вільному світі, напружуються, щоб пустити філософський туманець, притримуються “Декларації принципів”.

На початку травня в Естонії відбулась конференція національно-демократичних рухів народів ССРСР. Симптоматично, але факт: документи цієї конференції мляві, розмиті, не йдуть в жодне порівняння з попередніми ідеями “Хартії”. Що ж трапилось? Надто небезпечний для когось взятий курс? НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, ДЕМОКРАТІЯ — ще можна допустити, а руйнувати “неподільний” — зась. На конференцію в Естонію прибули не лише керівники Гельсінської Спілки, і, звичайно й природньо, думки були різні. Зосереджуючи увагу на попередніх документах нарад, особливо “Хартії свободи поневолених народів ССРСР”, від української нації Макар, Січко, Приходько та інші пропонували і надалі дотримуватися аспектів незалежності народів; організаціям та групам, які стоять на федеративних, конфедеративних та інших менш радикальних позиціях пропонувалось надати на наступних нарадах статус спостерігачів. Тобто радикальне крило шукало форми співпраці з поміркованими колами, шукало єдності. Вже тоді ця ідея не знайшла підтримки, в голосуванні вона не одержала більшості. Іван Макар вже 4 травня був заарештований, а 7 травня, як ми знаємо, коли він сидів у смердючій камері рішенням керівництва Гельсінської спілки цих людей виключили зі складу Гельсінської Спілки як екстремістів. Панове, щось тут не в'яжеться! Невже екстремізм Макара в тому, що він, підписавши “Хартію поневолених народів ССРСР”, продовжував наполягати на виконанні її положень, відстоювати незалежність свого народу, називаючи адептів конфедерації колабораціоністами? Хіба він кликав до диверсій, до терору? Та ні ж бо, він, як і УГС, робить ту ж роботу, тільки на перспективу не закликає до конфедерації. А як же з плюралізмом ідей, проголошених “Декларацією принципів УГС? Як каже Руденко, цих осіб не виключили, а з ними розмежувались. Як би це не виглядало, але співпраці не існує, а радикальне крило закликало до неї, шукало її форм.

Вже на Заході я переконався, що від мене толерантно, але наполегливо домагаються більшого, ніж в підневільній Україні: не оперувати поняттями НАЦІОНАЛІЗМ, НЕЗАЛЕЖНІСТЬ, бо це — крикливо, І, мовляв, шкідливо для загальної справи... Якої справи, панове?!

Чому у, цьому вільному світі наш український визвольний рух, як і сама система демократичних поглядів, як бла-

гісний для нашого поневоленого народу світогляд — під забороною? Тому що у американців сформований негативний стереотип поняття руху? Але ж ми не змушені пристосовуватись до їхньої системи цінностей, коли йдеться про нашу Батьківщину. Але ж навіть у їхньому середовищі тільки деяким політичним відгалуженням вигідно бачити нашу Україну в єдино неподільному перебудованому Союзі.

Ми хочемо використати важливий історичний момент розширення і поглиблення процесів для власної національної користі.

Можливо, хтось розраховує на спробу ошукати комуністичну владу? Марна справа. Російсько-комуністичний імперіалізм своєю підступною силою перетер хребці не одному народові, не кажучи про політичні партії, рухи, окремих осіб. Не обдуримо їх, а душі свої занепастимо в каламуті нав'язаних конфедераційних ідей.

МЕТА ПОВИННА БУТИ ЯСНОЮ І ЗРОЗУМІЛОЮ ВСІМ БЕЗ ВИНЯТКУ — НЕЗАЛЕЖНІСТЬ.

І неправду кажете, пане Руденко, що радикальне крило Гельсинської Спілки за “негайний вихід України зі складу СРСР”. Ми — не “Пилипи з конопель”. Ви шукаєте в нас позиції, не властиві нам, але з якими Ви легко можете розправитись. І це не виняток. Такою методою Ви користуєтесь і в боротьбі з революціонерами-незалежниками, громадинами, яким нібито властиві заклики до збройної боротьби. Ви повинні добре знати, хто користується такими методами, бо й Вам так звинувачення фабрикували.

Ми не кличемо до зброї, хоч вона, може, і знадобиться, ми з о все те, що робить Гельсинська Спілка сьогодні; за те, що робить Народний Рух та інші неформальні і навіть формальні організації, за те, що роблять корисного комуністи, є й такі. Ми тільки проти конфедерації як мети. бо вона не може бути тактикою незалежності. **НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ПЕРЕДУЄ КОНФЕДЕРАЦІЇ!**

Констатуємо, що внесенням суперечливої ідеї конфедералізму документи УГС досягнуто певної мети — розкол еміграції, а, значить, відсутність організованої і чіткої допомоги Україні. Пошкодило це і скоординованим діям руху на Україні. Спрацьовано чітко і тонко.

Сили, які чинять це не турбуються про нашу незалежність. Вони вже вдоволені тим, що Союз відкрив для їх-

нього капіталі і в найближчій перспективі стане ще більш відкритим і, як наслідок, ще більш залежним, особливо перебудовані республіки.

Опозиційний в минулому рух на Україні, пристосовуючись до обставин, затуманив собою ціль, розпорошуючись в боротьбі за мову, культуру, літературу, витрачаючи зусилля не на причини, а на наслідки. Залишимо це патріотичним офіціозам, а нам іти далі.

Найбільш вірогідно, що в цьому році українській мові буде надано статус державної. Без сумніву, це буде значним досягненням, але нам у своїй хаті дозволять говорити рідною мовою, ми зможемо складати звіти про те, скільки й чого відправлено до метрополії, бо 80% продукції з підприємств України йде на вирівнювання економічного потенціалу СРСР. Скільки років для цього треба, десятиліть?

Мовна русифікація є тільки піною на поверхні глибинних і далекосяжних процесів, які нищать навіть потенційний прояв нашого народу. Істинна русифікація — нав'язані зовні силою тотальної влади, силою зброї, фізичного нищення форми ЕКОНОМІЧНОГО, ПОЛІТИЧНОГО і СОЦІАЛЬНОГО БУТТЯ нашого народу, які є чужими і проти-природними нашому світобаченню.

Врятувати імперію неможливо, ніякі грошові внески, технологічні модернізації не з'єднають в новий післяперевбудовний конгломерат народів. Народи наші живі, вони починають діяти. Не накидаймо їм нових штучних об'єднань, нехай випростаються.

Серед того виру боротьби опиниться наш нарід. Як йому допомогти? Творити нові альтернативні структури в економіці, політиці, науці, культурі? Це дуже важко, але іншого шляху не існує. Нав'яжуймо режимові на Україні свої форми взаємовідносин. Найближчими є економічні, наукові, мистецькі. Творити наукові структури — конче потрібно, творити їх потрібно самим науковцям, але і нести відповідальність.

В культурницькій царині взаємини просто необхідні, але не через державницькі репрезентації (такі як “Укрконцерт”, товариство “Україна” і т. п.), бо в силу специфічного стану України ці бюрократичні штучні формування поставляють по суті справи “кріпаків від мистецтва”. Близько шести доларів одержують наші майстри мистецтва від тих

спонзорів-глітаїв за день праці, значна частка заробленого перекачується у фонди цих організацій, на чому і жирують партійно-державницькі бюрократи від мистецтва. Чи ми хочемо, щоб вони і далі творили видимість розвитку українського мистецтва?

Бо розвелось тут у нас “помічників, вболівальників”, які доставляють з України окремих осіб і цілі колективи, допомагають не людям, не мистецтву, а тим, хто десятки років душив усе українське. Треба дивитись в саму сутність організації спонзора, а не тієї людини, яка її репрезентує. Є люди дуже гарні, але працюють в межах Системи. Відкидаймо взаємини з Системою, ми тим самим допоможемо гарним людям і самому мистецтву, економіці чи науковим стосункам. При освітньо-культурних осередках Торонто, Чікаго, Філадельфії необхідно створити фінансові організації, а на зібрані кошти членів запрошувати тих, кого ми хочемо бачити у себе. В галузі економіки необхідна виразна підтримка взаємин з незалежними кооператорами, максимум — підприємствами місцевої промисловости до часу повної економічної незалежности хоч би в межах правдивого республіканського госпрозрахунку.

Україна потребує нашої громадсько-політичної єдності, Необхідно закінчити створення Єдиного Державно-Політичного Центру всієї еміграції, бо тільки від такого центру всееміграційна допомога буде ефективна.

Розбудувати свої організаційні структури УГС буде не під силу, доцільніше використати уже створені еміграцією.

Пропоную молодіжним організаціям СУМ, ПЛАСТ створити спільний комітет сприяння творенню Єдиного Державного Центру. Треба довести своїм батькам і дідам, що ви швидше знайдете спільну мову, а за вами майбутнє,
25 липня 1989 р.

* * *

Ця стаття-відповідь на статтю М. Руденка “Ще раз про самостійність і конфедерацію” так і не була надрукована жодною еміграційною газетою до цього часу.

*Опубліковано: Українська національна партія.
Інформаційний бюлетень. Львів, 1990.
Вип. 3. Квітень. С. 1–5.*

№ 45

**Із листа Анатолія Соболіва Геннадію Петрову
зі спогадами про його порятунок Максимом
Рильським від переслідувань в Харківському
державному університеті через буржуазний
націоналізм**

31 березня 1995 року

[...]

Вдруге я зустрівся з Рильським 1962 р. у травні, коли збирався вступати до ХДУ. Я знову був викликаний в ІМФЕ, командування дало відрядження на три дні до Києва. Там мене остаточно переконав Максим Тадейович присвятитися не медицині, а українській культурі. Він тоді при бесіді у його кабінеті в ІМФЕ мені сказав: “Юначе, у медицині, слава Богу, не бракує людей. А от на українській ниві женців мало. Ідїть учитися рідній мові, літературі. Тоді ж він написав мені характеристику-рекомендацію, за котрою я і подався до ХДУ.

2. 1962 року я став студентом філфаку ХДУ. Того ж року і почалися гоніння на мене і ще кількох студентів. Досягла та страшна кампанія кагебістів апогею 1963–64 рр. Тоді ж, 1964 р., я їздив до Києва, коли нависла загроза виключення з університету. Я показав йому кілька публікацій на теми “нових радянських обрядів”, видрукованих в журналі “Народна творчість і етнографія” під його редакцією. Сказав йому, що доцент ХДУ Валентин Наумович Кнейчер у кожній моїй невеликій розвідці знайшов “націоналістичну крамолу” і мені загрожує виключення. Розмова була довга, невесела. Максим Тадейович пригадував свої тортури і підтримував мене словами, по-батьківськи радив триматися, за будь-яких обставин не кидати фольклору. Потім написав мені коротку рецензію на мої етнографічні публікації, де абсолютно позитивно оцінив мої розвідки. Коли я привіз ці замітки М. Тадейовича в ХДУ, це значно остудило деякі підлі голови. До того ж він телефонував до Харківського обкому КПСС-КПУ і замовляв за мене позитивне слово. Це і врятувало мене від остаточної розправи на той час²².

[...]

*ДАСО. Ф. Р-7802. Оп. 1. Спр. 522. Арк. 5–6.
Оригінал. Машинопис.*

№ 46

**Спогади Геннадія Петрова про поета Миколу
Данька, опубліковані в газеті “Добрий день”**

24 травня 1996 року

СОЛО У СУТІНКАХ

Пролунали останні прощальні слова — і оббита чорним кременем труна зникла в могилі, виритій у найдальшому кутку Баранівського кладовища. Так три роки тому завершився страдницький шлях ще одного українського поета — поета видатного, який в часи комуністичного всевладдя, гнаний, переслідуваний, цькований, витримав понадлюдський іспит на вірність українському слову і талантові, яким обдарувала його рідна земля. В Україні це було важко, майже неможливо. Микола сягнув за межу неможливого.

В інший світ він відійшов автором трьох збірок — “Зоряного вікна”, виданого 65-го року, “Червоного соло” (1967), яка без перебільшення є однією з видатних духовних пам’яток доби, та “Й сонця прихилив би!..” (1991). Як порівняти з багатьма київськими поетами, доробок скромний. І думка така існує: він довго жив із кляпом у роті і мимохіть згубив дар Божий. Це зовсім не так. Не таку він мав вдачу, щоб, свідомо ставши в середині 60-х на поєдинок із ворожими нації силами, опустити руки, доставити втіху кагебістському і обкомівському гурту.

1. Перед поєдинком

З тих, хто був присутній на похоронах, я, напевне, знав його найдовше. Пам’ятний досі вересень 54-го, коли розпочав навчання на факультеті журналістики Львівського університету. У гуртожитку на Пушкінській доля звела мене із земляком-четвертокурсником Миколою Даньком — випало жити в одній кімнаті. Він тоді вже друкувався як поет, клопотався про видання своєї збірки: не раз кудись поспішав із грубою текою передрукованих на машинці віршів. Дав і мені їх прочитати. Враження вони не справили ніякого — багато наслідувальності, риторики, голого моралізаторства.

Коли через десять літ з’явилося “Зоряне вікно”, воно нагадало про грубу теку на Пушкінській. Ця збірка по суті завершувала і підсумовувала період становлення.

*Слава кожній професії,
Як для щастя вона.*

*Тільки серцем увесь ти їй
Віддавайся сповна.*

Хто б міг припустити, що автор отаких анемічних рядків через два роки видасть збірку, яка матиме емоційну і змістову силу не меншу, ніж кращі вірші Василя Симоненка. І все ж усі 40 прожитих літ невпинно наближали його саме до “Червоного соло”. Жорстокі обставини заважали самореалізації. Він спромігся звестись над ними.

Народився Микола на Слобожанщині, у селі Славгороді, тоді Славгородського, а нині Краснопільського району. Славне воно Мільйонним мостом, Рівним лісом, Сорока ярками, Троїцьким храмом, що довкружною колонадою нагадує античні. На що не глянь — легенда і легенда. І люд тут гостро діткливий на національним ґрунті. Не десь, а у Славгороді відкрили другий чи третій після Ромен пам’ятник Кобзареві на Сумщині.

Троїцький храм знаходився під омофором Української Автокефальної Православної Церкви, служили в нім українською мовою, в ньому й хрестили Миколу. Зі Славгорода родом близький друг Кобзаря, поет і художник Петро Соколов (Соколенко). Наділений хистом поета, Микола приречений був стати співцем України.

Антилюдяний режим, що утвердився на нашій землі, на початку 30-х здійснив першу спробу звести майбутнього поета зі світу. Коли Микола мав 6 літ, розбійницька зграя “активістів” налетіла на хату Миколиного батька, сільсько-го коваля, вигребла зерно, забрала навіть вузлики з квасолею та бобом. Навесні 33-го Микола не міг ходити, повзав на городі, живлячись лободою, осотом, листям. І вижив. Спроба знищення виявилася невдалою.

Він іде до школи, Славгородської семирічки. Тільки що це? Школа — українська, оточення українське, а школяр, в якому пробуджується поет, пише вірші мовою, яку взяла на озброєння чума, що недавно косила Україну. У період Миколиного перебування в початкових класах замовк голос 223 українських письменників. Лютують репресії. Україна потребує, щоб хтось став на місце винищених. Чи стануть?

В юності інша ворожа сила в інший спосіб намагається позбавитись його. Над Україною запалав вогонь війни. Закінчивши Харківську радіошколу, Микола в батальйоні зв’язку з боями проходить Угорщину, Австрію, Чехословач-

чину. Скільки там полягло його ровесників! Він — уцілів. Але ж як далеко від України потім закидає його доля. Ще цілих 4 роки він змушений служити на Сахаліні. І лише тоді, демобілізований, повертається на рідну землю, щоб врешті зайнятись тим, до чого лежить душа. Він прагне освіти, знань. Рік попрацювавши бурильником на Пустомитівському вапнярському заводі під Львовом, у вечірній школі здобуває середню освіту — і, не барячись, вступає до Львівського університету, спершу — на філфак, потім переводиться на факультет журналістики. Після закінчення вузу львівський період протривав ще два роки — він влаштувався літпрацівником молодіжної газети “Ленінська молодь”. Влітку 58-го несподівано я зустрів його в Сумах.

– Ти як тут? — запитав.

– Перебрався до Сум, в обласній газеті працюю. А живу ось — заходь!

На двох із журналістом Леонідом Панфіленком їм дали кімнату у новому двоповерховому будинку на вулиці Горького. Виглядів Микола повним сил, здоров'я, настрої мав бадьорий. Ввечері прогулялися парком. Кілька разів зайшов до нього на роботу. Редакція знаходилася на Кузнечній, 2 — другий поверх. Я вперше побачив, який він жадібний до книги, який неосяжний обсяг його зацікавлень. А як вигострилося його мислення! Відчувалося: Микола напружено працює над собою. Я прочитав його нові вірші — вони мало чим відрізнялися від львівських. Про його тривалі російськомовні спроби я дізнався пізніше. Коли познайомився з ним, він писав українською. Тільки це був пересічний соцреалістичний рівень. 62-го року видано збірник творів літераторів Сумщини “Світанок”. Там вміщено Миколин вірш “Ленінське слово”. Він і таке дозволяв собі писати і друкувати. Словесний потік компартійних лжеїстин від малку намагався проникнути в душу кожного. Рятуватись у тім потоці було важко. Вивергнути потім із себе облудні слова — ще важче.

2. Переполюх в елітних колах

Я назвав середину 60-х рубежем, коли він усвідомив себе поетом, спроможним стати на поєдинок із ворогом, що загрожував існуванню нації, стати — і не зламатись. Якщо не помиляюсь, пізно восени 65-го в Палаці культури ім. Фрунзе проходила зустріч сумчан із Олесем Гончарем. Зал

був виповнений до краю. Олесь Гончар, почавши виступ, привітав Миколу із першою збіркою і запросив на сцену сісти поряд з ним. Микола пройшов через зал і опинився на долоні сцени перед зором усіх присутніх. Для мене цей епізод набрав символічного значення.

Тогорічні серпневі арешти української інтелігенції продемонстрували рішучість влади витоптати паростки нового українського відродження, які пробилися на світ крізь бетон тиранії під час “відлиги”. На час арештів я знаходився у Києві. Зайшов до академічного інституту літератури, хотів побачитись з Іваном Світличним. У двох кабінетах, куди заглянув, на мене подивились великими очима і сказали:

– Не знаємо.

З третього кабінету вийшла молода працівниця і тихо сказала:

– Світличного арештовано... І Богдана Гориня, і Михайла Осадчого арештовано... Ідіть звідси негайно!

Богдана і Михайла Микола добре знав по університету. З Богданом востаннє я й Микола стрічались у Сумах влітку 64-го. Неважко уявити, як сприйняв Микола чорну вість. Сутінки над Україною згустилися. Брежнєвський режим активно взявся за анігіляцію духу і душі українського народу. Що найболючіше — в лавах чільних поетів-шестидесятників узяв гору інстинкт самозбереження. Йдеться не про одного Віталія Коротича. Микола живе в задушливій атмосфері провінції, де відсутнє відповідне інтелектуальне і духовне оточення, де ритуал вірнопідданської лояльності — в особливій шані. Він до певної міри — в самотині. І відважується стати на двобій із системою, струснувши з себе... А втім, про це він краще скаже сам:

*Така полегкість... врешиті скинув руб'я
Морального жебрацтва, що ряхтіло
Підробним словом...*

*...Складав жертвоприношення чужим богам
На пагубу своїй царівні.*

Хай хтось мімікрує, йде на компроміс із сатаною! У нього нема страху бути собою — страху, від якого нещирість, безбарвність слова, від якого гине одухотворене людське начало.

Коли через два роки я читав “Червоне соло” — це був Данько, раніше не знаний. Правда, пронизана глибоко

національними почуваннями збірка сприймалася, як свято. На той час Микола не показував і ніколи не читав ново-написаних віршів. На неодноразові прохання на обласному літоб'єднанні прочитати свої твори відповідав відмовою. Збірку виношував, як мати кохане дитя. Єдиний вірш із неї до появи друком прозвучав у філармонії на якомусь концерті у виконанні Олександра Білодіда:

*Повдягали чорти
Овечі шкури.
О Всевишній, чи й ти
Хвалу їм куриш?*

Дехто в залі крутив носом.

Цю збірку, я впевнений, досі належно не поціновано і не проаналізовано. У дні повальних гонінь на мову, її приниження, витіснення з дитсадків, шкіл, вузів, з конференцій, нарад, з'їздів в Україні, здавалось, умиротвореній арештами, прогриміло слово любові до неї з одночасним прокляттям її мордувальникам:

*О як яскраво світиш, слово,
З тобою сонячно й смерком!
(Коли я чую рідну мову,
Душа — мов скрипка під смичком...)
Ми не дамо вершечку всохнуть,
Ми тіло щепимо своє...
(Тополю, синю і високу,
Дводзьобий птах вночі клює...)*

Так міг писати тільки великий поет, поет високої віри в свій народ. Як стояла домовина в його убогій кімнаті, де одні книжки і нічого, крім книжок, літні жінки із сусідніх квартир, що обмивали Миколине тіло і готували до покладання в гріб, запитали:

— За що так не любила його влада?

Я тоді прочитав цей вірш. Вони знову запитали:

— А що ж там поганого?

Я відповів:

— Він любив мову, якою ви говорите і яка, на думку влади, повинна згинутися.

Віршів, достойних прикрасити хрестоматії і антології, у “Червоному соло” багато.

*Цурається свого, глузуєте із нього?
О Боже мій, яка ганьба!*

*І терпить вас земля? І вам не всохли ноги,
Перевертні і вилупки раба?*

Це з полум'яної інвективи на адресу тих, хто підняв руку на найсвятіше, глумиться з нього.

Містить збірка і щемливі медитації про короткочасність людського життя, і карбовані рядки про мужність слухати правду, і малюнки життєвих миттєвостей, що нагадують кращі зразки японської чи китайської лірики. Як шедевр, я сприймаю вірш “Муко моя! Радість моя!”, де озивається пронизливо-ніжна і трагічно-безутішна поетова душа. Формальна вправність, органічне засвоєння ним українського і світового версифікаційного досвіду колись діждуться пильного і вдячного дослідника.

Основний пафос збірки — в опорі системі поневолення, її домаганням знищити саму субстанцію людини, її національну духовну сферу. У прекрасній драматичній поемі “Перед боєм” опришко Олекса Довбуш каже малому Олексику:

*Збагнеш колись, напевно,
Що діється у рідному краю:
Тут чужоземці кубляться щосили,
Коріння, мов гадюччя, запускають
У наші душі... Ми, як в павутинні,
Що в'ється, мов курмей...
І з кожним роком
Все грубіше путо наоколо шиї,
А люди тільки ляпають вухами...*

Голос Данька лунав із майбутнього. То промовляв не Данько — промовляла сила майбутнього. У повоєнний час жодна інша видана підцензурно в Україні поетична збірка не виражала так сконденсовано національний біль. Поряд з Даньком я бачив передусім двох Василів — Симоненка і Стуса і Миколу Холодного.

Владу обійняв переполох. Тільки-но побачивши світ, “Червоне соло”, жирно покреслене олівцем, лежало на столі сірого кардинала ЦК КПУ Андрія Скаби. Забігала, засуєтилася антиукраїнська нечисть у Києві, Харкові, Сумах. Зухвальця, що зважився кинути виклик всемогутній бюрократії, чекала розправа. Двічі зла сила хотіла його знищити, морячи голодом чи палячи вогнем ненависну їй людську масу. Утрете завдала удару по ньому особисто як виразни-

ку волінь цієї маси. В умовах “розвинутого” тоталітарного суспільства фортеця індивідуальної душі — остання фортеця опору. На очах тисяч сумчан Микола приймає бій на терені своєї душі.

Передчуття незвичайного супроводжувало розмови про підготовку в Харкові нової збірки Данька. Бозна-коли було, щоб ось так жив автор у Сумах і видав одну книжку, а тепер ще й другу. У квітні 67-го про її завезення у Суми сповістив мене мій колега по роботі в редакції Сумської райгазети, відомий тоді в Сумах поет Віктор Баранкін. Другого дня він показав і саму книжку — тільки на якусь мить, бо належало негайно повернути в облспоживспілку: з такою умовою взяв. У наступному номері райгазети я вмістив замітку «“Червоне соло” Миколи Данька». Через день чи два заглянув у відділ культури обласної газети, де знаходився Миколин стіл. Редакція “Ленінської правди” переїхала в інше приміщення, а відділ залишався у старому. Миколи не було, але на столі лежала його книжка. Почав читати і не відірвався, поки не дочитав до кінця. З’явився нарешті Микола.

— От добре, що ти тут, — сказав. — Я тобі хочу подарувати книжку.

Зробив дарчий напис і дав ще п’ять примірників:

— Роздай друзям.

Не знав я, що Микола, дізнавшись у Києві на нараді молодих письменників про реакцію ЦК на його книжку, негайно повернувся в Суми і на базі чи облспоживспілки, чи райспоживспілки взяв собі сто примірників і роздаровував їх колегам та знайомим, щоб врятувати від передбачуваного знищення хоч частину тиража. Перестрашене грізним дзвінком із Києва харківське видавництво “Прапор” надіслало в Суми представників, щоб забрати назад завезені сюди 2000 примірників. Кинулись і до Миколи: 20 примірників, що залишались із взятих ста, вилучили. Вимагали, щоб усі, хто має книжку, віддав її. Микола казав пізніше: на його очах, не соромлячись, деякі колеги поспішали розлучитись із подарованою книжкою.

3. 20 літ моральних катувань

Довголітні гони розпочалися. Їх належало витримати. Силу для стійкості дав у дитинстві Славгород, помножило місто над Пселом.

Згідно спущеної директиви збори з осудом провів колектив “Ленінської правди”. Не забарилося взяти поета під щільну опіку КДБ. Через півтора місяця на пленумі обкому партії намагався зітерти книжку в порошок сам перший секретар Борис Вольтовський:

“У харківському видавництві “Прапор” вийшла з друку друга збірка поезії члена обласного літоб’єднання Миколи Данька. Цілий ряд віршів цієї збірки показує ідейну незрілість автора, вузькість його світогляду. Автор не помічає чудесних перетворень в житті нашої країни, здійснених за роки Радянської влади, не оспівує людей праці, робітників, колгоспників”.

*Круки з себе вдають прометеїв,
Демагогія підла — їх стиль, —*

сутність демагогів Микола знав як ніхто.

До масованої обробки свідомості населення приступив легіон партактивістів: Данько, мовляв, заклятий буржуазний націоналіст — “і в нас, в області, існують такі”. Навіть у грудні 86-го, уже в час перебудови, на курсах підвищення кваліфікації я чув виступи працівників КДБ і “Ленінської правди”, які продовжували топтатись на імені Данька.

Миколі не давали спокійно дихати. Постійні виклики, обшуки, погрози... Раз увечері хтось поламав ребра — про це він писав у однім вірші. Раз прийшли і забрали 28 папок з його творами, машинку для друкування, “добытые преступным путем” книги — кілька томів Володимира Винниченка, видані, між іншим, в 20-і роки в СРСР, та інші.

Йому не давали заробити копійку. Змушений був звільнитись з “Ленінської правди”. Влаштувався в Києві, у новоствореному журналі “Початкова школа”, — викликало київське КДБ, наказало повернутись у Суми. У Сумах вдруге мусить залишити “Ленінську правду”. Не утримується в театрі ім. Щепкіна, в клубі кінолюбителів. Іде сторожем, вантажником на залізничну станцію. І знов безробіття. А з міліції враз нагадування: “ведете паразитический образ жизни”. Часом змушений розпродувати свою унікальну бібліотеку — ні в кого із сумчан кращого книгозібрання я не бачив. Однак любов до книги мав непереборну — і як обзаводився карбованцем-другим, поспішав до книгарні придбати нову книжку.

Журналіст заробляє на хліб пером. У радянській пресі тоді незрідка писали про заборону на професії в країнах

капіталу. Журналіст Данько наче жив у країні, де подібної заборони не існує, а от навіть під псевдонімом не міг надрукувати куцої замітки. Після “Червоного соло” заборонено друкувати його як письменника. А незабаром — і як журналіста. У січні 87-го один колега з “Ленінської правди” попрохав обкомівське начальство дати дозвіл виступати Даньку під псевдонімом. Йому в грубку просичали:

– А ви можете обходитись без его статей?..

Під час гонінь у 79-му вдруге робить спробу перебраться у Київ. Уже знайшов у столиці і бажаного обмінятися з ним квартирами. Не дали! Сумській ораві хотілося самій доцькувати його, загнати з гріб. Це ж яка насолода для садиста — бачити, як жертва в смертельних судорогах корчиться біля ніг. Через 15 літ після “Червоного соло” вони запрагли його каяття.

Але ж йому ні в чому каятись. Починається викручування рук. Йому допомагають і друкують в “Ленінській правді” по суті сфабриковане покаяння. Гидотно, що у фабрикації беруть участь ті, кого він у боях з гітлерівцями захистив, хто, можливо, завдяки йому вижив.

За 15 літ не роздавили його душу — думали: хоч так роздавлять.

Не вдалось.

Хто б витримав подібне? Василь Стус добре сказав: “Сказитись легше, аніж бути собою”. У Сумах Миколу часом бачили, як іде у заношенім одязі, обшарпаний.

– І все одно у ньому постійно відчувалися гідність і інтелігентність, — зауважила, коли писав цей нарис у міській бібліотеці, бібліотекарка Ольга Мірошниченко.

“Звіром вити, горілку пити”. Було і це. Був і хмільним. Хоча коли його хитало, то часто не від хмелю.

Би бачили, як був хмільним.

А як голодним — бачили?

Хто знав голод, підтвердить: від голоду хитає теж. Ситим цього не зрозуміти.

4. Незнана 10-томна спадщина

Найдивовижніше — Микола при цьому жив напруженим творчим життям. Коли після смерті переглядали його бібліотеку, — а в ній 5 тисяч книг, не менше, — кожна містила сліди уважного читання. Історію української літератури він вивчав за першодруками — чимало їх мав. Я завдяки його

бібліотеці збагнув, якого велетня маємо в особі Панька Куліша. Де подівся шеститомний Куліш, якого він показував, невідомо. Він схилився перед неокласиками, їх прижиттєві видання теж містила його книгозбірня. 62-го року я, доставши “Історію української літератури” Олександра Дорошкевича, заговорив з ним про Тодося Осьмачку, про якого прочитав кілька рядків. Микола про Осьмачку міг читати лекцію. Літературознавство, мистецтвознавство, філософія, історія — українська і світова, словникарство, політологія, психологія — ніщо його не обходило, до всього мав жагучий інтерес. За освіченістю із нинішніх українських письменників мало кого можна поставити поряд з ним. Жаль, що не укладено і не надруковано каталогу його бібліотеки — це не прийнято зараз. А такий каталог — завжди важливий показник інтелектуальної, духовної сили народу на певному етапі історії.

Так же, як багато читав, Микола багато писав. 28 папок з його писаннями, які вилучили стражі правопорядку у 83-му, — не все. Він продовжував писати іще 10 літ. Працював натхненно, любив працювати. І не три збірки лишились по нім — цілий масив першокласної поезії і прози.

Деякі із підготовлених поетичних збірок повернули з видавництва, деякі — віддруковували на машинці і складали у кімнаті без надії пробитись до читача. Чекають видавця (і коли дочекаються?) Данькові збірки: “Під попелом в степу”, “Над усі перлини”, “Літоросль”, “Мрію коли”, “Пробачення”. А ще — “На меридіанах душі”, “Ласкавість”, “Жереб кинуто”... Збірка “Й сонця прихилив би!..” не дає достатнього уявлення про масштаб його постаті в останній період життя. Не знаю, як вона формувалася, навіщо було включати туди вірші, раніше друковані, деколи в гірших варіантах. На кінець 80-х Данькова поезія знаходилася на злеті, яким завжди закріплено його ім'я серед найкращих поетів України. Розробку провідних мотивів “Червоного соло” він істотно поглибив. Проблему поневоленого життя нації поет розглядав на матеріалі світової історії, зокрема античної: античність знав подібно до професора-фахівця. Сотні його віршів створюють розгорнуту панораму зради і лакейства, підлості і нищості, якими переповнилося українське життя в комуністичну добу. Значними творами є поема “Тірадентіс”, легенда про кохання “Арслан і Алтанун”, поема-опера “Югурта”, героїчна балада “Дельтоплан”.

Нам зовсім невідомий Данько як прозаїк. Прозаїком же був плідним і своєрідним. Після нього залишилося, крім оповідань, десяток надрукованих повістей. Називаю їх — “Дзеркало еліти”, “Шабай”, “На фронт, на фронт!”, “Рідкісний птах, як чорний лебідь”, “Совість навиворіт”, “На невидимому хресті”, “Чебрецева соната”, “Бурса”... Матеріал для них дало власне життя — служба на Сахаліні, навчання в Харківській радіошколі, праця в театрі, а також спостереження над довколишнім життям-буттям: у “Дзеркалі еліти”, приміром, порушено тему соціальної аморальності радянської верхівки. Окремо стоїть повість про поета Павла Грабовського.

При виданні зібрання Данькових творів воно складатиме принаймні 10 томів. Коли то станеться? Очевидно-таки, у ХХІ столітті. На наше надій не покладаю.

На додаток слід згадати, що Микола виявив себе і як талановитий журналіст-нарисовець, перекладач, літературний критик, кіносценарист, краєзнавець. Він ще й майстер епістолярного жанру. Людям, яких шанував, любив писати листи. Мені академік Федір Овчаренко переслав два Миколині листи до нього: скільки в них думок і почуття! Треба, поки не пізно, зібрати його листування. У протоколі обшуку, який я бачив, фігурує вилучений представником прокуратури щоденник. Яка подальша доля щоденника — невідомо.

Під кінець 80-х поет з полегшенням зіткнув: дозволено друкуватись. І коли журнал “Україна” вмівив кілька його поезій, бібліотекар Сумської обласної бібліотеки при заповненні картки для краєзнавчої бібліографії занотувала: “Автор — давно забутий поет із Слобожанщини”. Підросло покоління, яке не знало імені Данька. Поет був наче живцем похований.

Знало і цінувало Миколу вузьке коло друзів-одномисльців. У скрутні моменти життя його можна було зустріти серед сумських художників у майстерні скульптора Анатолія Івченка. Там він деколи й ночував. Схилявся перед краєзнавцем Павлом Сапухіним — і мене з ним познайомив. Теплі стосунки підтримував із літературознавцем і мистецтвознавцем Юрієм Ступаком. Дружив з Михайлом Осадчим. Коли Михайло після першої відсидки заїхав з Півночі у рідні Курмани на Недригайлівщині, Микола, сам

голий, як бубон, накупив сумку дарунків із продовольчого магазину і поспішив провідати друга. Знаю про це, бо перед від'їздом сиділи з ним у кафе, чекаючи відправки його автобуса. Із вдячністю вимовляв ім'я академіка-земляка Федора Овчаренка. Як заїздив у Харків, неодмінно відвідував поета Василя Бондаря. Бондар та редактор "Червоного соло" Євгенія Кокорева найбільше зробили, аби друга збірка вийшла друком. Стосунки з літературним оточенням у Сумах склалися непросто. У 85-му дійшло нарешті до створення Сумської письменницької організації.

Коли проходило установче засідання, зустрів Миколу на Соборній, сказав:

— О, там створюють письменницьку організацію, а найвизначніший письменник тут ходить.

— А що? — сказав Микола. — Так воно і є.

До свого кола Спілка письменників допустила його лише в січні 90-го.

Переможець (Замість епілогу)

Я й сам не відаю, коли

Умить до правди прилучився.

Казала мати: — Чи сказився?

Партійці взують в постолі!..

У серпні 91-го відродилася незалежна Українська держава. Старенька поетова матір уже покоїлася на Славгородському цвинтарі. Не відала вона: переможцем став її син; колишні переслідувачі поспіль почали клястися у вірності й любові до України, за що перед тим так допекли Миколі.

Під кінець життя він виглядав, наче довго тримав на своїх плечах неймовірної ваги тягар.

Холодного лютогового дня у 93-му ми — ні, не ховали його. Ми вручали Миколу сумській землі, щоб вона берегла і оберігала свого найкоханішого сина. Скільки видатних письменників народжувала Сумщина — один він не полишив її у дні бідунів, прийняв за неї катування і по смерті залишився з нею.

Геннадій Петров
Добрий день. 1996. 24 травня. С. 4–5.

№ 47

**Спогади про поета Миколу Данька програміста
Василя Коломацького**

Квітень 2006 — липень 2007 року

**30 ГОДИН НА НЕОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ
(Спогади про Миколу Данька до 80-річчя з дня його
народження)**

Нині я не можу пригадати за яких обставин познайомився з Миколою Михайловичем Даньком. У серпні 1980 року наша родина переїхала у рідне місто мого тата Суми, і це знайомство відбулося завдяки татові. Тобто, восени 1980.

Микола Михайлович жив на вулиці Малиновського у “хрущовці”, що поруч зі школою N 2. Квартира знаходилася на другому поверсі і виходила вікнами на стадіон школи.

На час нашої зустрічі мені було 15 років, а Миколі Михайловичу — 56. Я був спортивної статури, багато чим цікавився (закінчив музичну школу, ходив у фотостудію, постійно читав і завдяки сімейній традиції об’їздив безліч цікавих місць Союзу від Москви до Карпат і Кавказу). В тому віці, в якому зазвичай формується світогляд і його етична компонента, я потребував сильного свідомого вчителя. Такого у провінційній Сквирі Київської області важко було знайти. А Микола Михайлович вже перебував на пенсії і відчував явний брак “суспільного навантаження”, будучи відлученим існуючою системою від роботи в редакції і навіть від більшості колишніх друзів. Тобто, як мені видається, ми вдало доповнювали один одного: учень-шукач і недонавантажений вчитель-поет і досвідчений гуру, відірваний владою від суспільства. Об’єднувало нас і те, що ми розмовляли українською (у тогочасних Сумах це було рідкістю).

Пригадую квартиру Миколи Михайловича. Вона не зазнала жодних змін від того далекого 1980-го аж до його смерті у 1993. Двері в квартиру були від сходів сходового маршу направо. Відразу за дверима починався невеликий коридорчик, праворуч — вішак, прикритий тканиною. Він не призначався для гостей. Ліворуч від вхідних дверей розташовувалася кухня. Зліва у кухні стояла газова плита на дві конфорки, прямо — вікно, на підвіконні — папки з паперами. Перед вікном стояв невеличкий столик, за яким могли уміститись тільки двоє. Біля правої стіни кухні були

зроблені прості полиці, заповнені зв'язаними тонкою мотузкою у пачки журналами 60-х років, які вже добряче пожовкли і, здавалося, за останні 20 років їх ніхто не торкався. Над дверима висіло два слобожанських примітива на дошках в чорній рамці — пейзажі. Кухня невеличка (біля 5 кв. м), але дуже затишна і по-літературному довірлива, сприяла ширій бесіді. В ній витала божественна і одночасно аскетична атмосфера.

В коридорі, що вів до кухні, висіло дві чи три картини. Пригадую лише дві з них. Перша — портрет олією самого Миколи Михайловича в профіль. Друга — портрет Олександра Блока, виконаний олівцем, роботи тещі Миколи Михайловича (ім'я її не пригадую). Робота була в простій золотій рамці. Блока зображено втомленим, з обличчям-маскою, великими очима і трохи жіночим ротом. В ньому відчувався аристократизм, стоїцизм перед долею, які поєднувалися із пасивністю і слабкістю. Блок водночас являв собою ілюстрацію до фрази філософа Блезе Паскаля “Людина — це найслабша тростина, але тростина, що мислить” і до власного вірша “Рожденные в года глухие // Пути не помнят своего”. Вдивляючись у цей портрет якимось ясніше розумієш цю відому фразу Зінаїди Гіпіус: “Как поэту руку Вам подам, а как человеку нет”. Це був добротний портрет поета, в якому відобразився символ трагічного блоківського пошуку — “шлях інтелігенції” і його кінцева поразка на теренах революції. Я описую це так детально тому, що висить портрет нині у мене в кімнаті, де я працюю над цими спогадами. Олександр Блок Миколи Михайловича зі мною. Відразу додаю, що в характері Миколи Михайловича не було нічого від блоківської слабкості і хитань.

Далі по коридору була кімната, що одночасно слугувала Миколі Михайловичу вітальнею, бібліотекою і спальнею. Приблизно третю частину кімнати займала знаменита бібліотека Миколи Данька. Вона розташувалась у дві стіни: прямо напроти дверей і праворуч. Пригадую, що полиці були, здається, в чотири ряди заввишки і в два чи три ряди вглиб. Книжкові полиці також були затягнуті занавіскою, яка легко відкидалася в бік. Книг в бібліотеці було, очевидно, тисяч 4–5. В кутку між полицями стояв невеличкий круглий журнальний столик — ще одне місце, крім кухні, для прийому гостей, за яким могло вміститися 2–3 особи.

Ліворуч від дверей — ліжко, вірніше старий дореволюційний диван із вертикальною спинкою, що мала дві полицки з боків і дзеркальце всередині. (Подібний же диван був і у моєї бабусі Марії Семенівни Коломацької на Шишкарівці). Над ліжком висіла невеличка потемніла стара ікона Богородиці. Микола Михайлович казав, що це залишилося від матері. Річ була старовинна. А також невеликий в темних кольорах портрет Тараса Шевченка в папасі, напевно теж дореволюційна річ. (Портрет Шевченка, розміщений поруч із Богородицею, теж скидався на ікону).

Невеличкий простір поза диваном займали ще дві-три художні роботи: “Єва” — рання робота художника Юрія Грицяя (він доводився кумом нашої родині) і копія автопортрету художниці Серебрякової. У цьому ж проміжку на стіні висіла сурма-горн — такий, яким користувались радянські піонери під час своїх імпрез. Її смислу і історії я не знав, але про себе називав її Сурмою Свободи і в дитячій душі уявляв собі, що як от проголосять Незалежність, Микола Михайлович скаже мені: “Ану, Василю, сурми Свободу!”. Пізніше я зустрів цей мотив у вірші Олександра Олеся “Воля! Воля! // Сниться може?”. Нині ця сурма перебуває в нашій родині у Сумах, разом із самотньою блакитноокою блондинкою “Євою” Грицяя і насупленим Шевченком у кожусі і папасі.

Далі вздовж стіни була ще одна невеличка й теж саморобна книжкова полиця, в якій знаходилась винятково філософська література — томів біля сотні (цікаво, що Микола Михайлович казав мені, що до тієї полиці він ще не дійшов у своєму читанні). Наступна стіна, що виходила на вулицю, мала велике вікно і двері на балкон. Микола Михайлович багато курив, причому прості цигарки, без фільтру, типу “Біломор”. Влітку він курив на балконі. Перед вікном росло в горщику велетенське алое, заввишки буквально чи не від підлоги і до стелі. Про себе я гадав, що йому мабуть років сто, і чи воно не є меморіалом якогось діяча минулого сторіччя? На підвіконні стояв гіпсовий бюст поета Василя Елана-Блакитного, заввишки біля 70 сантиметрів. Перед вікном розташувався письмовий стіл із настільною лампою (скляний абажур рожевого кольору) і знаменита друкарська машинка Миколи Михайловича, яку в андропівські часи вилучив КДБ і повернуло

лише наприкінці Перебудови. Стіл мав численні шухляди. Зараз не пригадую на котрій із стін — біля вікна чи ліворуч — висів другий портрет Миколи Михайловича роботи того ж Юрія Грицяя. Поет на портреті зображений в напівпрофіль, з цигаркою в руках, на тлі зоряного неба, по якому плине ньенька-Україна в образі селянки. Портрет передавав відчуття, що Україна глибоко проникла у серце поета.

З цим портретом пов'язана історія, яку розповідали завжди із гумором. Виставив Віктор Грицяй портрет на виставці-вернісажі. Відкривав виставку секретар обкому з ідеології. А рік може був чи не 72-й (тобто, той самий “покісний”). Підійшов секретар до роботи Грицяя, улупився очима і питає “зі шпилькою”: “А що це ти зобразив — ньеньку-Україну?”. А Грицяй відповідає: “Ні, це стара ньенька поета — селянка-колгоспниця. Син згадує про матір”. “Ну, ви, націоналісти, завжди викрутитесь!”, — сказав секретар і пішов далі. Це розповідали як приклад, як не треба “втрачати бдітєльності” і бути готовим “правильно” відповідати владі. А портрет був справді чудовим і за портретною подібністю, і за кольорами, і за задумом. Ще й “повчальна” історія до нього приклеїлась. Нині цей портрет має бути у Сумській “Просвіті” (за іншою інформацією — у Сумському відділенні спілки письменників).

Десь поруч зі столом була фотографія Миколи Михайловича, яка, як я вважаю, найкраще відображає його сутність як людини. На ній він зображений приблизно сорочарічним під час відрядження у село, у розмові з колгоспницею. Микола Михайлович у гарному костюмі і білій сорочці, доярка з орденом, ідуть вони десь полем і дивляться ніби вдалину. Микола Михайлович молодий, мужній, повний сил і задумів. Саме таким і був Данько у житті. Де нині ця світлина?

Справа від столу починалась та стіна, де були книжкові полиці, згадані вище. Вільного місця в кімнаті майже не було, оскільки меблі і полиці займали більшу частину площі. Над дверима вітальні і над ліжком висіли ще кілька картин. Пригадую весняний пейзаж пензля Валентина Куца.

Загальна атмосфера кімнати була також богемна і аскетична, але через свою захаращеність кімната подобалася мені менше, ніж кухня, де, як правило, і тривали наші розмови з поетом.

Зараз мені важко пригадати деталі розмов зустрічей з Миколою Михайловичем саме періоду 1980–1982 років мого перебування у Сумах, оскільки вони вже досить віддалені у часі. Частіше за все ми з татом заходили до нього, причому ініціатором завжди був тато: “Ану, пішли провідаємо Миколу, віднесемо хліба”. І ми ішли пішки, оскільки були сусідами. Стукали у двері. Звідти голос: “Хто там?”. “Микола, відчиняй”, — казав тато чомусь хвилюючись (очевидно від радості зустрічі, а також тому, що на сходах могли і почути що є гості і по голосу з’ясувати хто саме, а світитися зайвий раз не хотілося). Двері відчиняються, і Микола Михайлович, посміхаючись радісно скоромовкою промовляє: “А, Анатолію, Василько, заходьте-заходьте. Черевики не знімайте”. Але ми, зрозуміло, черевики залишали біля порогу. Тато приносив Миколі Михайловичу газети, хліб, молоко. А Микола Михайлович частував нас чаєм. Розмовляли про літературу. Спілкувалися з годину і щиро прощались. В 1980–82 роках при зустрічах в основному спілкувався тато, а я був пасивним слухачем. Тато запитував про оцінку того чи того автора, про стосунки між літераторами в тих чи тих літературних угрупованнях. Іноді тато розповідав щось щойно прочитане із мемуарної літератури. Тато міг спитати: “Миколо, чому популярність Максима Горького у Європі впала після Першої світової війни?”, чи “Чому Зінаїда Гіпіус не визнала Сергея Єсеніна?”, чи “Чому Микола Гоголь писав російською і що він становив із себе як історик?”, чи “Що ти думаєш про роман Федора Сологуба “Мелкій бес”?”. Тато також часто запитував про Пантелеймона Куліша, Лесю Українку, Миколу Хвильового і т. д. Тобто мова скоріше ішла не про саму поезію, а про літературний процес, літературні угруповання і стосунки всередині них. Іноді Микола Михайлович запитував у мене, що ми вивчаємо з літератури у школі, і що я читаю сам. Довідавшись, що я читаю повість Генріха Бьоля “Дім без господаря”, він схвально кивав (хоч і не сказав, що на той момент Бьоля у Союзі вже був дисидентом і другом Олександра Солженіцина). Радив мені читати греків: Гомера, Софокла. Говорив: “Вивчення літератури починається з класики”, — і додавав: “Треба читати поступово, в тому порядку як література творилася”.

Мене Микола Михайлович називав ідеалістом-романтиком, як він казав моєму татові. Гадаю це стосувалося в

першу чергу мого психологічного типу (екстравертний етик). Хоча зараз я не пам'ятаю всіх деталей розмов того часу, але можу сказати точно, про що розмов не було. Не розмовляли про вірші Миколи Михайловича — не читали їх і навіть не згадували. Іноді, згортаючи свої папери на столі у папку і кладучи її на підвіконня, щоб усадити нас за стіл пити чай, він казав: “Працюю над однією літературною статтею”. Але ніяких деталей до цього не додавалося. Не було розмов про політику (Брежнєв, Афганістан, Рейган, Папа Павло Іоан II). Можливо ці розмови точилися, коли тато приходив без мене. Не було розмов про самостійність України, про Голодомор і про Громадянську війну чи ОУН-УПА. Нічого прямо політично забороненого мені у 16–17 років не давали, як кажуть, “не смущали юну душу”. В основному розмовляли про мистецтво, і питання задавав переважно тато. По суті ці розмови дуже контрастували із усім, що я чув до цього. По-перше, велися українською мовою, по-друге, вирізнялися широкою ерудицією практично з будь-якої теми, починаючи від давньої Русі, Іоана Лютого (Микола Михайлович часто цитував Володимира Соловйова), декабристів (тут він посилався на кількатомну публікацію архівних матеріалів і закінчуючи сучасним світовим мистецтвом. По-третє, завжди була певна спрямованість — превалював погляд українського патріота, митця-нонконформіста, для якого постулатів партії не існувало (це вже був пройдений і забутий етап). Тобто відчувався професіоналізм і незашореність. Це приваблювало і пробуджувало довіру, сповнювало відчуттям особливості того моменту і місця, в якому я перебуваю. Було зрозуміло, що квартира дисидентська, що Миколу Михайловича з роботи випхали на пенсію, що заходити сюди люди бояться, бо квартира під наглядом, і що у відвідувачів можуть бути неприємності. Навколо був світ-система, насаджувана підручниками і засобами масової інформації, а тут все існувало за своїми власними законами. Це було цікаво, сюди тягнуло. Тут не було ані краплі міщанства, заздрощів, пліток, зловтіхи, саможалкування. Тут цінували слово, мистецтво, вільну думку, дотеп і думали про Україну. Літературою і віршами тут жили, як інші живуть хлібом і зарплатою. Тут постійно щось читалося, писалося, аналізувалося і іноді обговорювалось. Такий собі закритий університет на кухні. Мені як

юнаку це імпонувало. Пригадую, що в моїй душі відразу витворився культ Миколи Михайловича, як особи надзвичайної і могутньої.

Нині, з віддалі 2006 року, намагаючись проаналізувати феномен осередку Миколи Данька, я б позначив його терміном “Неокупована територія”. Тобто територія, де не визнавали етику і практику комунізму, не визнавали навколишню пропаганду і міщанський стиль життя і жили за канонами світовими, вірячи в українську культуру, в рідне слово, в етику національно-свідомої інтелігенції. Тут була презентована інша система, інша цивілізація, яка зазнавала тиску від навколишнього світу, але трималася само і гордо. Крім того, цю територію можна було відвідати, подолавши певний стереотип і бар’єр страху і відчуті себе її частиною. Тут говорили не про життя, а про принципи, про мету. Тут формувалась етика, переконання. Робилося це без гучних гасел, але просто була цілісність поглядів, колосальний інтелект, особистий приклад. Саме тому я і назвав би оселю Миколи Михайловича Неокупованою територією. Сукупно я провів там приблизно 40–50 годин, з яких в радянські часи — годин 30. Це і були ті самі “30 годин”, які вплинули на мою свідомість, і саме тому я виніс їх у заголовок цього тексту.

Дружбу Миколи Михайловича із моїм татом я назвав би дружбою двох слобожан. Обое були пов’язані із Сумами, із нашою Слобожанщиною, обое знали культуру і історію краю, мали спільних друзів у художніх колах. Усе це, а також спільне відчуття аури міста їх об’єднувало. Тато міг розповідати Миколі Михайловичу, яку гарну арку він побачив в одному з будинків, чи який чудовий карельський пейзаж виставив у Салоні художник Віталій Кабаченко. Крім того, тато по-сумськи, по-сусідськи підтримував Миколу Михайловича із вирішенням побутових проблем: купити хліба чи молока. Не зайве нагадати, що крім короткого періоду, коли в андропівські часи на Миколу Данька в КДБ завели слідчу справу, тато регулярно відвідував поета, що в принципі, на той час потребувало громадянської мужності.

В мої школярські роки лише одного разу, так би мовити, вигулькнула “націоналістична” тема. Було це так. У Миколі Михайловича на кухні на підвіконні стояла попільничка. Така звичайна, іржава, вилита з чавуну попільничка. А в ній лежало яечко. Яечко не звичайне куряче, а з каменю,

такого жовтуватого-попелястого напівпрозорого кольору. І от одного разу під час розмови я зацікавився яєчком і взяв його у руки. І тут я побачив: на дні литої попільнички був викарбуваний рельєфний тризуб. Раніше я бачив зображення тризуба на грошових знаках УНР і тому відразу здогадався, що це “петлюрівський знак”. Я із здивуванням і острахом (ніби у грудях похололо) подивився на Миколу Михайловича. Він зрозумів моє питання і спокійно відповів: “Мати знайшла на городі”. Я поклав яєчко на місце, і тема була по-чоловічому вичерпана.

Хоча сьогодні, аналізуючи цю фразу і беручи до уваги, що у слов'ян слова “мати” і “земля” (город) багатозначні, її цілком можна було б перекласти передати: “Це символ, даний Богом Україні”. Але автора вже не питаєш, що він мав на увазі. Головне, що мені запам'яталося — це спокійна реакція поета і фраза, що здавалося була вже готовою. Він часто говорив такими вже готовими фразами, що, на мою думку, свідчить про його здібності як політика.

Микола Михайлович ставився до мене прихильно, щиро, дружньо, не створював штучних бар'єрів, намагався віддати мені скільки міг. Відчувалося, що для нього важливо, щоб молодь цікавилася культурою, мислила, не піддавалася штампам і живо реагувала на реалії життя. Часто він повторював кілька фраз, яким надавав певне значення: “Якби кожен українець пам'ятав, що він українець”. Це говорилося не з відтінком якоїсь невизначеності, чи сумом, а як наказ, як присуд у вічність. “Кожен народ хоче зберегти свою ідентичність. Вірмен хоче залишитись вірменом, грузин грузином, а українець українцем”. Це, пригадую, він повторював і моїй мамі, яка з ним цілком погоджувалась. “Українець може вибирати мову спілкування, може розмовляти і російською, але він не повинен забувати своєї національності і пам'ятати, хто він є”. Зауважу, що такі думки висловлювалися на Слобожанщині, де з одного боку мешкало 90% українців, а з іншого — української мови не було чути. Тобто рятувати треба було вже не мову, а саму українську самосвідомість. Ось ці три фрази, які Микола Михайлович хотів донести до мене, закарбувалися в моїй пам'яті.

Через 20 років я можу згадати лише окремі короткі вислови поета про літературу. Ті, що почув від тата, позначаю в тексті окремо. Про Шевченка. “У Шевченка не всі твори

в Кобзарі рівнозначні. Є деякі речі, що йдуть від коломийки. Але поки Шевченко наш прапор, ми будемо видавати Кобзар повністю”. Ще про Шевченка: “У Шевченка домінуючою є думка, тому ми не задумуємось над формою, не звертаємо уваги, які слова він римує. Коли я читаю “Мені однаково чи буду...” я не задумуюсь над римами, оскільки мене захоплює колосальність думки автора. В ній справжній магізм Шевченка”. “Люди, що займаються творчістю Шевченка казали, що вірші Шевченка видали повністю без вилучень”. (Останнє почув від тата). Про Олександра Олесь: “Невірно кажуть, що Олесь — це художник, розп’ятий на хресті політики. Його патріотизм був органічним, тому і патріотична лірика, і його державна служба в УНР були органічним проявом його душі”. Про роман Федора Сологуба “Мелкій бєс”: “Це бїс невеликих містечок”. (Почув від тата). Шанував Миколу Некрасова і захищав його. “Мені кажуть: Некрасов скучний і хрестоматійний. А я відповідаю: а от напиши хоч один вірш, як він”. Він порівнював поетів-класиків і Єсенїна: “Михайло Лермонтов може сторінками описувати пейзаж, чи людину. Він іде вглиб, вдивляється в деталі. А Єсенїн скаче швидко по поверхні і не надає значення деталям. Зверни увагу на його вірш “Стою одін середі равніни голой”. Там в кожній строфі він описує нове місце, і сам навіть не помічає цього”. Про Олександра Пушкіна: “Коли я був молодим мені здавалося, що Лермонтов геніальний поет, а Пушкін — добрий поет. Але зараз я вважаю навпаки. Пушкін геній”. Про Адама Міцкевіча: “Кажуть, що “Євгеній Онегін” — енциклопедія “русской жизни”. Але коли я прочитав “Пан Тадеуш”, то зрозумів, що саме ця поема є енциклопедією, а Онегін просто гарний твір”. Про Марину Цветаєву. “Її твори легко перекладати іноземними мовами. Я читав її переклад німецькою, і він майже ідентичний оригіналу”. “Цветаєва — поет для поетів. Вона слово гне як підкову”. Про Василя Симоненка: “Василь до справжньої мудрості не доріс. Що в його віршах нас приваблює — це його щирість”. Про Василя Стуса: “Стус за духом був борцем. Чим більше його тиснула система, тим могутніше розпросторювався його талант”. Про Олександра Твардовського: “Після Пушкіна, здавалося, ямб помер. Потрібен був талант Твардовського, щоб в “Васілії Тьоркіне” його відродити знову”. Про Йоси-

па Бродського: “Цей поет зробив багато для форми”. (Почув від тата).

Микола Данько сказав: “Геній у нас один. У Франції можливо сто. А в Україні один — Шевченко”.

Коли Микола Михайлович говорив про якогось поета, він, щоб підкріпити свою думку, цитував його вірш, строфу-дві. Коли говорив про розмір, завжди наводив приклад. Коли — про літературу, дивився трохи вище співбесідника, ніби вдалину, говорив швидко, емоційно, натхненно. Здавалось, що всі фрази були вже давно готовими.

Микола Михайлович дуже любив аналізувати поетичні розміри, часто торкався цієї теми в розмові, намагався вчити і мене. “Я написав би підручник з поетичних розмірів — нехай студенти в педвузі вивчали б”. “Але ж не надрукують”, — додав зразу ж. Це була єдина згадка про те, що його не друкують. Але в інтонації не було нарікання — просто констатація, що писати підручник не варто.

Пригадую також вислови про історичних діячів. Про декабристів: “Вони були дворянами, аристократами, і для них цар був найперший лицар. Тому вони так сумнівались у доцільності виступу, а потім на допитах розповідали все щиро царю. Микола, однак, цим скористався без шляхетності”. “Декабристи не вводили Пушкіна в своє коло, розуміючи його значення для культури”. Про Нестора Махна: “Це дурило. Пролити стільки української крові”. Про президента Грузії Звіада Гамсахурдіа: “Батько був розумний. А цей — дурило. Проголосив гасло: “Грузія для грузин!” Добра з цього не буде”. (Почув від тата).

Пригадую думку поета про гетьмана Богдана Хмельницького та Переяславську Раду. Казав він з боєм, але переконано: “У Хмельницького іншого шляху не було. Була дуже важка ситуація. Україна була розірвана на частини, необхідно було робити вибір”.

Із політиків поважав академіка Андрія Сахарова і дисидентського “генерала” В’ячеслава Чорновола. Чорновола називав ласкаво Славком. І пригадував як у Львові йому дали прочитати підпільну копію сахаровських “Размышлений о прогрессе, мирном сосуществовании и интеллектуальной свободе”.

Микола Михайлович був середнього зросту, кремезний у плечах, мав сильні руки і широкі міцні долоні. Був сму-

глявий і чорнобривий, трохи схожий на цигана. Мав ніс із горбинкою, великі надбрівні дуги. Очі блакитні. Відчувався його здоров'я і фізична сила. Було видно, що він інтелігент у першому поколінні, “людина, що зробила сама себе”. В ньому одночасно поєднувались чоловіча сила і лагідність митця. Під час розмови він знаходив підхід до всіх людей. Пригадую, як він спілкувався із моєю бабусею Марією Семенівною, яка закінчила кілька класів, і взаємну повагу, що виникла між ними.

За характером був сангвініком — спокійний і врівноважений. Мав сильну волю. Не думаю, що був схильний до душевних криз. Мав добре почуття гумору, в компанії був завжди лідером. Микола Михайлович був людиною скромною, але впевненою у собі, з почуттям власної гідності, дуже любив живе спілкування, якого йому бракувало. Відчував велику приязнь до друзів. Ніколи не жалівся на життя або здоров'я. Не пригадую щоб приймав хоч якісь таблетки або ходив до лікарів. “У Миколи здоров'я бичаче”, — сказав мій інший учитель лікар Віктор Казбан. В його простій мужній зовнішності було щось від сільського коваля чи моряка, етична манірність та витонченість не проступала назовні. Але в розмові відразу виявлявся його інтелектуальний рівень, широка ерудиція, вміння знаходити підхід до людей і повна зануреність у поезію, якою він жив і дихав. Одного разу він сказав мені: “Сьогодні прокинувся — мені снилися такі чудові вірші. Блаженні... ніби хтось диктує їх зверху. Я прокинувся у сльозах і намагався згадати. Але пам'ятав лише останній рядок”. Таким зараз і пригадується мені справжній Микола Данько — поет, який виловлював вірші із блаженних снів. Поезія була його суттю. Муза говорила до нього. Цветаєва написала Борису Пастернаку: “Ты у музы крепостной”. Мабуть це було і про Данька.

Пригадую, як у 1980–81 році він сказав: “Я нині віршів про Україну не пишу. Для цього потрібна особлива щирість, висота. Я таких слів зараз не маю.” І дивувався поетам, у яких пів-збірки становило “любов до України”, зрозуміло, — радянської.

Про незавершені вірші: “В мене залишаються незавершені вірші. Якщо в мене немає кінцівки, я відкладаю. Я міг би їх завершити чисто майстерно, по-ремеслу. Але я чекаю натхнення. Нехай відлежаться”.

Про долю молодих поетів України початку 80-х: “Багато здібних поетів зупиняються на другій збірці. В першу збірку вони ще включають “обов’язковий” вірш про партію. А в другу, вважаючи себе вже визнаними поетами, — відмовляються. В результаті збірку ріжуть, а хлопець перестає писати”. (Почув від тата.)

Микола Данько сказав: “Поетам і революціонерам не треба мати родину”. (Почув від тата.)

Помивши руки, ніколи не витирав їх рушником. З цього приводу у нього була своя теорія. Оскільки в хаті рушника не було, гості мали слідувати їй також.

Тато розповідав, що Микола Михайлович любив грати у доміно у центральному парку Сум. Влітку він часто залишав свою оселю. Любив купатися у Пслі в районі Луки (в цьому місці річка розвертається вліво, в кілометрі від Студентського пляжу). А також збирав яблука у садах навколо Сум і запасав їх на зиму.

Про астрономів-аматорів казав: “Скільки бачив астрономів — усі божевільні. Якщо дивиться у небо — значить божевільний”. Так передав тато.

Поет лаяв горілку. Він казав: “Хіба запорожці пили горілку? Вони ходили на Кафу, добували там каву і пили лише каву!” Такий історичний погляд завжди викликав посмішку у Казбана: “Ну, Микола знову взявся за “безалкогольну” історіографію!”

Кілька разів він застерігав мене від “ряжених” — тих українців, що в українській сорочці на урочистих зборах виголошували здоров’я про “віковічну дружбу народів” та “партія веде”. “Не плутай цих з українцями. Це наші вороги”, — казав він мені. Улюбленим словом у нього на цей випадок було “сволота”. Пізніше цю тему я знайшов у його віршах: “Свої — своїх? А я б не родичався! // Вони стократ ворожі вороги!” Коли мова заходила про “ряжених”, тема національної солідарності відступала.

Простий народ, власне народ, Микола Михайлович дуже любив. Пригадую, він розповідав, як редакція відрядила його на художню фірму, що виготовляла розписні дерев’яні ложки. “Заходжу я у приміщення, а там такий важкий запах оцту. Ця фірма його використовує у виробництві. Дівчата сидять усі бліді, їх нудить. Вони мене добре прийняли, розповіли, показали свій цех... Але цей репортаж я так і не

написав”. Тобто відмовився писати “оптимістичну брехню”, коли насправді дівчата перебували у нестерпних умовах.

Приклад гумору Миколи Михайловича. Розповідь про несподіваний візит міліціонера (розповів Казбан). “Сиджу на кухні. Дзвінок у двері. “Хто там?” “Відчиняйте!” Відчиняю — на порозі ікона у погонах” Тобто міліцейський кашкет порівняно з німбом. Зрозуміло, не без уїдливої іронії. В ті часи від міліції Микола Михайлович доброго не очікував.

За ті два роки, що я провів у Сумах, Микола Михайлович кілька разів заходив до нас у гості. Одного разу він святкував Новий Рік з нашою родиною. Іншого — завітав на 9 Травня. Одягнув святковий костюм і фронтові нагороди. 9 Травня він — фронтовик, сприймав як День Перемоги. Бував і у тата на днях народження, або просто заходив поспілкуватися. Але частіше ми бували у нього.

Як мені пригадується зараз, Микола Михайлович рідко виходив з хати, особливо взимку. Принаймні за весь час я лише двічі зустрів його на вулиці. Мені здається, що значну частину продуктів “добував” для нього тато, бо по крамницях Микола Михайлович не ходив (згадаймо ті черги в продуктових, що виникли у країні саме у 1980 році). Він увесь час працював над своїми творами — зранку до вечора. Але що він писав, ніколи не розповідав. Тато казав, що свої вірші Миколі Михайловичу читати заборонено: “Про вірші у Миколи не питай. Відразу пришпилять статтю “агітація”. Ми й не питали, а він сам не читав. Взагалі, я ніколи не чув вірші поета у його виконанні. Вважалося, що квартира поета була на прослуховуванні. Думаю, що в той час (очевидно після 1972 року) до нього наважувалися ходити одиниці, серед таких — лікар Віктор Казбан. Пригадую також одну телефонну розмову. Телефонувала поетеса. Микола Михайлович кілька хвилин слухав її розповідь, потім попрощався: “Значить все гаразд. Продовжуй працювати”. Сказано було голосом вчителя.

Будучи школярем, я спитав у Миколи Михайловича: “А чи буде український рок? Молодь же має свою музику”. “Зрозуміло буде”, — відповів він, — “Якщо українська мова вільно розвиватиметься, разом з нею розвинуться усі жанри”.

Пригадую мій від’їзд до Москви. Взагалі, Микола Михайлович не радив мені їхати з рідного міста. “Залишайся у

Сумах, тримайся своєї землі”, — казав він. Але я вступив до МФТІ і від’їжджав до Долгопрудного, Московської області. Мріяв стати фізиком-теоретиком. Проводжали мене до вокзалу Микола Данько, Віктор Казбан і тато. Микола Михайлович жартував на тролейбусній зупинці “Липки”: “Не слухай професорів, особливо тих що з бородою. Чим більша борода, тим більший дурень. Ось філософ (не пригадую ім’я філософа-француза, яке він назвав — *В. К.*) сказав: “Перетну Ла Манш, приїду в Лондон і обскубу тому Марксу бороду, щоб побачити, що там за філософ такий!”. Ми всі сміялися, а був як-ніяк 1982 рік, правив Леонід Брежнев. (Нині я знаю, що у 1933 році в Голодомор прямо на вулиці коло місця, де були пізніше побудовані “Липки”, помер мій прадід Семен. Тому, проходячи цим місцем і згадуючи ці дві такі різні події, я відчуваю особливий енергетичний дотик цієї землі, ніби саме тут Україну розіп’яли, але вона воскресла.)

На вокзалі, коли я вже сідав у вагон, Миколу Михайловича раптом впізнав фотокореспондент — його колишній колега. Поет попрохав його зробити моє фото. Я стояв на підніжці поїзда і прощально махав рукою. На жаль, я так і не отримав цю світлину.

На прощання Микола Михайлович подарував мені збірку гуморесок Остапа Вишні із написом “Василеві на щастя на всіх стежках. Микола Данько”. На жаль ця книга не збереглася.

Протягом шести фізтеховських років (1982–88) я бував у Сумах дуже рідко. Роки були напруженими, проте духовно нічим цікавим не відзначені. Я мало читав літератури поза навчальним курсом, всі сили ішли на заняття. З Миколою Михайловичем майже не бачився — два-три коротких візити на вулицю Малиновського за рік. Для Миколи Михайловича ті роки були непрості. Під час андропівського закручування гайок у нього арештували друкарську машинку, вилучили кілька віршів, а на поета завели карну справу “за націоналізм”. Пригадую під час одного із візитів тато розповідав: “Зустрів Миколу, опухлий, очі блищать божевільно. Сказав: “Мені два шляхи — або у тюрму, або у петлю”. Всі ми страшенно переживали за нього. Врешті-решт поет погодився опублікувати в газеті так зване “Відречення Миколи Данька”, де він публічно “визнав”, що “захоплювався націоналізмом, подвигом Івана Віговського, і, лише опи-

нившись на лаві підсудних, усвідомив всю глибину... і т. ін.”. Зраділі КДБісти навіть не вчитались у підтекст, опублікували текст як був і заспокоїлись досягнутим. Нечисленні, але вірні друзі все зрозуміли правильно і вважали, що поет вийшов із ситуації вдало, зберігши себе, архів, бібліотеку і навіть публічно згадав про гетьмана Виговського, чим викликав інтерес читачів до історії краю. При зустрічі йому казали підбадьорюючи: “А все-таки вона крутиться!” Всі раділи, що Микола Михайлович залишився живим і його нікуди не виселили. Після цієї події історія з публікацією пішла в небуття і про неї ніхто не згадував, а сам Юрій Андропов невдовзі відійшов у кращий світ. Так все і скінчилось, а могло би закінчитися трагічно. Все-таки корисна ця фраза Галілео Галілея. От і скажіть, що усі астрономи божевільні!

В рамках слідства до КДБ “потягли” і тата. Спитали: “Коли бачились з Миколою Даньком? Про що розмовляли? Чи читав вірші?” Тато відповів: “Бачились з півроку тому. Говорили про Єсеніна. Віршів не читав”. Більше тата не чіпали. Ще тато пригадував, як Микола Михайлович розповідав про катування в КДБ (але це, здається, стосувалося не андропівських часів, а було раніше): “Зненацька заштовхували у темну кімнату, навалювалися ззаду разом, валили на підлогу і різко задавали конкретні питання. Іноді при цьому кололи голками пальці”. Був розрахунок на раптовий ефект і розгубленість допитуваного.

З андропівського часу дійшла (знову ж завдяки татові) єдина фраза Миколи Михайловича про політику. Коли Андропов почав облави в кінотеатрах з метою “зміцнення дисципліни”, а черги за продуктами подовшали, почали виникати думки: “А чи не до кінця іде ця система?”, Микола Михайлович сказав: “Чим гірше — тим краще”. Ця коротка в чотири слова фраза свідчить про ставлення поета до влади КПРС та до усієї советської системи.

Тато пригадує, що в кінці перебудови, Микола Михайлович єдиний раз прочитав свої вірші. Було це так: “Зібралася компанія і попрохали: “Ану, Миколо, прочитай свої вірші”. Він прочитав. Але ніхто нічого не зрозумів. Якісь ребуси. Так писати не можна”. Пізніше, прочитавши у 92-у році збірку “Й сонця прихилив би...”, я був здивований такою реакцією аудиторії — адже вірші у Миколи Михайловича прозорі і майже завжди сюжетні.

Після закінчення Фізтеху, стало вільніше із часом, з'явилися гроші, я почав трохи частіше наїжджати до Сум. Привозив книги, які тоді почали масово видаватися, але до Сум ще не доходили. У Москві вже 4 роки як розпочалася горбачовська Перебудова, вирували політичні події, вуличні демонстрації. Наша дружба з Миколою Михайловичем відновилася, але на новому рівні. Тепер він розпитував мене про події у Москві, про демонстрації, про настрої московської інтелігенції. Я був живим свідком, оскільки відвідував майже чи не кожную демонстрацію, і навіть один раз був затриманий службою безпеки за участь у демонстрації Демократичного Союзу на Советській площі (що навпроти Моссовету).

Здається, це був 1990 рік (а, можливо, й 1989). Вірші Пушкіна в мегафон читала сама Валерія Новодворська: “Любови, надежды, тихой славы // Не долго тешил нас обман”. Прямо під час читання приїздив спеціальний міліцейський фургон-тюрма на колесах, і два високих менти із дубцями на поясі вели Новодворську під руки, вкидали у фургон і відвозили в Лефортово. Публіка кричала з усією можливою люттю, розмахувала плакатами і триколорами. Потім менти брались і за нас — рядових демонстрантів, а в цей момент західні кореспонденти знімали цю сцену фотоспалахами. Коли нас вели до автобусів ми кричали: “Россия будет свободной!” Менти топтали ногами російський триколор, який використовували демонстранти Новодворської як свій прапор. На площі діялося щось, що важко передати словами, — емоційне зіткнення інтелектуальної студентської молоді і сил безпеки держави. І все це у 700-х метрах від Кремля під пам'ятником київському князеві Юрію Долгорукому. Ось це був кайф, який повторити неможливо ані в театрі, ані в літературі. Це було життя! Пригадую мене тягли до автобуса аж три менти: двоє тримали за руки (по менту на кожную руку), а третій — за коси. Обличчя перекошене від болю, але щасливе. І що головне — я відчував на обличчі фотоспалахи кореспондентів. Зараз би мені цю світлину!.. Я показав би моєму синові, чим відрізняється революційна молодість у Росії від ситої, але нудної молодості у Канаді. Після бесіди і усного попередження мене відпустили. “Надеемся тебя здесь больше не увидеть”, — “дружньо” порадив працівник органів. Я промовчав на прощання. Як сказано у класика: “Ничего не ответил, только посмо-

трел со смыслом”. Спогад про демонстрацію, фотоспалахи, затримання, розмови із затриманими студентами назавжди залишаться у моїй пам’яті, як золотий спогад юності і вічно лунатиме голос Новодворської: “Товарищ, верь, взойдет она, // Звезда пленительного счастья”, якій влада якимось дивним чином дозволила дочитати вірш до кінця, а вже після цього її затримала. Знаєте, є поезія на кухні, а є поезія на площі під дубцями ментів в оточенні фургонів-отстойників, коли ще не відомо чим все скінчиться. На площі катарсис справжній. Микола Михайлович слухав мої розповіді з інтересом. В цей час я частіше заходив до нього вже сам, не обов’язково з татом.

Я дарував йому книги, куплені у Москві. Нині пригадую три з них: збірник поезій Осипа Мандельштама, поезію Йосипа Бродського і щоденник Зінаїди Гіпіус. Микола Михайлович завжди запитував мою думку про книги, і я, розповідаючи, за його прикладом, теж цитував авторів. Пізніше, в наступний приїзд, я питав про його враження, і у нас виникала цікава дискусія. Гіппіус Данько називав “розумною жінкою і середнім поетом”. В цей час розмови про самостійність України вже ішли вільним текстом. Микола Михайлович вірив у скоре здобуття незалежності, говорив про Рух, придивлявся до секретаря ЦК КПУ Леоніда Кравчука. Він без побоювань розповідав, про знайомство з Василем Стусом, поезію якого цінував дуже високо. Взагалі, в цей час наше спілкування стало рівнішим (тобто вишло із стовідсоткової форми учень-учитель) і переросло у теплу дружбу. Зрозуміло, поет залишився для мене старшим другом і вчителем.

Тоді ж, пригадую, Борис Олійник став одним із замів Михайла Горбачова і надіслав Миколі Михайловичу листа: “Чим можу допомогти?” Данько відповів: “Допоможи видати збірку”. Відповіді не надійшло. Цю історію передав мені тато.

В цей час Микола Михайлович двічі сказав фразу, яка була важливою в розумінні мого місця у житті. Сказано було моєму тату, але фактично — для мене. Коли тато запитав як буде розвиватися Україна, Микола Михайлович тепло подивився на мене і з надією в голосі сказав: “У мене надія на таких хлопчиків, як Василь”. Тобто, він вірив у молодь, свідомість якої не була скута радянськими кайданами. Для

мене ця фраза стала своєрідним посвяченням в рух — якщо Микола Данько вірив в мене, значить мушу виправдати довіру, беручи приклад з нього. Тому я вважаю, що путівку у націонал-демократичний рух я отримав від Миколи Данька у час Перебудови на його квартирі. З тих пір я вважаю себе активістом. Гадаю, це сталося приблизно у 1989–90рр.

Опишу чай “від Миколи Данька”. Це було щось особливе, що завжди пригадую з душевним трепетом. “Василю, чай будеш?”, — запитує Микола Михайлович. “Так, буду”, — відповідаю. Микола Михайлович ставить чайник на кухні і виносить на журнальний столик дві огранені склянки (або по-сумськи — стакани). Пригадуєте, такі 250-мілілітрові склянки, із яких наші механізатори і робітники вживали міцніші напої. Я сиджу, чекаю. Потім з’являється з кухні чайник і окріп наливається прямо в стакани, майже по вінця. Іде пар, відчувається, що склянки нагріваються до добрячої температури. Далі Микола Михайлович з кухні приносить чай в картонній упаковці з написом “Чай байховий” і ложкою кидає заварку прямо у склянку. “Тобі міцний?” Якщо міцний, то — дві чайні ложки. Цукру, як пригадую, не було. І ось я сиджу і дивлюсь на це дійство. Чай починає заварюватись, з травинок виділяється темна субстанція, вони рухаються, перевертаються, світлішають, і оговтавшись, нарешті починають опускатися на дно. Це цілий спектакль. Деякі травинки, неслухняні, знову піднімаються вгору, але, торкнувшись поверхні води, раптово знеслюються і падають вниз. Під час спостереження спектаклю “Боротьба чайнок за виживання в окропі” іде розмова, але я слідкую за заваркою чаю. Це так би мовити картинка, мікрокосм. І ось хвилини через п’ять, коли всі листочки вже спустилися на дно, але все ще залишилися палички, які заварюються довше, чай вже можна пити. Іноді Микола Михайлович пропонує і хліб. “Пробач, більше почастивати нічим”, — каже він і виносить на блюдечку кілька скибок чорного хлібу. І ось беру я руками цю склянку (а вона ж гаряча! — може градусів 80). Її і втримати у руках можна лише секунди чотири, підношу до губ, швидко віддмухую чайники-палички, роблю ковток і швидко повертаю склянку на журнальний столик. Рот обпікає окріп. На пальці хочеться подмухати. Але я тримаюсь, бо ритуал вимагає. Розмова продовжується. Щоб губи відійшли від окропу, можна

відламати шматочок хлібу. Тільки в цей момент відчуваєш смак чаю. Класний міцний напій, тонізуючий нерви і думку. Розмова триває. Ковток. Ще ковток. Чай перестає бути нестерпно гарячим, його вже можна тримати в руках. І його приємно тримати в руках. Чаїнки-палички вже спустились на дно. Чорний хліб доїдений. Який же він смачний! Триває розмова. Нарешті чай допито. На дні склянки залишились розбухлі коричневі вже не чаїнки, а листочки. Всі разом, укупі — і слухняні, і неслухняні, і чаїнки-палички. Вже і не відрізниш їх. “Де змішалися із глеєм // І Мазепа з Кочубеєм”, — як я пізніше прочитав у збірці Данька. Я востаннє оглядаю всю сцену — кругла площа журнального столика, дві огранені склянки, порожнє блюдо. Справа і зліва від столика — море книг. Боже, який же він був смачний цей чай “від Миколи Данька”! Скільки в цьому було дивовижного естетизму, магії, честі, дружби, теплоти, розуму! Чому це не можна повернути назад?

Ахматова колись написала вірш-спогад “Да, я любила их, те сборища ночные”. А у мене в житті залишився спогад про “чай від Миколи Данька”. Хто сказав, що в чаї головне — заварка? Головне — ритуал, просмалений пекучий окроп і почуття справжньої, істинної дружби.

В серпні 1991 року я був у складі Української сотні, що захищала Білий дім усі три ночі Путчу. Після перемоги, я прилетів у Суми літаком. В аеропорту мене зустрів тато. Відразу пішли на квартиру до Миколи Михайловича. Скільки було радості, яке почуття свободи! Здавалося жити б і жити нам всім разом в новій самостійній Україні.

Миколі Михайловичу повернули його друкарську машинку. Він підтримав дії Леоніда Кравчука, якого називав мудрим політиком. В той час в міській газеті вийшла його стаття, де він назвав Кравчука “мудрим, як Вашингтон”. Враховуючи посилання на Вашингтона у Шевченка, можна вважати, що це був найвищий епітет в українській політиці. Він підтримав уряд Вітольда Фокіна за те, що “виконали обіцянки народів. Обіцяли, що гречка буде — і вона в крамницях є. Так і треба.”. Пригадую я був здивований, коли буквально після серпня він, довідавшись, що в Криму побили полковника КДБ, обурювався: “Як це можна допускати, щоб побили полковника КДБ!” Тобто, він відразу сприйняв державний апарат незалежної України як свій, і

особисті стосунки із КДБ були забуті в одну мить. Він завжди мислив державницькими категоріями.

В цей час Микола Михайлович зробив мені кілька подарунків. По-перше, на мій день народження він подарував один із тих двох примітивів, що висіли у нього на кухні. Надрукував на машинці і наклеїв на задній стороні дошки примітива текст поздоровлення. І це при тому, що день народження я святкував у Москві, а не в Сумах. “Микола відірвав від серця”, — так прокоментував дарунок Казбан. Так примітив і зберігався у Сумах, і це був єдиний відбиток легендарної друкарки поета, що зберігався у нашій родині (на жаль пізніше у 2007 році він був вилучений митницею Канади при моїй спробі перевезти його через кордон). Потім подарував свою настільну лампу з рожевим абажуром. У 1991 році вийшла його збірка “Й сонця прихилив би”. Він подарував її мені із написом: “Василькові! Василеві Анатолійовичу Коломацькому — з великою надією, люблячий Микола Данько. 1 січня 92”. Мені здавалося, що в цих подарунках було якесь особливе його ставлення до мене, якесь послання, яке я зрозуміти не встиг. Мама розповідала: “Прийшов Данько і приніс свою лампу і сказав, що “хотів би, щоб ці речі залишились у Василя”. Якись речі для мене приніс тато (біля 4–5 предметів). Час летів дуже швидко, все в моєму житті було цікаво, гроші у мене були, я багато мандрував Росією як турист, працював на основній інженерській роботі, підпрацьовував у комерційній структурі, займався громадською роботою в московській діаспорі, багато читав, слухав музику. В Сумах бував рідко, наїздами. У відпустку їздив відпочивати на Чорне море. Тому якось не було нагоди поговорити про ті трохи неочікувані дарунки, адже, що не кажи, а настільна лампа поету мабуть була потрібна.

До виходу збірки “Й сонця прихилив би...” я думав, що Микола Михайлович як поет має бути автором поем світоглядного масштабу, в яких у філософській формі відзеркалено долю України в контексті світової історії і культури. Я розраховував на щось грандіозне, узагальнююче, енциклопедичне, з потужним етичним струменем і класичним підґрунтям. Щось подібне до Миколи Зерова, але в крупній формі. Із збірки поет постав для мене поетом громадянської лірики, автором короткого прозорого вірша, гарно зробленого в усіх частинах, і закінченням, в якому рефреном

звучала тема розплати для катів нашого народу. Особливо мене здивувала тема розплати, оскільки у наших розмовах про поезію тема реваншу ніколи не виникала. Не було ані образ, ані заздрощів. Поет був у злагоді із собою (принаймні долю свою приймав), а тема реваншу чомусь залишилась поезії. Тут скоріше звучала соціальна тематика, доля покоління, а не особистий досвід. Усі вірші збірки правдиві, стосуються конкретної теми чи описують певну ситуацію, сюжет часто літературний. Іноді пробивається ніжна інтонація, від якої більшість поетів-чоловіків себе стримували (але її можна знайти у Тичини). В поезії Миколи Данька завжди є баланс між щирістю душі та строгістю форми і імперативом розуму. Думка не занадто розслаблена, але і не суха. Дух палає, але лінію форми замкнено. Проте філософських узагальнень — класичної основи багатьох віршів, я не знайшов. Пізніше, прочитавши книгу спогадів Надежди Мандельштам “Вторая книга” я довідався, що поети-лірики поем не пишуть, але це не означає, що вони поети меншого калібру. Просто така природа їх дарування, оскільки поема вимагає “тяги” — особливого духовного і естетичного заусобу, не характерного для ліриків. Можливо, що і Микола Михайлович був класичним ліриком. Але мене все ще не залишає надія, що там у невиданому архіві лежить велика поема про Україну, що різоне нас, сучасників, по живому.

* * *

Смерть це завжди мінорний акорд. Вірніше, акорди, оскільки рідко приходить раптово, а зазвичай торує собі шляхи поступово. Пригадуєте третю частину шостої симфонії Петра Чайковського? Перед останніми нотами мідних труб, що спускаються вниз, там ціле розгортання тієї теми, що зветься “смерть”. Приблизно, починаючи з 91-го року, я все частіше чув від тата, що “світлі проміжки у Миколи почали скорочуватись. І жодної самокритики”. Усі, хто пам’ятає поета останніх років, розуміють, що це значило. Друзів це турбувало, але вдіяти нічого не можна було. Я, щоправда, в мої нечасті наїзди у Суми якось потрапляв у проміжки світлі, але тато знав краще.

У лютому 1993 року “Просвіта” на чолі із Павлом Мовчаном проводила у Сумах Наукову конференцію, присвячену Сумщині. Я відвідав її на запрошення Віктора Каз-

бана — голови сумської Просвіти. На вокзалі мене зустрів тато, який відразу з плачем сказав: “Микола помирає”. Це було, як грім з ясного неба. В цей же день я відвідав квартиру поета. Двері вже не зачинялись. Микола Михайлович лежав на дивані головою до вікна. Вставати він вже не міг. В середині тіла було видно велику пухлину (або водянку) — результат відмови печінки. Побачивши мене, він спробував підвестися, і сказав з радістю: “А, Василь!” Його очі якось неприродно широко відкрились у цю мить і світилися дивовижною любов’ю. Я помітив, які вони блакитні, і скільки в них доброти. Ці очі і досі світять мені у душу негасимим вогнем. Це були останні слова, які я почув від нього. Потім лице його заспокоїлось, набуло трохи байдужого (очужилого) вигляду. Лежачи на дивані головою до вікна, він дивився в стелю і не рухався. Його вигляд ніби казав: “Тепер ви турбуйтеся, а я вже свої справи довершив”. Тато допомагав із якимись побутовими речами, поставив поруч з Миколою Михайловичем на столі воду. Я сидів поруч на стільці і намагався розмовляти. Але він не відповідав. Я не знав, про що говорять за таких обставин. Мучило безсилля, розуміння ситуації, в якій зарадити не можна. Поет відходив на очах, і розмовляти з ним вже було неможливо. Тато перед тим сказав, що медсестра приходила щоденно і робила уколи, але це не допомагало. Я провів у квартирі з півгодини. Весь цей час мене не залишало відчуття стіни, що насувалася, відчуття невідвратної Долі. В цій квартирі завжди була теплота, дружба, привітність, жарт. Але не сьогодні. Все це відійшло у минуле. “Попрощайся”, — тихо сказав тато.

Наступного дня була Конференція. Після неї тато і я зробили екскурсію містом для відомого дисидента Юрія Бадзьо і його дружини Світлани Кириченко. Ми показали їм будинок, де жив Олександр Олесь, будучи ще підлітком. Ми зайшли в арку і у прекрасному зимовому нічному дворі я прочитав їм вірші Олесья. Квартира Миколи Михайловича була поруч, і ми з татом, пояснивши ситуацію, повели киян туди. Вони зайшли, привіталися. Поки ми із пані Світланою і татом стояли на кухні, Юрій Бадзьо намагався спілкуватися з поетом. Потім підійшов до нас сумний. Поглянувши на підшивку журналів, він сказав дружині: “Тут же і твої публікації є”. Ми журно постояли на кухні і залишили цю оселю — притулок одного із небагатьох шістдесятників,

людей когорти Василя Стуса. Було боляче, але одночасно і високо і вічно, і з Україною у серці. Такі миті зміцнюють нас, оскільки віра тих хто відходить залишається з нами.

Наступного дня я мав від'їжджати до Москви. Вранці я забіг попрощатися востаннє. Поет лежав у тій же позі і в такому ж стані. Я посидів на стільці поруч із ним, подивився на милі риси. Я розумів, що це востаннє, але в душі сподівався, що наступного тижня завітаю знову і ще побачимось. “Я Вас дуже любив”, — сказав я і поцілував поета у чоло. Вийшов із квартири у сльозах.

Зателефонувавши до Сум через 3–4 дні я почув від мами звістку, що Миколи Михайловича не стало. “Коли похорон?” — “Вже поховали”. Це був подвійний удар.

Поховали Миколу Михайловича на новому цвинтарі на Баранівці. Пам'ятник поставили наступного року за рахунок обласного відділу культури. На пам'ятнику викарбували слова його вірша із останньої збірки: “Об одним прошу, об крихті: // Лець барвінок, лець трава — // На той світ мені докрикніть: // “Україно, ти — жива!”

Промовляти ці слова на могилі поета стало традицією.

Чому навчила мене дружба із поетом і літератором, дисидентом, високим інтелігентом Миколою Михайловичем Даньком?

Тому, що можна, будучи сином сільського коваля, стати самим помітним інтелігентом міста Сум, що можна вивчити чотири мови (російську, польську, німецьку і французьку) і написати з десятків книг, будучи буквально оточеним КДБ.

Що можна, не зважаючи на спроби системи ізолювати тебе, продовжувати служити Україні, фактично в умовах домашнього арешту.

Що із режиму ізоляції можна виховувати молодь.

Що, не зважаючи на тиск влади і зраду частини друзів, можна було залишатись оптимістом, працювати і вірити в майбутнє України.

Що нонконформістська культура врешті-решт стане визнаною, що вірно те, що “рукописі не горять”. Якщо думка існує, то вона в свій час проб'ється як трава крізь асфальт. “А все-таки вона крутиться!”

Що треба працювати-працювати-працювати.

Що вірно сказала Надежда Мандельштам, що “поет платить втричі”.

Що стоїцизм є рисою справжнього інтелігента.

Що не треба чекати “поки настане час”, а братися до справи поки дужий і є сили.

Що можна на зарплату журналіста зібрати рідкісну бібліотеку у 4–5 тис. томів.

Що можна жити, ні на що не жаліючись, даруючи радість людям.

Що батькам треба водити дітей на Неокуповану територію, що там важлива для них наука.

Що, коли відходить біль утрати, і минає час, в душі залишається почуття теплоти дружби, вдячність долі, розуміння того, що і в нашому житті було щось справжнє.

Що головний ворог слов'ян — горілка, яка косить і слабих і дужих.

Що давно незалежній Україні потрібно видати твори Миколи Михайловича, щоб доторкнутися до джерел своєї свободи, свого горнього духу.

Що інтелігенція є, є її етика, її шлях, її віра в Україну, є солідарність.

Що ніщо велике не дається без зусиль. Навіть найдужчі страждають, щоб досягти своєї вершини.

Що Україна була і буде!

Колись проминуть роки (можливо це буде епоха), і у далекому ще 2026 році буде ювілей Миколи Михайловича — 100 років. І можливо наше сумське суспільство, що вже відійде від стресу ринкових перетворень, захоче вшанувати одного з діячів області монументом на Майдані Незалежності. Гідні кандидати, пов'язані із історією краю є: гетьман Іван Виговський, композитор Дмитро Бортнянський, філософ і історик Пантелеймон Куліш, поет-революціонер Павло Грабовський, поет Олександр Олесь. Але можливо око сучасників виділить із цього ряду і фігуру Миколи Михайловича Данька. Микола Михайлович був останнім із ряду видатних постатей, що жили у час до здобуття Україною незалежності. І тому сприйняття його особистості в чомусь духовно чіткіше для нас, а образ зриміший. Я хотів би поділитися своїм баченням цього уявного монумента.

У Миколи Михайловича було багато добрих видатних рис: доброта, самопожертва, мужність, інтелект, освіченість, патріотизм, аскетизм, колосальна сила самоспротиву, любов до життя і спорідненість із своєю землею. Він

був і поетом, і літературознавцем, і дисидентом, і лідером у колі національно-свідомої інтелігенції, і просто чудовим мудрим другом і учителем. Але я хотів би відмітити його рису, що випала із цього ряду і можливо залишилася непоміченою сучасниками — він був політиком. Нехай не реалізованим в силу обставин і часу, але збагнемо, що не поета Миколу Данька злякалася влада і приречла його на довгу двадцятирічну ізоляцію. Не літературознавця злякалася. І не доброго друга. Навіть не нонконформіста Миколу Данька злякалася обкомівсько-номенклатурна холуйська згряя на купу із кдбістами-меченосцями. Вони злякалися політика-дисидента, якого їм надіслали на заслання із Києва, і який міг легко розбити советські штампи і перетягнути на свій бік помітну частину сумської творчої інтелігенції. Злякалися потенційного Данька-організатора, Данька-лідера. Настрашилися його спокійної духовної сили і його погляду на життя, що був соціально-активним, дійовим. Згадаємо вміння Миколи Михайловича в одну фразу спокійно виходити із тонкої “політичної” ситуації (як приклад — фраза із попільничкою), його вміння зберігати цілковитий спокій. Він безперечно був політиком, і влада це знала. Тому я хотів би побачити в монументі Данька-борця, з широкими плечима, якому на спину кидається “век-володав”, але він стоїть непохитно як брила. Данька, який мужньо десятиліттями ніс у собі Національну Ідею, значився у списках КДБ як “націоналіст № 1”, громадянина що мужньо витримав двадцятирічну травлю і ізоляцію. Головні його риси: сила волі і мужність. Я хотів би, щоб митець, роблячи цей монумент, згадав фразу Володимира Набокова, сказану про одного із своїх колег по цеху: “Для писателя у него было слишком доброе лицо”, — і не піддавався б спокусі зобразити Данька-оптиміста, Данька-життєлюбця. На жаль в епоху, в яку довелося жити Миколі Михайловичу, йому частіше доводилося стискати зуби і кулаки, ніж тепло і сонячно усміхатись. Друзі були, але часто вони перебігали на інший бік вулиці, побачивши поета. Незалежність він побачив, але лише за півтора роки до смерті. Можливо саме тому він і став Миколою Даньком — символом нескореного українського духу.

Із листа тата до мене від 24 червня 2006 року: “До речі, випадково зустрів КДБіста, який мордував Миколу, і спи-

тав його: “За що ти його мордував?” Відповідає: “Болтал багато!” Я йому: “Ти ж зараз балакаєш, і тебе ніхто не мордує”. Він відповів мені: “Если б попался ты мне лет 10 назад, я бы с тобой поговорил другим языком!!!” І я згадав слова мого улюбленого поета Єсеніна: “Умрут, истлеют падью листопада...” Тільки час поховає цю совдепівську сволоту”;

Василь КОЛОМАЦЬКИЙ.

Аврора (Канада)

Сайт “Кобза”. URL: <http://kobza.com.ua/content/view/1997/59/>

№ 48

Зі спогадів Миколи Садового²³, учасника зібрань біля київського пам’ятника Тарасу Шевченку в день його перепоховання

Липень 2010 року

ЗІ СПОГАДІВ “ДИСИДЕНТА”

Причинності ЦЬОГО не було жодного тлумачення, якби не було самої жаги руху. Коли з церківки, яку руйнують летить цегла, то це теж рух, тільки з тією відмінністю, що це — псевдорух. Смуток же маленького пастушка, який споглядає на це і говорить СВОЇМ, що “ламає Москва”, зболюється в дійсному часі (бо це ж насправді) і це правда.

І надалі всілякі протитрути його неправильному думанню не мають для почителів ніякого хосну, лише ще сильніше змушують впевнитися у своїй загадковій неподібності, яка фіксується у всіляких “святцях” протягом ротації цілої гільдії його літописців. А далі і ще далі пастушку стає зрозуміло що:

Ніким не дириговані і ніким не культивовані національні почуття роздмухуються, проінспіровуються, перекручуються, здетоновуються на найвищому рівні силами антикультурних почуттів. Врешті ж етнічні корони тремтять, а на їх зіткненні одні блискавки.

* * *

Жінка-лектор з Печерського райкому комсомолу м. Києва застережливо говорила що мітинг який сьогодні проводять націоналісти — це ігрище відщепенців і що ганьбити себе присутністю на Університетській площі — не добра справа з наслідками. То було 22 травня 1977 року. Кращої

агітації і нагоди закликати на цей мітинг не можна було й придумати.

...Звучав хор діточок заводу “Арсенал” (і це о 23 години).

...Звучав хор Вірьовки.

...Виступав ансамбль Вірського.

...Говорив Іван Драч.

Це була моя перша мандрівка з глибинними оглядинами і розумінням того, що насправді діється в національній сфері. І вперше я “забарився в дорозі” того ж дня 1977 року, потрапивши в “опорний”, що на вул. Пушкінській поруч з університетом Шевченка. Тоді й довелося писати “пояснювальний” диктант та вислуховувати розлючених КДБістів. А галичани в сусідських клітках співали пісень і я з великим задоволенням їм підспівував.

На той час я вчителював у селі Річки на Білопільщині і подальша моя робота не мала сенсу через несумісність зовсім не ідеологічну, а мою велику неприязнь до більшовизму й тієї Москви, що “ламала”. Вивести мене на належний рівень совєтської моральності вже не було можливості, тому проводячи оком рух життя під проводом компартії зі свого узбіччя, я просто занурювався в пагубу соціального дискомфорту. Одного разу навіть довелося приїздити до Києва до Олександра Павловича Кочевих у Верховну Раду з листом про прохання прописати мене у місті Ужгороді. Пам’ятним був рік закінчення Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка, коли мене з останнього екзамену з політекономії поволокли до обласного КДБ, що на вул. Кірова. (До честі сказати, тільки я здавав цей екзамен українською мовою як майбутній фахівець. Моя ж група українських філологів чомусь “здавали” його російською). Доцент Пилип Трохимович Гаврилів щиро потис мені руку, а голова екзаменаційної комісії мав неабияке задоволення.

Приводом до мого затримання на три доби було те, що за рік до того в Конотопі над тюрмою було вивішено фашистський прапор з фашистською свастикою (який, як виявилось, хтось поцупив з Конотопського народного театру).

*“... і як це він туди досяг,
але цікавилися мною”*

(М. Садовий, з власного вірша).

Кажуть, що тоді було притягнуто 82 особи з числа підозрюваних. Навіть фігурував старенький актор — режисер народного театру Микола Іванович Піскун. Зі слів допитуючого мене слідчого Миколи Митрофановича, на допиті громадянин Піскун вів себе розбишакувато і тримався з гідністю, яким я його й пам'ятав ще з тих часів, коли відвідував репетиції Конотопського народного театру у 1976 році.

Так що бутафорський стяг з нашого театру так і завис у справі слідчих. Цінним було для мене те, що відверті розмови з людьми неординарними вращували мене у без суржикову українську мову, в активну спрямовуючу естетику. До цих пір не можу сказати, що щось стало здобиччю чужого вуха чи недоброго ока, при всім серйозності колізій, які мене спіткали і які обморожували з тилу щоденно. Вдячний за певну допомогу Вірі Олександрівні Кваші, Григорію Хвостенку, Анатолію Гризуну, Григорію Діброві — моему рецензенту, Пилипу Гаврилову, Володимирі Куксі та іншим. Без них би, дещо з того, що я створив, залишилось би пустоцвітом, а багато творчих задумів взагалі залишилися б нездійсненими. Доброї пам'яті тим, хто пішли з життя — Анатолій Соболев, Павло Охріменко. Було у нас по всякому. І з гумором теж.

...У 1990 році відвідуючи домівку, брав участь у зборах Руху в Білопільлі, на природі, якраз перед вікнами міському компартії. Обмінювалися ходом справ. Представник з Лебедина — він же голова районної Ради Руху й розповідає: викликали мене до КДБ, та й говорять — мусиш очолити Рух. От, — каже, — я й очолив. А трохи пізніше за нез'ясованих обставин застрелився один із братів Лазарків (співголова Білопільської міської організації Руху).

Тепер, з плином часу, все видається не досить усвідомленим у діях, хіба що тим запалом, який і буває в часи перетворення і оновлення.

Приватний архів Миколи Садового.
Оригінал. Рукопис.

№ 49

**Ностальгічний вірш Юрія Царика зі спогадами
про свою молодість**

2012 рік

СУМИ,

вул. КОМСОМОЛЬСЬКА, 50, рік 1965

Пам'яті Ан. Семенюти, М. Данька,

Г. Петрова, В. Баранкіна

*Оаза десятих метрів. Свіжий вітер.
Ми спрагли правди. Джерело — слова.
Читаємо серед сахару вірші.
Вони не мають права на права.
Піски сипучі поглинають душі.
Народ в пустелі, як верблюд, мовчить.
Між обр'яями зниклими — задуха,
А ми в оазі зупиняєм мить
Свободи слова, за яке гратують,
Або стрічають снігом Колими.
Озон оазний нас не порятує
Ні від суми і навіть від тюрми.
Зникає небо — нависа держава
І чавить совість, справедливість, честь.
Хто не німіє, тим — мечем іржавим —
Їх неслухняні голови січе.
Та зеленіє посеред пустині
Оаза — наш таємний дивосвіт.
І в ньому — Боже милий! — і понині
Ви всі — талановиті і живі.*

Царик Ю. Моя рятівна соломинка: поезії.

Суми: Мрія-1, 2012. С. 13.

№ 50

**Спогади Григорія Хвостенка про літературну
студію “Зажинок” та про свою дисидентську
діяльність у 1972–1973 рр.**

2015 рік

Коли точно заснувався “Зажинок”? Коли конкретно відбулося перше засідання студії? Це — вже історія, і, як то буває, вже нелегко встановити дати. Не лише Олексій Столбін²⁴ (у двох книгах нотаток про літературне життя області), а й сам Павло Охріменко²⁵ у спогадах дають су-

перечливі “показання”. Я ж можу відповісти достовірно, завдяки дорогому для мене листові, який дивом зберігся і нині у моєму домашньому архіві.

У 1972 році я приїхав у рідну Улянівку Білопільського району зі Львова на канікули. За звичкою навідався у читальний зал бібліотеки, переглянув обласну молодіжну газету “Червоний промінь”. Надібав там гарні вірші, підписані Володимиром Щербиною, студентом Сумського педінституту. Не втримався, написав йому листа, подякував, зазначив свою львівську адресу. Щербина відповів. Зав’язалося листування. І ось згаданий лист, саме від нього. Наводжу повністю.

“Добрий день, Григорію!

Звичайно, я трохи завинив перед тобою своєю мовчанкою... Оце сесія. Поки що складаю екзамени на “відмінно”. Залишився останній іспит — історія. Зараз нічого не пишу, окрім відповідей на питання екзамену.

Кілька днів тому наш “Червоний промінь” видрукував добірку моїх віршів. Надсилаю тобі їх, а також і поезії Наталки Білоцерківець²⁶ і Тамари Герасименко²⁷. Поміж іншим, Т. Герасименко друкується в “Червоному промені” ще з минулого року. Певне, здібна дівчина, вона учасниця республіканського семінару.

І ще одна новина. При редакції “Червоного променя” організовується літоб’єднання, яким керуватиме, буцімто, професор П. Охріменко. Перше засідання — 15 лютого. Непогано було б, якби воно й відбулось.

На книжкових полицях не бачу поки що ні збірки Задулівітра²⁸, ні Симоненка.

Валя Лісовенко складає екзамени добре.

Матимеш час, спробуй хоча б коротенько схарактеризувати мої вірші, адже більш-менш є, принаймні, чим оперувати. Збоку ж видніше.

Ось і все. Пиши про літературні новини.

До побачення.

З повагою — В. Щербина. 21.I.73 р.

P.S. Звісно, у віршах не обійшлося без “правок”. Особливо постраждав останній вірш”.

[...]

Напруження²⁹ викликало і таке. З кімнати гуртожитку, де жили “наші” дівчата, студентки філфаку Надія Степула³⁰,

Валя Корнійчук, Люба Бондаренко (родом з Черкащини, племінниця В'ячеслава Черновола) почали зникати гроші. Дівчата тримали їх у шухлядах з різними паперами, і хоч я категорично вимагав від них не тримати в кімнаті нічого, що могло бодай віддалено трактуватися як нелегальщина і вони клялися, що так воно і є, доводилося сумніватися: конспіраторки були з них ще більш кепські, ніж ми, хлопці (наприклад одна старша за нас жінка, соратниця Черновола, з реготом мені розповідала: “А ви знаєте, що втнула ваша Любка? Залишила в кімнаті записку для В'ячеслава: “Дядьку! Я прочитала Дзюбу³¹ і заховала під своєю подушкою, заберіть!”). Дівчата, нарешті, застукали злодійку. Та зізналася, що нишпорить по їхніх шухлядах не вперше. Випитувати, чи ходила вона лише за грошима — не випадало та коли я дізнався хто та злодійка, мені й так все стало ясно. То була близька подруга... Зоряна Попадюка³², мого товариша по підпіллю, який, окрім усього іншого, відповідав за технічне забезпечення нашого нелегального журналу... Сам Зорян мені ще раніше жалівся, що бачив ту дівку, і не раз, у кімнаті співробітника КДБ, якого знав (той, здається, брав участь ва обшуку житла матері Зоряна, пізніше звільненої з викладацької роботи в університеті). Попадюк, по-моєму, страждав більш ураженим чоловічим самолюбством, не допускаючи, що справа може бути далеко серйознішою, ніж непостійність кралі...

В ті дні я і познайомився з Д. Уже літнім чоловіком, свого часу активістом ОУН-УПА — перебував там у СБ (служба безпеки). Мені його порекомендувала людина, якій я не міг не довіряти. Нині із свого життєвого досвіду я роблю висновок: Д. напросився на знайомство зі мною за згодою — в крайньому випадкові — своїх однодумців, аби вберегти нас від необачних кроків. Ми мали з ним кілька приватних розмов. І він, вправно висмоктуючи з мене інформацію, весь час хапався за голову. Безапеляційно підтвердив мої тривоги стосовно “істориків”³³ та Попадюкової пасії. А ще звернув мою увагу на, як він сказав, “найгниліше місце вашої компанії — робітника Івана Зінченка, який потрапив до нашої групи через студента-заочника факультету журналістики, нашого товариша. Іван мешкав з ним в одній кімнаті робітничого гуртожитку. Зінченко був моїм земляком — із села Слобода Буринського району, й мені

було затишніше на душі від того, що поруч є одностудент із рідної області. Але Д. висловив категоричну пораду: обірвати всі стосунки із Зінченком негайно, його сусідові під якимось приводом підшукати інше житло. Я розумів, що Д., використавши якісь неznані мені зв'язки, провів стосовно Зінченка своє розслідування.

Д. читав мені цілі лекції з мистецтва конспірації, і я потерпав: ну чому про всі ці тонкощі я дізнаюся тільки тепер, а не рік тому. Д., зокрема, ділився досвідом СБ, розповів і таке. У кожній територіальній одиниці ОУН малася так звана “скринька”. Глибоко законспірована людина, яку знав лише провідник і яка мала єдину функцію: зберігати документи і цінності. Без “скриньки”, напучував мене Д., підпілля приречене на провал. “Ваша група теж, — жорстко вичитував він мені. — У вас порятунок єдиний: саморозпуститися. А коли є прагнення продовжувати боротьбу — творити якісно нову організацію. Позбавившись баласту — і вже видимого і тих ланок, котрі викликають сумнів чи побоювання”.

Ці повчання зміцнили моє рішення, до якого я підходив і до знайомства з Д.: потрібна нова організація. І вже у цьому плані дещо робилося. Я зійшовся з трьома патріотами. Ми вирішили, що свою організацію іменуватимемо так — ПОСТУП (Поступовське об'єднання сил у товаристві українських патріотів). Була написана програма ПОСТУПу, статут організації, клятва члена організації, складено списки людей, яких ми планували залучити до підпілля (окрім Львова йшлося про Івано-Франківськ, Тернопіль і, можливо, Київ, Суми). Розмови з Д. підштовхнули мене до прискорення цієї роботи.

І, насамперед, я подбав про “скриньку”. Мій вибір упав на студентку Львівського медінституту Марісю Р. У 40-50-х рр. ХХ ст. комуністичний режим знищив дві третини її родини. Дівчина рвалася до активної боротьби. Але була настільки ж вразливою як і розумною. Д. мені якось сказав, що занадто вродливі підпільниці — “зайвий клопіт” для підпілля. Це я вже збагнув і на власній практиці. У групі “істориків” була Мар'яна Долинська³⁴ — розум гострий мов бритва, а врода — яскрава, виклична. Що з такою чинити? Ми дали Мар'яні завдання “врости” в комсомольський актив, добре законспіруватися. Долинська робила це з успіхом: через рік

вже її обрали (чи призначили) депутатом Верховної Ради УРСР від студентства Львова (що не завадило КДБ її заарештувати: Мар'янку взяли прямо в аеропорту, коли вона поверталася до Львова із Києва після сесії Верховної Ради).

Я довго розмовляв з Миросею. Переконав її стати “скринькою”. Дівчина жила з батьками у Львівському передмісті в особняку. Тайник там можна було зробити ідеальним. Мирося стала першою, хто підписав клятву члена ПОСТУПу, домовилися, що триматиме зв'язок лише зі мною особисто, інші члени організації — більш ніхто, крім мене — не знатиме особи “скриньки”. Через кілька днів я передав їй чималеньку валізу: самвидавські матеріали, матеріали до наступного номера “Поступу”³⁵ (серед них і програмна стаття молодого викладача Львівського політехнічного інституту Левка Рейтблата “Продовжимо наші засади” — економічне обґрунтування доцільності незалежної України; Левко входив в ініціативну групу по створенню ПОСТУПу), тексти статуту, програми і клятви ПОСТУПу, списки кандидатів до організації тощо. В останній момент, продумавши, я передав Миросі до схову і листи — від Володимира Щербини, а також від шкільних товаришів, однокласників Миколи Дуценка і Миколи Вечірка, ті, в яких йшлося про “політику”. Обоє відслужили армію — Дуценко на Кубі, Вечірко в Польщі; під час канікул я мав з ними відверті розмови і знайшов розуміння; я лишив Миколам матеріали самвидаву — роботи І. Дзюби, І. Світличного та В. Мороза. Після мого арешту хлопці спалили ті матеріали — “як конспірати” — хвалилися мені пізніше. Їх обох викликали в Суми, у КДБ, розпитували про мене; до честі однокласників вони не зламалися, вдали, що нічого їм невідомо. Нині Дуценко проживає в Сумах, Вечірко в селі Локня Сумського району.

Третій мій шкільний товариш, Володимир Бойко, теж відслужив в армії, повернувся старшим сержантом. Розумний, вольовий, з літературними здібностями — школярем друкував вірші і байки в “Червоному промені” під псевдонімом “Володимир Савич” — працював у Сумах на “Хімпромі”; йому я теж вручив теку з самвидавськими матеріалами. Володимир захопився ідеєю української незалежності; створив на “Хімпромі” підпільну групу. Коли Попадюк приїздив до мене в Улянівку³⁶, я познайомив його з Бойком, але чомусь Володимирові Попадюк не заімпонував.

У своїй монографії А. Русначенко³⁷ пише: “Взагалі-то щодо утворення організації “Поступ” є багато неясного. Як можна зрозуміти, це була ідея Г. Хвостенка, про яку інші не знали (чи, принаймні, змовчали під час слідства і суду). Навряд чи група і організаційно оформилась. У всякому разі відомий рукописний при мірник програми визначав організацію як підпільну, молодіжну, яка прагне бачити УРСР “незалежною, з якісно новим суспільним устроєм, з національними збройними силами і зовнішньою політикою нейтралітету, відокремленою від СРСР. Передбачалося також добиватися введення на Україні представника ООН з охорони прав людини, піднесення української мови до рівня єдинодержавної, введення на всі господарські ділянки національних кадрів та ін.” (сторінка 199).

Знову наголошую: А. Русначенко писав свою роботу на основі матеріалів КДБ, отож картину змалював неповною. Так, вже на 15 березня 1973 року у ПОСТУП вступило із підписанням клятви 36 чоловік, ми запровадили чітку конструктивну систему (клятви з підписами знаходилися в “скринці”), налагодили друк самвидавських матеріалів, я вже готовий був під якимось приємливим приводом порвати і з оточенням журналу “Поступ” і з “істориками”. Мене зупиняло одне: на кінець березня ми запланували виготовити і поширити по Львову листівки з приводу фактичної заборони святкування Шевченківських днів у місті. Текст листівки написали я і З. Попадюк; мені не випадало відходити, не завершивши цієї справи. А потім думалося, повністю віддатися ПОСТУПу. Та в ніч на 28 березня, під час розкидання листівок по місту, більшість нашої “старої” підпільної групи схопили кадебісти. Під слідством опинилося понад півсотні чоловік.

“Справа Г. Хвостенка була виділена окремо”, пише А. Русначенко (стор. 205), та не пояснює чому. КДБ зробив обшук і в Улянівці, в моїх батьків. Знайшли чернетку, написану мною, програми ПОСТУПу, яку я вдома необачно лишив, будучи на канікулах. Нюх у кадебістів виявився відмінним. Вони вхопилися за цю програму. Довго мурижили мене допитами, перелопатили всіх моїх знайомих на історичному, філологічному та журналістському факультетах, та марно. Конспірація спрацювала, руки КДБ не дотяглися до географічного і юридичного факультетів, а також

до медичного і політехнічного інститутів, де зосереджувалися “трійки” ПОСТУПу. Я ж відбалакувався на допитах, мовляв, та написана мною програма — лише така собі літературна фантазія. Кадебістам урвався терпець, мене кинули на місяць до обласного психоневрологічного диспансеру (те “лікування” я видихав потім довго) і вже звідти водили на допити. Але марно...

Звичайно, всі ці події заслуговують окремих спогадів. Якщо дасть Бог змогу — то і зроблю, використавши спогади й інших членів ПОСТУПу та документи.

У 1993 році я відвідав Львів. Відшукав “скриньку”. Мирося на той час стала уже знаним у місті лікарем, авторитетним діагностиком. Мала прекрасного чоловіка і двох гарних дітей. Документи, які я їй довірив, зберегла — всі до найдрібнішого аркушика. Протягом 20 років нікому не обмовилась про сховок, навіть коханому чоловікові (він виявився мудрою людиною і це відкриття його не образило, навпаки, я бачив із яким захопленням і любов’ю дивився він на свою дружину коли ми перебирали пожовклі аркуші від 1973 року). Мирося із чоловіком наполягали, щоб і я в них погостював хоча б з тиждень, я міг затриматися лише на день, ми говорили-говорили, я вдячно дивився на “скриньку”, яка дотримала клятви, даної в чорному 1973-му. [...]

Серед збережених Миросею паперів — і цей, процитований вище, лист від Володимира Щербини — “зажинківця” першого призову.

Володимир Якович Щербина пізніше посів посаду директора Жовтневої середньої школи Білопільського району, директорував там до пенсії. Виявився талановитим педагогом й адміністратором, його школа першою серед сільських в області, одержала статус гімназії. Вірші продовжував писати, але друкував їх рідко. Створив у школі чудовий музей літератури Сумщини. Із “Зажинком” зв’язків не поривав. Мав власне авто (що на 70-80 рр. було рідкістю) і викликався возити “зажинківців” в той чи інший район області. Мені особливо пам’ятна поїздка (Щербина за кермом, у салоні Охріменко, я, Вертіль і Дерев’янка) по Охтирському і Великописарівському районах. Та про неї нижче.

Валя Лісовенко, про яку згадує в листі В. Щербина — моя землячка з Улянівки, закінчила філфак (українська

мова і література) близько тридцяти років працювала в Сумському обласному краєзнавчому музеї, вела питання літератури Сумщини. Ретельно збирала матеріали і про діяльність “Зажинку” і, звичайно ж, про притягальну постать її керівника професора Павла Павловича Охріменка.

Приватний архів Григорія Хвостенка.
Оригінал. Рукопис.

№ 51

Спогади Григорія Хвостенка про журналіста й краєзнавця Геннадія Петрова

2015 рік

...Він ішов по Сумах Петропавлівською — високий і кремезний, вайлуватий, ледь клишоногий; втупивши погляд — через товсті окуляри — на тротуар; і я — я чи то із цікавості, чи із шалапутства, маючи вільний час, пішов за ним слідом. До Петрова, минаючи його, раз-по-раз віталися перехожі: “Добридень”, “Драстуйте”. А він неухважно кивав у відповідь великою головою і кидав понурим басом: “Дякую”, “Спасибі”, “Дуже дякую”... Знайомі, остовпівши, непорозуміло дивилися Петрову вслід: за що дякує? Це було вкрай кумедно, це мене розважало і смішило; водночас я розумів: Геннадій зараз просто на вулиці, на ходу, напружено працює, співставляє якісь факти і моменти з минувшини краю, знаходить вивірених рішенець... Ось він, нарешті, вже проти пам’ятника Шевченкові, випрямив полегшено згорблену спину, вдихнув на повні груди і, перелякавши голубів у скверіку, задоволено реготнув: “Га-га-га!”. Якісь молодичі, що саме опинилися поруч, схарапуджено 4 сахнулися вбік, це Петрова розвеселило, гримнув ще басовитіше: “Га-га!”. І — побачив мене. Поспішив назустріч: “Слухай, я оце щойно думав, і...”.

Милий, милий Петров! А коли ж він “не думав”? Коли напружено не працював його неспокійний мозок? І скільки його думок хлюпнуло на папір, освітивши пронизливим промінням темінь нашого минулого; скільки — так і поніс із собою в потойбіччя, не встигнувши розповісти землякам про досліджене, осмислене, додумане.

Геннадій Петров був, насамперед, Краєзнавцем. Як красиво, піднесено, з гідністю вимовляв Геннадій це слово, як амбіційно, вагомо, підкреслено говорив про себе: я краєзнавець...

* * *

...Бібліотека в моїй рідній Улянівці Білопільського району мала розкішний читальний зал. Сюди, зокрема надходили всі літературні журнали України, їх тоді й було півдесятка: “Вітчизна”, “Дніпро”, “Донбас”, “Жовтень”, “Прапор”. Старшокласником я внадився до “читалки”, перечитував ті журнали. Особливо виділяв “Прапор” — цей харківський часопис “курував” і нашу Сумську область, отож, хоч і зрідка, тут йшлося про мій рідний край; так й, на відміну від інших чотирьох журналів, “Прапор” виходив оригінальним, широким форматом.

Влітку 1967 року саме тут, в читальні, у “Прапорі” я надібав статтю “Де народився О. Олесь?”. Згадав, що говорила на уроці літератури вчителька Надія Яківна Довгаль: Олесь найвидатніший з поетів, яких дав Україні наш Білопільський район. Отож уважно публікацію прочитав. І був заінтригований підписом: Геннадій Петрів, м. Суми. Так я вперше дізнався про Г. Петрова, який жив у Сумах і був, як впливало, дослідником літератури.

Потім я чув про Петрова, будучи студентом філфаку Львівського університету, від викладачів і письменників ті, коли дізнавалися, що я із Сумщини, згадували Данька і Петрова; про останнього відгукувалися як про дивака — з усміхом, і з пошаною — як про людину енциклопедичних знань. А познайомитися з Г. Петровим випало аж влітку 1976-го. Я навідався тоді до Сум у побутових справах і не міг обминути букністичну книгарню на Терезова. Перебирав книги на полицях і радісно випростався: в мене в руках виявився томик Агапія Шамрая, як зараз пам’ятаю, його розвідка про “Енеїду” Котляревського 1951 року видання. Зненацька відчув, що хтось на мене дивиться. Підвів голову. На книгу, яку я тримав у руках, жадібно втупився здоровенний чолов’яга у таких же здоровенних окулярах.

– Вона мені потрібна! — притиснув я книжку до грудей.

– Я б теж не відмовився, — із заздрістю кинув здоровило. Мене мов якийсь біс у бік штрикнув, я похвалився:

– А в мене є книга Шамрая про харківських поетів 20–30 років ХІХ століття, вийшла в Харкові у 1930-му.

– Що? — раптом уже не баритональним басом, а тонко вискнув здоровань. — А де взяли, га?

На нього почали усмішливо озиратися присутні, мабуть, його тут знали. Я поспішив до продавця, розплатився, пішов з магазину. Чолов'яга — за мною.

— Я — Петров! — представився. І подумавши, додав: — Літератор!

Я назвав себе — ім'я та прізвище.

— А де працюєте? — новий знайомий продовжував свердлити очима томик А. Шамрая.

Пояснив, що недавно мобілізувався з армії й оце шукаю роботу.

— А хто ви за освітою? — цікавився той далі,

— Та вчився на філфаці університету, сталося так, що не закінчив. Тепер думаю влаштуватися чи то в школу, чи кудись у газету... — я змовк, розповідати про себе не хотілося. Примовк і Петров, як видно, тонко відчувши мій стан. Пауза затягувалася, і я її порушив:

— Колись читав вашу статтю про О. Олеся в “Прапорі”, це ж ваша стаття? А потім чув про вас від поета Ростислава Братуня, від доцента Лесика. А книгу Шамрая про харківських романтиків мені подарував професор Рудницький, коли дізнався, що я родом із Слобожанщини.

— То ви вчилися у Львові? — підскочив Петров, — Я ж теж там закінчував університет! — і раптом оглушливо зареготав: — Га-га-га!

Як потім часто доводилося чути ту своєрідну “візитну картку” Петрова. А тоді на оте його “га-га” з протилежного боку провулка поспішив чоловік, теж високий і чорнявий, з докірливими словами: “Гено, ти ж казав — на хвилинку, ходімо, нас ждуть!”. Пізніше я дізнався, що то був журналіст Микола Чугай. Петров простягнув мені руку:

— Дуже радий знайомству, дуже! До скорої зустрічі!

Та наступна наша зустріч відбулась аж у листопаді 1978-го. За цей час я два роки провчителював у Іскрисківщинській середній школі, звідки мене взяли до обласної молодіжної газети “Червоний промінь”. Я сидів у кабінеті за надлом і щось писав, коли в коридорі почулося: “Так, а де він? Тут?”. Двері відчинилися, на порозі стояв Петров: “Не заважаю? Я на хвильку”.

Він сів на стілець навпроти мене і без передмов, уже на “ти”, заявив:

— Я знаю про твою одісею. Радий, що ти тепер у “Промені”.

– Гризун розп'ятав? — мені було відомо, що Анатолій Гризун, поет і кореспондент обласного радіо, днями побував у відрядженні в моїй рідній Улянівці, спілкувався із селищним головою Миколою Панасовським, і той розповів, що мене за “буржуазний націоналізм” виперли із університету.

– А яке ж іще радіо? Петров поправив окуляри. Та не хвилюйся, він розповів лише своїм людям.

– Тоді я невимовно радий, що таких аж пів міста.

– Га-га-га! — він віддихався, — А як же далі з навчанням плануєш?

– Та зі скрипом влаштувався на заочне до нашого педінституту...

– Ага! Тут я тобі знадоблюся. В мене там на кафедрах мови й літератури куди не плюнеш — знайомі викладачі...

Він раптово посмутнів, схиливши велику лобасту голову. Я запропонував чаю, він відмахнувся: “І так спекотно, як у серпні. Як учительвалося? Ти ж в Іскрі був? То ж колишня вотчина Терещенків, вони там, було, і сільгоспшколу відкрили, тепер на її базі сільгоспучилище. Та ти ж і сам знаєш.

Я підтакнув і, внутрішньо усміхаючись, розповів, що свого часу в терещенківській школі була непогана бібліотека, на жаль, під час революції та воєн загинула, мені вдалося лише дещо зібрати в старожилів. Як я й чекав, Петров загорівся: “Правда? А що за література?”

Я здвигнув плечима: на жаль, лише тогочасні сільгоспжурнали, є у двох екземплярах. Коли його це цікавить, можу подарувати.

Через кілька днів, у тому ж кабінеті, розчулений Петров гортав пожовклі від часу сторінки журналів, примовляючи: “Яка краса! Дякую, друже. Яка краса!”

Ці слова потім теж доводилося не раз чути від Петрова. “Яка краса!” — вигукнув, прочитавши вірш Олександра Вертіля “Мамине вікно”. “Яка краса!” — захоплено дивився на козацький собор у Сумах. Його, до речі, в 1960-х він же й рятував від компартійних варварів — ті хотіли храм знести. “Яка краса!” — гладив руками томик творів Мамонтова, який вийшов у 1988-му, і в його очах стояли сльози...

* * *

Так, Петров був фанатиком книг. І якщо комусь і заздрив, то друзям-бібліофілам. Тому ж Даньку чи редактору “Червоного променя” Миколі Івановичу Гриценку. Стосовно останнього пам’ятаю таке. Коли я служив у армії, в Татарії, то отримував листи від друзів зі Львова, з них і дізнався, що в Москві вийшла книга казаха Олжаса Сулейменова “Аз и я” з новою версією походження “Слова о полку Ігоревім”. Книга, писали мені, швидко стала бібліографічною рідкістю в Україні. Під час звільнення в місто за звичкою не минав книгарень і з подивом переконався, що тут книги Сулейменова — навалом, мабуть, у Москві вирішили, що міф про мусульманське коріння “Слова...” зацікавить татарів? Я купив аж три примірники тієї “Аз и я”. Один послав до Львова, два, по мобілізації привіз додому. Про це в розмові якось не обачно прохопився М. Гриценку. А той не заспокоївся, доки одного примірника в мене не вициганив. Коли — знову необережно — я обмовився Петрову, той аж посірів на обличчі: “А чому ж мені не віддав?”. Ледве заспокоївся. І пригрозив: “Ось розкажу Охріменку — начувайся!”. Тепер понервувати довелося мені: професор педінституту Павло Павлович Охріменко відомий же дослідник “Слова...” не лишень в Україні, а і в Союзі, в Європі — і раптом не має того видання?! Почав просити Петрова, щоб він не наклепав Охріменку. “Тьху! — Петров звеселів. — А ти й повірив? Га-га-га!”.

Петров працював відповідальним секретарем сумської районної газети “Вперед”. Отож, коли виходила газета, щоразу перебував у обласній друкарні (тоді ще по Кузнечній, 2). Я теж з’являвся там бодай раз на півмісяця, чергуючи по “Червоному променю”. Зустрічаючись, здебільшого говорили про книги. Якось Петров запізнівся, вже і складальники занервували і, весь скуйовджений, не солідно зайшов, як звичайно, у двері, а ввірвався, мов вихор. У руці — сумка, набита чимось важким. “Мабуть, книги, — механічно відзначив я подумки. — Бо що ж іще він може так перти?”. Петров попрямував до мене, ледь привітався і ошелешив запитанням:

– А що знаходилося в 1920-х на базі сьгоднішнього Сумського артучилища?

– Школа червоних старшин, — затинаючись, як на екзаміні, кажу, — між іншим, викладання там велося українською. А що?

— А те, — перекривив мене Петров. — Знаєш, та не все! Сьогодні мені повідомили: з артучилища вивозять макулатуру. Я — притьмом туди. Пробився до звалища. А там — старі книжки. Є і зі старшинськими штампами. А ти й не знав! — він переможно підняв важку сумку — Що міг — виніс із собою. — Помовчав і мовив, уже стихшено, стомлено:

— Ні, зла не вистачає — книжки — і в макулатуру! Сволюцюги! А ти кажеш!..

* * *

... Молодість навіть у найчорніші часи знайде привід для веселощів. У похмурі 1970-ті ми із Сашком Вертілем — зараз він уже голова обласної письменницької організації — потішалися тим, що розігрували сумського поета Анатолія Гризуна. Переповідали йому нібито плітки про нього, а насправді вигадані нами ж побрехеньки. Гризун нам, як “своїм людям”, вірив, як мала дитина, вражався: “Ну чому я завжди в центрі всіх міських пліток? Ні, тут без жидів не обходиться!”.

В черговий раз ми розігрували Гризуна, зустрівши його на вулиці.

— Тут, Толю, про тебе таке зморозили...

— О, Боже! — відразу ж заломив руки Гризун. — Що там ще? Та кажіть, не тягніть kota за хвоста!

— Та базікають, що ти простоюєш на базарі, сало продаєш...

— Цього мені ще бракувало! Ох, кляті вороги! Чого тільки не вигадують!

— Та коли б то вороги... А то свої...

— Хто? — вискнув Анатолій.

— Ну, якщо нікому не скажеш...

— Хлопці! — гупнув Гризун себе в груди пухлим кулачком. — Та я нікому і слова! Зо мною і здохне!

— Та Петров, подекуюють, гомонів, що сам особисто тебе на базарі застукав. За прилавком, із куснями сала, — стримуючи сміх, доповідаємо остовпілому Гризуну.

Зирк — аж до нас по тротуару наближається Петров. Застукані на гарячому, обмінюємося із Сашком розпачливими поглядами: що зараз буде?! Вгледів Петрова і Гризун, верескнучи, кинувся йому назустріч:

— Ну, Гено, будь від кого, — плаксиво репетує, — а від тебе такого не чекав...

— Заспокойся, Толю, — Петров перебував у доброму гуморі, з висоти свого зросту дивився на Гризуна поблажливо. — Надрукуємо твої вірші, надрукуємо, плануємо в наступний номер.

— Та які до біса вірші — розлютився Анатолій. — Ти навіть всім розповідаєш, що я на базарі салом торгую?! І так про мене вигадують казна-що, а тут ще й ти!

Петров кинув на нас із Сашком, заціпенілих, оком, в окулярах зблиснула іскорка розуміння і лукавства.

— Та я говорив зовсім інше, Толю! Я казав, що ти розповнів, як кабан, що на тобі вже — тьфу! — сала на чотири пальці, що тебе треба перед Різдом заколоти і сало твоє продавати на базарі! Ось що я казав, і тобі кажу! Га-га-га!

І Петров солідно, не озираючись, рушив далі. Гризун розгублено застиг на тротуарі, оговтавшись, хотів услід загукати, та вийшло в нього пискляво, із хрипом: “Ну, Гено, не чекав такого від тебе! Хай там уже жидва, а ти ж своя людина, я тебе поважаю і ціную, а ти мені таку свиню!.. Тобто не мені, а мене — у свині!..”

Ми з Вертілем уже знемагали від беззвучного реготу...

* * *

... Анатолія Гризуна Петров поважав і любив — любив наче молодшого брата, який, в очах старшого, ніяк не подорослішає. Кризь пальці дивився на всі його дивацтва і, як сам говорив, — витребеньки. Іронізував, проте незлоливо, з його підозрливості (“Непевний чоловік той Науменко, ти його, Грицю, остерігайся!”), “Педяш захоплюється Ахматовою, підозріло це!”) і полохливості. Пишу ці рядки тому, що саме з приводу “Гризуна в нас із Петровим почалася одна із найсерйозніших наших розмов.

Я ще працював у “Червоному промені”. Після роботи, вийшовши з редакції, вже рушив додому, коли зустрів Петрова. “Йду з кіноклубу, — нервово кинув мені, був у Данька. Микола знову затуркував, оце виховували вдвох із Захарченком”. Я лише зітхнув: сам потерпав од того, що Данько надто часто заглядає у чарку.

— А може, і нам по сто грамів? — зупинився Петров. — Ти як?

Я оторопіло дивився на Петрова. Той мав репутацію зовсім непитущої людини. Що це з ним?

– Та й поговоримо, і повечеряємо. Я сьогодні і не снідав... От лишень де сядемо?

– Можна в мене в кабінеті. В редакції лишилася тільки прибиральниця, я з нею домовлюся, ключ від приміщення я потім їй занесу, вона тут через дорогу живе, — збитий з пантелику його натиском, знайшов я вихід. Забіг назад у редакцію, переговорив зі зговірливою Василівною, взяв ключ. Гастроном розміщався недалечко. Й незабаром ми сиділи за моїм столом: півлітра, закуска і прочинене вікно — потурбувався Петров, кинувши: “Якщо і є “жучки”, тепер надійніше, ще радіо ввімкни”.

Перехиливши, і не скривившись, першу чарчину, Петров накинувся на їжу. Був справді голодний. Випили по другій.

– Які в тебе стосунки із Гризуном? — він, нарешті, відклав убік виделку.

– Ніби нормальні, дружні.

– От і він, нарешті, заявив мені, що ти — своя людина.

– Так довго сумнівався? — гмикнув я.

– Не ображайся. Гризуна слід зрозуміти. Коли він був ще студентом, то щось десь не те сказав, щось прочитав “самвидавського”, ну й потрапив на гачок КДБ.

– А хто з нормальних людей не потрапив? Може, Ви? — різкіше, ніж хотілося, запитав я.

– Та я людина нормальна, — гірко посміхнувся Петров. — В очах КДБ — нормальна аж занадто. Але на мені кататися важко... А от Гризун з його безвольністю, полохливістю... Ні-ні! Він не стукач. Але його часто викликають на профілактичні розмови, все про всіх випитують. Він-то нікого не здає, але схибнувся на підозріливості, в кожному другому вбачає “сексота”. От і розробив собі захисну систему. Коли говорить — а побалакати ж аж тремтить — на слизькуваті політичні теми, то не повторюється і точно запам’ятовує, що де кому й коли говорив. А пам’ять у нього дай Боже! І коли в КДБ йому дорікають, що він плескав те і се, наш хитрий Гризун моментально собі вираховує, від кого, розумієш — від кого конкретно — кадебістам надійшла та чи інша інформація. Між іншим, у такий спосіб він встановив стікачів... — і Петров назвав мені четверо прізвищ моїх знайомих із журналістської та літературної братії.

– А я тут до чого?!

— Гризун мені зізнався, що аж п'ять разів розмовляв із тобою, і лише з тобою, на ту чи іншу “небезпечну” тему. Протягом цього ж часу його кілька разів викликали в комітет на “профілактику”, сварили за довгий язик, бо він-таки справді ляпав — з метою все тієї ж перевірки, але того, що говорив з тобою, йому не інкримінували, хоча, як він переконаний, коли б комітетникам стали відомими його розмови з тобою — обов'язково учепилися б. Отож Гризун тепер твердо переконаний, що ти, як він висловлюється, своя і певна людина.

— Що ж, вип'ємо за світлий розум Гризуна, — пробурмотів я і розлив решту горілки з пляшки у чарки.

— Амінь! — Петров хвацько, як і всі малопитущі, перекинув чарчину, розігнав ручищею дим від моєї сигарети.

Запанувала довга мовчанка. Мені не хотілося говорити. Геннадій, набурмосившись, теж мовчав.

— Е-ех! — зненацька видихнув він, мов перед стрибком у воду, поліз правицею до бокової кишені свого картатого піджака, і добув звідти... чвертку горілки. — Конфіскував у Данька, — мовив трохи винувато. — Миколі давно досить, а нам такий “причіп” — як знахідка... Та, холера ясна, бачу, в нас закуски катма.

Я мовчки поліз до столу своєї кореспондентки, Варі Сонцевої, вона завжди примала в ящику вафлі та печиво — до чаю. З полегшенням переконався, що і жінки інколи мають сталі звички. Петров, усміхаючись, оглянув етикетки на пачках печива і вафлі. “Виготовлено недавно, — з задоволенням констатував, начебто інакше від цієї закуски відмовився б. — Звичайно, Варці скажеш, де поділися ці делікатеси? Тільки не говори, що пиячив зі мною.

— Скажу — із Даньком, — похмуро буркнув я, переконуючись, що Петров уміє справно наповнювати чарки.

Випили.

— А чому ти не одружуєшся? — ошелешив мене запитанням Петров. — Знаю, знаю, що скажеш! — застережливо підняв руку. Але, як писав предмет нашої спільної розмови Анатолій Гризун, “Не хвилюйся, його повинчає на собі вже сама лобода”. Минулося моє... А ти ж іще молодий, і...

— А що, невже у вас не було тієї, ну, єдиної?.. — обірвав я Петрова першим, що спало на думку, запитанням, і прикусив язика: Геннадій мав репутацію женоненависника і переконаного холостяка.

— Ні! Чому ж, була! — він знову заходився біля чарок. — Але в тому й річ, що, як ти сказав — та, єдина... “Але ти мені, мила, Полтвою зав’язала весь білий світ”, — процитував Бориса Олійника, змінивши в рядку полтавську Ворсклу на львівську Полтву.

Петров уже трохи сп’янів, похилив голову, у лінзах його окулярів зблиснуло щось таке розпачливе, що я відчув гострий жаль до цього дужого і розумного чоловіка. Знову зависло мовчання.

— А знаєш, галичани — то золоті серця, заговорив Геннадій із зусиллям, мов натужно виборсуючись із якихось важких спогадів. Говорив про галичан взагалі, та я був упевнений, що він зараз думає про одну якусь конкретну галичанку. — Так, — стукнув кулаком по столу, — золоті! Та кого я переконую?! Ти ж і сам знаєш... От лише недолік в них один: нас, східняків, остерігаються! Якщо ти зі Сходу, то обов’язково потенційний стукач і сексот. Що головою крутиш? Не вірю, що й ти на собі не відчув цього у нашому з тобою Львівському університеті.

— Та відчув! Але ж не всі галичани такі обмежені!

— Не всі. Але — більшість!.. — знову грюкнув кулаком по столу Петров, — і не заперечуй, бо скажу, що лукавиш!

— Скажу інше: їх такими обставини зробили... Скільки нашого брата зі Сходу в 40-х посилали їх душити...

— Та хіба ж я заперечую, — вже стихшено відгукнувся Геннадій — Але ж і тепер у Львові КДБ вербує собі сексотів переважно з вихідців зі Сходу. І спробуй відкараскатися від тамтих сволоцюг!

— А що, пропонували? — зацікавився я.

— Ще й як! Та я, — Петров самовдоволено посміхнувся, — своєчасно зорієнтувався. Прикинувся на факультеті таким собі диваком, не від світу цього. До такої моєї подоби, повіривши в неї, швидко звикли, а комітетники відчепилися: навіщо їм інформатор благуватий та одіозний! З часом я так ужився у свою роль, що і тут, в Сумах, вирішив із нею не розлучатися. Так спокійніше. Коли тебе сприймають не всерйоз — легше робити справу, якій вирішив присвятити все своє життя.

Я слухав Петрова вражено, приголомшено. Ця людина враз відкрилася мені зовсім новими гранями. Відчув, як сором обпікає щоки: адже і я досі вважав Петрова “злегка прибацаним” і ставився до нього хоча й із повагою, та й не

з повною серйозністю. Водночас і злився на себе: чому не зміг розкусити цього “конспіратора”?

— А тепер поговоримо серйозно, — погляд Петрова став пронизливим, без ознак недавнього сп’яніння. — Задля чого я до тебе оце й завітав. Гризун — то так собі, мов безплатний додаток до журналу “Огонек” у нашій розмові...

Він помовчав, очевидно, зважуючи слова.

— Давно вже спостерігаю за тобою. І які враження? Здібний журналіст і літератор, редакційне начальство тобою не нахвалиться, у п’ятику дуже не вкидаєшся, якщо і шастаєш по дівчатах-молодицях, то з розумом, бо ніхто не знає. Справно батьків провідуєш, отже, турботливий син; скільки вже в Сумах, а серйозних ворогів зумів не нажити. Словом, як у фільмі про Штірліца — “в порочащих связях не замечен”. Чи — як жива ілюстрація до “Морального кодексу будівника комунізму”. Тьху!

— А що, це погано? — я закипів.

— Погано! — рубонув рукою повітря Петров. — Чому? Слухай сюди, а не крутись на стільці, мов вужака! Ти вже мав справу з нашим першим секретарем обкому партії Грінцовим? Непересічна особистість — може на рівних у полі з агрономом розмовляти, і з директором заводу, і в учительському колективі, і з творчою інтелігенцією... А Шевченка, голову облвиконкому, знаєш? Його Грінцов до Сум із свого Донбасу привіз, зробив тут своєю правою рукою. Так от, Шевченко від Грінцова і в плані розумових спроможностей, і ерудиції на три голови стоїть нижче. Як і другий та третій секретарі обкому. А чому? У нашому суспільстві такий неписаний закон: керівник боїться, щоб його заступники його ж і не “підсиділи”, підбирає в помічники обов’язково убогіших розумом і талантом. А обком — то лише вершина; те ж саме у всіх організаціях; вислів “Я начальник — ти дурак” — це не анекдот, а залізний принцип нашого соціалістичного устрою. Пойнятно? Додам, що мудрі помічники і заступники підігрують своїм керівникам, вдають із себе дурніших, ніж є насправді. І їм спокійно живеться та працюється.

— А тепер подивися на себе! — ткнув мені в груди пальцем Петров, наче прокурор. — Ще трохи такого праведного життя, як ти ведеш, — і твій редактор Гриценко задумається: а що чекати від того Хвостенка, якого, при потребі, нічим і не пошельмуєш? Та й дехто вже із колег на тебе

зиркає скоса. Сам чув, як Ярошенко, який тільки і мріє про службове підвищення, аж пінився, випивши у компанії: той Хвостенко, варнякав, ще й не оговтався в газеті, а йому вже й відділ дали, вже редактор величає його першим пером у редакції. А Льоха Ярошенко, як ти знаєш, закінчив у Києві факультет журналістики, а ти ще лише заочно пединститут долаєш. А що буде, думає той Льоха, коли Хвостенко до кишені ще й диплома покладе?!

– І що ж мені робити? — не витримав я. — Шибку в кабінеті редактора розбити? Лільку Миленко спокусити? Завтра п'яним на роботу припертися?

– Не будь дитиною, — скривився Геннадій Терешкович. — Ти ще надумай прибиральницю, Василивну, звалтувати! Що, смішно? А мені не до сміху, я про тебе думаю. Ти свідомо допусти у своїх матеріалах кілька помилок, таких, щоб їх і редактор легко виловив і щоб з тебе стружки надто товстої не знімав. І побачиш, як він ще більше до тебе подобріє і як приязно заусміхаються тобі всі оті Ярошенки — реви! І от що! Я б тобі цього ніколи не радив, якби не бачив, що ти не прагнеш, як, скажімо, твій приятель Вертіль, службової кар'єри. Ні, я його не засуджую, але, як говориться, кожному своє... Чи, може, я помиляюся, то скажи відверто, і я від тебе відчеплюся.

– Та ідіть ви з вашою кар'єрою!.. В мене інші плани, інше покликання...

– Ну тоді ти згоден зі мною?

– Загалом, так... Спасибі...

– Ото ж бо — підняв Петров угору вказівного пальця. — Та це лише передмова. Найсерйозніше попереду!

– Що іще? — я знеможено відкинувся на спинку стільця.

– Ти став головою бюро студії “Зажинок”. І це прекрасно. “Зажинок”, по суті, єдина літературна організація в області, літоб'єднання при “Ленінській правді” до уваги не берем, воно існує лише на папері, там збираються на засідання раз на рік. У “Чопку” тепер регулярно з'являються літературні добірки, дякуючи тобі. Це теж добре. Ти потроху очищаєш студію від кацапів, набрав он ціле гроно молодих україномовних авторів. І це теж добре. Ти зі своїми “зажинківцями” взявся організовувати літературні виступи в Сумах і по районах, пропагуєте наше українське слово; і це теж, безперечно, добре.

– А що ж — погано? — не витримав я.

– Те, що ти помалу стаєш не просто журналістом, а й громадським діячем. Ні, це теж добре, але для тебе, в нинішньому твоєму становищі — це погано!

Я непорозуміло витріщився на Петрова: що це він верзе?

– Та не п'яний я, не п'яний, — зітхнув той. — Ти слухай сюди. Невже ти гадаєш, що наші “друзі” з КДБ про тебе забули?

– Ага, забули... Мене ж не на гачок, як Гризуна, спіймали, у мене цілий гарпун у Львові загнали. Систематично на профілактику викликають.

– Як і кожную порядну людину, — усміхнувся Петров, — І те, що ти вкинувся в громадську роботу, це, в очах комітетчиків, теж добре.

– Це ж чому? — обізвався я стомлено.

– А тому, що ти у Львові був, по суті, редактором нелегального журналу, а ще — одним з керівників молодіжного підпілля... Тихо, тихо! Думаєш, я про тебе довідки не наводив? А канали у мене надійні, я знаю про тебе не менше, а то й більше, ніж кадебісти. Я — краєзнавець! — не втримався від гордого вигуку Петров. — А тепер постав себе на місце кадебістів, які тебе пастухом? Та хоча б то була іще організація філателістів чи кінологів — і то вже страшно в очах відповідальних товаришів. А це ж — літератори. Вони й розрізнено, в одиночку, не можуть жити, щоб не капости, а коли — згуртовані в організацію, де керівник з бездоганною репутацією, бо ж заявляє, що з націоналістичним підпіллям давно порвав, і цього не спростуєш, а навішати на нього свіжих собак — попробуйте, битий жах!

– Знову за рибу гроші! — огризнувся я. — Мені що, запити, як Данькові, щоб дати спеціально важіль впливу на себе?!

– Ні! — розізлився і Петров. — Краще привселюдно морду Ярошенку набий, більше користі буде! І кажу тобі, слухай сюди! Тобі треба учучверити так, як я колись у Львові. Прикидатися. Пошити собі личину. Тільки не дивака. Досить мене, грішного, та Тільки Гризуна, хоча той “не від світу цього” не вдаваний, він від народження такий схибнутий. А тобі, скажімо, треба приміряти роль фантазера, чи такого собі незлісного вигадника-брехуна. Ти ж он із Вертілем розігруєш Гризуна. І нічого, ловко виходить! Га-га-га! — реготнув своїм “фірмовим” сміхом Петров. — Сло-

вом, роби щось таке, щоб тебе повністю всерйоз не сприймали. Ти подумай над нашою розмовою. Все це я перевіряв на собі, на власній шкурі. І впевнився, що чиню правильно. Інакше мені б, краєзнавцю і літератору, місця не було б, і не лише в Сумах. Довелось би або кар'єру робити і сидіти зараз у кріслі редактора обласної газети, наплювавши на ідеали юнацьких років, або — йти слідом за Стусом на зону. Ти подумай, подумай!

Вже було темно, коли ми покинули редакцію. Я заніс ключа до Василівни. Розставатися не хотілося, піднялися до Воскресенської церкви, яка в сутінках строго і загадково бовваніла чимось вічним, надійним. Петров, схрестивши на грудях руки, зітхнув, штовхнув мене ліктем: “Ти подивися, яка краса! Яка краса!”

Подумай... протягом наступних днів я прокручував у голові ту розмову. Вона глибоко і чітко засіла в моїй пам'яті і зараз, вище, я виклав її майже зі стенографічною точністю.

Що мій вибір правильний, я переконався невдовзі на прикладі Віктора Капусти, раніше мого завідуючого відділом. Миколу Івановича Гриценка перевели заступником редактора “Ленінської правди” (О. Косяка). Редактором “ЧП” призначили Капусту. І почалося... Раніше Віктор був нормальним хлопцем, тямущим журналістом, невдалим українським патріотом (лише з ним та з Петром Гузієм — а пізніше ще з Варварою Сонцевою — я міг у “Промені” більш-менш відверто говорити про пекучі проблеми української мови і культури, про тотальну русифікацію в Україні, особливо у нас, на Сумщині). Та, обійнявши редакторське крісло, Капуста роздвоївся. Адже мав служити душителям України, компартійним чиновникам, до яких, будучи українським патріотом, симпатії не мав. Я співчутливо спостерігав, як Віктор бореться сам із собою, як намагається поєднати в собі несумісне: українського патріота і його ж душителя. Я знав (від Гузія) що Капуста, як тоді більшість журналістів, був “на гачку” в КДБ, і ставши редактором, загруз на ньому надійно і остаточно: мусив власними руками рвати ті духовні цінності, які сповідував. Якщо оце недавно Капуста говорив нам із Гузієм на адресу редактора М. Гриценка: “Ну чому Микола Іванович такий обережний з національною тематикою?”, то тепер, ставши редактором, він і думки не допускав, щоб хтось із його під-

легких брався за політично ризиковані теми. Він зламався, швидко вичерпувався як журналіст, ситуація в “ЧП” стала нервовою і нетворчою. Майже з кожним своїм журналістом у Капусти виникали конфлікти. Обкому комсомолу нічого не лишалося, як звільнити Капусту з посади. Мене викликали до секретаря обкому комсомолу і пропонували редакторство в “ЧП”. Та маючи перед собою живий приклад Капусти, я внутрішньо вжахнувся, навідріз відмовився навіть обговорювати таку пропозицію. Ця історія лише зміцнила в мені переконання: мудрий Петров сто разів правий, треба знайти такий собі “громовідвід”, роль, яка б убезпечили мене від кар’єри душителя, і водночас дозволяла займатися, бодай в межах можливого, справами, спрямованими на зміцнення українства.

Про ту нічну розмову у “Червоному промені” ми з Петровим майже ніколи в розмовах не згадували і до неї не поверталися: мовляв, усе вирішено, все домовлено. У компаніях колег я охоче підтримував балачки про “дивацтва” Петрова, оберігаючи його “імідж”, Петров же, вряди-годи, нарочито махав на мене пальцем і прилюдно докірливо зауважував ні з того ні з сього: “А ти таки фантазер! Ого!” — по-змовницьки непомітно підморгував.

Лише раз ми згадали нашу “червонопромінську” змову не натяками в розмові, а відверто, вже значно пізніше. Зустрілися на якійсь нараді. Петров, щоб ніхто нам не заважав, узяв мене за лікоть і відвів убік. “Слухай, — в його голосі бриніла тривога, — чому це Нарцисик на тебе вогнем дише, як Змій Горинич?” Нарцисиком він називав одного з “вождів” обласної преси за його бундючність і самозакоханість. “Бо маю, як ви переконалися, з кого приклад брати, — терпко відповів я, перебуваючи саме не в гуморі. — Чи забули Варчині вафлі?”. “Ну-ну, у підбадьорливо поплескав мене Ієннадій по плечу. Я все бачу, схвалюю. Але не перегравай. Той Нарцисик — хлоп’я злостиве, як зінське щеня, може й покусати”. “Зубки обламає!”. “А певно! Як і всі, хто працює лише ради кар’єри. Але краще із цим мацапурою, цим шовіністом не заводься, таки покусає! Я ось твій матеріал про князя Хілкова читав. Чудово! Яка краса! Пиши про нього книжку, видавай. А Нарцисика не дратуй. Мстиве ж, стерво...”.

Книгу про Хілкова я написав. І видав. І Нарцисик таки мене “покусав”, піднявшись на щабель вище у своїй кар’єрі.

І завершив той Нарцисик, в гонитві за кар'єрою, тим, що з тріском вилетів із керівного крісла. Від нього всі відвернулися, і він зійшов на пси. Петров не помилився. Він же був Краєзнавцем, знав свій край, його людей, знав, чим у цьому краї закінчують “нарцисики” з непомірною пихою і хворобливими амбіціями.

* * *

...Стояла пізня осінь, уже вранці давалися взнаки нічні приморозки. Петров ішов мимо центрального ринку і згадав, що йому потрібна зимова шапка. Зайшов у ряди, вгледів і приміряв першу ж, що трапилася під руку, не торгуючись, заплатив, укинув обновку до портфеля і пішов далі у справах.

Вдарили морози, і Петров прийшов на роботу в новій шапці, не розуміючи, чому за його спиною перешіптуються. Ледве всівся за столом, плавом повалили колеги, особливо жінки: “Геннадію Терентійовичу, де ви собі таку шапку доп'яли? Своєму хочу таку придбати, з босою головою ходить... Та ви скажіть, я і переплатити готова!”

Петров злостивився, вважаючи, що його розігрують. Та швидко з'ясувалося, що він випадково і несподівано для себе купив дуже модну в сезоні й дуже дефіцитну шапку. Петров негайно осідлав свого коника:

– Щоб знайти таку шапку, потрібно бути краєзнавцем! Пойнятно? Будь ласка, одчепіться і не заважайте працювати. Га-га-га!

* * *

Побутувала думка — побутує й досі, що Петров не любив малих дітей. Нібито комусь там казав: “Якби я був оце жонатим, та в мене з'явилися малі діти, вони б же мені вдома всі книги пооблизували б, чи й порозривали. Ні, сохрани мене Господь від такого!”. Не знаю, може, коли комусь і казав подібне, в підкріплення іміджу дивака...

Геннадій Терентійович призначив мені зустріч на суботу, на 11-ту годину, біля обласної бібліотеки мав передати якісь книжки. Це мене влаштовувало: вихідний же. Та зранку все пішло не так, як гадалось. Дружину, як поетесу, запросили кудись на виступ, старша дочка мала йти у гості до подруги; я ж лишався вдома вдвох із п'ятирічним сином

Тарасом. Визирнувши у вікно, переконався: погода стоїть прекрасна, того зимового дня температура виявилася плюсовою, спроквола кружляв лапатий сніжок, отож вирішив іти до бібліотеки, прихопивши й хлоп'я, не лишати ж його самого, щоб потім мчати назад додому, рвучи підметки.

Ми жили тоді на проспекті Космонавтів (зараз — пр. Лушпи). Поволі перетнули понтонний міст через Псло (тепер там новий пішохідний місток), перейшли парк, попростували від католицького собору вниз. Мали пройти мимо районної лікарні (колишня резиденція Харитоненка), і Тарас занервував: у ЦРЛ працювала педіатром моя подруга і колишня однокласниця Люба Клименко, вона ж — постійний лікар мого сина, а в лікарню він ходити не любив... Та переконавшись, що ми минаємо неприємну йому будівлю, малий знову повеселів; рівно об 11-й ми з ним піднімалися крутими сходами, що вели до дверей бібліотеки.

Петров стояв біля входу, в уже знаменитій своїй “краєзнавчій” шапці, демісезонне пальто наопашки, і з усмішкою дивився на нас. Тарас захоплено окинув його богатырську постать, тримаючись за мою руку, запитав із дитячою безпосередністю:

— Тату, це лицар? Правда ж?

— Га-га-га! — по своєму відповів Петров.

Мить — і малий злетів у його руках високо над петровською шапкою, а потім притулився до могутнього плеча Геннадія.

— Га-га! — Петров обережно поставив малого на землю, а потім поліз у кишеню і видобув жменю цукерок: — Ось тобі, на! Тільки зараз не їж, хай вдома, бо захочеш води, ще снігом надумасш заїсти, простудишся... — в його голосі звучала така незвична турбота...

Пізніше Петров принагідно запитував:

— А як там твій Тарас? Росте? Ну й добре: лицарем буде!

А в очах зблискував — ні, мені не здавалося! — легкий смуток.

* * *

Доводилося чути: Петров, мовляв, неохоче ділився зі своїми колегами-краєзнавцями знаннями, не допомагав початківцям. Це не так. Просто Геннадій Терентійович досить добре розбирався в людях, вгадував творчі й наукові

спроможності тих, хто звертався до нього за допомогою. І лише коли вірив, що перед ним людина серйозна і, звісно, своїми принципами і поглядами співзвучна йому — таких він підтримував.

Але варто торкнутися ще одного нюансу, на який зважав Петров, ділячись чи відмовляючись ділитися знаними ним фактами і відомостями.

Мій друг, лектор обласного товариства “Знання” Іван Мозговий (зараз доктор філософських наук, професор) зацікавився особою релігійного діяча Олександра Булатовича. Добутих ним даних Мозговому не вистачало. Я порадив йому звернутися за допомогою до Петрова. Сам йому подзвонив, коротко виклав суть справи і передав Мозговому телефонну слухавку.

– Добрий день, Геннадію Терентійовичу! Ви — як краєзнавець — чим конкретно займаєтесь? — почав Мозговий.

– Та чим попало! — бухнув у трубку Геннадій так, що і я, сидячи на стільці за кілька кроків, чув його голос.

– А я оце зайнявся особистістю Булатовича, і...

– А я тут до чого? — гримнув Петров у відповідь, не дослухавши.

– Та проштудіював книгу Кацнельсона і Терехової, всі статті, що знайшов у бібліотеках, побував у Луциківці, там із земляками Булатовича бесідував, та хотілося б знати більше.

– Ну, — полагіднішав голос Петрова (я зрозумів: йому сподобалося, що Іван не полінувався і побував у Луциківці). — Давайте зустрінемося. Де і коли?

Із тієї зустрічі Іван повернувся піднесений (ми мешкали з ним в одній кімнаті в гуртожитку). Сипав відомостями про Булатовича, щойно добутими у Геннадія Терентійовича.

– Ну й голова! Отак спонтанно, з ходу! — стільки інформації вивалив! На пів дисертації. Але, — задумався Мозговий, — мені здається, що він чогось не договорию...

– Бійся Бога, Іване, тобі що — мало? Якщо про щось і не сказав, ти і його зрозумій: роками ті факти збирав, а потім усе — комусь віддати?!

Прошли роки. Не стало Петрова. Дослідники розбирали його спадщину, в тому числі й бібліотеку — майже 8 тисяч одиниць — і яких! Знайшли і ту монографію, про яку колись І. Мозговий: книгу О. Кацнельсона і Галини Те-

рехової “По неизведанным землям Эфиопии”, що вийшла в Москві 1975 року — про життя О. Булатовича. На перших сторінках книги чітким почерком Петрова було написано: “Булатовича у 1919 році убили голова Луциківської сільради і двоє його друзів, сільських активістів ...” і зазначено прізвища всіх трьох. Знахідка викликала сенсацію, адже радянська історіографія стверджувала: Булатовича вбили з метою пограбування зайшли бандити — вороги трудового народу. Хто знав Петрова, не сумнівався, що він написав правду, за кожне своє краєзнавче слово (ще й написане) він готовий був платити найвищу ціну. Де і як встановив Г. Петров цей факт, ми вже, мабуть, ніколи не визнаємо, але що той факт достовірний, я особисто не сумніваюся.

І я пригадав ті слова Мозгового, що Петров сказав йому не все про Булатовича, щось приховав. Та чи мав Геннадій Терентійович моральне право тоді, в 1980-х, в розпал комуністичного панування, відкрити такий факт молодому лекторові із “Знання”, не ризикуючи підставити молодшого колегу під удар?! Та й себе. Бо стільки — не сумніваюся! — приходило до Петрова “початкуючих дослідників” за завданням КДБ: може ж, Петров і ляпне щось “не те”!

І цілком логічно, що багатьом Петров таки відмовляв у консультаціях. Мав на те не лише авторське, дослідницьке право, а й громадянський обов’язок, та й прагнення не потрапити у пастку провокаторів.

* * *

... – Можливо, ти і маєш рацію, — Геннадій Терентійович поправив свої великі, масивні окуляри. — Але дивись, так можна й перегоріти. Знання в собі носити і не ділитися ними ні з ким — це, як кажуть росіяни, “чревато”. Душа скніє...

Ця наша розмова відбулася наприкінці 1980-х. Петров докрав мені, що не хочу друкувати зібраного краєзнавчого матеріалу. Я ж мотивував свою поведінку тим, що не хочу публікувати напівправди, бо ж деякі моменти у статтях обов’язково вилучать полохливі редактори.

– Може, ти й правий, — знову повторив Петров. — Не гоже ставити своє прізвище під публікацією, якщо в ній є моменти, проти яких протестує все твоє єство. Та тобі, повір, легше. Зараз хоч і не повна, а все ж демократія, можна

друкувати те, що років з 10 тому навіть показувати редакторам було небезпечно. Та і зараз доводиться зрізати певні гострі кути. А мені знаєш як було? Доводилося собі на горло наступати, таке в друк давав, що опісля кортіло не лише руки вимити, а й душу. А що мав робити? Необхідне було ім'я, утвердитися в краєзнавстві, аби хоч інколи давати читачам чесні і правдиві факти. Так, кривив душею! Часи такі були. Як учив Ленін, — криво посміхнувся Петров, — робив один крок назад, аби мати можливість робити два кроки вперед.

Цю розмову мимоволі пригадав у 1996 році, коли взяв до рук ось це видання, яке і зараз переді мною: “Геннадій Петров. Бібліографічний покажчик. До 60-річчя від дня народження”, що вийшов під егідою обласної універсальної наукової бібліотеки. Тут, як сказано в анотації, наводиться “список його праць за 1963–1995 роки”. І соромливо зазначається, що “покажчик не претендує на вичерпність”. Які ж публікації Г. Петрова замовчав покажчик? Та саме ті, після яких, за словами автора, йому кортіло вимити руки. Ось бодай один момент. Список публікацій Петрова в покажчику починається назвою статті “Слідами таланту”, надрукованої 20 жовтня 1963 року у газеті “Ленінська зміна” (про Я. Мамонтова). Мимоволі складається враження, що це перша краєзнавча публікація Г. Петрова. Та ось розгортаємо газету “Ленінська правда” за 25 січня 1963 р. і бачимо краєзнавчу статтю Петрова “Пам’ятник на Червоній площі” — про історію встановлення пам’ятника Леніну в Сумах. Можу назвати ще з десяток краєзнавчих публікацій Петрова — лише за 1960-ті роки — в яких автор, як він сам говорив, “кривив душею” — ради отих “двох кроків уперед”. Так, часи були страшні своєю чорною силою. Та ще сильнішим виявилось бажання Геннадія Петрова працювати на краєзнавчій ниві. Доводилося платити, поступаючись інколи переконаннями і, вимивши руки, вперто виконувати взяту на себе просвітницьку місію.

*Приватний архів Григорія Хвостенка.
Оригінал. Машинопис.*

№ 52

Уривок зі спогадів громадського діяча і організатора товариства “Спадщина” Олексія Шевченка про перебування в психіатричній лікарні

2017 рік

ПІД НЕДРЕМНИМ ОКОМ

Весна 1979. Я на автовокзалі в Сумах біля автобуса на Шпилівку. Поїду додому. Людей багато, і автобус беруть штурмом. Раптом з-за спини виринає зелена швидка допомога. З неї вискакують троє чоловіків у білих халатах. Хапають хлопця, який поряд зі мною. Бачу: у його очах жах! “Що таке”!? — запитую! “А ти хто?” — до мене. — “Фамілія?”. “Шевченко”, — відповідаю. Чую: “Не тот... Етого бєрьом!... “Не зчуваюсь, як на очах у односельців опиняюся в автомобілі. Сиджу розгублений, навіть нічого не питаю. Думаю: якесь непорозуміння. Салон автомобіля привернув увагу ґратами та затіненими вікнами. Чоловіки з розстебнутими халатами сидять мовчки, холодними, напруженими вовчими поглядами дивляться на мене. Все це навіть тривогу та неприємне відчуття. Ще проблема. Завтра мені виповнюється 20 років, і так хочеться у день народження розслабитися, побути вдома. Чи відпустять? Тривожиться думка.

На території Сумської обласної лікарні під руки (що мене здивувало) завели у якийсь підвал. Увійшовши, почув, як залізом за спиною зло клацнув замок. Озирнувся і побачив, що замок непомірно великий! “Чого б це?” — подумалося. Унизу, в невеликій кімнаті нас зустрів чоловік з помітними єврейськими рисами обличчя, пізніше дізнався. Що прізвище лікаря було Корецький. Ще виразнішими такі риси були у його помічниці, зовсім молодій гарній дівчині. Відійшовши в бік, один з прибульців перемовився з лікарем, і мої охоронці щезли.

Палата, до якої я потрапив, була єдина у цьому вході до лікарняного закладу. З заґратованими аж під стелею вікнами та залізними дверима. Нікого з пацієнтів звідти з їх волі не випускали, і ніхто не знав, коли звідти вийде.

Це був підвал метрів 50 довжиною і шириною в якому вміщалися рівно два ряди ліжок з двох боків. Хоч обитель здавалася величенькою, людьми вона була напхана, як оселедцями. Найгірше ж, що тут зранку і приблизно до другої — третьої години ночі чувся невгаваючий гвалт, і це

не давало відпочити. Люди були дуже різні і деякі справді явно психічно хворі. Лише десь далеко за північ всі засинали і наставала мертва тиша.

Одного разу в такий час я раптом розплющив очі і відчув, як перехопило подих. Заціпенів. Переді мною у місячному сяйві, по бильцях ліжок, навшпиньки, синхронно, сюди-туди, декілька кроків вліво, декілька кроків управо, як балерини з розставленими в боки руками, ходили сновиди... Я лежав, не рухаючись, боячись дихнути, і аж задихався. Колись чув: якщо чимось злякати таких людей — можуть упасти і покалічитись або і вбитись. Зранку підійшов до одного з тих, на вигляд інтелігентного чоловіка і тихенько почав його застерігати, щоб він не ходив так ризиковано ночами. “Вас може хтось злякати, і ви впадете та покалічитесь”, — сказав я. Побачивши дуже неприязний погляд у свій бік, я замовк і більше до тієї людини не підходив.

Путівка до пекла

До головного лікаря, який мене приймав, жодного разу не викликали. Тому я сам підходив до нього декілька разів і запитував: чому я тут? Він на те мовчав і обіцяв відпустити. Одного разу до мене підійшов, на моє здивування, чомусь радісний, схвильований санітар і вигукнув: “Шевченко! Додому!”. У кабінеті лікаря вже була моя мама. На прощання, коли ми вже збиралися виходити, вона мовила: “Як ви могли забрати мою дитину?! Ось подивіться, яка вона розумна!” — І з гордістю подала лікарю мої літературні спроби. Той взяв зошит, його полистав, став читати і раптом розцвів щасливою посмішкою. “А-а-а!” — вимовив він. — “Тепер знаємо, що з ним робити, нікуди він не піде, ми його залишаємо в нас...”.

Пам’ятаю, свої твори, перші літературні спроби, я показував різним людям, щоб знати, яка їм буде оцінка. Пам’ятаю також, що у тому зошиті були новели: про жовто-блакитний прапор, про вишивану сорочку і українську мову, де я висловлював жаль з приводу того, що їх стали використовувати лише по великих святах і то деякі поодинокі люди. Було там ще щось, так би мовити — “буржуазно-націоналістичне”. Мені здавалося, що всі ті ідеї добре замаскував алегоріями, але, як виявилось, це не допомогло.

Через декілька днів я знову сидів у зеленому загратованому автомобілі та в супроводі міцних чоловіків, і як

здалося довго, кудись їхав. Ми вийшли з машини, і нас зустріла вибілена кам'яна стіна з колючим дротом зверху та залізними воротами. За високим муром був досить великий двір. Зліва, обіч стежки, по якій ішли, я побачив якусь дивну споруду. За формою це був продовгуватий парник-клітка, сплетений з колючого дроту. В середині стояв довгий, на кілька десятків метрів, стіл з лавами по боках. Мені стало тривожно. Згодом я був одним із тих, кого у цей колючий парник щотижня, у неділю, на годину виводили для прогулянки на свіжому повітрі. Тривога і щем у душі підсилювались, коли я побачив праворуч під муром облиту рясним цвітом грушу. Це якраз дружно вибухнула зелено-світла сліпуча весна, якої я ще в цьому році й не бачив. Ступнув убік, щоб підійти до груші, доторкнутися до її цвіту, та раптом відчув, як супроводжуючі вчепилися у мої руки з обох боків. Далі мене так і вели, а я через сльози вже нічого не бачив.

Шокований і розгублений, опинився у психіатричній лікарні села Високого Охтирського району. Супроводжуючі залишили мене у довгому коридорі, а самі десь зникли. Простоявши довгенько, роззираючись навколо, думав: чи є тут хоч одна щілина, на якій би не було ґрат чи колючого дроту? Втопившись, почав сам запитувати лікарів, чому це я нікому не потрібен. Ті проходили далі, ніби мене не помічали. Тоді у коридорі сів на підвіконня, щоб не так боліли ноги, і продовжував чекати.

Раптом з палати неподалік почувся гамір та крик. Із кімнати в коридор лікарі виволокли гарного, чорнявого, інтелігентного на вигляд чоловіка років тридцяти. Підбігла медсестра зі стільцем, нещасного силою здоровані посадили на нього, придавлюючи до сидіння. Той кричав, пручався, відбивався ногами, як міг, намагався когось з нападників укусити. Прибіг ще один санітар, він схопив непокірного за ноги. Інший намагався розтулити чоловіку рота, а медсестра пхала туди щось, може, пігулки і заливала водою. Почулось булькотіння, таке, як полощуть горло, а за цим ніби гарчання... Потім чоловік закашлявся, але не здавався і пручався й далі. Медсестра раптом зникла, а чоловік час від часу смикався, намагаючись вирватись. Коли він трохи принішк втомлений, звідкись знову підбігла медсестра. Лікарі з новою силою вчепилися у нещасного, блиснув шприц

і вп'явся у людину... Чоловік ще декілька разів смикнувся і раптом обм'як — руки обвисли, а голова впала на груди. Я подумав: “як це жінка може бути такою жорстокою?” Мені стало шкода і боляче від отого всього, здавалося, що то я програв той нерівний бій. Тоді подумалося: невже і зі мною таке буде? Та заспокоїв себе: я ж нічого поганого не зробив, а значить, і зі мною нічого поганого не зроблять.

Мені видали смугастий лікарняний одяг. Він був старий, поношений до дірок, сірий і дуже нагадував одяг в'язнів концтаборів. Коли виділили ліжку, я швиденько ліг. Назбиралося багато втоми, і я зразу ж заснув. Спав до вечора і прокинувся від якогось пощипування, крізь сон відчув, як мені щось намагалося залізти у вухо. Прокинувшись, почав себе обглядати. “Воші”, — байдуже сказав мені сусід по ліжку. Так я вперше в житті побачив вошей. Вони нагадували чорне дрібненьке насіння. Люди час від часу вставали з ліжок, роздягались і витрушували їх з одягу, потім брали ковдру, зтрушували її й після того згрібали вошей з простині. Згодом і я спробував. Така процедура на деякий час допомагала.

Незручністю було і те, що в лікарні не працювала лазня. За півроку перебування там я жодного разу не мився.

Ще однією проблемою було харчування. Пам'ятаю, на сніданок давали три ложки картоплі-пюре на воді, а замість чаю — каламутну воду. Не кращі обід і вечеря. Інколи був таким голодним, що хотілося гризти лікті, та ловив себе на тому, що дивлюся по боках, чи немає десь чогось поїсти, а раптом? І так хотілося, щоб сталося диво. Тому найбільшим щастям для хворих в'язнів було, коли хтось із родичів привозив якусь передачу. Наїстися можна було лише раз, бо зберігати їжу було ніде, а якщо щось і візьмеш із собою в палату, то їжу обов'язково вкрадуть.

Заїка

Нарешті мене повели до лікаря. Це був чоловік років сорока на прізвище Заїка. Він попросив мене що-небудь розказати, а сам розмовляв з лікарями, очевидно своїми друзями, бо говорили вони про якихось дівчат цинічно і неприємно, часто гучно і дружно сміялися. Це мене дуже вразило. Побачивши, що мене ніхто не слухає, я припинив розмову. Лікар помітив і знову сказав: “Говори”. Коли я побачив, що все повторюється, замовк і сказав, що більше го-

ворити не буду. “Добре” — мовив лікар. “Лічить тебе буду я”. Те, що за мене береться сам завідуючий відділенням чи головний лікар (точно не пам’ятаю), чомусь вселило оптимізм і надію.

І от лікар викликав мене знову. “Як справи?” — запитав він. — “Як себе почуваєш?”. “А я ні на що і не скаржився”, — сказав я. Він глянув лукаво і відпустив. Після цього мені почали давати купу пігулок та уколи. Сестри уважно слідкували, щоб таблетки були випиті, після прийому завжди просили відкрити рота і висунути язика. Особливо був болючим укол, який називався “сера”. Його кололи увечері, і він нестерпно болів усю ніч, навіть крізь сон. Цілий день той біль свердлив тіло і голову страхом, що такий самий укол даватимуть знову.

Укол кололи дві медсестри через день. Коли я вже був, як мені здавалось на грані, і вже не знав, що робити від болю, одна із сестер, яка розмовляла бездоганною українською мовою, раптом сказала: “Я не буду тебе колоти, тільки ти про те нікому не кажи”. Вона розповіла мені, що сама з Полтавщини, що її чоловік військовий льотчик, теж українець, і що вони з ним завжди розмовляли українською мовою, де б не були. Отак я і пережив ті страшні уколи.

Під час наступної зустрічі лікар дивився на мене з цікавістю. “Ну що? Полегшало?”, — запитав він, уважно спостерігаючи за мною. “Я ж казав, що не скаржився ні на що. “А чим займаєшся?”. “Та от книжку читаю...”, — відповів я. Ескулап знову глянув на мене лукаво ...

Весь час після того я думав: що ж означає отой погляд, і відповідь не забарилася. Якось настала ніч, коли я не зміг заснути. Вона була довга-довга. Наступного дня і ночі — теж не зміг заснути. Третьої ночі мені вже хотілося лізти на стіну. Я уявив це собі і стримався. Після четвертої ночі і дня без сну я почав втрачати свідомість. Як правило, це траплялося під час моїх походів до туалету. Хворі приносили мене непритомного в палату і клали. Я приходив до тями вже лежачи на ліжку. Боліла голова і обличчя. І не дивно, туалет був з цементною підлогою, я падав обличчям чи головою на неї і тому голова, ніс і лице були побиті і в синцях. Коли я себе побачив у дзеркалі, то вжахнувся.

Раптом мене знову викликали до лікаря. В кабінеті разом з ним був мій батько. Коли він побачив мене, вигукнув:

“Що ти скотина з моїм сином зробив! Ми його пам’ятаємо нормальним!” Повернувшись до лікаря, він з притиском мовив: “Я вб’ю тебе, гадино, якщо ти цього не припиниш!”. Лікар пополотнів, там де стояв, там і сів.

Мені дали перепочинок — якийсь час ніхто не чіпав. Після всього пережитого життя здавалося медом. “Яке щастя”, — думав я.

Якось у палату прийшли двоє чоловіків і наказали йти з ними. У кімнаті, де я опинився, півколом напроти мене сиділо декілька чоловіків і жінок. Мене посадили на стілець перед ними. Вони мовчки втупились в мене своїми немигаючими очима. Не говорили, що хочуть, але мені було цілком ясно: хочуть, щоб я говорив. Лікар почав задавати запитання, а мій язик сам почав лепетати, як помело, це було так швидко, що я ледве встигав розуміти, що розповідаю. Було багато запитань, не пам’ятаю вже яких, але пам’ятаю, що лише раз я не встиг себе проконтролювати і сказав щось зайве. Після зустрічі з тим дивним “колективом”, лікар запитав мене: “Ну як?”. Я відповів: “Ті люди так тужилися, так хотіли, щоб я говорив, що мені стало їх жаль і я говорив...”.

Розп’яття

Одного дивовижно світлого літнього ранку до мого ліжка підійшли два здоровані в білих халатах. “Пішли з нами”, — наказали вони. Завели в невелике квадратне підвальне приміщення. Посадили на стілець.

Я здивовано дивився поперед себе на товсті відшліфовані до блиску, можливо, й людськими руками, непомірно товсті ґрати і дивувався: “Для чого це?”. Один з ескулапів побрязкотів у коробці шприцами і попросив мене простягнути руку. Глянувши на тих, які мене привели, побачив напружені обличчя, бойову стійку і зрозумів: будуть робити укол силою. Простягнув руку — і лікарі полегшено зітхнули...

Далі мене повели до порожньої палати, наказали лягти на спину та розставити руки й ноги. По черзі їх прив’язали до ліжка. Одного за одним у кімнату привели ще декількох чоловік і прив’язали теж. Лежати доводилося довго, з дев’ятої і аж до дев’ятнадцятої години, майже незворушно. Крім того, що було нудно, дуже хотілося вирватися й бігти. Заїдали воші. Вони кусали за шию, лізли в очі, ніс, вуха, щипали в інших місцях.

Від такої ситуації частково рятувало те, що час від часу непритомнів і ніби кудись провалювався. Тоді час ішов швидше. Про втрату свідомості я зрозумів не зразу, а лише коли побачив, як поводять себе інші прив'язані люди. Хтось із них раптом у маренні починав швидко про щось розказувати, хтось співав, хтось матюкався, але в основному — говорили.

Між ліжками, ніби привид, ходив похмурий чоловік із якимось непривітним, злим, ніби нелюдським обличчям і прислухався — хто що говорить. Як поводив себе я під час таких провалів, не знаю.

Десь після такого десятого сеансу я почав відчувати, як моє здоров'я катастрофічно погіршується. Було враження, що розсипаюся по частинах. Ставав одутлим, обличчя збільшилося і наче опухло. Навалилась слабкість. Я годинами лежав, не встаючи, або ж сидів незворушно, вдивляючись в одну точку. Тіло стало важким і зовсім не хотілося рухатися. Походи до туалету стали великою проблемою, бо не було сили волі туди йти.

Корова-рятівниця

Побачивши мене таким, дуже стривожилася мама. Вона знайшла квартиру в селі і шукала вихід з того небезпечно-го становища. Хтось їй сказав, що після таких процедур, як у мене, людина перестає бути людиною. Мамині зусилля не пропали, мене ледве живого випустили з лікарні.

Приїхавши додому, помітив: немає нашої годувальниці-корови. Насипався на бабусю з претензією — навіть продали корову, адже в сім'ї всі так люблять молоко. Крім того, якщо в селі немає в когось корови, то говорили: “Ім нічого їсти”. Бабуся відповіла ображено: “Корова врятувала тобі життя, її продали і за ті гроші викупили тебе в лікаря”. Після цього попросила про це не розповідати матері, бо та поклялася лікарю, що про той викуп ніхто не знатиме. Але бабуся нікому не клялася, тому і сказала мені...

Живий труп, або коли згорає життя

Приїзд додому для мене став не таким радісним, як я думав. Очі втратили властивість бачити кольори і світ був сірим і зловісним. Вага моя була 140 кілограмів, через волосину сивий, навіть тоді, коли постригли наголо, голова була у вошивих гнидах. Я вже місяць лежав у ліжку і дивився незворушно у стелю. Зовсім не було сили. Та найгірше, що

не було сили волі встати. Дивувався, що сила волі — це таке, чого може не бути як фізичної величини. Десять — п'ятнадцять хвилин треба було змушувати себе піднятися з ліжка, ще п'ять хвилин, щоб зрушити з місця. Пізніше знайомий, співчуваючий мені лікар зміг дістатися до моєї “історії хвороби”, чи то у лікарні чи в психдиспансері. Він розповів, що я пройшов “комплекс лікування”, винайдений німцями у концентраційних таборах для поступового омертвлення людини. Пройшов я 17 сеансів якогось спеціального “лікування”, а після 19-го, як він сказав, вже ніхто не виживає...

З “ескулапом” Заїкою, який хотів загнати мене на той світ, востаннє я зустрівся через півроку після звільнення, тоді треба було їхати до нього на планову консультацію-перевірку. Побачивши мене, він із зловтіхою та задоволенням, глузуючи, сказав: “Щось кепсько виглядаєш, хлопче... Слабак ти, слабак...”

На жаль, зовсім здоров'я не відновив, приступи слабкості переслідували все наступне життя, крім того, час від часу тіло сковувало ніби залізним скафандром. Для того, щоб змусити себе ворухитися чи щось робити, доводилося докладати додаткових зусиль і сили волі. Зникло уміння планувати свій час, що раніше мені дуже допомагало розумно і раціонально жити. З'явилася забудькуватість. Мислення та реакція значно сповільнилися та було заборонено керувати транспортом. Виявилось також, що те “лікування” спричинило хворобу щитовидної залози — зоб другого ступеню та всі відповідні цьому наслідки. І це лише найвідчутніші симптоми. З усім цим треба було постійно боротись, це виснажувало, бо треба було витратити багато додаткової сили. Лікар, який добрався до моїх документів (і побажав бути невідомим для інших), пояснив мій стан так: “У всіх людей нервові зв'язки прямі, а в тебе вони скручені, як дріт у прасці, тому на те саме ти тратиш енергії набагато більше, ніж інші, тому і слабкість”...

Приватний архів Олексія Шевченка.

Оригінал. Машинопис.

№ 53

**Спогади Володимира Семерні
про сумських хіппі 70-х рр.***Грудень 2023 року***XIІІІ****Що це за люди й звідкіля вони узялися?**

“Це покидьки суспільства. Алкаші й наркомани, збоченці позбавлені етики, моралі й здорового глузду, яких потрібно винищувати”. Така офіційна пропаганда будь-якої системи і брехня дуже значною мірою. Вони не з’явилися зненацька тому, що існували завжди. Коли первісна людина не розчавила ногою квітку, а схилилася щоб краще відчутти аромат, на світ з’явився перший хіппі. Діоген, Григорій Сковорода й Лев Толстой були саме хіппі. Будда, Крішна, Христос і Мухамед — також, безумовно. Існування цих і багатьох інших відомих історичних постатей, здатних відчувати не тільки біль, хіть і голод, переконливо доводить безпорадність будь-якої системи у боротьбі проти хіппі.

Хіппі вірусні, тому єдиний дієвий засіб проти них ігнор, замовчування і перекручування фактів. Але СИСТЕМА — це насильство за визначенням, система звикла винищувати фізично, до того ж “тихою сапою”. Це можливо, поки кількість хіппі не переходить у якість. А от коли таке трапляється, у тихому болоті покірного суспільства виникають глобальні метастази.

Коли і як хіппі захопили цей світ?

Всі документальні свідчення, пов’язані з хіппі, ретельно винищуються, тому подальший текст можна сприймати як міф. Наприкінці 50-х років у порту Ліверпуля пришвартувався теплохід із Канади. По трапу зійшли четверо молодих людей які були одразу заарештовані за їх дивний вигляд. (зараз на вулиці ми майже всі виглядаємо саме так). Документи виявилися у повному порядку: кожен з них мав кілька вчених ступенів у різних галузях науки, від теології й історії до квантової фізики й генетики. Психічна експертиза визнала всіх здоровими, наркотиків не виявили. Ціль візиту вони задекларували як подальшу освіту. На тому все могло й скінчитися, але інцидент потрапив у пресу і викликав несподівано великий розголос. Виявилось, що британській молоді не вистачало саме цього. Саме так молодь отримала напрямок свого спонтанного протесту, а рок-н-

рол отримав науково сформульований соціальний підтекст. Несвідомий протест молоді проти існуючого ладу отримав назву та ідею, яка пояснювала провал попередніх соціальних теорій і вселяла надію. Саме хіппі знайшли відповідь на всі питання і ця відповідь влаштувала багатьох. Хіппі зруйнували велику кількість соціальних заборон і забобон. Наприклад, пропаговане хіппі вільне кохання сприймалося як відмова від сексуального насильства. Навіть коли жінка виходить заміж заради грошей, вона вчиняє над собою сексуальне насильство. Взаємна згода була обов'язковою й самодостатньою. Хіппі знали відповідь на питання, чому так багато релігій, якщо Бог один і пропагували рівність усіх вірувань. Міжконфесійній ворожнечі було покладено край. Соціальні теорії хіппі тодішнє суспільство сприймало практично без спротиву, як чисту воду. Хіппі регулярно проводили масштабні й гучні акції: антивоєнні, екологічні, релігійні, культурні і навіть економічні. О, так! Діти заможних батьків складали більшість студентської молоді й підтримували хіппі.

Одну легендарну акцію варто згадати окремо. Біржа Нью-Йорка являла собою величезне приміщення, у якому сотні, а може й тисячі клерків і маклерів фактично тримали в руках світову економіку. Коли хіппі з верхнього ярусу почали розкидати великі пачки грошей присутні кинулися їх збирати. Біржа на кілька годин була паралізована. За цей час у світі збанкрутували тисячі компаній, світова економіка оговтувалася досить довго.

Залізна завіса Советського Союзу також протрималася не довго. Критика загниваючого капіталізму запрацювала у зворотному напрямку: “раз лають, значить це добре!”. У СРСР також з'явилися хіппі, каральним органам додалося роботи. Західні рок гурти співали гімни, сповнені ідеями хіппі. Глушилки етеру працювали на повну потужність, за прослуховування можна було потрапити за ґрати і гарантовано позбутися радіоприймача.

Велике значення мала мода. Зовнішній вигляд хіппі являв собою німий протест усталеним звичаям. Газети й плакати палко доводили, як повинен виглядати советський піонер і комсомолец (вигнаним з комсомолу була пряма дорога до виправної колонії), а советські хіппі лякали законслухняних громадян і вибішували владу своєю зовніш-

ністю й поведінкою. Найгірше було те, що у кримінальному кодексі не було жодної статті проти хіппі. На нас важко було накинути кримінальні статті. Доводилося залучати проти нас кримінальні елементи.

Володю Лемешко пирнули ножом серед білого дня навпроти пам'ятника Шевченку. Тоді він вижив, але через кілька років помер загадковою смертю, 7 листопада (голове свято більшовицької банди). Я вважаю, що це було ритуальне вбивство. Сатаністи так святкують свої дати. Вітю Коробко знайшли повішеним у ванній кімнаті. Він не мав суїцидальних намірів, збирався одружитися, але він перекладав пісні Бітлз українською мовою, а це був подвійний гріх. Валеру Колоса на вулиці Металургів вдарили у патилицю пляшкою. ЧМТ не зафіксували, але він вмер “від струсу мозку”. Ще двоє померли “від п'янки” на нашій постійній локації під Великою Чернеччиною.

Перелік можна продовжувати до безкінечності, але який сенс? Зараз практично всі давні друзі мертві. Живими залишилися ті “хіппі”, батьки яких працювали у КГБ або були пов'язані з репресивними структурами. Зараз довге волосся й подерті джинси вже не асоціюються з хіппі. Світла смуга людства скінчилася, світ знову поринає у темну безодню війни. Зараз навіть згадувати соромно, як тоді було добре. І зовсім не через пломбір і дешеву ковбасу. Добрим людям добре тільки поміж добрих людей, а злим не добре ніде й ніколи. Не всі можуть бути хіппі, не всі здатні радіти життю. Добро розцінюється як слабкість і можливість безкарної агресії.

Сумські хіппі

Нас називали “хіппі” тому, що це слово в советському лексиконі було лайкою. Втім, я не вважаю себе 100%-м хіппі. Ніхто у нашій компанії (в Сумах було кілька таких компаній) не вживав наркотиків, тільки пиячили, але ще більше співали. Не тільки рок-н-рол, а ще й пісні місцевих і відомих бардів. Тривала бітломанія. Хлопці з гітарою на вулиці були так само звичним явищем, як зараз з наплічником. У кримінальному кодексі була стаття “за тунеянство”. Непрацюючих відловлювали й примушували працювати. Тож всі, хто не навчався, заробляли на алкоголь і туристичне обладнання чесною працею. У есересері було кілька масштабних тусовок на кшталт легендарного Вудстока,

але ніхто з наших їх не відвідував. Ми були провінціалами. Якщо Ігор Анікін десять років проходив у в одних вельветових джинсах (він не мав інших штанів), які були від часу прозорі і їх вже не можливо було латати й штопати, то в наших очах він був справжнісінький хіппі. Я знайшов на дні дідової скрині плащ з “чортової шкіри” (матеріал називався “револон”, надщільна тканина з конопель і віскозного шовку). На спині намалювали сліди протектора, ніби мене переїхав автомобіль. Ще один носив протерту до дірок кожанку фасону першої світової війни з усіх боків обмальовану такелажними позначками (стрілки, чарка, пляшка, напис “не кантовать”), ще один ходив у звірячій шкурі. Тобто, джинсами ми не обмежувалися, кожен вигадував собі щось ексклюзивне.

Ми мали кілька постійних локацій в середмісті й околицях. Ми збиралися періодично гарно провести час і полякати перехожих. Біля пам’ятника Шевченку ми грали в рулетку. Не на гроші, на сірники. Круп’є зазвичай був Саня Поборончук, “Шуша” (всі знали одне одного за прізвиськами, і лише декого інколи за ім’ям). Шуша був найактивніший і найфактурніший з нас, але беззаперечного лідера серед нас не було. Попри відсутність грошей грали азартно, поводитися гамірно. Рулетка була іграшкова, такі й зараз у продажу.

Одного разу до нас підійшли двоє міліціантів. Ввічливо взяли Шушу під білі ручки, ввічливо сказали:

– Пройдьомте на пару хвилин, є розмова, — він дійсно повернувся незабаром. З новою зачіскою й голова в крові. Ті міліціанти його завели за пам’ятник Леніну. Там дождався третій, з величезними кравецькими ножицями. Ножиці були тупі, розкішні Шушини волосся видавали з клаптями шкіри. Його поставили на коліна. Двоє тримали, третій стриг.

Після цього ми змушені були ховатися й тікати від міліції. Ножиці додалися їм до табельної зброї. Нападу зазнали чимало хлопців. Так тривало допоки випадково не обстригли якогось синка партійної шишки, тоді вже заборонили. Дівчат у коротких спідницях часто намагалися згвалтувати, або принаймні образити. Дівчата для самозахисту (моя Милка також) у сумочках на довгому ремінці носили половинку цеглини загорнуту у газетку. Так почувалися безпечніше.

Ми постійно змінювали локації. В парку ми полюбляли “пеньки”, район сучасної “Хіросіми”. У погану погоду ховалися під дахом “Рибні страви” на Воскресенській. Там було відносно спокійно у порівнянні з іншими сумськими пивбарами, брудними й повними алканів. Найулюбленишим місцем був “Цапеллянд”, віддалене місце на березі Псла під Великою Чернеччиною (12 км від міста, хто не мав велосипеда їхав автобусом). Під’їхати туди машиною було неможливо, треба було перелазити через невеличкий, але крутий яроч.

Назва локації походить з її титульного анекдоту. Кожен новачок у відповідь чув пояснення, як “Двоє грузинів повернулися з полювання, випили бурдюк вина й посперечалися, хто в лісі найстрашніший звір”. Анекдотів та приколів із власного життя нам не бракувало ніколи. Весело було завжди. Хто не лінувався, приносив намет, але більшість віддавали перевагу алкоголю. П’яному море по коліна, дощу не помічали взагалі.

Підступну ідею подав Ігор Крулік. Почав копірсити землю ножем і кричав, що вириє схрон. Я повівся, привіз лопату і ми вирили справжню криївку по кресленнях громадянської оборони (у кожній школі, підприємстві й у будь-якому закладі обов’язково були наочні посібники з кресленнями й інструкціями). “Землянка в три накати” виїшла доброю. Була пічка, бар і нари. Там кохалися й пиячили, а на даху в той час танцювали рок-н-рол. До осені позаростало так, що поки туди не впадеш, так і не знайдеш.

Але знайшли таки: у КГБ працювали професіонали. Ще й записали на магнітофон наші п’яні співи. Одного прекрасного дня на завод приїхала біла Волга і двоє у цивільному переконливої зовнішності з посвідченнями відвезли мене у “великий дім” (з якого Колиму видно) на вулицю Кірова. У приймальні навпроти столу стояла величезна (чверть кімнати займала) гіпсова голова залізного Фелікса. Розмовляли підкреслено ввічливо. Відтоді й я розмовляю з ворогами підкреслено ввічливо. Якщо перейшов на “ви”, то дружбі кінець. Багато розпитували про всіх знайомих. Дуже сердилися, що я ні на кого не знаю ніякого компромату, а говорити можу тільки про п’янку.

Трапився ще й такий діалог:

– Та скільки ж ви там вижирали?

– Ну, ви ж бачили велику пляшку? У ній 5 літрів, так ми удвох з Ігорем її майже випили.

– Не бреши!

Тичу пальцем у загратоване вікно, там через дорогу гастроном.

– Може поставимо слідчий експеримент?

– Ти тут ще поумнічай, прописку у Читинській області ми тобі гарантуємо!

Нарешті довідалися, що я вчився разом з Вовою Лемешко.

– Так от звідкіля все почалося!

І тут почалося. Думав, гаплик. Перехресні допити, очні ставки... Нас ламали. Хто не зламався, був знищений фізично, раніше я вже наводив приклади. Приїздили й додому. Конфіскували в мене “вещдок” — туристичну сокирку з довгим руків'ям. З когось вичавили “зінання”, що на руків'ї був напис, який вони кваліфікували, як “націоналістичний”. Написано було “За успіхи на навчаннях у секторі Газу”.

“Сектором газу” називалася обладнана на галявині їдальня. Саме там пиячили. “Газом” називали алкоголь. Взагалі наш суржик був крутіший за кримінальну “феню”. Наприклад, тютюнові вироби називалися “Сільрада”. Знову ж таки з анекдота:

– Що пан палить?

– Дешеві цигарки “Ватра”.

– А що пан палитиме, коли й вони подорожчають?

– Пан палитиме сільраду.

Якщо хтось скаже:

– Труби горять, тайми клокають, — всі розуміли, що треба встигнути затаритися до закриття магазину. Ми розчісували “хайри”, вдягали “прикид”, взувалися у “шюзи” “найталися по флетах”. Цю “марсіанську” мову передбачили у науковій фантастиці, як мову майбутнього суспільства, коли всі нації мали злитися у єдину. Назва її “інраш”. Зараз саме так спілкуються екіпажі на МКС і чудово розуміють одне одного.

Ми поведилися “жахливо” розкуто. Ми не знали, що це назвуть словом “перфоманс”, але перехожі нас обходили якомога далі. Сучасна молодь віддає перевагу телефону, тоді ж на кожному кроці можна було почути:

– Слиш, ти, чувак в натуре потний! Дай двадцять копеек!

Розбите обличчя ні в кого не викликало подиву. Нашу зовнішність всі намагалися копіювати, ми були законодавцями мод в Сумах. Ще однією важливою прикметою були “феньки”. Ми не завжди могли дозволити собі виглядати вінтажно. Не завжди могли спілкуватися та дрібну деталь, непомітну й не зрозумілу для непосвячених, але здалеку помітну своїм, мав кожен. Переважно це були саморобні прикраси: кулони, маленькі лялечки (зараз такі пристьобують до наплічників практично всі дівчата), ремінчики або ланцюжки. Найрозповсюдженішим був значок символізуючий чотири частини критичної маси заряду атомної бомби. Зустрічається й зараз, але ніхто не пригадає його походження.

Я й досі не виходжу з хати без феньки. Це саморобний, плетений з паракордного шнура брелок для ключів (кейчейн), надзвичайно зручний та ергономічний. Та й ключі ношу на саморобному ж таки ремінці з клепами. Тільки так мій склероз дозволяє мені повертатись додому. Від буйного волосся до плечей лишилися плеш і вуса. Цього вистачає, щоб на мене звертали увагу на вулиці. Деякі перехожі зупиняються й висловлюють мені свої почуття, зараз переважно позитивні. А от раніше моя і наша зовнішність викликала протилежну реакцію: фонтани жовчі й неприховану агресію. Безліч разів мені погрожували “вищипати вуса без наркозу” й “обчикрижити патли разом з вухами”.

Нас виховували в дусі ворожнечі всіх до всіх. За “паребриком” і зараз так. На ТОТ нещодавно якийсь бойовик отримав орден за те, що написав донос на свого рідного, проукраїнські налаштованого батька. “Все було й все буде”. Еклезіаст запевняє, що змінити світ не можливо. Хіппі своїм прикладом це заперечують. Все можна змінити для тих, хто цього прагне. Темні часи повертаються, коли про них забувають. Добро забувають ще швидше. Джона Леннона застрелив його палкий прихильник. Він образився на Джона за те, що світ не змінився швидко й радикально під впливом хіппі. Соціальні зміни завжди відстають від наукового прогресу. Але вони існують, і ось вам приклади цих змін у всьому світі.

Чи можна знищити хіппі?

Коли світ насильства втямив пряму загрозу своєму існуванню через ненасильницький протест хіппі, їх поча-

ли вивчати. Вивчали й мене, довго й ретельно. Коли КГБ визначило серед нас кількох “цапів відбувайлів”, до числа яких мені пощастило не потрапити, й закривало нашу справу, мені повідомили результат дослідження. Я в них був визначений як “думаючий дурак”. Я ще й перепитав:

– А як це дурень може бути думаючий?

Мені пояснили:

– А отак! Не володіє всією повною інформацією, а вже намагається робити висновки.

Та звісно ж, вони безумовно володіли не тільки інформацією, а ще й мали істину в конечній інстанції.

Що ж, дякую й на тому! Могло бути й гірше. Це не змусило мене підстригтися чи поголити вуса, але наші велелюдні демонстративні тусовки на тому припинилися. Ми зрозуміли, що серед нас є стукачі, і не тільки з примусу. Так, влада добре вмів примушувати й зіштовхувати людей (“розділяй і володарюй”), позбавляючи їх довіри й дружби. Але дехто цим зловтішається і робить брудну справу із задоволенням. Тож влада (в усіх країнах, не тільки наша) спромоглася вгамувати зовнішні прояви хіппі, але не їх ідеологію. Справа в тому, що ідеологія хіппі за всіма ознаками є релігія. Так, всі хіппі віруючі, навіть ті, хто називає себе атеїстами. Це віра без попа і вівтаря, віра в те, що людина, у яку Бог вдихнув свою безсмертну душу, зовсім не обов’язково мусить бути скотиною. Залишатися людиною можна навіть тоді, коли й насправді це важко.

Хіппі ніде не поділися. Хіппі подорослішали, пережилися, побудували дома, села й міста. Виховали дітей. Серед моїх дітей та онуків також є хіппі. Хіппі сучасні живуть общинами у Європі, Америці й Азії. Допоки хіппі не намагаються відкрито й масово впливати на суспільство, влада заплющує очі на їх існування. Хіппі відкрили дорогу численним неформальним об’єднанням. Так світ побачив бітників, рокерів, панків, готів та емо. Часом неформальні об’єднання виявляють підвищену соціальну активність. Наприклад антиглобалісти й окупі. Антиглобалісти робили ставку на пропаганду і протрималися довше, хоч не були масовими. Окупі не мали глибокої ідеології і не витримали репресій. Всі інші не цікавилися політикою, й саме тому були оцією ж таки політикою використані. А от тепер варто нагадати, що багаторічна в’єтнамська війна стала не популярною й була

припинена врешті решт саме завдяки зусиллям хіппі. Їх не могли призвати до армії через наркозалежність і збочення, часто такі ж симульовані, як слабе здоров'я. Всесвітній антивоєнний рух також очолювали хіппі.

Ідеологія

Хіппі об'єднуються в комуні, широко займаються творчістю і ремеслами, різноманітними хендмейдами і визнають тільки дрібний бізнес. Хіппі тримаються осторонь світового прогресу через те, що прогрес завжди породжує безліч кривавих конфліктів. За всіма ознаками хіппі комуністи, але ні в якому разі не належать до жодної з численних комуністичних партій. Навпаки, всі, хто має партійний квиток будь-якої партії — то найзапекліші вороги хіппі. Фактичне повернення до первісного суспільного ладу — то найслабша риса хіппі, але ж вона безумовно прекрасна на тлі нашого скаженого світу.

У світі, де все вирішує груба фізична сила, не можна забувати, що сила завжди дуже відносна, і тільки краса невмируша. Тут ми наблизилися до лозунгів хіппі, які є квінтесенцією їх ідеології. Цих лозунгів не багато, вони дуже прості, але насправді дуже змістовні й глибокі. Кожен може їх розуміти на ту глибину, скільки дозволить його інтелект. Тож, почнемо з сили.

Флауерс пауерс (floWers poWers) цей лозунг навіть не пишуть, а малюють. Два слова написані в два рядки з двох літер дабл ю утворюють квітку. Квіти найсильніші! Сенс у тому, що такі слабкі й беззахисні квіти пробивають асфальт і трощать граніт. Той, кому подобається їх аромат, не схоче дихати смородом вибухівки. Сильна людина усвідомлює, що на силу завжди знаходиться сила. Перемога ніколи не буває остаточною, й на могилах переможців завжди ростуть квіти, такі ж самі, як на могилах переможених.

Тож хіппі вперто доводять безглуздість війни. Лозунг “Make Love, Not War” закликає до припинення війни через кохання. Та й дійсно ж, ненависть і ворожнечу може здолати тільки щире кохання. Тільки кохання унеможливорює війну, тільки кохання будує міста й храми й запобігає руйнації. Усе, чим людство може пишатися, народжене коханням. Наслідки війни завжди ганебні.

І ось, нарешті, головний лозунг хіппі: Все в кайф! Тут можливе найширше тлумачення. Від примітивного (алко-

голь, секс) до наукового. Авжеж! Медицина доводить, що позитивний емоційний стан є запорукою здоров'я. Щасливі не хворіють. Хіппі володіють технологією, як такий стан підтримувати повсякчас. Тож не тільки алкоголь, секс і транквілізатори, а саме ВСЕ в кайф. Йога, туризм, фізкультура, музика, творчість і позитивне спілкування тощо. Задоволення — первісна й головна мотивація всього живого.

Коли Господь Бог сотворив цей світ, він, безумовно, добряче втопився, але не вклався відпочивати, а довго милувався своїм творінням і отримав велике задоволення. Батьки радіють успіхам дітей, їх радість приємно бачити дітям. Радощів позбавлений тільки сатана. Це маркер, прикмета людей, не здатних радіти. Їх ніби й тішать чужий біль і невдачі, але радощів вони не знають, тільки обов'язок.

Той, хто звук повсякчас відчувати батіг на спині може радіти короткочасним паузам, але якщо пауза затягується, неодмінно впадає у розпач. Людина обмежена боїться свободи гірше від смерті, не вірить нікому за винятком батога й шукає тільки бодай тимчасових, але швидких і легких задоволень: їжі, алкоголю, сексу, наркотиків і зробити якусь капость. Для них цей лозунг не має іншого сенсу. Людина, якій Бог дарував внутрішню свободу багатша, її задоволення безмежні. Подаруй іншому радість — отримаєш дві радості! Шукаєш щастя — знайди достойного й зроби його щасливим. Тільки так собі отримаєш, бо не можливо щастя купити або вкрати.

Усі віруючі й атеїсти чули про муки Христові й бачили його зображення у терновому вінці. Але з 33-х років свого земного життя Христос зражений страждав менше двох діб, а до цього вінчав трояндами земний свій шлях і перетворював воду на вино. Можливо, хтось знайде кращу підказку для тих, хто шукає у житті сенс? Я цілком задоволений цією.

Можна заперечити: “Сенс життя в боротьбі”. Аргументи ніби то й переконливі, але увага: найдужчі чоловіки охоче підкоряються тендітним жінкам! Величезна Індія 200 років марно намагалася звільнитися від англійських колонізаторів, коли нарешті Ганді сказав: “Та кому ви тут в біса потрібні? Грабувати соромно, збирайтеся геть!” Англійська королева побачила, що струмок золота з колоній вже не той, що раніше. Трохи зсунула набік корону, почув-

хала потилицю і впровадила Британську Співдружність щоб зберегти обличчя. Інакше б сталося те, що й у Південній Африці. В англо-бурській війні весь світ став на захист свободи і маленький народ переміг наймогутнішу імперію світу, якою на той час була Британія. Цей факт ще раз підтверджує перший лозунг хіппі. Оці та інші лозунги хіппі забезпечують сприйняття ідеології хіппі широкому загалу. Так само, як сучасні, воєнні “Слава нації! Смерть ворогам!” забезпечують патріотичний підйом і войовничість. Війна може закінчитися тоді, коли світ згадає лозунги хіппі. Більшість лозунгів хіппі запозичені з буддизму та інших релігій у ненасильницькій їх частині. Наприклад: “Роби добро й кидай його у воду, зло залишай ворогам”.

Сучасні хіппі

Я вже казав, що всі старі друзі вбиті. Вони були друзі до гроба у прямому сенсі. Але набагато більше було старих знайомих, дружбу з якими довелося розірвати. Сучасні соціальні мережі дозволяють нам легко знаходити однодумців і організовувати події та флешмоби. Так останнім часом з'являються нові “френди” мого віку, з якими я раніше не був знайомий через приналежність до різних угруповань. Сучасна молодь, як і тодішня, легко сприймає ідеологію хіппі. Вони не називають себе словом, яке зараз звучить архаїчно, але за всіма ознаками це свої. Такі діти ростуть вже у кількох генераціях моїх знайомих і у моїй родині.

Я зараз не можу пригадати назву індійського міста, на центральній площі якого зведено п'ять храмів різних релігій світу. Свого часу саме в Індії було найбільше спільнот хіппі. Є великі спільноти в сучасній Данії. У Норвегії спільноти (не тільки хіппі) офіційно називаються “комунами”. Сучасні хіппі більше розважливі і менш галасливі у порівнянні з хіппі шістдесятих років, але поки лозунги хіппі не спростовані, живе їх ідеологія.

Вороги хіппі також ніде не поділися. Коли я покинув свій дім і жив у гуртожитку до мене у кімнату підселили хлопця, який повідомив прямо:

– Я фахівець по знищенню таких, як ти.

Наше спілкування завершилося тим, що ми почали разом вранці бігати на зарядку. Я нікому не сказав поганого слова, але спілкування зі мною не всі витримують. Один з нових френдів називав мене братом, вихвалявся, який він

був крутезний хіппі, що аж до буцегарні дотусувався. Складав вірші з ознаками геніальності. А кілька років тому 5 березня, на річницю смерті Сталіна, виклав цілу оду прославляючи “отця народів”. Я нікого не позбавляю віртуальної дружби. Натомість я використовую соціальні мережі для просування власних наративів. На мою думку, саме для того вони й були створені. Я став параноїком. Цю хворобу я вважаю надзвичайно корисною. Саме вона допомагає мені обходити численні “вовчі ями”, до яких потрапляють необачні. Я не хочу називати прізвиська сучасних хіппі. Нас мало й нас треба берегти. Ми корисні вже тим, що ми існуємо.

Й наприкінці варто згадати ті легендарні роки. Нашу кампанію ми називали “контора” в пику тій конторі, що за нами стежила. Світова спільнота хіппі називала себе “системою” в пику будь-якій існуючій системі. Головною зброєю хіппі був і залишається “стьоб”. Саме за цією ознакою нас можна виявити. Ми глузливі. Ми фізично не можемо не глузувати з усього, що нам здається безглуздим. Влада, гроші, війни, рабство, тупість — наші постійні мішені.

Ми й зараз відрізняємося зовні від натовпу, хоч і не так радикально, як півсторіччя тому. На нас вже не дивляться, як на прибульців. Зараз всі намагаються підкреслити свою індивідуальність. До нас звикли й не звертають уваги. Але й досі багатьох дивує, що ми знаємо відповідь на всі питання і живемо так, як інші не можуть. Деякі з нас пішли добровольцями до лав ЗСУ але не для того, щоб вбивати. Ми принципово не вбивці. Це про такого, як ми, Радьярд Кіплінг написав оповідання “13-й солдат”. Про нас знято багато фільмів. Мій улюблений — “Форест Гамп”.

Приватний архів Володимира Семерні.

Оригінал. Машинопис.

№ 54

Спогади Михайла Скорика про початки діяльності Народного руху України за перебудову в м. Шостка

Січень 2024 року

За радянських часів в Шостку на промислові підприємства Москва направляла молодих фахівців із Московії. Вони не були висококласними фахівцями, але дуже пере-конливими нацистами. Їх призначали керівниками і вони

примушували підлеглих працівників вивчати і користуватися їх язиком, тобто мовою. Хто їм не підкорявся їх пазбавляли додаткових виплат та будь-яких соціальних пільг. Таким чином Шостка була зросійщена. З тих часів патріотизм у Шостці і районі став бути небажаним. Тому в вісьмидесяті роки двадцатого століття, коли я друкувався в заводській газеті українською мовою, то навіть рядові працівники робили мені зауваження за те, що я друкую чужою їм мовою, тобто українською.

У 1988 році в Шостці, коли представник замовника в заводі “Зірка” полковник Леонід Коваленко, почав діяти проти місцевої організації КПСС, то він для своєї підтримки організував ініціативну групу. Я вступив в цю групу при її утворенні. В цій групі майже не було патріотів. Просто люди були не задоволені життям і вони шукали вихід. Тоді ж Михайло Колотуша (на жаль нині покійний) організував Товариство української мови “Просвіта” імені Т. Г. Шевченка. Це була перша патріотична організація в Шостці, в якій було декілька членів, в тому числі і я. Ця громадська організація довго не існувала, розпалася. А ініціативна група Коваленка збільшувалася і вже у вересні 1989 року наша делегація брала участь установчому з’їзді Народного Руху України. Делегатами були: Леонід Коваленко Микола Рубанік, Олександр Кираєнко, Олег Стріха, Анатолій Хлопотов, Валерій Коган та Володимир Воловик. Зараз у Шостці проживає тільки Анатолій Хлопотов. Наша ініціативна група перетворилася в Шосткинську міськорганізацію Народного Руху України.

Діяльність наша була головним чином спрямована на боротьбу із червоними директорами і організацією КПСС. Ми друкували і розклеювали та роздавали листівки, організовували мітинги та пікети, випускали фотогазети і займалися іншими справами, щоб якомога більше людей перетворити із советські зомбі в українців. Одного разу назбирали матеріалів на газету, але Шосткинська друкарня відмовилася друкувати. Тоді наше керівництво домовилося надрукувати газету в одній із Балтійських республік. Наша делегація в складі двох рухівців поїхала в Прибалтику. Але нас хтось зрадив. Головне управління міліції області разом із управлінням КГБ організували спеціальну операцію по затриманню нашої делегації і її пограбування. Їхня операція мала

кодову назву “Невад”. І коли наші хлопці виходили із вагону на станції Конотоп їх скрутили і пограбували, забравши всі газети, а хлопців через деякий час все таки відпустили, бо не було законних підстав тримати за такі дії під арештом. Після 24 серпня 1991 року організація Народного Руху України була зареєстрована в місті Шостка і діяла вже легально.

Так розпочинався Рух у Шостці.

Приватний архів Михайла Скорика.

Оригінал. Машинопис.

№ 55

Спогади поета Леонарда Тушинського³⁸ про Сумське товариство філософів-ідеалістів “Мысль” та про його організатора Олександра Кобылякова

Січень 2025 року

ВРЕМЯ ПЕРЕСТРОЙКИ И СОФИ “МЫСЛЬ”

Что я помню о том времени в формате сумской чешской движухи”? Если что-то помню, то хочу забыть. Все происходящее тогда было смутно, болезненно, будоражно. Наступившая эпоха рождала и многочисленных прагматиков и нередких авантюристов, в том числе и “донкихотов” от политики. Прагматики тихо и цинично делали деньги, “дон кихоты” искали героической славы, надеясь, что и она когда-нибудь принесет им различные дивиденды. Как правило, за таковыми персонажами следовала более или менее многочисленная масовка.

Безусловно, Александр Степанович Кобыляков³⁹ был интересным человеком и персонажем, и он был моим близким другом. Не помню кто, но кто-то сказал: “Кто в юности не был революционером, тот не имеет сердца. А кто в старости не стал консерватором, тот не имеет ума”. Увы, Саша не дожил до старости. Он всегда куда-то спешил, бежал поджигать социум, размахивая различными флагами, хотел кому-то что-то доказать, в чем-то убедить. Ему необходимо было с кем-то сражаться, короче говоря — менять и спасать мир. Ему очень, ну очень хотелось быть героем. Может быть его побуждал к тому его небольшой рост. Увы, у каждого из нас свои комплексы, свои “тараканы”.

Александр был интеллектуалом, способным к глобальному философскому анализу действительности и хорошо

понимал цену происходящему, но все его здравомыслие опрокидывала бушевавшая в нем стихия. Вообще, он был персонажем Достоевского: в нем уживались все Карамазовы, от отца до слуги Смердякова. Я не переставал удивляться непредсказуемому чередованию этих ипостасей. А политика? Его политическая деятельность, его публичные акции, остро-полемические заявления, провокативные поступки и заявления в отношении властей — все это было. И это было, как я понимаю, его игрой, в которой он на время забывался, сам себя воображая отважным правдолюбом и “змееборцем”.

У Александра было множество политических проектов. Одним из них была безуспешная попытка создать в Сумах нечто вроде философского клуба. Клуб СОФИ (Сумское общество философов-идеалистов) “Мысль” был создан и официально зарегистрирован, но его начинкой, конечно, была никакая не философия, а идеология, основой которой была пафосная оппозиционность всему старорежимному.

Я, скорее по личной симпатии к Саше, а не по убеждениям, включился в его авантюрный политический проект (был настолько молод и глуп). Под моей редакцией вышло несколько номеров газеты “Мысль”, в которой разножанрово пропагандировались демократические идеологемы, гласность, свобода совести и тому подобная чепуха. Ибо все, как я понял позже, гораздо проще и прозаичней в устройении социума. И капитализм, и социализм, увы, только личины, только политические симулякры, лишь формально и облицовочно прикрывающие единый архетип общественных отношений. Жизнь любого социума (и это очевидно) выстраивается в следовании единым мотивационным силовым мнениям, исходящим из унифицированной природы падшего человека-человечества. Остальное только спекулятивные политические мифы, упрощенные мифологемы, риторика, внушение, манипуляция. И что, в сущности, есть жизнь мира? В глобальном формате это не что иное как борьба за власть, т. е. за ресурсы и территории, за право повелевать.

Но я отвлекся... Членов клуба я помню плохо, это, как правило, были нереализованные, невостребованные, растерянные или скучающие одинокие люди, мечтатели-правдолюбы, далекие от реальности. Инфантильно-пылкие

стеснительные юноши, не знающие куда себя деть домохозяйки и старики-пенсионеры не у дел — вот тот контингент, — вполне обаятельный в своей наивности. Но ни одного субъекта из этого контингента я бы не осмелился назвать философом. Просто люди хотели общения, участия в актуальном процессе, некоей групповой статусности. Просто люди пытались найти место и пристроится к “несущим общее строительное бревно”.

Короче говоря, клуб СОФИ “Мысль” был эффективной, привлекающей внимание немногочисленной общественности, фикцией. Александр Кобыляков и был этим клубом.

Если кому интересно увидеть Александра Степановича в подчас экзальтированной, но несомненно талантливой его чудаковатости и выслушать его вдохновенные речи, то я позволю себе припомнить один фрагмент из нашего с ним общения.

...Поздний вечер. Сижу, что-то читаю. Вдруг — звонок в дверь. Иду, открываю: на пороге Саша. В черной широкополой шляпе, в черной рубашке под черный галстук, в черном ниже колена стильном плаще. С шеи свисает длинный черный шелковый шарф. В правой руке у него черный стек, в левой — черный пухлый саквояж. Сквозь стеклышки антуражных очков взгляд блистающий.

– Вот, дорогой Лео, я за тобой. Одевайся, такси ждет, счетчик стучит.

Я предложил поехать на ночь глядя в старый совхозный сад и там отпраздновать осеннюю тишину (или день рождения Сократа — уже точно не помню).

Приехали к саду, расплатились с водителем. На обочине дороги, ведущей с Кирова на Роменскую (к пединституту), расположились у яблони, на низко склоненную толстую ветвь которой тут же залез Степаныч и полулежа, подперев подбородок кулаком, растянулся на ней.

На импровизированной скатерти-самобранке — шампанское, коньяк, шпроты, апельсины, — Степаныч вымутил очередной транш у спонсоров, принужденно заискивавших перед Сашиним родным братом — главным архитектором города.

– Ешь-пей, дорогой Лео, а я тебе изольюсь в эпифаниях, послушай меня и посочувствуй мне.

– Саша, о чем же ты хочешь излиться в эпифаниях?

– Лео, ну мы же всегда говорим о главном, о том мучительно главном, которое и тебя угрызает, — о вере и неверии, о смысле и бессмыслице, о Едином, как гласит Евангелие, на потребу.

– Саша, но ты ведь сколько раз насмеялся над так называемыми верующими.

– Ах, Лео, есть две веры, есть две церкви, есть две религии. Существует область формального, внешнего, социальная сторона церкви, церковный популизм, существует церковная проповедь, адаптированная к охлократическому сознанию. Существует редукция духовных понятий, сообщаемых в широкую массу, и существует аскетический мистический духовный опыт, сокровенно транслируемый под обрядово-ритуальной облицовкой, дальше которой не проникнет сознание большинства т. н. верующих.

Перво-наперво, первой ступенькой к истине является философия. Это наука наук, завершающая земное знание и открывающая путь к ведению. Она подводит сознание к богословию — сначала к школьному, затем к аскетико-мистическому, экзистенциальному, цельному и опытному...

Тут Саша замолчал, пристально глядя на дорогу: по ней к нам приближалась запоздалая влюбленная парочка. Только приблизившись к нам вплотную девушка и парень вдруг увидели перед собой черного человека, возлежащего на ветви яблони. Повисла пауза. Александр Степанович, поблескивая стеклышками очков, как то обреченно сказал единственное слово: “Мяу!” В ответ раздался жуткий вопль и романтические студенты, как-то даже вибрируя телами, с большей скоростью удалились туда, откуда явились...

– Да, Лео, так я продолжаю... Тот, кто постиг школьное богословие, еще ничего не постиг. И, находясь в плену лжеименного разума и академических дефиниций, не имеет способности к преодолению неизбежных логических антиномий. Запредельное, т. е. абсолютное, т. е. существенное открывается только по благодати духовно преображенному сердцу, глубину которого дух выводит из контекста материальных законов, мер и величин. Только в этом случае человек обретает онтологический статус и становится действительно Человеком, т. е. сыном Божиим.

Человечность в человеке, дорогой друг, удостоверяется только в Боге. Только причастием к божественному бла-

гобытию познается Истина, или бессмертие, или свобода, или Царство Небесное.

Лео, “почто мятутся народы”? Царство Божие ищут устроить себе на земле, без Бога. И, удивительно, — чем настырнее, самоувереннее, бессовестнее попытки человечества устроить себе царство Божие на земле, тем радикальнее их реализация оборачивается адом. Цивилизация?.. — свинство, саморазрушение, истощение ноосферы и — в окончательном итоге — гибель, страшная гибель всего и всех. Друг мой, ум человеческий не безумие ли?.. Ответ очевиден...

Нет смысла воспроизводить весь разговор, он был долгим. Мерцали звезды на осеннем небе, пахло холодным увядающим садом. Мы не спеша свернулись и прогулочным шагом направились в город. И все мне тогда казалось прозрачным: и огромная волшебная ночь, и друг мой в почти театральном прикиде, и наше умничание, да и все человеческое знание о мире, о человеке, жизни и Боге. Противоречив и непоследователен был мой друг, внутри которого бушевал пожар страстей, раздуваемый, увы, неслабой гордынькой (которая, как я думаю, и привела его к ужасному концу). Саша не дозрел до великой и окончательной интроверсии, для того, чтобы окунуться во внутренний свой космос. Думаю, его очень пугали глубины его собственной души. Ему не стало мужества и силы, чтобы окунуться в себя и сразиться с самим собой за единственно истинное благо — за Единое на потребу. Борьба с собой за себя труднее и страшнее, чем бороться с “ветряными мельницами” внешнего мира.

Что есть герой внешнего плана... Убив Дракона, он с удивлением обнаруживает спустя какое-то время, что Дракон снова жив. И что его отсеченные головы снова прорастают к тем же шеям, ибо Дракон этот — это весь наш мир, по слову Библии, лежащий во зле. И борьба с ним за пресловутую земную справедливость только приумножает скорби человечества.

P.S. Конечно, я не претендую на объективность и мои немного иронические воспоминания предельно субъективны, и, может быть, все было иначе, — истину знает только Тот, Кто лишь один и может быть объективен.

И, может быть, трагизм отдельной человеческой личности столь сакрален и сокровенен, что я погрешаю, говоря

о событиях жизни так легко и так критически. Множество миров каждый миг своего таинственного существования пересекаются в единой точке, чтобы высечь во времени и пространстве искры великого чуда бытия человеческих душ в их до конца не понятных соприкосновениях. Все происходящее, если смотреть глубоко, есть тайна. Она требует благоговения. И жизнь каждого человека требует благоговения также. Благоговения и плача...

Если бы меня не спросили о клубе СОФИ “Мысль”, то я бы о нем и не вспомнил. Но о друге своем Александре Кобылякове, как о герое какого-то удивительного и трагического, и смешного подчас кинофильма, я вспоминаю часто. И тогда болит моя душа...

Л. Тушинский
Приватний архів Леонарда Тушинського.
 Оригінал. Рукопис.

№ 56

Зі спогадів колишнього оперуповноваженого Сумського обласного управління КГБ Ігоря Шудрика про свою службу та про сумських інакодумців

Лютий 2025 року

[...]

Упродовж 1963 року я навчався на Вищих курсах КДБ СРСР у Мінську. Слухачами були випускники різних ВІШів з усього Союзу, які, як і я, пройшли навчання на військових кафедрах та вишкіл у літніх таборах, отримали військове звання молодшого лейтенанта і працювали за фахом 2–3 роки. Під час навчання на Курсах дізнався багато нового, цікавого, зокрема про діяльність розвідок та контррозвідок різних країн, що дало мені можливість подивитись на світ і в подальшому далеко глибше, ніж це сприймає переважна більшість пересічних людей, особливо зомбованих телебаченням та іншими засобми масової інформації. З лекцій та з книг дізнався про різні чекістські операції “Трест” та інші. Викладач “Історії органів ВЧК — НКВС — КДБ”, на жаль, не розповідав про масові політичні репресії цими органами, про переслідування національної інтелігенції, про ЧОНи і т.д. Лише зазначив, що органи державної безпеки вийшли з під контролю партії і дапустили порушення соціалістичної

законності. Тому в сучасних умовах органи державної безпеки мають підпорядковуватися партії та бути її філіалами. Тоді на керівні посади в органи державної безпеки направляли працівників з партійних органів, а потім — і з комсомолу. А вони не розбирались в оперативній роботі, до того ж, нерідко з кар’єристичною сутністю. Згодом я зрозумів, що органи держбезпеки завжди були в СРСР каральним органом партії. Це чітко підтвердила їхня роль під час політичних репресій 20–30-х років ХХ століття та в повоєнний період до розпаду Союзу.

[...]

Наша група, як я розумів, була експериментальною. До неї входили представники різних національностей: росіяни, українці (до речі, й українці з Росії), узбек, казах, киргиз, грузин, вірменин та добродушний, високий і худий білорус. Стосунки у групі були дружні. До мене дуже добре ставились хлопці з Середньої Азії. Лише один у групі відрізнявся від усіх — росіянин Олег Осіпов, гірничий інженер з Назаровського розрізу Сибіру. Як “секретчик”, він приносив на заняття наші конспекти, а після занять відносив. З ним ніхто не дружив. Він мав неприємний вигляд і був з обмеженим інтелектом, але вів себе зверхньо. Звісно, ми молоді, могли пошуткувати. Якимось він “зачепив” інтелігентного узбека з Ташкента Хабібулу (Колю) Гафурова, на що той відповів: “Если бы такое сказал Игорь, то я не обиделся бы”. Хабібула відчув зневажливе ставлення до себе, як не росіянина. Цей Олег називав хлопців з Середньої Азії “нацменами”. Гафуров дружив з Іваненком. Вони разом прибули з Ташкента. Якимось Осіпов знову “зачепив” Гафурова та й покрити його російським матом. Присутній при цьому Іваненко відлупцював кривдника. На зборах групи обговорювали цю подію. Я пояснив, що у Середній Азії, як і скрізь, у цивілізованому світі, засуджують вживання матів, додавши при цьому, що Осіпов образив Гафурова і його матір.

[...]

Проходячи практику у Сумському управлінні КДБ, прикріпили мене до старшого оперуповноваженого, капітана Володимира Лук’яненка, з яким зустрівся усього два чи три рази. Мене здивувала його пихатість та безвідповідальність. Мою дипломну роботу завідувач відділення, якого прислали з партійних органів, критикував, і я її написав, як

вважав за потрібне. Керівник нашої групи, капітан Кіриндас найкращими визнав три дипломні роботи, зокрема, і мою. Мене здивував випадок, коли на зборах оперативного складу критикували орденоносного фронтовика за те, що він, очікуючи з Москви наказу про звільнення на пенсію, поміняв свою квартиру на кримську, куди йому і дружині лікарі радили переїхати за станом здоров'я. Ветерана війни довели до того, що він заплакав.

Після закінчення Курсів, напередодні початку 1964 року, прибув я на службу у Суми. На перших порах служби в Сумському обласному управлінні КДБ довелось часто супроводжувати літерні потяги. До тодішнього Генерального секретаря ЦК КПРС М.С. Хрущова часто приїздили перші секретарі компартій європейських соціалістичних країн (крім Румунії та Югославії). Шлях до Москви лежав через Конотоп. Заздалегідь оперативні працівники обласного управління приїздили в Конотопський відділ КДБ, де його начальник розподіляв, кому яку ділянку залізниці слід забезпечити. Нас розвозили на залізничні станції Московського напрямку. Необхідно було з двома міліціонерами пройти в один та другий кінець залізничного полотна по 7 км, перевірити, чи правильно залізничники “зашили” стрілку, чи нема чогось підозрілого продовж залізниці. Літерні потяги проходили вночі. Бувало, що за ніч проходило два літерних потяги. Після виконання завдання напівсонні опери з'їжджались на станцію Хутір-Михайлівський, щоб відтіля виїхати на Суми.

На жовтневі та першотравневі свята стояли ми в охороні біля трибуни на Червоній площі Сум, на якій були керівники міста та області й почесні гості. Влітку 1967 року у Суми прибув член Політбюро ЦК КПРС, Голова Ради Міністрів УРСР В.В. Щербицький щоб вручити Сумській області орден Леніна. З цього приводу в Палаці культури відбулося це урочисте дійство. Мені, як уже досвідченому працівнику, доручили забезпечувати безпеку при вході в центральний зал. А щойно прибулого колишнього першого секретаря Буринського райкому комсомолу Володимира Колонтая з досвідченим опером, майором Ліпатовим, напередодні направили оглянути горище Палацу культури, після чого В. Калантай бубнів, що виліз з горища увесь в павутині та пилюці. А майор О. Ліпатов, посміхаючись, за-

значив: “Это Вам, Владимир Сергеевич, не в президиуме сидеть со звоночком”.

У 1963 році на екрани країни вийшов документальний кінофільм “Наш дорогой Никита Сергеевич”, в якому прославляли його десятилітнє правління (“Великое десятилетие”). Але життя народу погіршувалось. Працюючи по лінії надзвичайних ситуацій, мені доводилось їздити по області і бачити, як живуть звичайні люди. Полиці магазинів були майже порожні. Колгоспи та радгоспи виробляли багато сільськогосподарської продукції, але все йшло в “закрома Родины”, на “безвозмездную братскую помощь” іншим країнам, на “поддержку мирового революционного процесса” та для виконання “интернационального долга”. Крім того, треба було утримувати величезну армію в країні та за кордоном, щоб “пугать весь мир”. У хліб тоді додавали кукурудзу, від чого не усі могли його вживати. У їдальнях не можна було нормально поїсти. Реформи М. Хрущова не давали результатів. Засоби масової інформації рекламували “королеву полів” (кукурудзу) та “царя Гороха”, які мали б вирішити продовольчу проблему. Але з цього нічого позитивного не виходило. Назрівало суспільне невдоволення. Серед народу ходили анекдоти з критикою на адресу М. Хрущова. Ці анекдоти вилучали оперативні працівники. Пам’ятаю, як деякі опери запрошували до себе колег, щоб послухати влучні анекдоти, після чого сміялись.

14 жовтня 1964 року М.С. Хрущова, який відпочивав на Кавказі, було усунуто з посади першого секретаря ЦК КПРС і на його місце обрали Л.І. Брежнєва. Організував цей переворот колишній комсомольський союзний лідер, Голова служби безпеки СРСР Семичасний. Але і після цього життя в країні не покращувалось. Під час правління М.С. Хрущова і після відсторонення його від влади було багато невдоволених економічним, духовним та політичним станом в країні. Були усні і письмові (частіше анонімні) критичні оцінки нашої дійсності. Судити таких людей не могли, оскільки не було в Кримінальному кодексі відповідної статті. Слідчі та прокурори посилено шукали шляхи введення в Кримінальний кодекс статті, щоб можна було покарати авторів цих критичних документів. До того ж почали переслідувати українських патріотів, які виступали на захист української мови, української культури в цілому. Згодом, після мого

звільнення, придумали статтю, якщо не помиляюсь, такого змісту: “Распространение заведомо ложной информации, порочащей социалистическую действительность”.
[...]

До речі, від рядових оперативних працівників приховували інформацію про масові заворушення в Росії та Україні. Лише після звільнення, через декілька років я дізнався про арешти українських діячів братів Б. і М. Горинів, В. Мороза та інших, про маніфестацію проти арештів української інтелігенції в київському кінотеатрі “Україна”, про лист І. Дзюби секретареві ЦК КПУ П.Ю. Шелестові проти переслідування українства, та про його книгу “Інтернаціоналізм чи русифікація?”, про арешти В. Чорновала та про його книгу “Лихо з розуму”. Навіть під час інструктажу перед супроводом літерних потягів нам не говорили, яка ж персона буде проїжджати. Про події в Бабиному Яру 29 вересня 1966 року дізнався в інтерпретації “Правди України”. За те що тоді в Бабиному Яру побувала дружина головного лікаря санаторію “Бермінводи”, Мушера звільнили з роботи. А був він добрим фахівцем, навів порядок в санаторії. Потім він працював завідуючим психотерапевтичного відділення студентської лікарні № 20. Слідом за сином він виїхав у США.

У Сумському обласному управлінні КДБ мені довелося працювати з ветеранами, зокрема, з капітаном О. Ліпатовим, які після війни в західних областях України боролися з бандерівським підпіллям (ОУН-УПА). Це явище вони називали “політичним бандитизмом”. Від Ліпатова я вперше дізнався, що таке “боївка”, “краївка”, “провідник”, “схрон”, про “загони під легендою” (переодягнуті працівники НКВС в одягу бійців УПА для компрометації та боротьби з бандерівцями), що таке “буки” (тобто катування в НКВС під час допитів із санкції начальника управління) і т. ін. Мене дивувало, що після тривалої служби в західних областях України вони так і не оволоділи українською мовою. І цей народ їм був чужим. З великим інтересом я розглядав у товстому довіднику матеріали та фотографії молодих і красивих хлопців та дівчат, з якими вони боролись, або розшукували. Для мене було потрясінням, коли знайомлячись з архівними матеріалами дізнався, що засуджений за розказаний анекдот чоловік був розстріляний у 1938 році, а рідним повідомили, що він помер у 1942 році. Капітан Лі-

патов повідомив мені інформацію від “стариків”, які йому розповідали про репресії 1938 року в органах НКВС. Усі боялись один одного через доноси. Якщо за стіною не чути кроків співробітника, то його заарештовано.

Співробітники, які в західних областях України боролись з патріотами України, були покарані Богом. Так, наприклад, у майора Ліпатова, який оперативно обслуговував два села Сколівського району Львівської області, єдиний син спився та покінчив життя самогубством. У начальника управління полковника Чепака Т. П., який перед і після війни служив у західних областях України, в партизанському об’єднанні був охоронцем секретаря ЦК КП(б)У Коротченка Д. С., одна донька народилася калікою, а друга тяжко захворіла. У майора Г. Шапошника, який після війни у Латвії боровся з “лісними братами” і особисто застрелив хлопчину, що біг у ліс для передачі їм інформації, син загинув в автокатастрофі. У Сумському обласному управлінні КДБ зі мною служив старший лейтенант Володимир Сафигін. Його батько Костянтин Сафигін до війни був начальником Охтирського відділення НКВС. З книги Івана Багряного “Сад Гетсиманський”, лише в умовах гласності (на Заході раніше) наші читачі, як і я, дізналися що Костянтин Сафигін садистськими методами вибивав у Івана Багряного (за повістю — у Андрія Чумака) свідчення, що той ніби створив антирадянську організацію, в яку залучив своїх братів. Інквізитор Івана Багряного Костянтин Сафигін після війни помер на роботі у Сумському управлінні КДБ, проживши 44 роки, а його син Володимир і того менше — 38 років. Так невідворотно діє закон відплати за скоєні злочинства навіть у наступних поколіннях. Тож розплата неодмінно чекає і російських фашистів за вчинені злочини над українським народом та Українською державою в сучасній російсько-українській війні. До речі, кат Івана Багряного Костянтин Сафигін похований в Сумах на Центральному цвинтарі, з зображенням на надгробній плиті знака “Почесного чекіста”, а Іван Багрянний — за кордоном, далеко від Батьківщини.

Незворотне покарання поніс відомий україноненавистник Лесь Бузина, про якого я опублікував у сумській газеті “Ярмарок” статтю “Бузина зі смітника”. Перед моїм звільненням, у Сумське обласне управління КДБ прибув з обкому комсомолу мій давній знайомий по Охтирці, тодішній

секретар райкому комсомолу Олексій Бузина. Він говорив: “Мені уже 33 роки, а уже аж молодший лейтенант”. Щирий українець, як мені видавалось, працював по лінії українського націоналізму. Згодом його перевели у Київ. Через багато років, перебуваючи на науковій конференції, зустрів у Києві Олексія. Він мені повідав, що працює у внутрішній безпеці Київського обласного управління КДБ. А це, як я розумів, — очі і вуха КДБ СРСР. Отак, був щирим українцем, як і його дружина Валентина, а пішов служити нашому одвічному ворогові. На завершення розмови додав, що дітей у них так і не було. Тому по притулках України шукав хлопця, схожого на нього. Такого знайшов в Одеському сиротинці. Перевіз його у Київ. Коли він підріс, почав мріяти про посаду журналіста. Читачі пам’ятають про україно-жерські опуси Леся Бузини і його безславний кінець. Організували видимість пошуку убивці. Цей Бузина багато знав, гадаю, що з Москви йому давали інформацію, щоб він виконував завдання наших ворогів при написанні своїх опусів. Мабуть вони його і прибрали, щоб приховати ці зв’язки.

Під час перебування на практиці в Сумському управлінні КДБ, згаданий вище капітан Володимир Лук’яненко подав на мене цілу підбірку доносів на ім’я начальника обласного управління, полковника Чепака Т. П. Згодом Трохим Павлович показав мені цю об’ємисту підбірку доносів і заявив при цьому, що нічому з цих матеріалів не вірить. Тут я збагнув, які можуть бути небезпечні люди у цих органах і якої біди вони можуть накоїти. Лук’яненко був кар’єристом, якого колеги називали “бульбодувом”. Він з трибуни заявляв: “Я нутром чувствую, що в Ромнах действуют националисты!”. У селі Русанівка, сусіднього Липово-Долинського району, він спровокував справу, що ніби то там діє націоналістична організація. А у дійсності зустрічались молоді люди, патріотично налаштовані, щоб поспілкуватись. Колеги тоді розповідали, коли заведена Лук’яненком справа розвалювалася, то він негайно поїхав у село, щоб активізувати там “націоналістичну” діяльність⁴⁰. На цій спровокованій справі він попав на роботу в центральний апарат КДБ України. А фактично за провokatивну діяльність потрібно було його звільнити з роботи, або записати “строгача”. Враховуючи те, що Лук’яненко “нутром чувствовав націоналістів”, його з Києва відпра-

вили на роботу у Львів. Якось колишні колеги, які знали моє ставлення до Лук'яненка, сказали, що цього “бульбодува” звільнили у Львові з роботи за використання державних грошей в особистих цілях.

[...]

Але були в управлінні, як на мене, і порядні люди. Серед них пам'ятаю Володимира Софроневича Березюкова, який прибув з Кольського міста Мончегорська, де він обслуговував комбінат “Североникель”, Юрія Ройченка, фронтовика Григорія Шапошника, Віктора Гончарова, Олександра Бойка, та фронтовика Михайла Жогло.

Багато років пройшло після мого звільнення зі служби. В.С. Березюков повідав мені, що не дослуживши п'яти років до повного терміну для виходу на пенсію, подав рапорт на звільнення. Як товаришу по службі, сказав, що не міг терпіти порушень законних прав громадян, вказуючи керівництву управління на конкретні приклади переслідувань людей. Володимир Софроневич розповів, як він зірвав спробу посадити в тюрму талановитого письменника В. Затуливітера. В управління КДБ поступила інформація, що під час перебування у Києві В. Затуливітер від В'ячеслава Чорновола та Левка Лук'яненка⁴¹ отримав працю Івана Дзюби “Інтернаціоналізм, чи русифікація?”. А у ті часи за зберігання цієї праці, могли посадити. В. С. Березюков заздалегідь порадив В. Затуливітеру добровільно віднести цю книгу в управління КДБ і сказати, що її він виявив у своєму поштовому ящику. При таких діях його не могли посадити. Після тривалих вагань, поет і письменник змушений був виконати цю пораду. Через роки В. Затуливітера обрали секретарем Спілки письменників України і нагородили Національною премією ім. Павла Тичини. Володимир Софроневич розказав мені, як деякі кар'єристи з управління, накинулись на нього за те, що він зірвав “перспективну справу”, по якій можна було посадити В. Затуливітера, виявити його зв'язки з “націоналістами” та отримати нагороди⁴².

Опера Віктора Золотарьова я знав по Вищим курсам КДБ СРСР. Він закінчив Глухівський педінститут, де готували учителів молодших класів, а я закінчив Київський університет. Він навчався курсом вище і, як типовий росіянин, вів себе зверхньо, вимагав, щоб я доповідав, як у мене ідуть справи. Віктор був обмеженою людиною і, як

потім я дізнався, кар'єристом. Мені не цікаво було спілкуватися з ним. Після проходження мною мандатної комісії, він сказав, що я справив сильне враження на членів комісії. А я подумав, звідкіля ж він міг про це знати, де було вузьке коло членів комісії: начальник Курсів і ще декілька чоловік. Після цього я намагався бути подалі від нього. За вживання мною української мови, він неодноразово закидав мені: “націоналіст”. В. Золотарьов обслуговував Сумський пединститут, потім був начальником відділу КДБ в Охтирці. Після виходу на пенсію, став начальником відділу кадрів Сумського хімкомбінату. На відміну від дядька, його племінник, доцент ХІРЕ, Вадим Золотарьов, з яким я познайомився на “Слобожанських читаннях”, виявився глибокоінтелектуальним викладачем і красзнавцем. Він вільно володіє українською мовою. Працюючи в архівах СБУ, опублікував у Харкові три книги: “ЧК-ДПУ-НКВС на Харківщині: люди та долі (1919–1941)”, “Секретно-політичний відділ ДПУ УСРР: справи та люди”, “Олександр Успенський: особа, час, оточення” (про долю комісара державної безпеки 3-го рангу, О. І. Успенського, який у січні-листопаді 1938 року очолював НКВС УРСР) та декілька статей у науковому і документальному журналі “З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ”. Шановний Вадим Золотарьов подарував мені ці книги та журнали, на які я послався у виданій монографії “Філософські дискусії в Харкові” та у рукопису “Літературні дискусії в Харкові 1925 — 1928 років”, яку ніяк не можу видати продовж семи років через “відсутність коштів”.

[...]

Син мого вище згаданого товариша по службі в Сумах Березюкова Володимира Софроновича — Ігор Березюк заочно познайомив мене з керівником Сумської “Просвіти” Шевченком Олексієм та колишнім викладачем філософії Сумського університету В'ячеславом Артюхом, які надіслали мені свої спогади.

[...]

У великій статті В'ячеслава Артюха “Інаклюдство на Сумщині” я зустрів багато знайомих мені імен по роботі в Сумах, зокрема про Миколу Данька. З Даньком я познайомився у 1964 році, перебуваючи у відрядженні у старовинному місті Глухові. Ми взаємно були приємно задоволені такою зустріччю, оскільки розмовляли українською мовою.

Пан Микола не запитав мене, де я працюю. Через декілька днів, проходячи центральною вулицею Сум, назустріч мені ішов пан Микола. Побачивши мене, він раптом повернув на іншу сторону вулиці. Я тільки вигукнув: “Миколо, у чім справа?” Відверто кажучи, я й не здивувався, оскільки знав, що нарobili “енкеведисти” у західних областях України, де навчався пан Микола. Якось на столі в одного слідчого в управлінні я побачив збірку Миколи Данька, видану у Харкові. Проглянувши її, побачив, що вірші написані талановито. Пам’ятаю, що там мова йшла про “вусатих” та “безвусих” чиновників. Працюючи по лінії надзвичайних ситуацій, я не мав відношення до творчої інтелігенції. Лише згодом дізнався, що були переслідування Миколи Данька. Слідчий, мабуть, давав політичну оцінку цій збірці⁴³.

В’ячеслав Артюх згадує Юрія Царика. Працюючи лектором обкому партії, я чув про надуману справу проти молодого початківця Юрія Царика, який ніби то збирав у себе молодих людей, приписавши до цього різні дурниці. Ю. Царика “бдительные чекисты” зробили усе, щоб його позбавити волі на рік⁴⁴. Я здогадувався, що з іншими провели “профілактичну роботу”. Від працівників Служби безпеки вимагали бути “бдительными” (пильними). А служакки-кар’єристи, типу Лук’яненка, вважали, що краще “перебдеть, чем недобдеть”. Розповідали, що в компанію до Юрія Царика входив і син одного з керівників обкому партії, але його ніхто не чіпав.

Після звільнення зі служби почав я працювати у Сумському педінституті. У кафе при готелі у центрі міста відзначали 50-ліття завідувача кафедри Скрипника В. Д. Навпроти кафе в ресторані з компанією був Микола Данько. Яке ж було його здивування, коли серед викладачів педінституту побачив мене! Мабуть він навів справки про мене. Коли я приніс у редакцію газети допис про роботу викладачів на недільнику, пан Микола зустрів мене із задоволенням та порадив друкуватися в газеті. Коли з публікацій дізнався про біографію Миколи Данька, то мені було жаль його і співчував йому. Він, зовсім молодим у кінці війни попав на фронт. Навчався, якщо не помиляюсь, у Львівському університеті. Звісно, там він дізнався, як встановлювали радянську владу у західних областях України, що там творили “енкеведисти” до і після війни, про засуджен-

ня бійців ОУН-УПА та депортацію їхніх сімей. Дещо я чув про переслідування Миколи у ті часи.

В. Артюх згадує відомого тоді краєзнавця Г. Петрова. Як історика, мене цікавила інформація про відомих людей. У місцевій газеті із задоволенням читав розвідки Г. Петрова про перебування в Сумах Чехова та інших відомих дюдей. Із газети дізнався, що Петров заочно навчається в аспірантурі. Про себе подумав, що мої колеги, мабуть, цікавляться ним. Згаданого професора Бобровського добре знав по роботі на кафедрі філософії. Він був фронтовиком, без однієї ноги. Знав його, як порядну людину. Працюючи лектором в обкомі партії, чув, що Полікарп Петрович в інституті створив філософський гурток, на якому обговорювали різні соціальні проблеми. Через багато років ми радісно зустрілись у санаторії “Бермінводи”, де він лікувався.

Олексій Шевченко теж надіслав мені текст своїх спогадів про каральну “психотерапію” КДБ на Сумщині. Він навів шокуючі приклади знущання над ним “психіатрів”, які замість лікування, калічили його⁴⁵. Я не мав відношення до таких речей, а хотілось би знати, хто це організував. Пізніше, у Харкові, деякі “неформали” розповідали мені подібні речі. Я радив їм опублікувати ці факти, але вони не наважились цього робити. Вважаю, що слід покарати таких лікарів і тих працівників органів КДБ, які організували подібні дії, щоб нічого подібного не було в подальшому.

[...]

Минулого року на книжній виставці нової літератури у Харківській науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка побачив видану книгу Іванущенко Г. М. про політичні репресії в Сумах. Часу було обмаль, лише полистав, з надією спеціально прийти, щоб прочитати це видання повністю. Але російські варвари сильно бомбили бібліотеку, яка тривалий час була на ремонті. На жаль, зараз можна попрацювати в ній лише півдня у вівторок. Маю намір обов'язково почитати цю книгу. Геннадія Миколайовича знав, як директора Сумського обласного архіву. Коли я писав книги “Династія Харитоненків” та “Наталівка — перлина Слобожанщини” (про маєток Харитоненків на Харківщині), то Геннадій Миколайович мені люб'язно допоміг у пошуку необхідних архівних матеріалів, навіть надіслав мені листом архівні дані.

[...]

Каральні державні органи, починаючи від Надзвичайних комісій і закінчуючи КДБ СРСР, під керівництвом компартії, боролись з українською мовою, з українством взагалі. Для цього вони використовували концтабори, переселення, переслідування та вбивства. Вони намагались фізично та духовно нищити українців, калічили людям життя, травмуючи їм тіло та душу. Це також було продовженням державної політики царського уряду з його Валуєвським циркуляром та Емським указом. Необхідно і далі критикувати антинародну діяльність каральних органів, щоб недопустити подібного у майбутньому.

Приватний архів Ігоря Шудрика.
Оригінал. Машинопис.

ILUSTRATIVNI MATERIJALI

1. Молоді сумські поети Віктор Баранкін (зліва)
і Анатолій Семенюта. Суми, 1958 р.

2. Зустріч друзів, активних діячів українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Письменник Борис Антоненко-Давидович (1899–1984) і педагог Юрій Самброс (1894–1975). Київ, 4 серпня 1962 р.

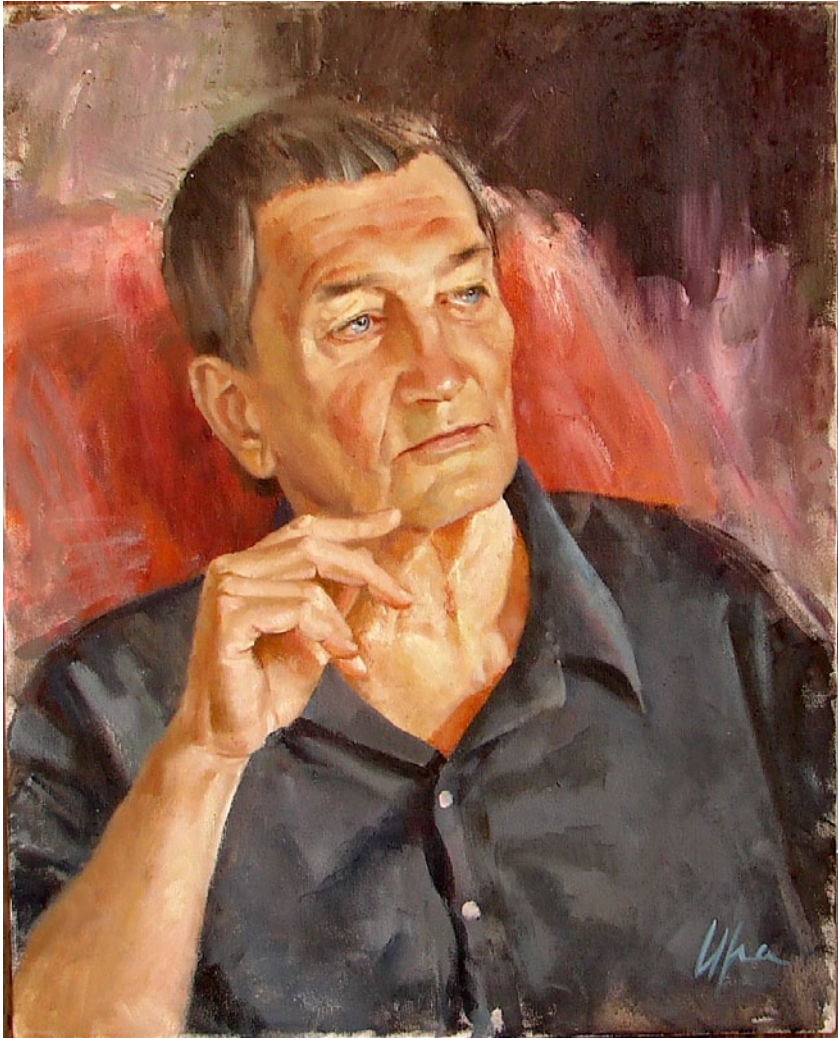
3. Обкладинка книги спогадів Юрія Самбрoса, яку він завершив у 1957 р. і яка була видана лише після смерті Бориса Антоненка-Давидовича.

4. Незаконно репресована Хоменко Надія Захарівна (1919–1984). Після арешту й відбуття покарання (1957–1960) — завуч Синівського дитбудинку. Фото 1961 р.

5. Зліва направо: краєзнавець із с. Сміле Феодосій Сахно, український поет-байкар, прозаїк і журналіст Павло Ключина, Степан Шкурат (український актор театру і кіно, заслужений артист РРФСР (1935), народний артист УРСР (1971)) та скульптор і колекціонер Іван Гончар, який у цей час проживав у Іосипа Дудки в с. Широкий Яр, що понад Сулою. Фото кінця 60-х рр.

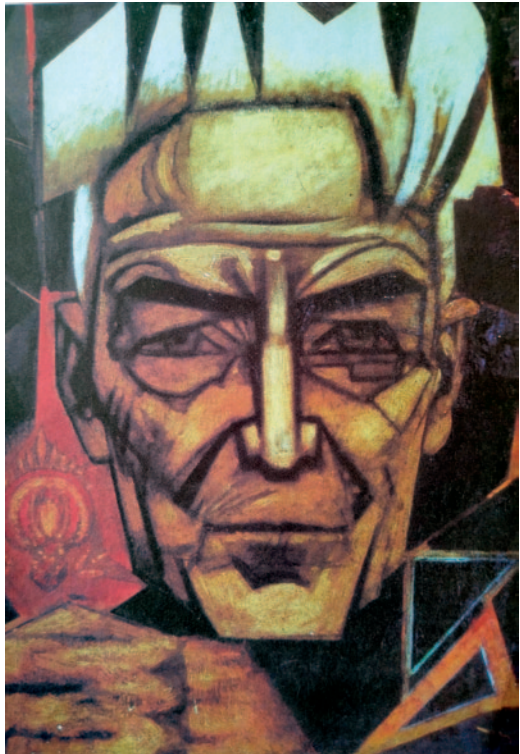
6. Письменник-шістдесятник Юрій Царик (1938–2014).
Портрет роботи Ірини Проценко.

7. Шістдесятник Геннадій Петров (1936–1996).
Портрет олівцем роботи Луцка.

8. Анатолій Соболів (праворуч) і Юрій Царик з дружиною Галиною в Конотопі. 1967 р.

9. Портрет Бориса Антоненка-Давидовича роботи художника Віктора Зарецького. 1968 рік.

10. Скульптор Іван Кавалерідзе біля свого пам'ятника Тарасу Шевченку з істориком Данилом Кулиняком в м. Ромни. Літо 1969 р.

11. Журналіст і краєзнавець Григорій Хвостенко (1952–2020). Фото другої половини 70-х рр.

Світовий Конгрес Вільних Українців

WORLD CONGRESS OF FREE UKRAINIANS
CONGRES MONDIAL DES UKRAINIENS LIBRES
CONGRESO MUNDIAL DE UCRANIOS LIBRES
WELTKONGRESS DER FREIEN UKRAINER
CONGRESSO MUNDIAL DOS UCRANIANOS LIVRES

2395A BLOOR STREET WEST, SUITE 2, TORONTO, ONTARIO, CANADA, M6S 1P6 TEL: (416) 762-1108
 New York Office: 441 LEXINGTON AVENUE, SUITE 1410, NEW YORK, N.Y., 10017, U.S.A. TEL: (212) 986-9158
 President: 115 MCGREGOR STREET, WINNIPEG, MANITOBA, CANADA R2W 4V6 TEL: (204) 589-5225

АНГЛОМОВНЕ ВИДАННЯ „БІЛЬМА” М. ОСАДЧОГО

Серед багатьох розповідей про життя політичних в'язнів „Більмо” визначається як документ надзвичайної літературної якості. Молоде покоління заявляє свій протест проти існуючого ладу, бунтується проти влади. Осадчий з власного досвіду свідчить про особливий натиск на будь-які прояви національного життя в неросійських республіках СРСР „Більмо” — це не лише спогади про суд і ув'язнення. Це твір поета, який зміло переплітає в'їдливу сатиру, дошкульні притчі і ліричні роздуми про долю людини. При тому Осадчий тонко фіксує чуття не націоналістичність життя в радянському Союзі, зокрема у в'язницях і таборак.

Михайло Осадчий народився в 1936 році на Сумщині в родині селянина-колонісника, і, здавалося, був „вірцевою дитиною революції”. Член КПРС і заступник секретаря парторганізації з дівчини ідейно-виховної роботи, він був прихильником режиму до часу, коли його в 1965 році ритмом арештували й обвинуватили в „антирадянській пропаганді й агітації”. Відвертий протест Осадчого посправив під час і в наслідок восьмимісячних допитів у тюрмі КГБ, незаконно закритого суду і заперотерення його у виправно-трудовий табір суворого режиму у Мордовії, де він познайомився з визначною групою політв'язнів, між ними Михайло Сорока, Юлій Даніель і Андері Синьвський.

Після звільнення в 1967 році Осадчому заборонено повернутися на попередню працю викладача журналістики у Львівському університеті, як також не дозволено йому жити з дружиною і дитиною. В 1972 році коли „Більмо” пролітає на Захід і там появилася друком, Осадчого вадрує заарештовано і поставлено під суд. Не спроможніс довести, що Осадчий автор цих спогадів, суд засудив його за „націоналістичні вірші” на сім років у таборак суворого режиму і п'ять років заслання.

На підставі чотирьох українських варіантів „Більма”, які появилася на Заході, Марко Царинник приготував до цього часу найповніше видання. Завдяки вичерпним виноскам про суди Осадчого і його ровесників, біографічно-критичній вступній статті і додаткам, в яких зібрано документи у справі Осадчого, це англомовне видання на 240 сторінок має надзвичайну вартість.

Марко Царинник часто публікує англійською мовою переклади з слов'янських мов і також друкує поезії і статті українською мовою. Його анотований переклад автобіографії і записних книжок Олександра Довженка *The Poet as Filmmaker* появилася у видавництві The M.I.T. Press 1973 року і був широко рецензований. Тепер Царинник працює над збіркою творів В'ячеслава Чорновола.

Cataract: A Ukrainian Poet's Memoir of Repression and Resistance появляється під серією A Helen and Kurt Wolff Book в одному з найбільших нью-Йоркських видавництв Harcourt Brace Jovanovich, Inc. Видання Helen Wolff славиться літературною якістю. В цій серії появилася такі всесвітньо відомі письменники, як Гюнтер Грасс, Свенія Гінзбург і Андері Амальонк.

Книжка буде випущена на загальний ринок 1. квітня ц.р. по цінах \$8.95 в твердій оправі та \$3.95 в м'якій.

ISBN 0-15-116115-1
ISBN 0-15-615550-8 (pbd.)

Library of Congress Catalog Card Number 75-34371

Замовлення слати на вищеподану адресу в Торонто.

Лютий 1976 року

Архів СУН в УІС-Лондон
 Копецкі:
 Інв.№ 174

12. Повідомлення Світового Конгресу Вільних Українців про вихід англомовного перекладу книги Михайла Осадчого „Більмо” (Cataract) з коротким викладом біографії дисидента. 1976 рік.

13. Олексій Шевченко — організатор першої на Сумщині неформальної культурологічної організації „Спадщина”.

14. Обкладинка макета журналу "Кафедра", який редагував дисидент Михайло Осадчий (1988 р.). Журнал видавався в Українській Видавничій Спілці в Лондоні. Кур'єри з України таємно провозили у валізах з подвійними стінками фотоплівки машинопису (по 6 кадрів). В спеціальній лабораторії Теренового Проводу ОУН у Великій Британії ці плівки виймалися і вже з них робили відбитки з яких друкували макет.

Михайло ОСАДЧИЙ

ЕСЛОВІ ЗЕРНА

Друге уз'явлення позначилося на мені важким
духовним станом. Його можна можна попередати трьома
барвами темноти:

п е р ш и й - абсолютна темнота;

д р у г и й - розпливчато вишальовуються окре-
мі предмети;

т р е т і й - деє далеко, в імні, пробивається
якась подоба провітку аж ген наприкінці тунеля.

Враженим настроєм перших двох станів були
розділи /I-II і 2-3/ збірки "Скідський олтар" та
цирку "Біла тута".

"Е о л о в і з е р н а" - портрет настрою
"провітку", хоча до кінця "тунеля" зашматється
ще чотири роки особливе суворого режису і три
літа заслання.

Вотупає в рік новий походом ... у печеру.
У новідоміть, в вогній колодок.
Мов археолог у вчорашню ору.
За цим - такий же рік. За кроком крок.

Прожито мало. Вільше пережито.
...Ціли сами у світі пелюсток.
Ми лии ступили крок у хвилиж хита,
В'язали мислі у тугий сніпок.

Нам ранки цобетали сизим птахом.
І сизий зоря свіжлоти дужик дуж.
Земля - за похунку була, блакитно небо - дахом.
Дарма, що поруч притаївся спиритний жул.

І тут, воніхаєчесь, нам світить промінь часу.
І вітер шляк торує в далечинь.
Не ганямо себе, бо ще ні разу
Не падали і тут в глуху німнень.

.....

Синього вечора в небі
Зірненьку я надивив.
Місяця сивий лобідь
Морем статечно плыв.

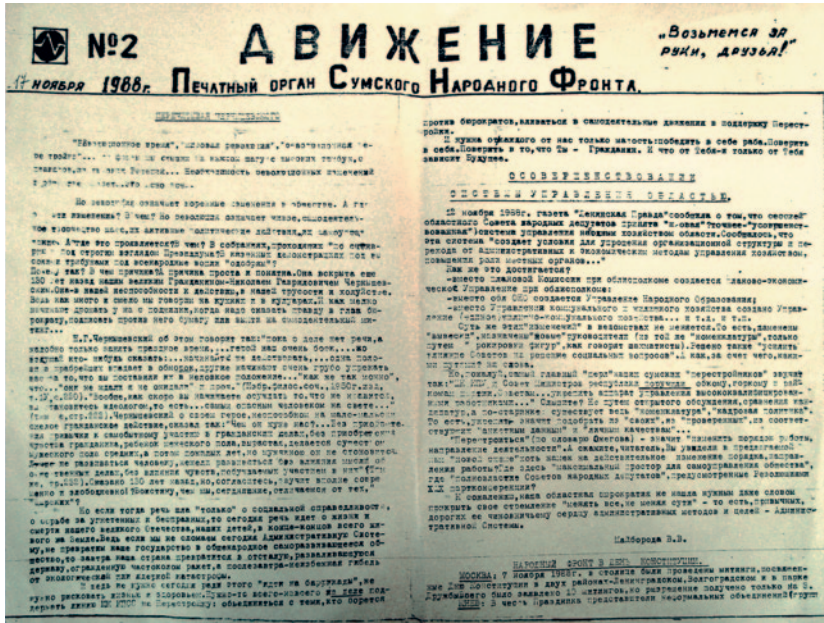
Зваблива, далека, срібна...
Я думав: чи відьна вона?
Благословенна і рідна
Зоріє мені в діл віна.

.....

Що ти несеш у худенькому ранці?
Зощити й мудрі книжки.
Птажки летять - ашовів заслання,
Рідні й мені їх стежки.

Де б не з'явився я в чорному світі,
Світла - не уявлю.
Сніг покриває вже землю суцвітти,

15. Поезія Михайла Осадчого "Еолові зерна"
в макеті журналу "Кафедра" з коротким авторським
поясненням. 1988 р.

16. "Движение" — друкований орган Сумського народного фронту. 17 листопада 1988 р.

17. Багатолюдний мітинг на центральній площі Сум з ініціативи РУХу, який проходив під гаслом: "Демократичним перетворенням — радикальні рішення!". На передньому плані члени Руху з пов'язками "дружина". 18 лютого 1990 р.

18. Виступ СНУМівця Віктора Рога біля пам'ятника Тарасу Шевченку в Сумах з нагоди дня народження Кобзаря.
9 березня 1990 р.

19. Хода вулицями міста Суми учасників Установчої крайової конференції Народного руху України за перебудову. На чолі колони члени СНУМ (зліва направо): Володимир Стороженко, Сергій Рибальський та Владислав Тичина. 30 червня 1990 р.

20. Перший номер сумської газети "Соборна вулиця". Вересень 1990 р.

21. Київ. Революція на граніті. Учасники студентського голодування, члени СНУМ "Сумщина" (зліва направо): Олег Медуниця, Юрій Грамажора, Віктор Рог. Жовтень 1990 р.

22. Анатолій Соболів (другий зліва) і Григорій Хвостенко (другий справа) біля редакції Конотопської міськрайонної газети «Радянський прапор». Перша половина 90-х рр. XX ст.

КОМЕНТАРІ

- ¹ Горинь Богдан Миколайович (1936 р. н.) — відомий український дисидент, політик (народний депутат Верховної Ради України I та II скликань), журналіст. Петров був знайомий з Горинем з часів навчання у Львівському університеті. — *Док. № 3.*
- ² Антоненко-Давидович Борис (1899–1984) — відомий український письменник, один із духовних лідерів української інтелігенції 60-х рр., народився в Ромнах, у 1920–1921 рр. очолював Охтирський повітовий відділ народної освіти. — *Док. № 4.*
- ³ Про В. М. Халимонова в рішеннях цих закритих партійних зборів говорилося так: "... на вечірне відділення нашого факультету обманним шляхом проник колишній служака націоналістичного військового формування, створеного німецькими окупантами, і активний співробітник німецько-фашистської розвідки Халимонов В. М., який був засуджений на 15 років за боротьбу зі зброєю в руках проти Радянської армії і антирадянську підривну діяльність. Пройшовши велику школу антирадянського виховання в німецьких розвідорганах фашистських загарбників і серед заклятих ворогів українського народу, українських буржуазних націоналістів, в виправних таборах, Халимонов і після повернення з заслання і вступу обманним шляхом в університет починає антирадянську націоналістичну діяльність, поширюючи серед студентів наклепницькі твердження націоналістів і підбираючи тільки негативні факти з життя нашого суспільства для антирадянських випадів" [*ДАХО. Ф. П-854. Оп. 1. Спр. 467. Арк. 18.*] — *Док. № 5.*
- ⁴ Ідеться про Всесоюзну конференцію мовознавців "Закон розвитку національних мов у зв'язку з розвитком соціалістичних націй", яка проходила в столиці Казахстану Алма-Аті 20–24 листопада 1962 року. Виходячи із завдань нової, третьої, Програми КПСС (1961 р.), у якій був взятий курс на побудову комуністичного суспільства, на конференції була здійснена спроба посилити русифікацію в національних республіках. У своїй доповіді "Мова і нація" філософ Михайло Каммарі назвав загальною закономірністю на етапі побудови комунізму корис-

тування двома мовами: національною та російською, як інтернаціональною. Він також висловив пропозицію про можливість подальшого зближення близькоспоріднених мов (це про російську, українську та білоруську мови). Звучали також і пропозиції зробити російську мову другою рідною. Але, в цілому, конференція не досягла своєї мети через опір представників національних республік (див.: Коляска І. В. *Освіта в радянській Україні*. Торонто, 1970. С. 146–147). — *Док. № 5*.

- ⁵ Володимира Пасічника (1935–2013) таки виключили з останнього курсу університету в 1964 р за прояви так званої “буржуазно-націоналістичної ідеології” (а в нього ще й родичі були пов’язані з УПА) і закінчити він його зміг лише у 1993 р. Після виключення він 20 років працював будівельником на Харківщині, впроваджуючи нові методи роботи та організаційно-економічних відносин. З настанням періоду перестройки Володимир Пасічник відновив свою громадсько-політичну діяльність. Був одним із активних учасників і організаторів роботи першого на Харківщині неформального об’єднання Товариства “Спадщина” (з 1987 р.); був одним із засновників і діяльних членів Харківської групи Української Гельсинської Спілки (з весни 1988 р.), а потім Української Республіканської партії (1990 р); з січня 1988 р. був діяльним членом і одним із засновників Харківської обласної організації Товариства української мови “Просвіта”; з 1989 р. — відповідальний секретар, а з 1990 по 1994 рік — Голова Харківського крайового Народного Руху України за Перебудову, а далі й до 2010 року — Голова громадської організації “Харківський крайовий народний Рух”; заступник Голови Харківського Товариства політичних в’язнів і репресованих [Лицар творчості патріотичної дії. (На Успіння Володимира Пасічника). *Харківська обласна організація Національної спілки письменників*. URL: <https://kharkiv-nspu.org.ua/archives/2658>]. — *Док. № 5*.
- ⁶ Семенюта Анатолій Миколайович (1937–1978) — сумський поет-шістдесятник, педагог, жертва каральної системи. Перша збірка поезій “Борг” вийшла лише у 2005 р. (див. також коментар 11 до док. № 10). — *Док. № 7*.
- ⁷ Мінаков Микола (1914–2006) — літературознавець, викладач Сумського державного педагогічного інституту

ім. А. С. Макаренка. Перший керівник літературної студії “Орфей”. — *Док. № 7.*

⁸ Красножон Яків Денисович (1911–1987) — український скульптор. Відомий своїми пам’ятниками Тарасу Шевченку в Сумах, Недригайлові, Конотопі, Жашкові. — *Док. № 7.*

⁹ Онацький Никанор Харитонович (1874–1937) — художник, педагог, у 20-ті рр. організатор і керівник Сумського художнього музею, що зараз носить його ім’я. За постановою особливої трійки при НКВС СРСР був розстріляний у Полтаві 23 листопада 1937 р. Після його реабілітації у 1956 р. саме публікації Геннадія Петрова відіграли ключову роль у подальшому дослідженні спадщини Н. Онацького. — *Док. № 8.*

¹⁰ Стаття 108 КК УРСР — зараження венеричною хворобою: позбавлення волі на строк до 2 років; ст. 210 — утримання будинків розпусти і звідництво: позбавлення волі до 5 років. — *Док. № 10.*

¹¹ Отже, сам факт знайомства “без последствий”, тобто без статевого стосунку тлумачиться судом уже як звідництво. І чомусь ті два моряки, які відвідали Суми і оселилися в готелі “Україна” названі невстановленими, хоча щоб встановити, хто ж вони такі і довідатися саме від них про “злочинність” їхніх намірів — великих зусиль докладати було не потрібно. Але саме так сумський міський суд виконував замовлення КГБ. Як пригадував близький найомий А. Семенюти сумський поет Павло Скорик: “Під пильне і недремне око КДБ він потрапив ще навчаючись в педінституті. Воно не минало нікого, хто насмілювався взятися за перо, щоб донести свої думки і почуття римованими рядками до інших людей. Юний, енергійний і талановитий А. Семенюта був серед студентів помітною фігурою, якщо не улюбленцем. Крім того, що він брав активну участь у громадському житті інституту, його поезіями почали рясніти різні газети і журнали. Чого тільки варті журнали “Україна”, “Прапор” “Перець”, або газети “Молодь України”, “Літературна Україна” тощо. І якщо до його окремих віршів, в яких він проповідував любов до України, в часи правління Хрущова особливо не прискіпувались, то за Брежнєва, коли демократичний процес пішов у зворотному

напрямку, — навпаки”. Особливо “компетентні органи” почали цікавитися поетом після публікації в районній газеті “Вперед” його другом Геннадієм Петровим високопатріотичної поеми Семенюти про Павла Грабовського “Українська рапсодія” (1965). Через кілька місяців він був заарештований. — Док. № 10.

- ¹² Тобто, надання своєї квартири другу кваліфікується судом як утримування “притона разврата”. Пізніше сам Царик згадував: “Пригадую, у слідчому ізоляторі красивий майор КДБ спитав:

– Де і з ким ви читали машинопис поеми Сосюри “Мазепа”?

– Невже знає, — подумав я і відповів: — Ніде і ні з ким, — бо читав я його наодинці, а дав мені того рукописа без жодного свідка мій друг, порядна і чесна людина, журналіст, енциклопедист Геннадій Петров.

– Чому ви дружите з Даньком, Семенютою, Петровим? — пронизував мене поглядом допитувач. — Чоботарі дружать з чоботарями, творчі люди — з творчими, — наївно відповідав я.

На прощання “цивільний майор” усміхнено спитав:

– Де збираєтесь жити після відбуття покарання?

Був я годі людиною молодою, щирою і дуже наївною у всяких політичних інтригах, тому спитав здивовано:

– Якого — покарання?

– Ну, — білозубо усміхнувся майор, — думаю, рік вам дадуть” (див.: “Інакодумство на Сумщині”. Т. 1. С. 195). — Док. № 10.

- ¹³ Охріменко Павло Павлович (1919–1997) — відомий український літературознавець, фольклорист, доктор філологічних наук, професор (1959), академік АН Вищої школи України (1993). Після закінчення університету в 1945 році розпочав працювати в Сумському педагогічному інституті. Через звинувачення в українському буржуазному націоналізмі з інституту був звільнений і змушений виїхати з України. Працював у Молдавії, а потім у Гомельському університеті в Білорусії. У 1972 р. повернувся в Сумський державний педагогічний інститут ім. А. С. Макаренка. Очолював кафедру російської і зарубіжної літератури. Автор

- близько 1000 наукових публікацій, з них близько 70 — монографії. — *Док. № 15.*
- ¹⁴ За участь у груповому розбійному нападі Сергій Малецький був засуджений на п'ять років позбавлення волі і за вірш “К Ильичу” за ст. 187-1 КК УРСР до одного року позбавлення волі. — *Док. № 17.*
- ¹⁵ Задум створити часопис “Поступ” виник у 1972 р. Встигло вийти два номери цього підпільного часопису. Основними його авторами були Зорян Попадюк і Григорій Хвостенко. За спогадами самого Григорія Хвостенка перший номер разом з Попадюком вони “робили” в с. Улянівка Білопільського району. — *Док. № 21.*
- ¹⁶ Свої тексти в цьому часописі Григорій Хвостенко підписував псевдонімами М. Сьогодні та Панас Ятаган. — *Док. № 21.*
- ¹⁷ Історик дисидентського руху Анатолій Русначенко навіть стверджує, що у своїй критиці Леніна Г. Хвостенко пішов далі, ніж І. Дзюба у книзі “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. Хвостенко також на конкретному матеріалі заперечував вищість соціалізму над капіталізмом. І особливо важливою є його теза, що соціалізм — це лише російська ідея, що прямо впливає з історії російського народу. [Русначенко В. *Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х — початок 90-х років*. К., 1998. С. 202]. — *Док. № 21.*
- ¹⁸ Автор листівки все таки був встановлений. Ним виявився Віктор Передерій, 1937 року народження. Він був попереджений про неприпустимість подібних проявів антирадянської поведінки (ДАСО. Ф. Р-3684. Оп. 1. Спр. 719. Арк. 14). — *Док. № 23.*
- ¹⁹ За свідченнями відомого краєзнавця з Лебедина Бориса Івановича Ткаченка (1937–2024), він тоді назбирав величезну масу усних і письмових свідчень про Голодомор 1932–1933 рр. у південних районах Сумщини, які пізніше ввійшли до його книги “Під чорним тавром” (1993). У вузькому колі друзів обговорювалося питання про хоч якусь можливість дати знати людям про сумні роковини цієї величезної трагедії. Борис Іванович пригадав, що говорив на цю тему з Удодом А. В., тоді вчителем із села Рябушок (пізніше був мером Лебедина), Подольяком В. К., викладачем Лебединського педагогічного

- училища, Савчуком В. П., інженером Лебединського заводу поршневих кілець. Хтось із них і зробив ті написи, про які кегебісти в 1983 р. доповідали ЦК КПУ. — Док. № 28.
- ²⁰ Як видно з документу № 32 автором листа був учень 10 класу Владислав Усик. — Док. № 30.
- ²¹ Рубан Петро (1940–2011) — відомий український дисидент, уродженець м. Конотоп. П'ять разів засуджувався за протидію советському політичному режиму. Загальний термін перебування в ув'язненні — 23 роки. З 1985 р. — член Української Гельсінської спілки. У 1988 р., вже за часів горбачовської перестройки, був висланий з СРСР і на деякий час оселився у США, де мав зустріч з президентом Р. Рейганом. — Док. № 44.
- ²² Про переслідування Анатолія Соболева за український націоналізм див. також док. № 5, № 6, № 19, № 24. — Док. № 45.
- ²³ Микола Васильович Садовий, народився 2.07. 1952 р. у м. Білопільля. Середню освіту одержав там же. В МПТУ-5 здобув професійний фах слюсаря. Навчався в Київському художньо-промисловому технікумі на факультеті дизайну. В 1975 р. вступив на заочне відділення Сумського педагогічного інституту ім. А.С. Макаренка на відділення української мови та літератури. Одночасно працював вчителем в школі села Річок Білопільського району. Навчався в реабілітаційному центрі нетрадиційної медицини (“Кандиба”) в м. Києві. Після закінчення цих курсів займався екстрасенсорно-біоенергетичною практикою, досвід якої ним і до цього часу вдало використовується в оздоровчій праці наряду з мануальною терапією. Проживаючи в м. Ужгород працював в конструкторському бюро та поліграфічному комбінаті друкарем та художником. Має понад сотні віршованих публікацій та статей з історико-археологічної, культурно-мистецької, літературно-критичної тематики. Друкувався в різних українських альманахах. Художник-живописець. Автор колективних художніх виставок в Конотопі та Хусті. Співініціатор створення організації НРУ в м. Виноградіві Закарпатської області. Заступник голови районного проводу партії Конгресу українських націоналістів до її розпуску. — Док. № 48.

- ²⁴ Олексій Столбін (1922–2020) — письменник, у 1985 р. очолив новостворену Сумську обласну організацію Спілки письменників України. — Док. № 50.
- ²⁵ Павло Охріменко (1919–1997) — доктор філологічних наук, професор Сумського державного педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка. Відомий як дослідник “Слова о полку Ігоревім” (див. також коментар 13 до док. № 15). — Док. № 50.
- ²⁶ Наталка Білоцерківець (1954 р. н.) — родом із с. Куянівка Білопільського р-ну, закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, українська поетеса й перекладачка. — Док. № 50.
- ²⁷ Тамара Герасименко (1956 р. н.) — родом із селища Липова Долина, закінчила філологічний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, поетеса, очолювала Сумську обласну організацію Національної спілки письменників України. Дружина Григорія Хвостенка. — Док. № 50.
- ²⁸ Володимир Затуливітер (1944–2003) — родом з с. Яблучне, Великописарівського р-ну, у 1966 р. закінчив філологічний факультет Сумського педагогічного інституту ім. А. С. Макаренка, поет. Лауреат премії Павла Тичини. У Сумах по вул. Петропавлівській на будинку, де він працював у редакції газети “Ленінська правда” поету встановлена меморіальна дошка. — Док. № 50.
- ²⁹ Далі мова в спогадах Хвостенка йде про його участь у підпільній організації “Український національно-визвольний фронт” (УНВФ), створеній іншим студентом філологічного факультету Львівського університету Зоряном Попадюком та спробу утворити власну організацію, а також видання самвидавського часопису “Поступ”. Детальніше про події 1972–1973 рр. у Львівському університеті див.: Сіромський Р., Сіромська Г. “Ідеологічні зриви” або справа “Москіти”: архівні документи про реакцію КДБ і комсомольсько-партійних органів Львівського університету на антирадянську діяльність студентів-істориків (1972–1973 роки). *Вісник Львівського університету. Серія історична. Спецвипуск*. Львів, 2017. С. 513–540. — Док. № 50.
- ³⁰ Надія Степула (1953 р. н.) у 1973 р. була виключена з Львівського університету. Зараз — поетеса, перекладачка

- ка. 3 1995 р. працювала журналісткою на радіо “Свобода”. — *Док. № 50.*
- ³¹ Ідеться про працю Івана Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. — *Док. № 50.*
- ³² Зорян Попадюк (1953 р. н.) — відомий український дисидент. У 1973 р. був виключений з Львівського університету і засуджений на 7 років ув’язнення. У 1982 р. знову був заарештований за звинуваченням у проведенні “антирадянської агітації і пропаганди” і засуджений на 10 р. ув’язнення і 5 р. заслання. Був звільнений у 1987 р. і реабілітований. Після здобуття Україною незалежності, у 90-х рр., обирався міським головою м. Самбір та головою адміністрації Старосамбірського району Львівської області. — *Док. № 50.*
- ³³ “Історики” — група антисовєтськи налаштованих студентів історичного факультету Львівського університету. Майже всі вони були заарештовані після розповсюдження ними в ніч з 27 на 28 березня 1973 р. листівок проти заборони святкування Шевченківських днів у Львові. — *Док. № 50.*
- ³⁴ Мар’яна Долинська (1952 р. н.) у 1973 р. була виключена з четвертого курсу історичного факультету Львівського університету, вищу освіту здобула у Львівському політехнічному інституті на механіко-машинобудівному факультеті (1977–1983), а історичний факультет закінчила лише в 1992 р., зараз — доктор історичних наук (2007), професор кафедри класичних візантійських і середньовічних студій Українського католицького університету (УКУ). — *Док. № 50.*
- ³⁵ Підпільний машинописний часопис “Поступ” (1973 р.) видавали Григорій Хвостенко та Зорян Попадюк. Встигло вийти два номери. — *Док. № 50.*
- ³⁶ З інтерв’ю відомого дисидента Василя Овсієнка із Зоряном Попадюком 27–28 січня 2000 р. (з виправленнями 21.11. 2007 р.): “В університеті зі мною вчився такий Хвостенко Григорій — людина талановита як філолог, без усякого сумніву. Мабуть, він писав вірші, але не дуже з ними показувався на люди. Людина трошки загадкова і, на мою сьогоднішню думку, подібна на героя з “Бісів”, який провокував революцію. Він з Сумщини, власне, з тої Ющенківської Улянівки Білопільського

району. Якось я поїхав до нього в гості на Сумщину, і ми там задумали той свій журнал, “Поступ”. Там ми клепали перші матеріали на той журнал. Ми зробили всього два. Він дав більшість статей до нього...

В.В.Овсієнко: Чого два — два номери чи два екземпляри?

З.В.Попадюк: Два номери. Більшість програмних статей були його. Була цікава стаття “Обриси справжнього Грабовського”, було “Коріння і квіти російського шовінізму” — певно, так називалося, наскільки я пам’ятаю. То такий огляд чи ретроспектива російської історії та історії літератури щодо її великодержавності. Може, ще щось було, я не пам’ятаю всіх речей. Від мене було щось таке загальнополітичне — “Наша доба”, чи що. Чи “Доба споживача”. Я щось там намагався писати, що радянська дійсність така, що ми перековуємося у простих споживачів, деідеологізуємося, і не сьогодні-завтра станемо європейцями за свідомістю. Щось було про кримських татар.

Ми вивчали “Історію України” Грушевського. То було нашою внутрішньою роботою.

В.В.Овсієнко: А журнал ви зробили в якому вигляді і скільки екземплярів?

З.В.Попадюк: У машинописному, п’ять одного і п’ять другого, сторінок 60–65 було.

В.В.Овсієнко: Казав Яромир Микитко, що хтось його ще й передрукував, він розмножувався.

З.В. Попадюк: А, ну то було, було. Був тут у Львові якийсь Рейтблат, якого піймали з тим журналом. У ті приблизно 60 сторінок ми напихали все, що могли: щось із старого передруковували, ще довоєнного, щось самі робили. Але що було таке, чого не було в інших журналах того часу — ми подавали щоденну хроніку важливих подій. То був двомісячник” [*Дисидентський рух в Україні: віртуальний музей*. URL: <https://museum.khpg.org/1195677346>]. — Док. № 50.

³⁷ Йдеться про монографію київського історика Анатолія Русначенка, підготовлену ним до захисту докторської дисертації — “Національно-визвольний рух в Україні: середина 50-х — початок 90-х років” (К., 1998), в якій висвітленню дисидентської діяльності Г. Хвостенка при-

- свячено кілька сторінок (див. також коментар 17 до док. № 21). — *Док. № 50.*
- ³⁸ Леонард (Леонід) Оурелянович Тушинський (1963 р. н.) — сумський російськомовний поет. Автор кількох поетичних збірок “Воля” (1992), “И шум неведомых морей” (1993), “Тайны бессловесные” (2004), “Одинокое небо, или Побег возможен” (2010). Член Міжрегіональної спілки письменників України. У 1989 р. за його редакцією вийшло кілька номерів газети “Мысль”. — *Док. № 55.*
- ³⁹ Олександр Кобиляков (1955–2002) був організатором і фактичним керівником Сумського товариства філософів-ідеалістів “Мысль”, який існував у 1988–1990 рр. Він був однією з помітних фігур у колі сумських неформалів кінця 80-х рр. — *Док. № 55.*
- ⁴⁰ Ідеться про справу “української національної партії” в с. Русанівка тодішнього Липоводолинського району. (Див. у цьому томі документ № 9, а також у першому томі “Інакодумства на Сумщині” документи № 41, № 43, № 44). — *Док. № 56.*
- ⁴¹ Тут В. Березюков помилився. Затулівітер не міг отримувати від Л. Лук’яненка “Інтернаціоналізм чи русифікацію?”, бо той в цей час знаходився в ув’язненні (див. також коментар 28 до док. № 50). — *Док. № 56.*
- ⁴² Ось як у своїх спогадах про цей епізод із В. Затулівітром розповідає сам В. Березюков: “В середине 1972 года заместитель начальника Управления КГБ Чететкин В. Т. и начальник 5-го отдела Левенко И. Е. передали мне оперативные документы о том, что руководитель обтдела Сумской областной газеты “Ленинская правда” Затулывитер В. И. в Киеве встречался с лидерами, как тогда называлась — “Организации украинских буржуазных националистов”, Черноволом В. М., Лукьян[енком?] Л., другими их единомышленниками и получил от них трактат Ивана Дзюбы “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

Предварительным изучением установил: Затулывитер В. И., родился на Сумщине в крестьянской семье, искренне любил Украину и воспевал ее в своих стихотворениях. В общении с людьми с гордостью говорил на родном украинском языке. Добросовестно выполняет порученную ему работу. Данных об ознакомлении с трактатом других лиц не установлено.

Учитывая, что Затулывитер не представляет опасности для государства, а также рекомендации Центрального ведомства КГБ о том, что если гражданин СССР по своей инициативе или под воздействием спецслужб противника не совершил практических преступных действий в целесообразных случаях ограничиваться предупредительными мерами, — предложил ему добровольно передать трактат в УКГБ по Сумской области. В ответ Затулывитер в категорической форме заявил, что у него названного выше трактата нет. Я пытался убедить Затулывитра, что в его интересах передать добровольно трактат в органы КГБ и он будет продолжать работать в редакции. В ответ Затулывитер в грубой форме с возмущением отверг мое предложение.

Докладывая Левенко о том, что в предварительной беседе Затулывитер отрицал наличие у него трактата “Інтернаціоналізм чи русифікація?” и спросил кому передать оперативные документы с предоставлением мне отпуска с выездом из г. Сумы. Левенко приказал мне документы положить в свой сейф и по возвращению из отпуска приступить к документации и аресту Затулывитра.

В день моего приезда в г. Сумы мне на квартиру позвонил Затулывитер и сказал, что ищет меня со следующего дня после нашей встречи и готов в любое время передать трактат. При встрече в том же кабинете завода им. Фрунзе Затулывитер написал заявление на имя руководителя УКГБ по Сумской области и приложил к заявлению трактат И. Дзюбы “Інтернаціоналізм чи русифікація?”. В тот же день передал заявление Затулывитра с трактатом И. Дзюбы руководителю отдела Левенко И. Е. В ответ Левенко вскочив со стула, стал кричать, назвав меня “узурпатором”, сказал: “Надо было задокументировать факт и предать Затулывитра суду”. Обращаясь ко мне, Левенко, затем и Чепак жестом руки, показывая на грудь и плечо (что означает награды и повышения в звании), которыми меня реально удостоили бы при реализации дела путем передачи материалов документации в суд. На это я ответил: Затулывитер патриот Родины, не опасен для государства и по такой цене никакой награды и звания не возьму. [...] Чепак, взвешивая ситуацию, сказал Левенко, что с изъятием у За-

тульовитра трактата на добровольных началах следует согласиться, ибо Березюков может доказать свою правоту. [...] Расчет Левенко и Чепака был прост: арестом Затульовитра “ударить” по идеологу украинской нации И. Дзюбе, находившемуся под следствием в КГБ УССР” [*Приватний архів Ігоря Березюка*]. — Док. № 56.

⁴³ Про Миколу Данька див. також у цьому томі док. № 14, а в першому томі “Інакодумства на Сумщині” док. № 46, № 52, № 68, № 73.

⁴⁴ Детальніше див. у цьому томі вирок Сумського міського народного суду поетам Юрію Царику й Анатолію Семенюті — документ № 10. — Док. № 56.

⁴⁵ Детальніше про Олексія Шевченка див. у цьому томі документ № 52. — Док. № 56.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А		Блок, Олександр	175
Агєєв	87	Бобровський, Полікарп	265
Андрійчук, Анатолій	120–123	Бойко, Володимир	206
Андропов, Юрій	59, 188	Бойко О. А.	147
Анікін, Ігор	240	Бойко, Олександр	262
Антоненко	48	Болотніков, Іван	73
Антоненко-Давидович,		Бондар, Василь	173
Борис	27, 269, 273, 282	Бондар, Гелера	145
Аржеухов	25	Бондаренко	37, 40
Артюх, В'ячеслав	8, 263–265	Бондаренко А. Н.	147
Арханов П. С.	60	Бондаренко, Любов	204
Афанасьєв, Юрій	145	Бортнянський, Дмитро	197
Ахматова, Анна	215	Браженко В. В.	120–122
		Братунь, Ростислав	145, 211
		Брежнєв, Леонід	13, 141–144,
			179, 187, 258, 284
Багрянний (Лозов'ягін),		Бродський, Йосип	183, 190
Іван	260	Будда Шак'ямуні	237
Бадзьо, Юрій	195	Будянський, Василь	132
Балабуха	34–39	Буженко	58
Балак, Раиса	110	Бузина, Олексій	261
Бандера, Степан	101	Бузина, Олесь	260, 261
Бантиш-Каменський	46	Буковський, Володимир	18,
Баранкін, Віктор	168, 202, 268		25, 26, 59
Барладяну, Василь	145	Булавін	73
Батий	69, 74	Булатович, Олександр	226,
Белинский (Белінський),			227
Виссарион	35, 40, 74, 75, 78	Бурмака, Николай	126
Беллецца, Сімонє Аттіліо	14	Бутурин С. В.	55
Белов А. И.	99, 106, 108, 109	Бьоль, Генріх	178
Беловодский, Борис	113		
Белоцерковский В. Я.	32, 38, 39	В	
Березюк, Ігор	18, 263	Васина	49
Березюков, Володимир	262,	Вашингтон, Джордж	192
	263, 291, 293	Вдовиченко	93
Білодід, Іван	87	Великолуг М. І.	120, 122, 123
Білодід, Олександр	166	Вертіль, Олександр	208, 212,
Білоцерківець, Наталка	203,		214, 215, 220, 221
	288	Верьовка, Григорій	200
Бірюкович, Валентина	65		

Вечірко, Микола	206	Гончар, Олесь	164, 165
Виговський, Іван	187, 188,	Гончаров, Віктор	262
		Горбачов, Михайло	155, 190
Винниченко, Володимир	169	Горбенко О. І.	120
Висоцький, Костянтин	136	Горинь, Богдан	26, 27, 44–46,
Вишня, Остап	187	55, 56, 145, 165, 259, 282	
Вірський, Павло	200	Горинь, Михайло	55, 56, 136,
Власов, Юрій	145	165, 259	
Воловик, Володимир	110	Горкун, Григорій	125
Воловик, Володимир	249	Горохова Н. І.	120, 122
Волос М. П.	120, 121	Горький, Максим	14, 28, 38,
Вольтовський, Борис	169	60, 124, 164, 178	
		Грабовський, Павло	44, 45,
		78, 82, 93, 172, 197, 285, 290	
Г		Грамажора, Юрій	281
Гаврилов (Гаврилів),		Григорій Кониський	72, 90
Пилип	200, 201	Гризун, Анатолій	138, 201,
Галайчик Т.	18, 52, 63	211, 214–217, 219, 221	
Галілео, Галілей	188	Гринь М. Є.	55
Гальський, Климентій		Грицай Б.	156
(Клим Дмитрук)	142, 143	Грицай, Юрій	176, 177
Гамсахурдіа, Звіад	183	Гриценко, Андрій	21
Ганущак, Василь	92, 93, 94	Гриценко, Микола	213, 219, 222
Гарбузова	48	Грицютенко	143
Гафуров, Хабібула	256	Грінцов, Іван	219
Геврич Я. Б.	55	Грушевський, Михайло	290
Гель, Іван	55	Гудкова Р.	130
Герасименко, Тамара	203, 288	Гузенко, Віра	131, 132
Герета І. П.	55	Гузій, Петро	222
Герцен, Олександр	78	Гуренков М. С.	120
Гетьман, Микола	139		
Гіппіус, Зінаїда	175, 178, 190	Д	
Гоголь, Микола	178	Даниленко, Василь	18, 48,
Головченко І. Х.	58	57, 66, 102, 104, 106	
Голубева З. С.	32, 33	Данило Галицький	69
Голубенко О. І.	121	Данилов М. Г.	120
Голубничий, Володимир	19	Данько, Микола	14,
Голубченко, Володимир	151	52–55, 57, 58, 106, 108, 113,	
Гомбковський,		162, 163, 165, 167–170, 172,	
Михайло	92–94	174, 175, 177, 180, 183–185,	
Гомер	178	187, 188, 190–194, 196–198,	
Гончар, Іван	270		

202, 210, 213, 215, 217, 263,	Єрмолов	72, 74, 84
264, 285, 293	Єсенін, Сергій	178, 182, 188, 199
Дегтярьов, Сергій	21	
Деев, Александр	111	Ж
Дерев'яно, Олександр	208	Жидкова, Марина 128,
Дзержинський, Фелікс	80, 81	132–134, 148
Дзюба, Іван	14, 56, 90, 94,	Жогло, Михайло 262
	204, 206, 259, 262,	Журко, Олексій 149
	286, 289, 291–293	
Діброва, Григорій	201	З
Діоген	237	Забара М. М. 120–122
Дмитренко Р. І.	34, 38	Завгородня, Алла 139
Дмитро Донський	70	Заїка 232, 236
Добролюбов	74–77	Зайченко, Віктор 124
Довбуш, Олекса	167	Заливаха П. І. 55
Довгаль, Надія	210	Затуливітер, Володимир 203,
Довгий	65	262, 288, 291–293
Довженко, Олександр	18, 123	Захарченко 215
Долинська, Мар'яна	205, 289	Зваричевська, Мирослава 55
Долгін Г. С.	129, 147	Зеров, Микола 193
Дорошенко	143	Зінченко, Іван 92–94, 204, 205
Дорошкевич, Олександр	171	Золотарьов, Віктор 262, 263
Достоевський, Федір	251	Зосима 70
Драгоманов, Михайло	77, 79	
Драч, Іван	200	И
Дубина М. П.	151	Іванов, Віктор 61
Дубровська, Світлана	21	Іващенко Я. С. 118
Дудка, Йосип	270	Ільяшенко Н. А. 101
Дущенко, Микола	206	Ільяшенко Ю. В. 101
		Іщук Е. Ю. 99
Е		І
Евдокимов Ю. В.	100, 101	Іван III 69, 70
Егоров, Валерій	111	Іван IV, Грозний 70, 71, 84, 179
Елан-Блакитний, Василь	176	Іваненко 256
Енгельс, Фрідріх	69	Іванишин В. М. 55
Еременко, Юрій	125	Іванущенко, Геннадій 8, 265
		Іванченко, Юрій 135, 136
Є		Івашко, Володимир 155
Євтушенко, Євген	144	Івченко, Анатолій 172
Єрмак Тимофійович	70, 72,	Ігнатовська, Ольга 132, 133
	73, 84	

Іскра	89	Кокарева, Євгенія	173
Ісус Христос	237	Колодий	24
		Колодяжний А. С.	31, 34
		Коломацька, Марія	176
		Коломацький, Василь	18, 174,
			193, 199
К		Коломиец	38
Кабаченко, Віталій	180	Колонтай, Володимир	257
Кавалерідзе, Іван	274	Колос, Валерій	100, 101, 239
Каганович, Лазар	13	Колотуша, Михайло	249
Казбан, Віктор	184–187, 193, 194	Коляска І. В.	283
Каирян	86	Кондратенко П. К.	36
Калашникова А. Р.	129, 147	Коноваленко Ф. А.	31, 34
Калиняк, Олег	138, 139	Кононенко, Павло	129, 134, 147
Каменский, Василий	127	Корецький	229
Каммарі, Михайло	282	Корж П. Я.	36,
Капуста, Віктор	222, 223	Корнійчук, Валентина	204
Карпович В. А.	118	Коробко, Віктор	239
Карпунов, Костянтин	138–140	Корогод, Борис	151
Кацнельсон О.	226	Корогод, Галина	151
Кашлакова Е. А.	120, 121	Короленко, Володимир	265
Кваша, Віра	201	Коротич, Віталій	165
Келерих, Еммануїл	111	Коротченко Д. С.	260
Кирасенко, Олександр	249	Косів, Михайло	55, 140
Кириченко, Світлана	195	Костомаров, Микола	72, 90
Киричук	57, 58	Косяк О.	222
Кіплінг, Радьярд	248	Котляревський, Іван	210
Кіриндас	257	Кочевих, Олександр	200
Кірнос, Віктор	138, 139	Кочубей	89, 90, 192
Кіров, Сергій	200, 252	Кравченко А. Н.	38, 39
Клименко В.	95	Кравчук, Леонід	190, 192
Клименко, Любов	225	Кравцов	87
Ключина, Павло	270	Красножон, Яків	44, 45, 284
Кнейчер, Валентин	33, 35, 161	Кривко М.С.	118
Книш	143	Крикун С.	65
Кобиляков, Олександр	250, 252, 255, 291	Крип'якевич, Іван	18, 52, 63
Коваленко Е. М.	108, 119, 127, 128	Крулік, Ігор	241
Коваленко, Леонід	249	Крупська, Надія	129, 147
Коваленко М.	114	Кузнецов В. М.	151
Ковальчук Г. М.	66	Кузнецова, Євгенія	11, 55,
Коган, Валерій	249		56, 57
Козира, Степан	93, 94		

Кукса, Володимир	201	Лысенко, Анатолий	113
Куликов І. І.	33		
Кулиняк, Данило	274		
Кулініченко М.	80	М	
Куліш, Пантелеймон		Мазепа, Іван	46, 73, 89, 90, 192, 285
(Панько) 35, 171, 178, 197		Мазур, Дмитро	97, 98
Кульченко В. І.	149	Макар, Іван	156, 157
Куц, Валентин	177	Макаренко, Антон	200, 284, 285, 287, 288
		Макухін, Іван	148
Л		Маланчук В.	80
Лавринов, Валерий	124	Малахов	130
Лавров	77	Маленков, Георгій	13
Лазаренко	48	Малецький (Малецький), Сергей	61, 62, 286
Лазарко	201	Малиновський	174, 187
Ластовецька О. І.	130	Мамонтов, Яків	44, 212, 228
Левенко І. Е.	291–293	Мандельштам, Надія	194, 196
Лемешко, Володимир	239, 242	Мандельштам, Осип	190
Ленин див. Ленін (Ульянов), Володимир		Манько, Михайло	18, 147, 151
Ленін (Ульянов), Володимир	14, 35, 72, 73, 79–82, 89, 90, 104, 125, 150, 228, 240, 257, 286	Марк А. А.	30
Леннон, Джон	243	Маркс, Карл	13, 60, 104, 187
Лермонтов, Михайло	182	Мартиненко, Валентина	139
Лесик	211	Мартиненко О. Д.	149
Леся Українка	178	Мартиненко О. І.	55
Линтварьови	148, 149	Масютко М. С.	55
Лис, Вас.	27	Матвеева, Лариса	48–50
Лисапов	48	Матвійчук	143
Лисий, Іван	139	Матеха, Владимир	125
Лисовец	48	Махно, Нестор	183
Лісовенко, Валентина	203, 208	Медведев, Анатолий	61
Ліпатов О.	257, 259, 260	Медведев Ф. Ф.	30, 33, 34
Лозовой П.	32, 39	Медуниця, Олег	281
Лук'яненко, Володимир	256, 261, 262, 264	Мельник, Ілья	61
Лук'яненко, Левко	155, 262, 291	Ментуш Я. М.	55
Луцик	272	Мешков, Виктор	128
Луцький О.	18, 52, 63	Микитко, Яромир	92, 290
Лушпа, Михайло	148, 225	Миленко, Лілія	220
		Мирон, Іван	136
		Мироненко, Анатолий	112
		Мисник, Григорій	140

Михилев А. Д.	35, 37	Олексій Михайлович	75
Мінаков, Микола	44, 283	Олесь, Олександр	176, 182,
Мінко	27		195, 197, 210, 211
Мірошниченко, Ольга	170	Олійник, Борис	144, 190, 218
Міцкевич, Адам	182	Онацький	48
Мовчан, Павло	194	Онацький, Никанор	45, 46, 284
Могила Петро	90	Орджонікідзе	80, 81
Мозговий, Іван	226, 227	Осадчий, Михайло	8, 11, 18,
Мозговий, Микола	101		19, 20, 51, 52, 55,
Мозолевський	56		56, 62, 63, 66, 67, 140,
Молотов, В'ячеслав	13		144, 165, 172, 275–277
Моргун П. С.	55	Осипенко П. Г.	114
Моргунов	24, 25	Осіпов, Олег	256
Мороз, Валентин	14, 55,	Осьмачка, Тодось	171
	206, 259	Охріменко, Микола	21
Мосенцов В. А.	28, 31, 37	Охріменко, Павло	59, 201–203,
Мурська Х. В.	66		208, 209, 213, 285, 288
Муха С.	102, 103, 105		
Мухамед	237		
Мушенко	48	П	
		Павло Іоан II	179
		Павлов	78
		Павлюк	27
Н		Павлюк	48
Набоков, Володимир	198	Падалка	37
Назаренко, Ігор	21	Падалка Б. И.	33
Наливайко	73	Палажченко О.	130
Нарочная Л. К.	120	Палака І. Т.	29
Науменко	215	Панасовський, Микола	212
Наумко, Федір	21	Панфіленко, Леонід	58, 164
Некрасов, Микола	182	Панчешный	24, 25
Непочатова	36	Панчишин С. Т.	135, 136
Нечипоренко, Алексей	112	Пасічник (Пасичник),	
Нечиталюк	143	Володимир	29–36, 38, 40, 283
Нікітченко В.	47	Пасичный В. А.	32
Новодворська, Валерія	189, 190	Паскаль, Блез	175
		Пастернак, Борис	184
О		Пащенко, Юрій	97–99
Оболоник, Василь	138	Педяш, Олександр	215
Овсієнко, Василь	289, 290	Перевозный, Владимир	110
Овчаренко, Федір	172, 173	Передерій, Віктор	286
Однороманенко О.	55	Петерс П. Д.	118
Озерний М. Д.	55		

Петецкий	48	Р	
Петренко, Анатолій	16, 114–119	Разін, Степан	73
Петренко, Василь	126	Рейган, Рональд	179, 287
Петренко, Григорій	110	Рейтблат, Леонід	93, 206, 290
Петро І	70–72, 84	Рекуненко О. І.	66
Петров, Геннадій	26, 44, 45,	Репін, Ілля	78
161, 162, 173, 202,	209–228,	Рибальський, Сергій	280
265, 272, 282,	284, 285	Рильський, Максим	161
Пилипенко Р. Ф.	35, 39	Рилєєв, Кіндрат	73
Пирожак К. І.	62	Рог, Віктор	279, 281
Писарєв, Дмитро	78	Ройченко, Юрій	262
Пистун І. І.	109, 119	Рокецький В. Ю.	92, 94
Підопригора А. Я.	130, 148	Роменская Т. А.	101
Піскун, Валентина	21	Рубакін	90
Піскун, Микола	201	Рубан, Петро	8, 11, 16, 152, 287
Плеханов, Георгій	77	Рубанік, Микола	249
Плющ, Іван	156	Рубанов О. М.	132, 148
Поборончук, Олександр	100,	Руденко, Микола	153–156,
101, 240			158, 160
Повх Л. І.	29, 32	Рудич Ф.	63
Погорельї В. М.	96	Рудницький	211
Подолінський	77	Русин, Іван	55, 64
Подолька В.К.	286	Русначенко, Анатолій	207,
Подольчак В. М.	63		286, 290
Поженец	33	Рытиков П. Т.	116, 117
Полудень М.	96		
Полуторова, Інесса	48–50	С	
Пономаренко, Іван	47	Сабченко, Людмила	65
Попадюк, Зорян	92–95, 204,	Савицький, Юрій	126
206, 207, 286,	288–290	Савченко, Николай	126
Попков, Володимир	93	Савчук В. М.	287
Порицкая	48	Савчук, Івга див. Кузнецова,	
Потебенько М. А.	106, 127	Євгенія	
Почернин, Іван	109	Садівничий В.	8
Приходько, Григорій	157	Садовий, Микола	18,
Прокопенко І. П.	34, 37		199–201, 287
Проценко, Ірина	271	Садовський І. М.	66
Пугачов, Омелян	73	Садовський В. Н.	32
Пушкін, Олександр	73, 74,	Садовська Г. В.	55
87, 89, 182, 183		Сажнев, Павел	125
		Самброс, Юрій (Георгій)	269

- Сапухін, Павло 172
 Сафигін, Володимир 260
 Сафигін, Костянтин 260
 Сахаров, Андрій 124, 145, 183
 Сахно, Феодосій 270
 Світлична, Надія 67, 124, 156
 Світличний, Іван 55, 66, 165, 206
 Северин В. П. 119
 Селезень С. Н. 38, 39, 41
 Селин Л. В. 31, 33, 37–39
 Семенюта, Анатолій 13, 14, 44, 48–50, 202, 268, 283–285, 293
 Семерня, Володимир 18, 100, 237, 248
 Семичасний 258
 Сергєєв-Ценський С. М. 120
 Серебрякова, Зінаїда 176
 Сероштан, Владимир 111
 Серов (Серов), Іван 25, 26
 Сидоров С. Н. 119
 Симоненко В. Д. 120, 121
 Симоненко, Василь 163, 167, 182, 203
 Сиротюк, Микола 45
 Сіромська Г. 288
 Сіромський Р. 288
 Січко, Василь 157
 Скаба, Андрій 167
 Скалыбердин А. Г. 100, 101
 Скалыбердин Н. Г. 100
 Скалыбердина Е. М. 100
 Скалыбердина З. В. 100
 Сковорода, Григорій 237
 Скорик, Михайло 18, 21, 248, 250
 Скрипник В. Д. 264
 Скрынник, Юрій 61
 Смирнова Г. С. 51, 52
 Собко В. О. 120, 123
 Соболев див. Соболев (Соболів), Анатолій
 Соболев (Соболів), Анатолій 14, 15, 28–43, 63–65, 97, 98, 135, 137–139, 161, 201, 273, 281, 287
 Соколов (Соколенко), Петро 163
 Солженіцин, Олександр 178
 Соловинский 42
 Соловійов, Володимир 179
 Сологуб, Федір 178, 182
 Сонцева, Варвара 217, 222
 Сосюра, Володимир 285
 Софокл 178
 Сталін, Йосип 14, 27, 28, 84–86, 141–144, 248
 Стельмах, Михайло 65
 Степанюк 33
 Степула, Надія 92–94, 203, 288
 Стефан Пермський 69
 Столбін, Олексій 130, 148, 202, 288
 Стороженко, Володимир 280
 Стриженко, Андрей 126
 Стріха, Олег 249
 Ступак, Юрій 172
 Стус, Василь 167, 170, 182, 190, 196, 222
 Суворов, Олександр 72
 Сулейменов, Олжас 213
 Сутулін М. Г. 149
- Т**
- Тарасенко, Людмила 110
 Твардовський, Олександр 182
 Твердохліб, Микола 64, 65
 Телетов, Олександр 149, 151
 Терехова, Галина 226
 Терещенки 212
 Тесля, Михайло 150

- Ш**
- Шалівська, Зоя 137–140
 Шамота, Микола 87
 Шамрай, Агапій 210, 211
 Шапошник, Григорій 260, 262
 Шахненко В. І. 120, 121
 Швед, Олег 93
 Шевель 58
 Шевченко, Володимир 219
 Шевченко (Ромен),
 Людмила 140
 Шевченко, Олексій 128, 133,
 135, 147, 229, 236,
 263, 265, 275, 293
 Шевченко, Тарас 17, 33, 35,
 40, 45, 62, 73, 75, 76, 87,
 130, 135, 137, 138, 140,
 141, 144, 147, 176, 181–183,
 192, 199, 200, 209, 239, 240,
 249, 274, 279, 284, 288
 Шелест, Петро 57, 91, 259
 Шерстюк М. Т. 116
 Шилин В. Л. 99
 Шиловцев Ю. В. 31, 36
 Шимко, Валерій 128
 Сихизарів (Шахназаров) 87
 Шишов 34–39
 Шкурат, Валентина 49, 50
 Шкурат, Сергей 109
 Шкурат, Степан 270
 Шталтовна, Катерина 47
 Шудрик, Ігор 18, 255, 266
 Шульженко Н. Н. 147
- Щ**
- Щепкін, Михайло 169
 Щербак И. 60, 62, 97, 99, 100
 Щербина, Володимир 203,
 206, 208
 Щербицький, Володимир 66,
 257
- Э**
- Эпштейн М. Е. 31
- Ю**
- Юдович, Лазарь 112
 Юрій Долгорукий 189
 Юрченко, Олександр 139
- Я**
- Яворівський, Володимир 144
 Яворський, Володимир 93
 Яковенко, Петро 47
 Ярьсько 91, 95
 Яроцький, Микола 19
 Ярошенко, Олексій 220
 Ярошинська, Алла 144
 Яценко 24

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А		Великописарівський р-н	109,
Австрія	163		208
Азербайджан	71	Виноградів, м.	287
Азія	244	Висока, вул. (м. Конотоп)	112
Алма-Ата, м.	30, 32, 39, 87,	Високе, с. Охтирський р-н	231
	118, 282	Вичегда, м.	69
Америка	244	Візантія	70
Астраханське ханство	70	Вірменія	71, 136
Астрахань, м.	71	Волга, р.	70, 86
Афганістан	179	Волочаївський, пров.	
Ашхабад, м.	87	(м. Суми)	111
		Ворошилова, вул.	
		(м. Конотоп)	112
Б		Ворошилова, вул. (м. Суми)	126
Бабин Яр	259	Ворскла, р.	218
Бердичів, м.	65	Воскресенська, вул.	
Битиця, с.		(м. Суми)	241
Сумський р-н	49	Вудсток, м.	239
Білопілля, м.	201, 287	Высоково,	
Білопільський р-н	91, 94,	с. Судиславський р-н	49
	203, 208, 210, 286–289	В'язове,	
Білопільщина	200	с. Конотопський р-н	113
Білорусія	71, 83–87, 285		
Борова, вул. (м. Суми)	111		
Бочечки,		Г	
с. Конотопський р-н	126	Гадяцький р-н	47
Брест, м.	117, 118	Газа, сектор	242
Британія	247	Галичина	76
Брюссель, м.	155	Гессен-Гамбурзьке	
БССР	114	ландграфство	76
Буг, р.	71	Глухів (Глухов), м.	46, 112, 263
Буринський р-н	204	Глухівський р-н	125
Бухарський емірат	71	Гомель, м.	114, 118
		Горького, вул. (м. Ромни)	60
		Горького, вул. (м. Суми)	113,
			124
В		Грузія	35, 71, 84, 136, 183
Важниче,		Гута Логановська,	
х. Лебединський р-н	103	с. Коростенський р-н	98
Велика Британія	276		
Велика Чернеччина, с.	44,		
	49, 239, 241		

	Д	Іскрисківщина (Іскра),	
Даго, о.	71	с. Білопільський р-н	212
Далекий Схід	70, 72		
Данія	247	К	
Дніпро, р.	71, 142	Кавказ	74, 80, 81, 84, 118, 175
Долгопрудний, м.	187	Казань, м.	70–72
Донбас	219	Казанське ханство (царство)	
Донецька обл.	118	70	
Дубно, м.	61	Казахстан	71, 87, 136, 282
Дунаєць, с.		Канада	189, 193, 199, 237
Глухівський р-н	125	Карла Маркса, вул.	
Дунай, р.	147	(м. Ромни)	60
		Карла Маркса, проспект	
	Е	(м. Суми)	104
Езель, о.	71	Карпати	174
Естонія	71, 157	Кафа, м.	185
		Київ (Києв), м.	15, 18, 27, 32, 38, 43, 45, 46, 48,
	Є		56–58, 62–64, 66, 75,
Євразія	70		76, 87, 89, 102, 104–106, 135, 136, 142, 145, 155, 161, 165, 167–170, 198–200, 205, 206, 220, 261, 262, 268, 281, 286, 287, 290
Європа	178, 213, 244		
	Ж	Київська обл.	174
Жашків, м.	284	Киргизія	71
Железнодорожный пер.		Китай	88
(м. Ромни)	60	Кірова, вул. (м. Суми)	200,
Житомирська обл.	64, 65, 98		241, 252
	З	Клубна, вул. (м. Конотоп)	112
Закавказзя	82, 152	Ковпака, вул. (м. Суми)	111
Закарпатська обл.	287	Ковпаківський р-н (м. Суми)	96
Зарічний р-н (м. Суми)	96	Колима, р.	202, 241
Запоріжжя, м.	46	Кольський п-в	262
Захід (Запад)	16, 66, 107, 157	Комсомольська, вул.	
Західна Карелія	71	(м. Суми)	202
Західна Україна	85	Комуністична, вул.	
Західний Сибір	70, 72	(м. Шостка)	110
Золота Орда б	9, 70	Конотоп, м.	9, 11, 24, 25, 64, 107, 111–113, 123, 124, 137–139, 200, 250, 273, 284, 287
	І		
Івано-Франківськ, м.	145, 205		
Індія	247		

Конотопський р-н	28, 64, 98, 126	Лука, район (м. Суми)	185
Короленка, вул. (м. Конотоп)	111	Луциківка, с. Сумський р-н	226
Космонавтів, проспект (м. Суми)	225	Лушпи Михайла, проспект (м. Суми)	225
Костромская обл.	49	Львів, м. 1	5, 18, 26, 44, 45,
Котовського, вул. (сел. Краснопілля)	110		52, 63, 66, 92–94, 96, 140,
Красногвардейская площа (м. Суми)	25		145, 146, 160, 164, 183,
Краснопілля, сел.	110		203, 205–208, 211, 213,
Краснопільський р-н	163		218, 221, 262, 289, 290
Кременчук (Кременчуг), м.	48	Львівська обл.	18, 64, 91, 92,
Крим	71, 192		94, 289
Кримське ханство	70	М	
Кровне, с. Сумський р-н	127	Майдан Незалежності (м. Київ)	197
Куба	27, 206	Мала Ворожба, с.	
Кузнечна, вул. (м. Суми)	52,	Лебединський р-н	148
	164, 213	Малиновського, вул. (м. Суми)	113, 174, 187
Курмани, с. Недригайлів- ський р-н	11, 19, 55, 56, 172	Мезеновская, вул. (сел. Краснопілля)	110
Курська, вул. (м. Суми)	109	Металургів, вул. (м. Суми)	239
Куянівка, с. Білопільський р-н	288	Миру, просп. (м. Конотоп)	114
		Мінськ, м.	87
		Молдавія	71, 84, 87, 118, 136, 285
Л		Малороссія	75
Ла Манш, прот.	187	Мончегорськ, м.	262
Латвія	71	Моон, о.	71
Лебедин, м.	15, 45, 103, 201, 286	Москва, м.	69, 70, 89, 104,
Лебединський р-н	103		144, 146, 174, 186,
Лебединщина	148		189, 190, 193, 195, 199,
Леніна, вул. (м. Глухів)	125		200, 213, 248, 257, 261
Леніна, площа (м. Суми)	104	Московія	248
Липки, район (м. Суми)	187	Московська обл.	187
Липова Долина, сел.	288		
Липоводолинський р-н	46,		
	47, 261, 291	Н	
Ліверпуль, м.	237	Недригайлів, сел.	284
Лівонія	70	Недригайлівський р-н	19, 55, 56
Ліхтенштейн, кн.	76	Недригайлівщина	172
Локня, с. Сумський р-н	206	Нижня Сироватка, с.	
Лондон, м.	19, 20, 187, 276	Сумський р-н	126

Нижньогородська губ.	77	Прикаспій	70
Низи, сел.	103	Приуралля	70, 71
Ніжин, м.	46	Псел, р.	168, 185, 225, 241
Новомістенська, вул. (м. Суми)	104	Псковська губ.	77
Норвегія	247	Путивль, м.	113
Нью-Йорк, м.	238	Путивльський р-н	113
		Пушкінська, вул. (м. Київ)	200
		Пушкінська, вул. (м. Львів)	162

О

Ока, р.	69
Омська обл.	217
Оренбурзька обл.	118
Осначі, с. Гадяцький р-н	47
Охтирка, м.	260, 263
Охтирський р-н	208, 231

П

Павлівська, вул. (м. Київ)	58
Париж, м.	155
Перехрестівка (Перекрестовка), с. Роменський р-н	98, 125
Перм, м.	69
Петропавлівська вул. (м. Суми)	209, 288
Південна Африка	247
Південна Прибалтика	71
Північ	172
Поволжжя	71
Полтава, м.	46, 74, 218, 284
Полтавська обл.	47
Полтавщина	26
Полтва, р.	218
Польща	71, 86, 206
Помор'я	69
Помпеї, м.	141
Попівка, с.	
Конотопський р-н	14, 15, 28, 64, 98, 137
Правобережна Україна	71
Прибалтика	85, 152, 249

Р

Рим, м.	70
Рівненська (Ровенская) обл.	61
Річки, с.	
Білопільський р-н	200, 287
Роменська, вул. (м. Суми)	127, 252
Роменський р-н	19, 98, 125
Ромни, м.	60, 163, 261, 273, 282
Росія (Россия)	30, 70, 71, 74, 77–80, 82, 84–86, 88, 90, 136, 148, 151, 189, 193, 256, 259
РРФСР	80, 270
Румунія	257
Русанівка, с.	
Липоводолинський р-н	46, 47, 261, 291
Русь	69, 72, 74, 179
Рябушки, с.	
Лебединський р-н	286

С

Самарканд, м.	87
Самбір, м.	289
Сахалін, о.	164, 172
Свердлова, пров. (м. Конотоп)	114
Середина-Буда, сел.	102
Середня Азія	71, 82, 117, 256
Сибір	70, 117, 118, 256
Синівський р-н	13
Сквира, м.	174

Славгород, с.	Сумський р-н	49, 103,
Краснопільський р-н	163	124, 126
Славгородський р-н	163	Сумщина 8, 13, 15, 17–20,
Слобожанщина,	163, 172,	44, 109, 129, 147, 150,
180, 181, 211, 265	163, 164, 173, 194, 208, 209,	
Сміле, с.	270	210, 222, 265, 275, 281, 285,
Соборна, вул.	173	286, 289–291, 293
Советский, пров.	Схід	27, 70, 218
(м. Глухів)	112	Сполучені Штати Америки
Советська, площа	(США)	88, 106, 259, 287
(м. Москва)	189	
Советський Союз		Т
(Радянський Союз)	19, 25,	Тарасівка, с.
31, 84, 88, 90, 146, 152–154,	156, 174, 213, 238, 255, 256	Великописарівський р-н 109
Соловки, о.	85	Татарія
СССР (СРСР)	16, 19, 26,	Ташкент, м.
86–89, 92, 97, 99–102, 107,	109–111, 113, 124–128, 153,	12, 256
155–159, 169, 207, 238, 255,	256, 261, 266, 284, 287, 292	Терезова, пров.
Старосамбірський р-н	2 89	(м. Суми)
Судиславский р-н	49	210
Костромская обл.	270	Тернопіль, м.
Сула, р.	270	205
Суми (Сумы), м.	8, 13, 15, 18,	Тобольск, м.
25, 26, 44, 45, 48,	49, 51, 58, 96–98, 100,	44
103–106, 108, 109, 111, 113, 114,	103–106, 108, 109, 111, 113, 114,	Тополянська, вул.
124, 126–129, 131, 148, 164,	165, 167–170, 173, 174, 178,	(м. Суми)
165, 167–170, 173, 174, 178,	180, 185–187, 189, 192–196,	113
180, 185–187, 189, 192–196,	202, 205, 206, 209, 210, 212,	Торонто, м.
202, 205, 206, 209, 210, 212,	218–220, 222, 228, 229, 239,	160, 283
218–220, 222, 228, 229, 239,	243, 257, 260, 262, 263, 265,	Туреччина
243, 257, 260, 262, 263, 265,	268, 278–280, 284, 288, 292	71
268, 278–280, 284, 288, 292	Сумська обл.	Туркменія
Сумська обл.	17, 45–49, 56,	87
57, 60–62, 91, 94, 96,	57, 60–62, 91, 94, 96,	
97, 99, 102, 107, 109,	110, 112–114, 119, 124–128,	У
97, 99, 102, 107, 109,	110, 112–114, 119, 124–128,	Угорщина
110, 112–114, 119, 124–128,	150, 210, 251, 257, 292	88, 163
150, 210, 251, 257, 292		Угра, р.
		70
		Ужгород, м.
		200, 287
		Україна (Украина)
		8–12, 15,
		17–19, 28–30, 39, 48, 49,
		52, 55, 57, 58, 62, 63, 65, 66,
		69–71, 75, 76, 80, 81, 83, 84,
		86, 87, 89, 90, 100–106, 123,
		125, 135, 136, 141–145, 152–155,
		158–160, 162–165, 167, 171,
		177, 179, 181, 183, 184, 187,
		190, 192, 194, 196, 197, 206,
		207, 210, 213, 222, 259–263,
		276, 282–286, 288–291

Українська Радянська Соціалістична Республіка (Українська РСР)	12, 47, 48, 65, 66, 102, 103, 106, 114, 127	Червоногвардійська, вул. (м. Суми)	104
Улянівка, с.		Черкащина	204
Білопільський р-н	15, 91, 203, 207, 208, 210, 286, 289	Чернеча Слобода, с. Буринський р-н	204
УРСР (УССР)	13, 41, 46, 49, 50, 55, 57, 58, 63, 65, 66, 95, 96, 103, 106–110, 112, 114, 115, 124, 127, 128, 207, 212, 270, 293	Чернігів (Чернигов), м.	49, 118
		Чернігівська обл.	151
		Чернігівщина	69
		Чехословаччина	60, 88, 163
		Чикаго, м.	160
		Читинська обл.	242
		Чуднівський р-н Житомирської обл.	64
Ф		Ш	
Фергана, м.	118	Широкий Яр, с. Роменський р-н	270
Філадельфія, м.	160	Шишкарівка, вул. (м. Суми)	176
Фінляндія	71	Шостка, м.	11, 16, 17, 26, 55–57, 110, 114–116, 119, 149, 248–250
Франція	27, 183	Шосткинський р-н	110
Фрунзе, вул. (м. Суми)	104	Шпилівка, с. Сумський р-н	229
Фрунзе, м.	44		
Х		Э	
Харків (Харьков), м.	32, 33, 45, 87, 145, 167, 168, 173, 210, 263, 265	Эфіопія	226
Харківська губ.	77		
Харківська обл.	18, 110	Ю	
Харківщина	265, 283	Югославія	257
Харцизьк, м.	115	Южноказахстанская обл.	48
Хівінське ханство	71	Южный Урал	118
Хотінь, сел.	44	Юнаківка, с. Сумський р-н	124
Хуст, м.	287		
Хутір-Михайлівський, станція	257		
Ч		Я	
Черкаси, м.	145	Яблучне, с. Великописарівський р-н	288
Чекмент, м.	48	Яік (Урал), р.	71
Червона площа (м. Суми)	228, 257	Якутськ, м.	70

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ, ВМІЩЕНИХ У ЗБІРНИКУ

1. Повідомлення начальника лінійного відділу КГБ секретарю Конотопського міського комітету КПУ про антисоветські написи в туалетах на станції Конотоп. *05.09.1955* ... 24
2. Із доповідної записки голови КГБ Івана Серова до ЦК КПСС про антисоветську листівку в м. Суми, знайдену напередодні виборів до місцевих Рад депутатів трудящих. *05.03.1957* 25
3. Лист Геннадія Петрова до Богдана Гориня з інформацією про вимогу русифікуватися. *08.08.1960* 26
4. Із виступу Бориса Антоненка-Давидовича на III Пленумі Правління Спілки письменників України з порядком денним “Завдання письменників України у світлі рішень XXII з’їзду КПРС” про культ особи Сталіна та його вплив на українську літературу. *10.01.1962* 27
5. З протоколу № 3 закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету імені О. М. Горького про “націоналістичні збочення” студента Анатолія Соболева, уродження с. Попівка Конотопського району та деяких інших студентів. *27.01.1964* 28
6. З протоколу № 5 закритих партійних зборів філологічного факультету Харківського державного університету ім. М. Горького про персональну справу Анатолія Соболева. *01.04.1964* 38
7. Лист Геннадія Петрова Богдану Гориню з характеристиками поета Анатолія Семенюти та скульптора Якова Красножона. *29.04.1964* 44
8. Лист Геннадія Петрова Богдану Гориню з інформацією про Никанора Онацького. *04.08.1964* 45
9. Спеціальне повідомлення КГБ до ЦК КПУ про виявлення антисоветської націоналістичної групи “Українська національна партія” в с. Русанівка Липоводолинського району. *25.03.1966* 46
10. Із вироку Сумського міського народного суду поетам Юрію Царику і Анатолію Семенюті за сфальсифікованою кримінальною справою про звідництво. *29.04.1966* 48
11. Постанова партійного комітету Львівського державного університету ім. І. Франка про відкликання з ВАКу характеристики старшого викладача Михайла Осадчого і позбавлення його вченого ступеня. *24.04.1967* 51

12. Неопублікована рецензія Юрія Царика на другу збірку поезій Миколи Данька “Червоне соло”. 1967 52
13. Довідки КГБ щодо заарештованих учасників визвольного руху в Україні, уродженця с. Курмани Недригайлівського району Михайла Осадчого та уродженку м. Шостка Івгу (Євгенію) Кузнецову. 23.07.1968 55
14. Інформація першому секретарю ЦК КПУ Петру Шелесту про видворення з Києва поета Миколи Данька. 03.11.1969 57
15. Із записки КГБ до ЦК КПСС про доцільність використання на викладацькій роботі ідеологічно ненадійної особи Павла Охріменка, як такого, що співробітничав з німецькими окупантами. 12.05.1970 59
16. Доповідна записка заступника прокурора Сумської області прокурору відділу по нагляду за слідством в органах держбезпеки прокуратури УРСР про виявлення листівок у м. Ромни, пов'язаних з подіями 1968 р. у Чехословаччині. 07.08.1970 60
17. Інформація з доповіді заступника прокурора Сумської області виконуючому обов'язки прокурора Української РСР про зошит з антирадянським віршем “К Ильичу”, що належав Сергію Малецькому. 24.07.1971 61
18. Лист Київського обкому КП України до Львівського обкому компартії про участь редактора видавництва “Каменяр” Михайла Осадчого у зібранні на честь річниці перезахоронення Тараса Шевченка. 13.09.1971 62
19. Зі спеціального повідомлення КГБ до ЦК КПУ про організацію груп для проведення колядок і щедривок у Києві, серед яких значиться і група, якою керував Анатолій Соболев. 20.12.1972 63
20. Вирок Львівського обласного суду у справі дисидента Михайла Осадчого. 05.09.1972 66
21. Програмна стаття студента Григорія Хвостенка про російський шовінізм у першому номері самвидавівського часопису “Поступ”. Листопад-грудень 1972 67
22. Із постанови про закриття кримінальної справи звинувачуваного Григорія Хвостенка, уродженця с. Улянівка, студента Львівського державного університету імені Івана Франка. 30.08.1973 91
23. Доповідна записка заступника прокурора Сумської області прокурору відділу по нагляду за слідством в органах

- держбезпеки прокуратури УРСР про виявлену в м. Суми в районі Соцмістечка листівку із закликом не йти на вибори до місцевих органів радянської влади. *19.03.1974* 96
24. Із довідки заступника прокурора Сумської області І. Щербака про винесення КГБ офіційного попередження Анатолію Соболеву, Дмитру Мазуру та Юрію Пашенку, що допускали антирадянські висловлювання у 1974 р. *18.08.1975* 97
25. Інформація з доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора Української РСР про проведені КГБ профілактичні бесіди та винесені попередження особам, що допускали антирадянські дії та висловлювання в 1975 р. *24.12.1975* 99
26. З матеріалів КГБ про профілакування жителів м. Суми з націоналістичними настроями у 1981 р. *1981* 100
27. З інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ про виявлення листівки у м. Середина-Буда Сумської області. *30.06.1983* 102
28. З інформаційного повідомлення КГБ УРСР до ЦК КПУ про виявлені написи поблизу траси Суми–Лебедин. *21.09.1983* 103
29. З інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ про політичні акції у Сумах. *09.11.1983* 104
30. З інформаційного повідомлення КГБ до ЦК КПУ про анонімний лист до редакції газети “Ленінська правда”. *15.11.1983* 105
31. Із доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора УРСР про кримінальні справи, що їх розслідувало КГБ та органи прокуратури у 1983 р. по відношенню до Григорія Фельдмана, Миколи Данька та Олександра Белова. *06.01.1984* 106
32. Список жителів Сумщини, яким КГБ офіційно винесло попередження за те, що допускали антисовєтські висловлювання у 1983 році. *06.01.1984* 109
33. Інформація заступника прокурора Сумської області прокурору Української РСР про діяльність релігійного дисидента, активіста нелегальної Ради церков євангельських християн-баптистів Анатолія Петренка. *25.04.1984* 114
34. Протокол № 16 засідання ради Глухівського державного педагогічного інституту ім. С. М. Сергєєва-Ценського про ідеологічно шкідливі висловлювання націоналіс-

- тичного характеру завідувача кафедри іноземних мов
Анатолія Андрійчука. 28.08.1984 120
35. Інформація у “Віснику репресій в Україні” про перебування в мордовських таборах дисидента з Конотопу Григорія Фельдмана. Листопад 1984 123
36. Список мешканців Сумської області, яким КГБ офіційно винесло попередження за те, що допускали антисоветські висловлювання у 1984 р. 09.01.1985 124
37. Із доповідної записки заступника прокурора Сумської області заступнику прокурора УРСР про громадян, до яких КГБ застосовувалися міри профілактичного впливу в 1985 р. 23.12.1985 127
38. Лист організатора неформального історико-культурологічного товариства “Спадщина” Олексія Шевченка до секретаря Сумського обкому КПУ з ідеології Марини Жидкової. Вересень 1988 128
39. Стаття Анатолія Соболева в конотопській газеті “Радянський прапор” з нападками на дисидентів, які вийшли з таборів. 05.10.1988 135
40. Протокол № 1 установчої конференції Товариства української мови ім. Т. Г. Шевченка м. Конотоп. 09.06.1989 137
41. Виступ колишнього політв’язня і поета, редактора незалежного часопису “Кафедра” Михайла Осадчого на регіональних установчих зборах товариства “Меморіал” у Львові 27 травня 1989 р. 18.06.1989 140
42. Невиголошені резолюції дисидента Михайла Осадчого на мітингу у Львові 17 червня 1989 р. 12.07.1989 144
43. Із доповіді історика Михайла Манька на установчій конференції історико-краєзнавчого товариства “Спадщина”. 02.12.1989 147
44. Стаття дисидента Петра Рубана з критикою ідеї конфедеративного устрою оновленого Советського Союзу, на якій наполягало керівництво Української Гельсінської Спілки та відстоювання статусу незалежності України. Квітень 1990 152
45. Із листа Анатолія Соболева Геннадію Петрову зі спогадами про його порятунок Максимом Рильським від переслідувань в Харківському державному університеті через буржуазний націоналізм. 31.03.1995 161
46. Спогади Геннадія Петрова про поета Миколу Данька, опубліковані в газеті “Добрий день”. 24.05.1996 162

47. Спогади про поета Миколу Данька програміста Василя Коломацького. Квітень 2006 — липень 2007 174
48. Зі спогадів Миколи Садового, учасника зібрань біля київського пам'ятника Тарасу Шевченку в день його перепоховання. Липень 2010 199
49. Ностальгічний вірш Юрія Царика зі спогадами про свою молодість. 2012 202
50. Спогади Григорія Хвостенка про літературну студію “Зажинок” та про свою дисидентську діяльність у 1972–1973 рр. 2015 202
51. Спогади Григорія Хвостенка про журналіста і краєзнавця Геннадія Петрова. 2015 209
52. Уривок зі спогадів громадського діяча Олексій Шевченка про перебування в психіатричній лікарні. 2017 229
53. Спогади Володимира Семерні про сумських хіппі 70-х рр. Грудень 2023 237
54. Спогади Михайла Скорика про початки діяльності Народного руху України за перебудову в м. Шостка. Січень 2024 148
55. Спогади поета Леонарда Тушинського про Сумське товариство філософів-ідеалістів “Мысль” та про його організатора Олександра Кобилякова. Січень 2025 року 250
56. Зі спогадів колишнього оперуповноваженого Сумсько-го обласного управління КГБ Ігоря Шудрика про свою службу та про сумських інакодумців. Лютий 2025 255

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАТИВНИХ МАТЕРІАЛІВ,
ВМІЩЕНИХ У ЗБІРНИКУ

№ п/п	Назва	Джерело	Сторінка
1	Молоді сумські поети Віктор Баранкін і Анатолій Семенюта. Суми, 1958 р.	Приватна колекція Галини Семенюти.	268
2	Зустріч друзів, активних діячів українських національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. Письменник Борис Антоненко-Давидович (1899–1984) і педагог Юрій Самброс (1894–1975). Київ, 4 серпня 1962 р.	<i>ДАСО.</i> Ф. Р-7802. Оп. 2. Спр. 4. Фото 2.	269
3	Обкладинка книги спогадів Юрія Самброста, яку він завершив у 1957 р. і яка була видана лише після смерті Бориса Антоненка-Давидовича.	Архів ОУН в УІС-Лондон. Бібліотека.	269
4	Незаконно репресована Хоменко Надія Захарівна (1919–1984). Після арешту й відбуття покарання (1957–1960) завуч Синівського дитбудинку. Фото 1961 р.	Приватна колекція Олени Рубан.	270
5	Зліва направо: краєзнавець із с. Сміле Феодосій Сахно, український поет-байкар, прозаїк і журналіст Павло Ключина, Степан Шкурат (український актор театру і кіно, заслужений артист РРФСР (1935), народний артист УРСР (1971)) та скульптор і колекціонер Іван Гончар, який у цей час проживав у Йосипа Дудки в с. Широкий Яр, що понад Сулою. Фото кінця 60-х рр.	Приватна колекція Івана Кириловича Цюпки.	270
6	Письменник-шістдесятник Юрій Царик (1938–2014). Портрет роботи Ірини Проценко.	Приватна колекція Галини Царик.	271

7	Шістдесятник Геннадій Петров (1936–1996). Портрет олівцем роботи Луцика.	ДАСО. Ф. Р-7802. Оп. 2. Спр. 102. Арк 1.	272
8	Анатолій Соболев (праворуч) і Юрій Царик з дружиною Галиною в Конотопі. 1967 р.	Приватна колекція Галини Царик.	273
9	Портрет Бориса Антоненка-Давидовича роботи художника Віктора Зарецького. 1968 рік.	Приватна колекція В. Жданова.	273
10	Скульптор Іван Кавалерідзе біля свого пам'ятника Тарасу Шевченку з істориком Данилом Кулиняком в м. Ромни. Літо, 1969 р.	Архів Івана Кавалерідзе.	274
11	Журналіст і красзнавець Григорій Хвостенко (1952–2020). Фото другої половини 1970-х рр.	Приватна колекція Ніни Герасименко.	274
12	Повідомлення Світового Конгресу Вільних Українців про вихід англomовного перекладу книги Михайла Осадчого “Більмо” (Catacast) з коротким викладом біографії дисидента. 1976 рік.	Архів ОУН в УІС-Лондон. Колекції. Листівки. Інформаційні листівки. Інв. № 174-174а	275
13	Олексій Шевченко — організатор першої на Сумщині неформальної культурологічної організації “Спадщина”	Приватна колекція О. Шевченка	275
14	Обкладинка макета журналу “Кафедра”, який редагував дисидент Михайло Осадчий (1988 р.). Журнал видавався в Українській Видавничій Спілці в Лондоні. Кур'єри з України таємно провозили у валізах з подвійними стінками фотоплівки машинопису (по 6 кадрів). В спеціальній лабораторії Теренового Проводу ОУН у Великій Британії ці плівки виймалися і вже з них робили відбитки з яких друкували макет.	Архів ОУН в УІС-Лондон. Колекція документів Сектору Крайових Справ.	276

15	Поезія Михайла Осадчого “Еолові зерна” в макеті журналу “Кафедра” з коротким авторським поясненням. 1988 р.	Архів ОУН в УІС-Лондон. Колекція документів Сектору Крайових Справ.	277
16	“Движение” — друкований орган Сумського народного фронту. 17 листопада 1988 р.	Сумська обласна універсальна наукова бібліотека	278
17	Багатолюдний мітинг на центральній площі Сум з ініціативи РУХу, який проходив під гаслом: “Демократичним перетворенням — радикальні рішення!”. На передньому плані члени Руху з пов’язками “дружина”. 18 лютого 1990 р.	Приватна колекція Людмили Ромен (Шевченко).	278
18	Виступ снумівця Віктора Рога біля пам’ятника Тарасу Шевченку в Сумах з нагоди дня народження Кобзаря. 9 березня 1990 р.	Пробудження. Причинки до національного відродження на Сумщині в 1989–1991 роках (спогади, документи, світлини) / упор. В. Рог. К.: ТОВ “Основа”, 2020. С. 19.	279
19	Хода вулицями міста Суми учасників Установчої крайової конференції Народного руху України за перебудову. На чолі колони члени СНУМ (зліва направо): Володимир Стороженко, Сергій Рибальський та Владислав Тичина. 30 червня 1990 р.	Пробудження. Причинки до національного відродження на Сумщині в 1989–1991 роках (спогади, документи, світлини) / упор. В. Рог. К.: ТОВ “Основа”, 2020. С. 20.	280
20	Перший номер сумської газети “Соборна вулиця”. Вересень 1990 р.	Сумська обласна універсальна наукова бібліотека	280

21	Київ. Революція на граніті. Учасники студентського голодування, члени СНУМ “Сумщина” (зліва направо): Олег Медуниця, Юрій Грамажора, Віктор Рог. Жовтень, 1990 р.	Пробудження. Причинки до національного відродження на Сумщині в 1989–1991 роках (спогади, документи, світлини) / упор. В. Рог. К.: ТОВ “Основа”, 2020. С. 33.	281
22	Анатолій Соболів (другий зліва) і Григорій Хвостенко (другий справа) біля редакції Конотопської міськрайонної газети “Радянський прапор”. Перша половина 90-х рр. XX ст.	Приватна колекція Володимира Садівничого.	281

SUMMARY

The second volume of the collection continues the publication of documents that highlight the history of dissent and manifestations of dissent of the population of the Sumy region to the authoritarian communist regime, starting from the period of Khrushchev's "thaw" and ending with the era of late "perestroika" (1955–1990).

All documents can be typified as follows. First, the collection includes documents authored by the participants of the dissent movement themselves. These are their letters, journalistic and artistic texts, as well as memoirs. Secondly, this is a large set of documents that were created by the security and repressive structures of the communist regime. These are criminal cases, court verdicts, materials of prosecutorial supervision of the investigation in the KGB bodies, as well as letters and reports that came from the KGB to the leading bodies of the Communist Party. Finally, thirdly, there are a number of documents that characterize the contextual component of protest sentiments, that is, the perception and assessment of dissenting manifestations by society, the Communist Party, and former KGB employees. These are the minutes of party meetings and meetings of labour collectives, as well as the memories of both representatives of repressive bodies and relatives and friends of participants in the dissident movement.

The documents characterize such manifestations of the dissent phenomenon in the Sumy region as "seditious conversations", distribution of leaflets, inscriptions in public places, publication of underground magazines, distribution of samizdat, and attempts to create underground organizations. In the era of perestroika, when dissidence itself and, more broadly, independent thinking is ending its existence, one can also observe the active opposition of various newly created public and political organizations to the structures of the Communist Party and its repressive apparatus.

Many documents clearly illustrate not only the ideological values of the dissenters, but also their political ideology, that is, not only who the oppositionists were against, but also what they stood for.

Taken together, all these documents and materials in the collection allow us to form a fairly complete picture of the mood of dissent in the Sumy region in 1955–1990.

Науково-документальне видання

Інакодумство на Сумщині.
Збірник документів та матеріалів (1955–1990 роки).
Том 2

Упорядники: Артюх В.О., Іванущенко Г.М., Садівничий В.О.
Комп'ютерний набір: Артюх В.О., Іванущенко Г.М.
Художнє оформлення, макет, підготовка до друку: Ткачов О.О.

Українською мовою.
Підписано до друку 29.10.2025 р.
Формат 60x80/16. Папір офсетний.
Умовн.-друк. арк. 18,6. Обл.-вид.арк. 19,76
Наклад 100 прим.

Видавець «Триторія», ТОВ
майдан Незалежності, б. 3, оф. 420,
м. Суми, 40030, Україна
+38 068 751 48 03
<https://www.facebook.com/TrytoriaTOV>

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції: серія ДК № 5222 від 28.09.2016 р.*

*На першій сторінці обкладинки робота сумського художника-графіка
Володимира Ломаки (1946–2005).
На четвертій сторінці обкладинки початок кримінальної справи
Григорія Хвостенка (1973 р.).*

П О С Т А Н О В А

про прийняття кримінальної справи до свого провадження.

30 червня 1978 року.

місто Львів.

Старший слідчий слідчого відділу УКДБ по Львівській області капітан ЯРЕСЬКО, розглянувши матеріали кримінальної справи №214 по обвинуваченню ХВОСТЕНКА Григорія Івановича, 1952 року народження, уроженця с. Улянівка Білонізького р-ну, Сумської області, українця, безпартійного, не працюючого не одруженого, проживає у місті Львові по проспекту Ленінського комсомолу 22 кв. 151

у вчиненні злочину передбаченого ч.1 ст. 62 КК УРСР і приймаючи до уваги, що по справі необхідно проведення попереднього слідства керуючись ст. 113 КПК УРСР , -

П О С Т А Н О В И В :

Кримінальну справу №214 по обвинуваченню ХВОСТЕНКА Григорія Івановича в скоєнні злочину, передбаченого ч.1 ст.62 КК УРСР прийняти до свого провадження і почати попереднє слідство по справі.

Копію цієї постанови надіслати прокуророві Львівської області та начальникові 10 відділення УКДБ по Львівській області.

СТАРШИЙ СЛІДЧИЙ СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ УКДБ ПО ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ - капітан ЯРЕСЬКО.

"З Г І Д Н И Й"

^{Заче-} НАЧАЛЬНИК СЛІДЧОГО ВІДДІЛУ УКДБ ПО ЛЬВІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ - майор КЛИМЕНКО.

" 30 " червня 1978 року.

м.Львів.